

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра української літератури та теорії літератури
Теоретико-методологічна лабораторія
Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі»

НАГУЄВИЦЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

Випуск 5

Дрогобич
П'світ
2019

УДК 821.161.2

Н 16

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(протокол № 3 від 28 лютого 2019 року)*

*Ухвалено до друку Науково-методичною радою
Державного історико-культурного заповідника "Нагуєвичі"
(протокол № 2 від 12.03.2019 р.)*

Нагуєвицькі читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.
Н 16 П.Іванишин (голова), О.Баган (заст. голови), Б.Лазорак (заст. голови)
та ін. – Дрогобич: Півсвіт, 2019. – Вип. 5. – 308 с.

ISBN 978-617-7624-92-8

П'ятий випуск збірника наукових праць «Нагуєвицькі читання» охоплює в основному матеріали щорічних франкознавчих конференцій та семінарів «Нагуєвицькі читання», що проводились у Дрогобицькому педуніверситеті кафедрою української літератури та теорії літератури у 2011-2018 роках. Метою збірника є популяризація ідей і творчого спадку І.Франка в проекції на актуальні проблеми українства в усіх аспектах його буття. Звідси широта тематики – філологія, націоналізм, соціологія, філософія, історія, етнопсихологія, педагогіка, політологія, краєзнавство та ін.

УДК 821.161.2

Редколегія збірника:

доктор філологічних наук, професор **Петро Іванишин** (голова), кандидат філологічних наук, доцент **Олег Баган** (заст. голови), кандидат історичних наук, доцент **Богадан Лазорак** (заст. голови), доктор філологічних наук, професор **Ярослав Гарасим**, доктор філологічних наук, професор **Роман Голод**, доктор філологічних наук, професор **Іван Зимомря**, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник **Микола Легкий**, доктор філологічних наук, професор **Петро Мацьків**, доктор філологічних наук, професор **Святослав Пилипчук**, кандидат філологічних наук **Ярослав Радевч-Винницький**, доктор філологічних наук, професор **Лукаш Скупейко**, доктор філологічних наук, професор **Микола Ткачук**, доктор філологічних наук, професор **Ярослав Яремко**, кандидат філологічних наук, доцент **Ірина Дмитрів** (секретар).

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **Тарас Салига**;
доктор філологічних наук, професор **Галина Сабат**.

Матеріали публікуються в редакції авторів

ISBN 978-617-7624-92-8

© Редколегія збірника, 2019

© Півсвіт, 2019

ВСТУПНЕ СЛОВО

П'ятий випуск «Нагуєвицьких читань» з'являється після кількарічної перерви і є продовженням традиції, започаткованої у 2007 р., проводити у рідному селі Івана Франка, на базі літературно-меморіального музею, регулярні академічні зустрічі. Заснована ця традиція була тодішнім головою Дрогобицької районної держадміністрації Михайлом Кравцем, його радником із питань культури, відомим в Україні мовознавцем та культурологом Ярославом Радевичем-Винницьким та професором Петром Іванишиним. Відтак щороку в Нагуєвичах під головуванням професора Петра Іванишина проводилися наукові конференції з широко закровою тематикою, за участі різноманітного кола учасників, які за своєю «географічною пропискою» представляли різні міста та регіони України, різні університетські школи, що в сумі робило ці акції оригінальними «згущеннями» думок та настроїв творчих людей. За результатами цих академічних зустрічей було видано чотири випуски «Нагуєвицьких читань» (2007-2010 рр.).

Теперішня ініціатива відновлення наукового збірника, який, будемо думати, вже здобув собі окреме місце у франкознавстві, належить кафедрі української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка (завідувач Петро Іванишин) та Державному історико-культурному заповідникові «Нагуєвичі», (директор Богдан Лазорак). Спільними зусиллями ми будемо прагнути, щоб Нагуєвичі засвітилися на культурній карті України якомога яскравіше і сильніше, щоб вони стали живим символом пульсування національної думки, натхненної постаттю великого Івана Франка.

Певною стратегічною метою нашого збірника є згуртування зусиль франкознавців західних регіонів України для того, аби перетворити наш невеличкий академічний форум на постійний майданчик з плекання націотворчих і культуротворчих ідей, формулювання актуальних проблем у сфері франкознавства та розвитку всієї української гуманітаристики, для стимулювання дієвих націотворчих процесів. Франкознавство посідає особливе місце в українській гуманітаристиці, оскільки сама постать Івана Франка є особливо багатогранною і значущою для українського національного буття. Тож сподіваємося, що той полілог, який ми прагнутимемо вести за участі різних дослідників та на різноманітні теми, буде мати своє оригінальне звучання і значення.

Нагуєвичі – це символ містичного національного духу, який здригнувся у тяжку годину історії, годину занепаду і здрібніння українства у середині XIX ст., щоб народити наймогутніший *Інтелект* України, найзавзятіший *Характер* України і найдинамічнішу *Натуру* України. Після подвижницького чину Івана Франка це розкидане в передгір'ї Карпат бойківське село стало «другим серцем» України. Сотні тисяч українців набиралися і набираються тут духовної наснаги і життєвої твердості через зустрічі з атмосферою Франкового краю. Тож сьогодні, у тривожний і загрозовий період української історії, коли на східних і південних межах нашої землі запалахкотіла війна, нехай вічний і життєдайний дух Нагуєвич стане правдивим опертям і мудрою порадою для нових поколінь. Ми згуртуватимемо науковців, щоб глибше проаналізувати думки та творчість І.Франка, організуватимемо інтелектуалів, щоб зродити вирування нових ідей, запрошуватимемо митців, щоб вичарували красу з українського буття.

Петро Іванишин
Олег Баган
Богдан Лазорак

**РОЗДІЛ І.
ІДЕЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

ІВАН ФРАНКО ТА ОСНОВИ НАШОЇ СУСПІЛЬНОСТІ: ДАВНЄ І НОВЕ

«Немає між нами чоловіка, який би світлим умом, блискучим талантом і жаром любові до високих ідеалів та безмірною працею зумів блудних, брудних і незрівноважених притягнути до того місця, де він сам стоїть». Ця майже столітня атестація Франкового генія з-під пера неперевершеного автора українських мистецьких шедеврів Івана Труша у процесі хронологічної тягlosti аж ніяк не покрилася корозією семантики, а набрала ще більшої ваги. І хоча сьогодні минає 95-а річниця з того часу, як Іван Франко, дочасно витративши фізичні ресурси життєвої енергії, покинув каменярський молот, його інтелектуально-духовна спадщина й донині своїм невичерпним магнетизмом утримує свідоме українство довкола етногенетичного ядра нації. З огляду на це, смислове поле тематичного блоку «Іван Франко і наша суспільність» завжди потребуватиме рефлекторного наповнення найновішим зрізом національних «вершин і низин» української духовності, яка упродовж останніх 20 літ уперто, кажучи словами Ліни Костенко, «тримає лінію оборони» на справедливо здобутому державотворчому плацдармі.

Процес національного становлення в умовах, коли ефір постмодерної моди на космополітичний глобалізм вивітряється набагато швидше, ніж того сподівалися її найпалкіші прихильники, доцільно вистежувати через усталені категорії давнього і нового, щедро апробовані творчою концептуалізацією художнього світу самого Івана Франка. Семантичну сутність «давнього» закономірно складає історичний тезаурус суспільно-політичної реалізації поступових ідей на шляху до державотворення, а понятійну орбіту «нового», відповідно, окреслює сучасний етап національного розвою в геополітичних та геокультурних вимірах початку третього тисячоліття. Водночас, уважне прочитання Франкових текстів вкотре переконує нас у тім, що культурно-історичні фактори минулого мають здатність до своєрідної реінкарнації у теперішньому часі, особливо тоді, коли вони глибоко закорінені у підсвідомий ґрунт власної етнічної ментальності чи утверджувались упродовж кількох століть агресивним способом соціальної поведінки географічних сусідів. У такому разі націбутнє «нове» при пильнішому його розгляді дуже нагадуватиме віддалене і призабуте «давнє». Як приклад, наведемо Франкову характеристику основ української суспільності з далекого 1897 року, у якій різуче віддзеркалюється наше апатичне сьогодні: «живемо не-

мов під обухом, а сей обух, то не стільки зверхній, посторонній тиск, скільки почуття власної безсильності, власного розладу».

Щоправда, причини такої національної атрофії криються і у зовнішніх обставинах незгасаючої активізації шаленого шовіністичного антициклону з Півночі, і в черговому загостренні внутрішніх прихованих недуг українського етнічного організму. Невтішним наслідком стало те, що, у власній «державотворчій зрілості» ми опинилися на рівні середини позаминулого століття, коли, за влучним висловом Івана Франка: «фактична перемога залишається за елементом, якому тяжко й ім'я придумати, за якоюсь різномастою купою людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу і його свідомості, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність». «У нас прийнято весь сей напрям, – пише далі він, – усю в 50-их роках верховодну течію галицько-руського життя називати москвофільством». І Франкова заслуга перш за все у тім, що вже від самих початків своєї літературної та політичної діяльності і до склону віку він не припиняв особистої боротьби з «тою різномастою купою» та досяг феноменальних результатів: якщо на початку 70-х років XIX століття майже вся культурна комунікація в Галичині провадилась або «польщиною», або «язичієм», то вже на зорі XX століття завдяки невтомній праці Франка «для домашнього огнища» національна самосвідомість галицької молоді масштабується не лише численними параметрами україномовних книг і періодичних видань, а й розпросторюється на найвищі щаблі публічного утвердження національної символіки, про що свідчить вивішування синьо-жовтих прапорів університетським студентством у період сецесії. У розумінні ж самого І.Франка, москвофільство «як і усяка підлість, всяка продажність і деморалізація, – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним». Крім того, не варто плекати ліберально-інтернаціональних ілюзій про те, що шовіністичний синдром притаманний лише московським урядовим чиновникам і, мовляв, російський народ до цього не причетний.

Розвінчуючи цей «малоросійський міф» Іван Франко переконливо доводить, що вже на початку XX століття (1905 р.) «українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідраднa дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності

прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» («Сухий пень»). Обстоювання самостійності у нинішні часи ускладнилось максимально, бо на бік російської бюрократії та суспільності стали: по-імперському амбітний лідер московського православ'я зі всією церковною клікою; теперішня українська влада як сподвижницька бюрократія, яка до втрати свідомості по-васальськи віддано відбуває лаврські Богослужіння, що провадяться недержавною мовою, та новітні псевдоісторики, які під фальшивими вивісками громадянського суспільства проштовхують ідеї офіційної двомовності та узаконення в Україні політичної нації.

Отож, ми вже четверте століття поспіль намагаємося здихатися нав'язливого московського братерства, що веде «в безодню темноти і застою», і повернутися у цивілізаційне лоно демократичних європейських держав, з якими у період середньовіччя були рівноправними дипломатичними партнерами, а подекуди й випереджували їх культурною продукцією національного буття, адже, як переконує нас Іван Франко, починаючи з кінця X віку, від часу заведення християнства і протягом без мала 250 літ «руське письменство витворило літературу, безмірно багатшу, різномірнішу та більше національну, ніж її в ту пору мала яка-небудь інша європейська нація». Глибоке усвідомлення впливу українських поступових надбань на форматування європейського культурно-освітнього простору безпосередньо залежить від ґрунтовності нашого історичного знання та тривкої непохитності етноментальної пам'яті. «... Нам усім, і письменним, і неписьменним, – апелює у першу чергу до свого покоління І.Франко, – годиться знати нашу бувальщину, знати те, що думали, як боролися і як дивилися на світ наші прадіди. Годиться нам знати й те, що ми не вчорашні, що наше слово було колись у честі й повазі і служило до виявлювання високих думок, мудрих законів і щирого, глибокого чуття».

На жаль, монголо-татарська доба та подальший рух європейської історії відтіснили українців на маргінеси бездержавності з епізодичними вибухами політичної тріумфальності в часах Хмельниччини і Виговщини та економічно-культурного розквіту барокової епохи Мазепи. Та це були радше приємні винятки з нашої трагічної минувшини, а сам факт історично детермінованої наявності трагізму зовсім не є запорукою успішного висліду національно-визвольних змагань. Розуміння цієї історіософської дискретності І.Франко демонструє наприкінці XIX століття через своєрідний стиль риторично-умовної модальності поетичного тексту:

*«Якби само великеє страждання
Могло тебе, Вкраїно, відкупити, –
Було б твоє велике панування,
Нікому б ти не мусила вступити.
Якби могутість, щастя і свобода
Відмірялись по мірі крові й сліз,
Пролитих з серця і з очей народа, –
То хто б з тобою суперництво зніс?»*

У 1902 році на сторінках Літературно-наукового вісника, виступаючи вже як критик творчості Михайла Старицького, Іван Франко досить чітко, зберігаючи водночас дещо неприйнятну для класичної історичної мислі категорію умовності, сформулював необхідні передумови сходження до висот національного, ба навіть всеслов'янського поступу: «... коли б українці здавна були працювали *для себе*, для своєї національності, не оглядаючися на абстрактний общерусизм, то не тільки піддвинули б були Україну високо, але й загальноноруська й загальнослов'янська сила була б у сумі багатша та більша».

Ця теза скристалізовано передає методологічну сутність Франкового світоглядного універсуму – лише послідовна праця для рідної нації стає рушієм всезагального цивілізаційного прогресу. Під його «картаючим сарказмом» попадали «пишні вінці» з бундючних діячів ліберального напрямку, «...які своє забуття про рідний народ та його інтереси силкувались ефективно прикривати плащем всесвітнього лібералізму». А правдивих українців, які потішали себе тим, що, «допомагаючи здобути реформи в ліберальнім дусі, вони тим самим розширять рамки також для розвою української нації» зі щирим роздратуванням вважав самошуканцями.

Важливим цементуючим ферментом на шляху до трансформації «величезної етнічної маси» в «суцільний культурний організм, здібний до самостійного політичного життя» та «відпорний на асиміляційну роботу інших націй» є ідея національної єдності, яка здатна піднести інстинкт духовної величі в період ослаблення та квоності етноцентричних рефлексів. Однак, гіркий особистий досвід ідейно-політичних баталій устійнив у Франковій свідомості тверде переконання прискіпливого вибору партнерів для потенційного об'єднання. Тому навіть у часи крайнього національного розпачу, коли довкола переважає «почуття безсильності і безнадійності, почуття якогось невиласного загрузнення в болоті, зневіра в свої сили і в можливість тривкого порозуміння з найближчими людьми», він застерігає від гарячкового шукання союзників, помічників, протекторів та меценатів», не там, де «лежить натуральне джерело

сили та відродження». На цьому спіткнулося не одне покоління діячів українського національно-визвольного руху, коли «... зневір'я у власні сили і в силу рідного народу» розхитувало найкращі характери, породжувало «фантастичні бажання – дійти до чогось при допомозі власне тих, котрих ясно витончена і не раз із цинізмом висказувана мета, щоб ми не дійшли ні до чого путнього і були й надалі гноєм, на котрім би міг виростати і пишатися перед світом їх пишноцвіт».

І все ж потребу злиття спільних зусиль задля досягнення вищої мети Франко живо відчував та всіляко пропагував, як своїм досконало відточеним публіцистичним хистом, так і потугою художнього таланту. На це вказував й фундатор сучасного франкознавства, професор Іван Денисюк, аналізуючи прозову і поетичну творчість письменника: «ворогування ... родів та їх примирення у фіналі – це той осуд національного розбрату, та ж ідея національної єдності, що є і в «Захарі Беркуті» й гімні «Не пора, не пора». Проникливість Франкового історико-суспільного осмислення політичної дійсності засвідчує й той факт, що він умів практично безпомилково викривати цинічні підступи домашнього й привезеного українофобства. «Цікава річ, – зізнається автор «Мойсея», – що скільки разів у нас починається дискусія про якусь єдність, унію, об'єднання, консолідацію, – за кожним разом мов від подуву пустого вітру, серед суспільності вибухає полум'я обоюдної ненависти, підозрінь та розладу». Насправді ж під отим ефемерним «подувом пустого вітру» проглядається цілком видима личина галицьких москвофілів, які плекали глуху ненависть до всього, «в чім чути було парістки національної української свідомості та інстинктивного демократизму». Руйнівний ефект москвофільського руху підсилювала і та моральна індиферентність, що на думку І. Франка, належить до характеристичних рис нашого галицького рутенства і яка полягає у тім, що: «втихомолку» один уважає другого «падлецом», злодієм, фальшивником, але се не перешкоджає йому прилюдно хвалити того самого «падлеца» і приватно, в своїй хаті любезно стискати йому руку». Ця гірка, але вкрай правдива, оцінка, однаковою мірою стосується як «давнього», так і «нового» обличчя нашої суспільно-національної реальності, яка катастрофічно деградувала до стану, що його політично радикалізований І. Франко у 1884 році атрибував відважно і безапеляційно:

*«Жиди тут панують, жидівська тьма
Йде звідси аж в Раду держави».*

Такі обставини вимагають від кожного нового покоління невтомної праці для вироблення продуманої послідовної стратегії подолання хронічної національної кризи. Своє розуміння основних першочергових

завдань для національних проводирів І.Франко оприлюднив у розгорнутому зверненні до української молоді, де перелічено майже усі необхідні передумови побудови міцної європейської держави, а саме: «власні школи і вироблена освітня традиція»; «перейняте освітніми і народолюбними думками духовенство»; «популярне і високе письменство, яке могло би бодай на першій гарячій порі заспокоювати всі духові потреби»; «преса, яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свобідної культурної праці»; «сильна фаланга вповні свідомих і на висоті сучасної освіти стоячих репрезентантів у законодавчих тілах»; «міцна опора в масах народу та інтелігенції навіть для тих небагатьох репрезентантів, що забажають вповні відповісти своїй національній і культурній задачі». Без цього суспільно-політичного капіталу «наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, на якому прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів».

Як не прикро, але сьогоднішнє ставлення міжнародної спільноти до України є яскравим підтвердженням, як виявилось, пророчих Франкових слів, й ми таки знову опинилися в невдячній ролі ковадла для вибивання чужих мелодій. Антидержавницька та антинаціональна позиція офіційної влади вщент зруйнувала цивілізаційний імідж країни, стереотипізуючи її у винятково негативному світлі. Дійшло до того, що навіть дипломатично виважена Європа майже ошаліла у своєму прагненні відмитися від нацистського клейма жертвою українця Дем'янюка, а українська медсестра опинилася у ролі морального в'язня, що несе спокуту за криваві злочини лівійського диктатора. Парадоксально, але у той самий час коли у німецькому Мюнхені гуманний європейський суд зганяє всю свою антифашистську злість на 90-го літньому українському колишньому учасникові воєнних дій, у Києві парламентсько-президентський тандем спільно сотворив указ про вивішування червоних більшовицьких прапорів, невинної крові на яких аж ніяк не менше, ніж на нацистських символах. І неуже ми й після травневих провокацій у Львові з ганебним лайливим приниженням нашої національної гідності не усвідомимо, що сучасне «нове» українофобство досягло свого апогею й ми стоїмо, за точною характеристикою професора Івана Вакарчука, «перед загрозою втратити власну національну ідентичність, власну мову, власну культуру», а наші теперішні недолугі «перепрошуюче-оглядисті» кроки не здатні «протистояти цьому нахрапистому, брутальному і добре організованому антиукраїнству», бо не скеровані на те, аби «творити по всій державі громадські самоорганізаційні структури» для «відновлення точ-

ки динамічної рівноваги». Словом, настав час дати відповідь на Франкові запитання, адресовані у тому числі й для прийдешніх поколінь:

«Чи вірна наша, чи хибна дорога?

Чи праця наша підійме, двигне

Наш люд, чи, мов каліка та безнога,

Він в тім каліцтві житиме й усхне?

І чом відступників у нас так багато?

І чом для них відступство не страшне».

Відповідаючи нині на нові виклики національного сумління, сформульовані ще давніше Франковим пророчим генієм, пам'ятаймо апостольську мудрість архіпастиря, митрополита Андрея Шептицького: «Ми много-премного втратили з нашого колишнього, в тому числі й культурного доробку, але фундаменти є ще здорові і сильні, маємо в дальшім культурнім розвою на чім опертися, і в нашій праці можемо напевно числити на великі успіхи».

«МИ МУСИМО НАВЧИТИСЯ ЧУТИ СЕБЕ УКРАЇНЦЯМИ...»

Іван Франко – речник культурного націоналізму

Відходив у вічність цей універсальний український геній у день похмурий 28 травня 1916 року. Остання в житті Івана Франка ніч була неспокійною, тривожною, майже без сну. Знесилений хворобами, безпорадний поет раз-у-раз намагався піднятися з ліжка, поривався до вікна, до світла, але в саду, затіненому горіхом, яблунями і вишнями, нічого не проглядалося. Нетерпеливо чекав ранку – хотів побачити сонце. Але небо було щільно загорнуте в густі хмари і годі було сподіватися, що незабаром розвидниться. Не дочекався. Геть вимучений невтишимими болями, візіями містично-релігійного змісту, переживаннями за долю рідних і самотністю, цей провісник вільної, соборної незалежної України так і не дочекався зустрічі зі сонцем і відійшов о 16 годині [1, с. 300–301]. І рівно в цій годині, в ту мить, коли хтось із доглядачів хворого зупиняв годинник, а інший, завішував дзеркало рядном, крізь густі хмари пробилось сонце, яскравими променями пронизало сад і висвітлило вітальню, в якій на цератовому дивані впокоївся навіки духовно-інтелектуальний будівничий «золотих мостів зрозуміння і спочування» між народами, культурами і віруваннями. На його страдницькому обличчі закарбувалася велика втома і тяжкі фізичні й морально-психологічні страждання.

Був в останні роки свого життя самотнім і фізично безпорадним. Обидва сини, бо найстаршого Андрія батько поховав три роки тому, були на фронтах Першої світової війни. Старший син Тарас, учитель гімназії, воював в австрійській армії на італійському фронті, молодший Петро, студент політехніки, пішов добровольцем до Українських Січових Стрільців, а донька Анна виїхала напередодні війни до своєї тітки до Києва. Мудра, розважлива його помічниця, дружина Ольга Федорівна переживала гострі напади спадкової душевної хвороби і перебувала в лікарні для душевнохворих. Проте цей фанатично відданий творчій праці письменник і учений, вимучений тяжкими обставинами життя, паралічем рук, безсонням, переслідуваннями духами-демонами, хворими – на межі повної сліпоти – очима, тягнув до останніх днів свого життя, мов той віл, вози національного обов'язку.

Як віл в ярмі, отак я день за днем
вій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь вогнем...

І весь цей тяжкий щоденний труд на ниві національної літератури, науки, культури, освіти, політики, видавничої справи заради одного, ще в ранній юності вимріяного і осмисленого національного ідеалу: духовне воскресіння рідного народу в ім'я його світлої будущини, піднесення «почуття національної свідомості й солідарності в масах усього русько-українського народу», майбутня його горда постава «у народів вольних колі». Бо глибоко вірив, що український народ осягне цей «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім».

О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний
твого повстання.

Виявляв за сорок років творчої діяльності (перший вірш «Великдень» написав у 15 років) колосальну працездатність, уміння мобілізувати фізичні сили і дух на щоденну, до фанатичного самозосередження роботу. За неповних 60 років життя Іван Франко (народився 27 серпня 1856 року) написав понад 6000 творів, із них 10 поетичних збірок та 1 збірка поем, 10 творів великої і 100 творів малої прози, 3000 наукових і публіцистичних праць із різних галузей знань та суспільного життя. Ним здійснені переклад українською мовою близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур, видрукував 60 збірок оригінальних у перекладних творів різних жанрів, загалом опублікував 220 книжок і брошур [7].

А доводилося Франкові – письменникові, вченому, політичному і громадському діячеві, редактору-видавцю працювати в час «сумний і скандальний», в таких суспільно-політичних умовах і в такій громадсько-суспільній атмосфері, коли переважало «назадництво, погорда до власного народу, до його думок, почувань та ідеалів», «лакейське прислужництво», «бліда безхарактерність, що? мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів». Правда, писав він в статті «Між своїми», «бували часи мертвіші і глухіші», але в час «панування облуди і кривди людської» як було боляче йому, національно свідомому українцю, спостерігати, що одна частина тогочасного суспільства запліднена бацилами москвофільства, інша визивно демонструє *«своє духове відчуження від рідної нації»*. Чи не тому «ідеал національної самостійності» в погляді «культурнім і політичнім», із прикрістю визнає Франко, лежить «поза межами можливого»?

Бо наш мислитель вже тоді був переконаний в тому, що творення, виковування національної держави має відбуватися таким шляхом, який нині проголошують західні речники культурного націоналізму: «від

культури до політики, від культурно-історичної спільноти до національної держави громадян» [5, с. 159].

На жаль, не таку державу ми будувати про яку мріяв, на яку сподівався Іван Франко. Бо в його думках і замірах українська держава мала б мати переду міс культурно означений образ, була культурним організмом, її сенс буття, її характер мав би впливати переду міс із історичної культури домінантного етносу – культури українського народу. І ця національна культура мала б жити деражвобудівничу енергію національної спільноти, була б єднальною силою, формувала б громадянське суспільство.

У 1886 році Іван Франко у вірші, написаному з нагоди двадцять п'ятих роковин смерті Тараса Шевченка болісно запитував:

Як ж тепер та рідна Україна
Котрій на світі і рівні нема?

і, звертаючись до Тараса, прорікав:

Слабі ми, батьку!
Бо Кавказ від Сяну
Слабі, розбиті на атомів дріб!
І кождий в серці люту носить рану,
Склада надії нерозцвілі в гріб.

І справді, слабкі ми. Не тільки слабкі військовою потугою, але й духовно слабкі, бо хоча й поменшало при владі тих, у кого за Франком, політичні плащі підшиті червоною підшивкою, проте утвердився при владі той прошарок реакційного бюрократизму, який, передбачав Франко, готовий «служити чужим богам», так само, як у його часи робили галицькі москвофіли «ім'я «всемірної любові» обкидати болотом усяку культурну працю на нашій рідній ґрунті, а в ім'я «вселюдського братерства» широт серед нетямущих ненависть та погорду до українства...» [8, с. 588].

«Письменник-робітник» Франко, який себе називав «пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку», вважав чи не найважливішим для себе завданням змагатися за піднесення національної свідомості свого народу, утвердження національної солідарності, закликаючи провідників свого народу, передусім національних провідників, духовну та інтелектуальну еліту, терпляче і жертовно нести в народні маси слово правди, віри і надії рідною мовою.

Звертаючись до своєї батьківщини Франко з гіркотою визнавав:

Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар.

«Рефлексія»

Але якби було «велике панування» України, тобто незалежність, то не доводилося б так жертвовно працювати на її жертвовному лану.

Народ не розбудити до активного будівництва національної держави якщо розвиток рідної мови, національної культури, освіти і науки не стане визначальним орієнтиром суспільного поступу, органічною потребою більшості суспільства, «впливом живої потреби нації». Бо, писав Іван Франко в листі до Ольги Рошкевич 20 вересня 1878 року, саме «Освіта і наука зможе прояснити масам робочого люду ціль і способи цілого діла» – «великої революції соціальної», під якою він розумів «цілий великий рід таких культурних, наукових і політичних актів», які повертають розвиток народу «на зовсім іншу дорогу». А інша дорога для цілого народу в час його життя й творчої діяльності – це «здвиження нашої національної будови в усій її цілості». Із закликом приступити до цієї «великої праці» і звернувся Франко в 1905 році до української молоді. Речники «реального націоналізму», який ще 1889 року написав статтю «Формальний і реальний націоналізм», виступає з «Одвертим листом до галицької української молоді», і пропонує розв'язання цієї найважливішої «величезної дійової задачі» – «здвиження нашої національної будови» [12, с. 404]...

Українську націю він уявляв як суцільний культурний організм. Тобто, має сформуватися національна спільнота – єдина, нероздільна, здатна, здібна до самостійно культурного і політичного життя. Якщо витвориться завдяки самовідданій, цілеспрямованій роботі української інтелігенції українська нація як суцільний культурний організм, то тоді вона буде від... «на асиміляційну роботу інших націй». «Іван Франко з боєм і переживанням сприймав замішання ідей і думок у головах галицьких русинів щодо національної ідентичності, власної батьківщини, території, навіть мови, чим користалися і польські шовіністи, і галицькі москвофіли, і російські панславісти.

Проте він бачив, що в австрійській Галичині поступово формується культурна база для розвитку української ідентичності. Ярослав Грицак справедливо наголошував на ролі культури в процесі українського націотворення: «А все-таки Галичина існує задля того, щоб ніби довести, що в творенні кордонів політика сильніша за географію, а культура переважає обидві разом узяті» [2, с. 270].

Зрозуміло, чому Франко обстоював необхідність піднесення саме культурно-духовного рівня народних мас. Так, у статті «З Новим роком» (1897) Франко закликає письменників, учених не собою, не своєю особою зацікавлювати публіку, а передусім «розбуркати в ній ідейне, духове життя, бажання освіти й поступу, бажання естетичних вдоволень...» [8, с. 403].

На думку Івана Франка, культурний фактор передує політичному, бо національне будівництво передбачає набуття спільнотою ідентичності, а вже на цій основі – політичної організації та суспільної гармонізації в межах певної території.

Згодом через сто років один із найавторитетніших дослідників націоналізму, англійський філософ Ернест Гелнер обгрунтує тезу про те, що багато доведеться докласти зусиль і витратити часу для того, щоб гармонія культури і держави стала «націоналістичним імперативом». Цей автор праці «Нації та націоналізм» обгрунтує концептуальні засади культурної політики, культурного націоналізму, які практично реалізував Іван Франко своєю науковою, духовною, літературною, політичною, видавничою і суто просвітницькою роботою.

Франко практично довів, що нації і національність дійсно можна і слід визначати у термінах культури, «на основі спільності культури», що згодом обстоюватиме і Ернест Гелнер, і Ентоні Сміт, і Джон Гатчінсон, Ерік Д.Гобсбаум та ряд ін. [4].

Іван Франко не випадково звертався саме до молоді, патріотичним обов'язком і національним завданням якої має стати мобілізація життєвої і творчої енергії рідного народу, здійснення культурної інтеграції всього, включаючи і закордонне, українства. Він закликав галицьку молодь «до інтенсивної, невисипущої праці над собою самими!», а саме – здобувати теоретичні й практичні знання, гартувати свою волю, наповнювати свої серця любов'ю до свого народу і виявляти цю любов «невтомною, тихою працею».

Сам Франко своєю невисипущою, подвижницькою працею письменника, вченого, публіциста, політика, редактора, видавця подав ідеальний взірць служіння інтересам рідного народу, організовуючи і забезпечуючи діяльність різного роду газет, журналів, видавництв, інституцій, «потрібних для культурного розвою на національним ґрунті».

Підсумовуючи наприкінці життя в 1914 році свою каторжну працю заради пробудження свого народу до свідомого національного життя і побудови української національної держави, Іван Франко писав:

«В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже різноманітною роботою, служив різним напрямам і націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завсіди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Нам двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі, ніколи і не споневірюся, доки мого життя» [8, с. 282].

Одна лише редакторсько-видавнича діяльність Івана Франка вражає огромом здійснюваних проєктів, в переважній своїй частині реалізованих, а головне, чітко спрямованих на певне коло читачів із метою формування національної свідомості, пробудження почуття народної єдності, народного самопізнання.

Хіба не є «духовно-інтелектуальним подвигом» (Іван Франко) колосальна творча спадщина цього провісника вільної України, хіба не вражає його подвижництво на ниві формування духовно-культурного простору завдяки щоденній, важкій і невдячній праці в журналі «Друг», у виданні альманаху художніх творів «Дністрянка», в творенні журналів і альманахів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Зоря», «Товариш», «Народ», «Жите і Слово», «Громадський голос», в реалізації таких видавничих проєктів, як «Дрібна Бібліотека», «Наукова Бібліотека», «Хлопська бібліотека», «Белетристична Бібліотека», «Універсальна бібліотека», «Українсько-руська Бібліотека», «Міжнародна Бібліотека», «Всесвітня Бібліотека», «Міжнародна Бібліотека»? А «Записки НТШ», спеціальні збірники НТШ, тематичні серії, «Літературно-національний вісник», а упорядкування, редагування і видання творів в «Українсько-руській Видавничій Спілці у Львові»!

Над завданням процесу формування культурної солідарної спільноти – української нації Франко вважав усвідомлену орієнтацію кожного її члена на особисту політичну відповідальність за майбутнє розчленованого імперіями рідного народу, на право нації бути господарем на своїй території, в своєму національному домі – власній державі. Саме тому прагнув Іван Франко мобілізувати й гуртувати нові творчі сили, передусім молоді, національну еліту, інтелігенцію задля творення цілості й єдності українського народу – цілісного культурного організму.

Україні вкрай потрібні були і в часи Івана Франка, і в часи наші національно і соціально свідомі чільні діячі – патріотичні представники українського народу, діяльні речники культурного націоналізму, які могли б реалізувати ідеї національної консолідації та мобілізації.

Як стверджує австралійський спеціаліст із питань європейської етнічності та націоналізму Джон Гатчінсон, речниками культурного націоналізму, тобто тими, хто мобілізує життєву силу нації, хто формує її ідентичність, «є не політики чи законодавці, а передусім історики і митці, які утворюють ті культурні та академічні спільноти, що якраз і покликані відкрити цю творчу силу в усіх її вимірах та надихнути нею всіх членів нації» [3, с. 655].

Уже тоді, на початку ХХ століття, Іван Франко охоплював критичним зором увесь етнічний материк, на якому протягом тисячоліття

«виростала» національна спільнота – український народ. Але для того, щоб усі етнічні території могли об'єднатися в національній державі, злитися в єдину державно-територіальну цілісність, необхідно, наголошував Іван Франко, організувати свідому працю «на полі нашого ділання» заради формування культурно суверенної української нації. Він сам жертовно робив «живе діло відродження» (М.Грушевський) і закликав інших до «розбудження національної свідомості в широких кругах нашої інтелігенції і прояснення задач і цілей національного розвою». Бо терпеливою, важкою працею утверджував неспростовну думку: «слава країни має своїм джерелом не політичну владу, а культуру народу – внесок мислителів та просвітителів у спільний набуток людства» [3, с. 657].

Це була Франкова програма реальної політики культурного націоналізму, а отже, програма прокладання шляху до самостійності, до незалежності. Її реалізація передбачала передусім консолідацію національної еліти, яка в часи духовного будителя народу не була згуртована, національно не свідомо, отже суспільно пасивна, не жертовна, а певна частина заражена бацилами соціально-політичної мімікрії, ганебного пристосування до влади.

То ж не дивно, що діють ще й зараз політичні сили в Україні, які активно, всупереч національним інтересам, просувають геополітичні й економічні плани іншої держави. Натомість згадаймо, як своєчасно відреагував Іван Франко на зловісну мобілізацію російських націоналістичних сил в українській Галичині та в підросійській Україні, відчуючи і усвідомлюючи величезну загрозу з боку самодержавного, монархічного націоналізму справі «здвиження нашої національної будови в усій її цілості». У тому 1905 році він пише ще одне звернення до галицької молоді, але вже до москвофільської молодіжі – статтю «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодіжі». Його мета – схилити галицьку москвофільську молодь до праці для рідного народу, закликаючи користуватися рідною мовою, збагачувати духовну скарбницю українського народу. Франко вірить, що переважна частина галицьких молодих русофілів не дозволить увести себе в оману голосінням галицьких москвофілів-лібералів і москвофілів-поступовців про «вселюдське братерство і всемірну любов», якими начебто перейметься весь галицький люд і «українство само собою зникне» [8, с. 585].

Вражає те, як Франко передбачив у 1905 році трансформацію Російської імперії в так звану демократичну і навіть у посткомуністичну Росію, «коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал» – і буде впроваджувати «лібералізм капіталіс-

тичного складу», коли з'явиться, як ми спостерігаємо в сучасній Росії, «національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі».

Цей імперський автократизм у Росії одягає ще й інші плащі – маскується то ідеєю «керованої демократії», то ідеєю відродження «Великої Росії», хоча насправді це лише форми російського неототалітаризму чи імперського олігархічного авторитаризму.

Про Митний союз чи про «Русский мир» нема потреби й говорити – це ніщо інше, як, цитуючи Івана Франка, «знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для «добра» центра...» [8, с. 570].

Далеко не випадково з цією метою в сучасній Росії відроджуються і трансформуються на догоду ідеологічно-пропагандивній кон'юктурі міфологічні засади російської імперської та комуністичної політики, на яких базувалися самодержавний і комуністичний режими.

Лише одна цитата із статті «спеціаліста» з української історії, співкерівника Православного центру імперських політичних досліджень у Москві Міхаїла Смоліна: «Уже сегодня мы должны жестко встать на позицию, что южнорусские, малороссийские земли неотъемлемая часть Русского государства, что нет ни «украинского» народа, ни «украинского» языка, что все это идеологические фантомы» [6, с. 21].

Мимоволі здається, що ці антиукраїнські пасажі не з публікацій XXI століття, а початку XX, з часів Івана Франка, коли шаленіли від ненависті до всього українського, до мазепинського руху такі чорносотенські видання, як «Киевлянин», «Киев», «Вестник Союза русского народа», «Вестник Русского народного союза имени Михаила Архангела», «Русская мысль», «Русское знамя», «Русская речь»... Здається, що ми почули голос антиукраїнського «Клуба русских националистов», в якому чи не половина його членів мали українські прізвища.

Та чого дивуватися й обурюватися з того, що продукують в Росії політологи, історики, культурологи, формуючи ідеологічні орієнтири геополітичних устремлень новітньої Російської імперії.

Саме тому так важливо засвоїти і розвивати ідеї та практичні уроки Івана Франка як речника культурного націоналізму. І сьогодні вкрай важливою є проблема формування української нації як культурного організму. Він розглядав це творення культурного організму і набуття національної ідентичності як інтеграційний процес, спрямований на вироблення певної системи цінностей, яку б сприйняли і засвоїли не лише українці, але й усі етноси, які проживають на українській території.

Саме з цією метою він здійснює переклад праці Гаустона Стюарта Чемберлена «Раса, нація, герої» і все більше утверджується в думці, що

народ не здобудеться на політичну й економічну самостійність, якщо не сформується як українська нація – суцільний культурний організм, а для цього слід мати свою, національну еліту, національну інтелігенцію, головним обов'язком якої буде «по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити *почуття народної єдності, піднімати общецукраїнське народне самопізнання*» [13, с. 528–529].

Таких речників і провідників культурного націоналізму, яким був Іван Франко, вкрай потребує сучасна Україна, яка, по суті, вже втратила національний культурно-інформаційний простір, не веде системної національної освітньої і видавничої політики, не виробила системи національних цінностей і пріоритетів. За сучасними визначеннями, «культурні націоналісти є речниками морального оновлення; вони започатковують ідеологічні рухи в періоди суспільних криз для того, щоб реформувати систему світоглядних орієнтацій спільноти та запропонувати моделі суспільно-політичного розвитку, які б втілювали в собі стратегії модернізації» [3, с. 660].

Тож хіба ми не є свідками неефективної модернізації українського суспільства, яка призвела до духовного знесилення нації, її морально-етичної і правової анемії? Хіба ми не спостерігаємо, як державні органи скорочують свій вплив на формування життєвих – духовних, моральних, соціальних – цінностей народу? Знову ж згадаємо слова Івана Франка: «Розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною, або штучним, тепличним витвором» [10, с. 335].

Українське суспільство перебуває в стані розколоті, продовжується й далі впроваджуватися політика його розмежування в регіональному, ідейно-політичному, мовному, соціально-економічному планах. Більше того, це розмежування провокативно підживлюється певними політичними силами, які аж ніяк не сприяють створенню незалежних умов для формування національної солідарності, суспільної консолідації, врешті-решт, української нації як цілісного культурного організму. Влада не здійснює послідовних реальних кроків для того, щоб виробити цілісну систему ціннісних орієнтацій, загальнонаціональний ідеологічний комплекс, завдяки якому можна було консолідувати українське суспільство. Адже і влада не приховує його загрозливого для майбутнього держави стану, в якому перебуває сучасне суспільство, коли ідеологія споживацтва, збагачення будь-якою ціною, особливо з допомогою корупційних схем і методів, цинічний прагматизм і правовий нігілізм руйнують із середини суспільний організм, витравляють

із людської душі віру, духовність і мораль. У суспільних настроях переважає недовіра або скептичне ставлення до духовних і моральних цінностей, які ігнорує, не сповідує сама влада, до норм і правил демократичного правопорядку, до самої ідеї верховенства права і законності. А про забезпечення національних цінностей і пріоритетів у культурно-інформаційній, етнонаціональній, духовній, освітній, науковій конфесійній сферах годі й говорити.

Невже залишається надія тільки на культурних націоналістів- послідовників Івана Франка, Михайла Драгоманова, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка, Лесю Українку – таких подвижників національної справи, просвітителів і провідників українського народу було багато і в столітті дев'ятнадцятому, і в столітті двадцятому. На самовіддану і конструктивну працю на рідному ґрунті, чільних українських, патріотично свідомих діячів й доводиться сьогодні сподіватися, інакше ми не відчуємо себе «нацією соціальною і солідарною в духовних і економічних інтересах»... Для цього треба знайти «і в собі самих, в нашій солідарності той огонь і запал, котрого нам тепер так часто нестаче, знайдемо, і всі цілою суттю відчуємо той спільний ідеал, котрого брак так многих з-поміж нас гонить на поклони чужим богам» [11, с. 8].

Як не прикро визнавати тривогу і правоту Франкових слів, які мовби проголошені сьогодні, і як не гірко бачити в наші дні упослідження національного духу, зневажання української мови, ослаблення моралі і духовного самопочуття народу, проте ми зобов'язані солідарно працювати «для культурного «розвою на національному ґрунті», утверджувати, зміцнювати національні пріоритети в усіх сферах життєдіяльності української людини.

То, запитує нас Іван Франко, чи не пора нам «навчитися чути себе українцями», а це означає, що всім нам пора «для України жити», наповнюючи свої почуття і працю справжнім громадянським духом, справжньою самопожертвою, справжньою любов'ю до України.

Саме він, цей український Мойсей, все своє життя клав цеглину по цеглині до національної будови – майбутньої Української Держави, витворюючи українську націю як суцільний культурний організм, бо вірив, що без «поступу духового і культурного» не здобути омріяну волю на рідному ґрунті, не досягнути національної єдності, національного звільнення та побудови власної самостійної держави.

Задля досягнення цієї найвеличнішої і найбажанішої мети і вершив жертвний свій життєвий шлях Іван Франко, про що й свідчать його сповідальні рядки з поеми «Мойсей»:

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

1. Горак Роман. Дім на Софіївці. – Харків: «Майдан», 2010. – С. 300–301.
2. Грицак Ярослав. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. Критика. Київ, 2004. – С. 270.
3. Джон Гатчинсон. Культурний і політичний націоналізм // Націоналізм: антологія.
4. Ернест Гелнер. Нації та націоналізм. Джон Гатчинсон. Культурний і політичний націоналізм. – Націоналізм: антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000; Ентоні Д.Сміт. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – К.: Темпора, 2000.
5. Сміт Ентоні. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – С. 159.
6. Смолин Михаїл. Современное положение России и феномен «украинского» отщепенства // Щеголев С.Н. История «украинского» сепаратизма. – М.: Изд-во «Имперская традиция», 2004. – С. 21.
7. Тихолоз Богдан. Велич без пафосу, або Франко в цифрах. – День, 28 серпня 2012 р.
8. Франко Іван. Вибрані твори: У 3-х т. – Дрогобич: Коло, 2004. – Т. 3.
9. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 3.
10. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т. 27.
11. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т. 38.
12. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т. 45.
13. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т. 48.

РЕЛІГІЯ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Іван Франко – суперечлива й водночас непересічна особистість. Письменник пройшов дуже складний шлях світоглядної еволюції, зробив, може, найбільше, щоб культурно та ідейно, інтелектуально й цивілізаційно прилучити Україну до Західної Європи. У радянські часи всіляко замовчувалися твори Каменяра на релігійну тематику, хоча у письменника їх чимало.

Про релігійні погляди українського Мойсея в добу тоталітаризму писали зазвичай як про атеїстичні. Дітям у школах вказували, що І. Франко – «вічний революціонер», постійно наголошували, що вірш «Товаришам із тюрми» відображає світогляд самого письменника, акцентували, що той захоплювався творами Маркса й Енгельса (див. [2]; [11]; [12]; [13]). Після здобуття Україною незалежності з'явилася можливість переосмислити погляди Великого Каменяра. Спробою цього можна вважати публікацію до 150-річчя від дня народження письменника збірника «Іван Франко і питання релігії», де його релігійні погляди набувають цілком іншого трактування [3].

Бог, якого І. Франко заперечував на словах, одночасно сприймався ним самим інтуїтивно і неначе змушував говорити про Себе – чи то негативно («Ex Nihilo»), чи позитивно («Мойсей»). Про таку ситуацію звіщає Святе Письмо: «Деякі проповідують Христа із заздросів та суперництва... звіщують Христа нещиро... Та що ж? Все-таки, чи про людське око, чи по правді, Христос проповідується, і я тому радий» (Фил. 1, 15 – 18). Так апостол Павло відгукується про тих, котрі, можливо, негативно, але все ж таки згадували Христа.

Аналізуючи розвідку І. Головахи «Атеїзм Івана Франка», можна відзначити, що автор аналізує ранні погляди українського Мойсея на релігію. Автор наголошує, що І. Франко у студентські роки ґрунтував свої думки на ретельному вивченні наукових досягнень свого часу. У теоретичних поглядах стосовно релігії він виходив із принципу історизму, згідно з яким релігія є продуктом історичного розвитку, а її виникненню передували тривалі безрелігійний, або дорелігійний, період у літописові людства. У праці «Наука і її взаємини з працюючими класами» (1878) І. Франко писав: «Тисячі, а може, сотні тисяч років жила людина, злиденна й слабка в боротьбі за існування з сильнішими і старшими суперниками – дикими звірами. [...] Не маючи відповідної зброї проти них, не знаючи сил природи, що далеко пізніше мали стати до її послуг, первісно вона мусила рятуватися утечею

перед іклами і кігтями цих велетнів і живитися з дня на день нужденною сирою рослинною їжею. Вічна тривога, вічна загроза смерті гнали її скупчуватись у більші гурти для спільної допомоги. [...] Відблиски і спогади про це страшне життя залишилися аж до наших днів у казкових оповіданнях про страшних звірів і драконів, що пожирали людей, і в не менш страшних та кривавих віруваннях про богів, які знаходимо в усіх дикунів, про богів, що так само, як ці казкові дракони, вимагали людських жертв і крові» [9, 26]. Саме страх перед незрозумілим і таємничим породив у первісної людини уявлення про існування якоїсь «потойбічної» сили, що має необмежену владу над долею і всім життям людини. Про це письменник оповідає в автобіографічному оповіданні «Під оборогом» (1905), змальовуючи переживання малого хлопчика під час грози: «Миронові робиться моторошно, немов би він підслухав якусь страшну тайну, немов би заглянув раннім ранком у Глибоку Дебру, – ні, в якусь далеко глибшу безодню, повну невідомих і страшних таємниць» [10, с. 40].

Мета статті – висвітлити погляди Івана Франка на релігію.

У статті «Радикали і релігія» Іван Франко наголошує, що, окрім віри в Бога, у людини є також «чуття, любов до тої вищої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливості, а вкінці також добра воля, постановова жити й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти» [17, с. 268].

До речі, свого часу А.Шопенгауер твердив, що основою всіх дій людини є несвідома, сліпа воля і завдання індивіда – спрямувати її на благо, а не на шкоду особи.

Аналізуючи різноманітні зразки фольклору, можна простежити, що у кожного без винятку народу існують усвідомлені поняття добра та зла. З огляду на це І.Франко написав казку «Щастя і нещастя», де Добро і Зло втілене в алегоричних образах Щастя і Нещастя. Як не дивно, Нещастя у певних ситуаціях є великою школою для людей.

У розвідці «Радикали і релігія» письменник вказує: «В що вірить наш народ? [...] Певна річ, але не менше певне також, що вірить і в чорта, і в потопленників, і в чари та відьми [...] і що та поганська віра в одного бога є у нього чимось таким, як свята ікона в хаті: перед нею він поклоняється, свічку засвітить, але зрештою практичного впливу на його життя вона не має [...]».

Супроти ненастанної війни двох підземних і могутніх противників протистий ум дійде хіба до думки: «Бога шануй і чорта не дразни» [17, с. 269].

Звичайно, Іван Франко вказує у своїй статті, що погляди його сучасників були певною мірою пантеїстичними, що язичницькі вірування притаманні певній частині людей.

Яким було ставлення радикальної партії до цього стану речей? Іван Франко пише: «Радикали [...], ніколи не виступають і не виступали ані проти віри в Бога, ані проти жодної основи правдивої релігійності. Протинно, до всіх людей щиро релігійних, а затим чесних і не фарисеїв, радикали мають глибоке пошанування, тим більше що таких людей в наших часах дуже не багато» [17, с. 270].

Звичайно, Каменяр закликав своїх однодумців бути чесними, сам був таким, і тому прагнув служити народу, хоч чимось полегшити його важке становище: «... ми, радикали, робимо те, що повинно було робити духовенство від тисячі літ; ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, в правдиво християнським дусі» [17, с. 271]. А християнська релігія завжди була гуманістичною, завжди виражала думки і прагнення широких народних мас.

М.Бердяєв термін «свобода» пояснює не як сваволю, всездозволеність, на відміну від І.Канта, а тлумачить її «а ргіогі [...] умовою морального закону, який ми знаємо» [1, с. 314].

Для І.Канта саме автономна воля є добро, оскільки моральним можна вважати вчинок тоді, коли він не залежить від зовнішніх щодо суб'єкта чинників. Російський філософ пише, що свобода є «божественним життям» і, порівнюючи її зі свободою Бога, має на увазі свободу творчості: «Свобода є незалежністю та визначеністю моєї особистості із середини, і свобода є моєю творчою силою, не вибором між поставленими переді мною Добром і Злом, а моїм творенням Добра і Зла» [4, с. 61–62].

Із цим постулатом перегукуються і думки Івана Франка в юнацькій розвідці «Література і її становисько в нинішніх временах. Студіум естетичний». Письменник зокрема зазначає, що у поетичній творчості завжди наявна Божа іскра, що надихає на творення таких перлин літератури, як «Божественна комедія» Данте та інших шедеврів світового класичного мистецтва. Іван Франко вірив, що творчість є необхідною умовою вираження власного «Я» (самоствердження). У статті «Що таке поступ?» титан думки і праці зазначає, що «поступ веде до добра» за умови, що це процес «... у справі духовних набутків – штуки та науки» [18, с. 306].

Іван Франко вважає: «Необхідно, аби спільній праці відповідало спільне вживання випрацьованого добра» [18, с. 336]; «Спільна праця і спільна власність – се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад» [18, с. 336].

Ідеалом останнього для нього було «братерство велике, всесвітнє», де людина має законне право на вільне волевиявлення у вільній державі.

Дуже промовистою щодо ставлення І.Франка до релігії є його стаття «Католицький панславізм», опублікована у журналі «Світ» (1881, №

7) [6]. Поштовхом до її написання були організація і проведення Ватиканом всеслов'янського свята православних святих Кирила і Мефодія. І.Франко вказував на абсурдність, нелогічність ідеї католицького панславізму, оскільки вона нагадує красиву вигадку «вроді білого вугля або печеного льоду» [6, с. 70]. Цим самим він висловив своє відверто негативне ставлення до змісту та намірів діяльності католицького Риму як організатора свята. До слова, додамо, що день святих Кирила і Мефодія зараз широко відзначається у слов'янському світі, в тому числі і в католицьких країнах Польщі та Чехії.

Аналізуючи роль римо-католицької церкви у Західній Європі, І.Франко на основі фактів показує, що її діяльність суперечила Божим заповідям, була антицивілізаторською. «Очевидна річ, що після такого погрому на заході Європи католицизм мусив звернути очі на схід, до слов'ян» [6, с. 71].

Письменник збагнув приховану мету проведеного свята – намагання римських можновладців придбати собі ще «кількадесяті мільйонів, ниць падаючих слуг», як так звані прості делегати від слов'янських країн, що зі своєї азійської побожності «падали ниць по римських плацах і дорогах» [6, с. 72], чим викликали сміх та погорду місцевих жителів.

На згаданому дійстві, писав І.Франко, не було сказано жодного слова на захист життєвих інтересів народів слов'янських країн, оскільки там грали першу скрипку такі «високі попи і шляхта», яких важко вважати справжніми прихильниками народних прагнень – свободи і соціальної справедливості. І.Франко був глибоко переконаний, що це не було жодне всеслов'янське свято, а «слов'янські апостоли були тут тільки шаховими фігурами на політичній шахівниці, а більше нічим» [6, с. 73].

У праці «Мислі о еволюції в історії людськості» [8] І.Франко простежив такі історичні корені виникнення та формування релігійних вірувань, як первісні церемонії та обряди. Він підтримував висновок Г.Спенсера про те, що у сиву давнину людина жила під їхнім магічним впливом. «Церемонії зразу були всім, – писав І.Франко, – становили все, повнячи їх, чоловік був і моральний, і релігійний, вони були первісною релігією, були вступною школою, в котрій дух людський учився правдивої релігійності, сліпої, улячної віри в усякий, хоть би й найпустіший і розумові противний авторитет» [8, с. 109].

Аналізуючи співвідношення науки і релігії в сучасному йому суспільстві, І.Франко дійшов висновку: «Чим економічні і політичні обставини тяжчі, боротьба за існування трудніша, тим наука слабша, а віра дужча – народи, знеможені матеріально і духовно вертаються назад, до часів анімізму та фетишизму. І навідворіть, чим ліпше усклад-

нюються економічні і політичні обставини, чим більша сума політичної волі і економічного добробуту в суспільності, тим сильніше і пряміше розвивається наука, тим більше блідне і слабне віра, релігія» [8, с. 125].

Звісно, наука має великий вплив на розвиток суспільства, але чи може воно існувати без духовності?!

Ще на початку творчості юний Іван Франко виплекав ідеал єдності християнської й національної ідеї. Відомо, що поет перебував під впливом марксистських ідей, але кожна його думка, кожне його слово дихало Україною.

Звертаючись до свого народу, Франко, якому не було ще й двадцяти років, писав:

...з молитвою наперекір недолі,
Ідім до світла, щастя та любови [5, с. 286].

Промовисті й назви ранніх віршів поета – «Могила», «Любов», «Божеське в людським дусі». Перший вірш немовби передвіщає написану пізніше поему «Мойсей», де синтез історіософських та мистецьких пошуків письменника досяг рівня автора збірки «Semper fito». У могилі похований поет-пророк, який «... слів огненным жаром будив народ», звертався до нього «пісні сильним громом», але «не встояв»:

...вороги неситі
Народ скували, а співця
Прогнали з краю і зложити
Кісток не дали край вітця [5, с. 288].

Поетичним переспівом славетної XIII глави [вірші 1-8] «Гімн про любов: Любов над усе!» Першого послання св. апостола Павла до коринтян є другий із названих віршів. Ось як приклад остання строфа:

Любов ніколи не загине!
Хоч всі пророцтва занімують [...],
Вона жие, все оживляє,

Вона все-все перетриває [5, с. 290].

І ще: «любов за нас пішла на хрест...», «гнів їй далекий», «все вірить, все надію має».

Назва третього вірша – «Божеське в людським дусі». Що ж може бути кращим? Гріх «сплямив» людське серце, та світло Христової науки знову об'єднає людей:

Нове життя у світ живий влила
Знов творчість духу із любовою [5, с. 291].

Бог, створюючи людей, дав їм «свою божеськість», «поєднав людей з собою», подарував їм «Дух і творчу силу із любов'ю».

Крах атеїзму ліричного героя І.Франко переконливо відобразив у поемі «Ex Nihilo. Монолог атеїста» (1885). Усі «премудрості» світу вивчив «атеїст» і зайшов у глухий кут, визнавши: «... всієї правди нам, дрібним атомам, не вловить ніколи». Людина – піщинка, всього-на-всього «дрібний атом»... До речі, у тому ж 1885 році І.Франко написав поему «Святий Валентій».

Підґрунтям цього твору є почута від батька письменника легенда, основою якої була фольклорна трансформація життя Св. Валентина. І.Франко знав цей народний варіант агіографічного сюжету, надрукувавши його в журналі «Життя і слово» (1894, Т.2).

У поемі «Святий Валентій» письменник виступає проти безплідної аскези. Він проголошує ідею християнської любові до людей, ідею віри, пов'язану з активним служінням людям.

Молитвами та оханням безплідним,
Та вірою без діл, та самолюбним
Самознівеченням дури себе!
Людей не здуриш і не здуриш Бога!
І совість власну не задуриш! [18, с. 31].

Збірка «З вершин і низин» (1887) має промовистий підзаголовок «De profundis» («З глибини»). Це початок 129 псалма. Латинською мовою він звучить так: «De profundis clamao ad Te, Domine» – «З глибини взиваю до Тебе, Господи!».

Категорія «глибини» у псалмології має особливе значення. У 29(30) псалмі читаємо:

Буду величати Тебе, о Господи,
Бо Ти з глибини мене витяг.

«Глибина» у такому сенсі – це безодня первородного гріха, це, як сказав сам Франко, «весь жах людського безголов'я».

Збірка «Зів'яле листя» (1896) – не лише «лірична драма», хоча тема гіркого, неподіленого кохання-страждання є домінантною. Це також історія людини, котра втратила віру. У XIX вірші «третього жмутка» І.Франко наводить слова Ісуса Христа: «Коли знаєш, що чиниш, – «блаженний еси»... В авторській виносці (у 50-ти томному зібранні вона неповна) читаємо: «Слів тих даремно шукати в Євангелії, та вони заховалися в однім грецькім рукописі: «Коли знаєш, що чиниш, – блаженний еси, а коли не знаєш, що чиниш, проклятий еси jako переступник закона». Які величні й до болю знайомі Христові слова!

Збірка «Мій Ізмарagd» (1898) – це поетичне вираження глибин християнської етики і моралі, а також патріотично-національних почуттів автора. У циклі «Поклони» є таке промовисте звертання:

Україно, моя сердечна нене!
Не лай мене, стражденна, незабута.

Що не дало моє життя злиденне
Того, що ждати ти могла від мене! [7, с. 182]

Поет продовжує: «А Ви любіте своїх ворогів! Подумай добре, що
Господь велів!» [7, с. 189].

Але далі сказано:

Не мовив: «Моїх ворогів любіте!»
Оте, брати, ви добре розумійте,
Що ворог Божий, ворог правди й волі
Не варт любови вашої ніколи [7, с. 190].

Своєрідним «підступом» до поеми «Мойсей» є VI вірш циклу «Паренетікон», де йдеться про суть справжньої молитви: «Серцем молився
Мойсей і скорботою духа цілого ... Почув цю молитву Господь, почув,
як «серце кричить», «В світі праведно жить», «Страшніша гадюки лю-
дина лиха». Але є й таке: «Багатство злом не є, коли на добро вжите». Ось одна зі строф (цикл «Строфи»):

Бережи масток про чорну годину,
Та віддай масток за вірну дружину;
А себе найбільше бережи без впишу;
Та віддай майно і жінку й себе за Україну [7, с. 201].

Ми торкнулися лише окремих штрихів поетичної творчості українського Мойсея, з якої, немов із чистого джерела, б'є ліричний струмінь цілющий животворний, що хвилював (і хвилюватиме!) не одне покоління.

Зі збіркою «Мій Ізмарагд» у новій українській літературі утверджувався жанр притчі. Наприклад, у «Притчі про смерть» поет закликає:

Та уважай на ті смертельні труби,
Які Господь раз в раз нам посилає,
Щоб не застав нас сонних, неготових
Його призив могучий [7, с. 224].

Так органічно зумів поет поєднати і «Vivere memento», і «Memento mori». А загалом у віршах збірки «Мій Ізмарагд», тих «дітях болю», словах любові до людей і України, «... як в дзеркалі, виднілося людське, щиролюдське лице» [3, с. 181]. І.Франко, звертаючись до читача, писав: «Коли з них (віршів збірки. – М.З.) упаде в твою душу хоч крапля доброти, лагідності [...], то не даремна буде моя праця» [7, с. 181].

Іван Франко виступає як новатор і у своїх наукових розвідках на тему релігії.

У «Літературно-науковому віснику» за 1904 рік (Т. 28, кн. 10) Каменяр опублікував статтю «Соціальна акція, соціальне питання і со-

ціалізм», присвячену розгляду пастирського послання митрополита Андрія Шептицького «О kwestії соціальной», яка за радянських часів трактувалася як критична, як гостре викриття письменником «облудно-го змісту проповіді А.Шептицького» [17, с. 377–400, 548].

Насправді стаття свідчить про вдумливий, толерантний аналіз І.Франком послання Андрія Шептицького, його духу. «Він не промовляє так, як його попередники, – зазначав письменник, – звисока, авторитетно, напушеним і ніби маєвстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не «возвіщає», а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те «живе дихання», без якого всяка моралізація завсіди лишається мертвою» [17, с. 378–379].

Важливе місце у посланні митрополита посідало наболіле соціальне питання, або, як його назвав І.Франко, «соціальні болячки тогочасної соціальної дійсності». Андрей Шептицький брався їх «гоїти» [17, с. 389]. Але його ліки, за словами І.Франка, були «в значній часті наївні та анахронічні» [17, с. 389].

Торкається Франко і негативного ставлення церкви до політики лібералізму в посланні митрополита на тій основі, що ця політика «боронить яко справедливу таку низьку платню, що рівняється з найкрайнішою нуждою» [17, с. 395].

Прихильники лібералізму обіцяють робітникові «справедливу, тобто свобідною конкуренцією урегульовану платню» [17, с. 396]. Застосування теорії лібералізму на практиці з'ясувало її далеко не гуманні наслідки, оскільки віддача економіки у відкуп лібералам (так званим ринковим відносинам) призводить до крайньої межі зубожіння робітника. Чи не так і сьогодні?

Наприкінці 1904 року у «Громадському голосі» І.Франко опублікував працю «Сотворення світу», яка на початку 1905 року вийшла окремою брошурою і була вороже зустрінута представниками духовенства. Це шокувало письменника, оскільки він не мав жодного наміру когось тим очорнити, а хотів розтлумачити людям джерела біблійного оповідання про сотворення світу, «...аби велику Правду про найбільшу містерію світу пізнали мільйони нашого знищеного простолюддя, а пізнавши її, щоб визволились з важкого яра вікових пересудів, темноти і визиску» [16, с. 38]. Словом, І.Франко мав на меті просвітити народ на основі нововіднайдених археологічних пам'яток, що підтверджували історичні джерела біблійної оповіді про створення світу. І це показує, що письмен-

ник ніколи не був атеїстом, тим паче – войовничим. Просто він пережив і пошуки правди, і розчарування. Але в кого цього не буває? Головне, що І.Франко був «цілим чоловіком», любив свій народ і прагнув для нього тільки добра.

1. Бердяев Н.А. Самопознание. – М.: Книга, 1991. – 448 с.
2. Головаха І. Атеїзм Івана Франка. – К., 1961. – 44 с.
3. Іван Франко і питання релігії // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Збірник наукових праць. – Дрогобич: Коло, 2004. – 272 с.
4. Кант И. Сочинения. – В 6-ти т.– М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. II. – С. 311–501.
5. Франко І. Из літ моєї молодості // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 3. – С. 281–338.
6. Франко І. Католицький панславізм // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 69–75.
7. Франко І. Мій Измарагд // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 2. – С. 179–206.
8. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 76–139.
9. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 24–40.
10. Франко І. Під оборогом // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 22. – С. 35–52.
11. Франко І. Про Ватікан, унію та католицизм. – К.: Політвидав України, 1981. – 285 с.
12. Франко І. Проти Ватікану. Збірник. – К.: Держполітвидав, 1953. – 137 с.
13. Франко І. Публіцистика. Вибрані статті. – К.: Держполітвидав, 1953. – 137 с.
14. Франко І. Радикали і релігія // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 268–271.
15. Франко І. Святий Валентій // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 4. – С. 15–56.
16. Франко І. Сотворення світу. – К.: Обереги, 2004. – 160 с.
17. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пасирьським посланієм митрополита А. Шептицького «О квестії соціальній» // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 377–400.
18. Франко І. Що таке поступ? // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 300–348.

ІМПЕРАТИВИ ІВАНА ФРАНКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛУКИ ЛУЦІВА

Унікальна постать Івана Франка, його багатогранний творчий досвід належать до тих феноменів класичного українського письменства, що потребують невинної актуалізації, а значить – усе нових і нових присутніх прочитань та перепрочитань. Важливо у цьому актуалізаційному процесі, на нашу думку, триматися надійних герменевтичних орієнтирів, котрі враховують іманентні сенси Франкової творчості, її власний гносеологічний потенціал та глибинні методологічні константи.

Не зайвим у цьому плані є звернення уваги сучасного дослідника на ті попередні наукові тлумачення, зокрема в діаспорі, котрі не надто часто згадуються, хоча подосі не втратили своєї актуальності та важливості. До таких студій, на наш погляд, належить об'ємна (на 656 сторінок) монографія «Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість» (1967) відомого українського вченого, журналіста, редактора Луки Луціва (1895–1984). Для цього уродженця Дрогобиччини (с. Грушів) важливим був факт навчання у Дрогобицькій гімназії через сорок років після І.Франка (1907–1914): «Ми з ентузіазмом взялися до праці над книжкою про Івана Франка, хоч знали, що це нелегке діло, бо треба прочитати велику літературну спадщину цього Великого Сина Дрогобицької землі. Та свідомість цього, що ми навчалися в Дрогобицькій гімназії, додавала сили докінчити цю працю» [3, с. 637].

Вагомості праці Л.Луціва надає не лише комплексне висвітлення життя і творчості І.Франка із врахуванням різних складних моментів, не лише доступний, жвавий виклад провідних ідей, не лише аргументоване спростування оцінок радянського франкознавства, а й опертя на класичні методи дослідження. Методологічною базою його роботи стали біографізм (тісно пов'язаний із культурно-історичним підходом) та герменевтика. Про це свідчить і сама студія, й авторецензія на неї під промовистою назвою «Правда про Івана Франка». У цій останній автор так висвітлює мотивацію власної праці: «Вшанувати Франка щиро, а не лицемірно, можна тоді, коли пізнаємо правду про нього, про його життя і його твори, які найтісніше пов'язані з життям поета». Тому широке цитування творів у монографії покликане показати літератора «в його ж таки самопортреті» [4, с. 116].

Як можна помітити, в таких спостереженнях, а також в загальному окресленні власних літературознавчих праць як «літературних оцінок»

(в збірнику «Література і життя»), маємо не лише бажання дослідника заглибитися в біографію митця та культурно-історичний контекст епохи, а й захистити Франка від радянських фальсифікацій та вийти на сутність його творчості – «правду» (в термінології класичної філософії). Ця «правда» досягається літературознавцем через вихід на фундаментальні герменевтичні пласти: глибинні сенси, цінності, ідеали та імперативи творчості письменника, щоправда, без конкретніших термінологічних визначень. У цій роботі спробуємо поглянути та інтерпретаційні оцінки Л.Луціва через призму виявлених ним в І.Франка основних імперативів, тобто категоричних наказів, котрі постають водночас «й основною регулятивною ідеєю (чи принципом) мислення, й основним (системотворчим) елементом світоглядної бази індивіда» [2, с. 129].

Першим провідним імперативом для дослідника постає **національний імператив** («ідеал самостійності»), котрий виявляє націоцентричну (націософську, націоналістичну чи націологічну) складову світогляду І.Франка. Осмислюючи амбівалентний вплив М.Драгоманова не лише на І.Франка, а й на ціле покоління української галицької інтелігенції у 1870-80-х роках, Л.Луців показує, «в чому його діяльність була корисна, і в чому вона мала не надто корисний вплив на розвиток українського життя в Галичині і поза нею» [3, с. 84]. При цьому дослідник виявляє основну розбіжність між Франком та його колишнім учителем саме в оцінці національного питання вже у ранній період творчості (зокрема в циклі «Україна»): «Хоч Драгоманов не був самостійником – то Іван Франко не відрікся ідеалу самостійности своєї країни і в 1880 році написав свій гимн «Не пора, не пора, не пора...», а в 1883 р. склав відому пісню «Розвивайся ти, високий дубе», в якій поет вже тоді думав про соборну вільну Україну...» [3, с. 85]. Схожу національно-державницьку позицію вчений віднаходить і в попередніх творах митця. Наприклад, в першому патріотичному вірші «Наймит» (1876): «В «Наймиті» бачимо реалістичний образ селянина-наймита, який є алегорією поневоленого українського народу, що вкінці переможе всіх своїх ворогів і «буде властивцем свого труду і у власнім краю сам собі паном»» [3, с. 118]. Ще одним раннім твором, в якому письменник чітко виявляє свою національну позицію стала сатирична поема «Ботокуди» (1880), в якій висміяно галицьку москвофільську інтелігенцію, відірвану від інтересів народу [3, с. 540].

Відзначає дослідник і націологічний сенс низки інших творів пізніших періодів, де виявляється націоцентрична позиція автора. Окрім поеми «Мойсей» (1905), одним із найважливіших стає лірико-драматична поема «Великі роковини» (1898), створена як пролог до вистави «Наталка Полтавка» під час відзначень сотих роковин нової української літера-

тури. У цій поемі, що, як зазначає дослідник, стала публічним тріумфом І.Франка, синтезовано і національну самокритику («...І.Франко пише про хиби свого народу...»), й історіософію («З'являється Козак і згадує історію України на ранах свого тіла...»), й віру в невмирущість народу («Здавалося, що загинув був український нарід, але під впливом історичної традиції відродився він...»), і заклик до національно-визвольних змагань («Козак закликає українців до боротьби...»), й передбачення національного звільнення («Козак вірить, що український жвавий рід перемаже...») [3, с. 459–461].

Монографія Л.Луціва показує також визначальність національної свідомості у житті письменника та мислителя. Зокрема в його практичній політичній діяльності. Особливо це помітно під час переходу І.Франка у 1899 році із Радикальної партії до новоствореної Української національно-демократичної партії, котра «в своїй програмі мала здобуття вільної України» [3, с. 364]. Дослідник цілком справедливо вивіряє партійні пошуки національним фактором, оскільки І.Франко «ніколи не був обмеженим партійцем, мав на оці добро цілого українського народу» [3, с. 631]. Однією із характерних автоінтерпретацій Франком власного українського патріотизму («почування себе українцем») є польськомовна передмова «Дещо про себе самого» (1897). У ній Л.Луців віднаходить окреслення причин цього базового для кожної чесної людини почуття. І ними для Франка стають не лише «почуття собачого обов'язку» та «важке ярмо» долі, а й воля до свободи, що нуртує в самому пригніченому, але не скореному, народі: «І коли що полегшує мені двигати це ярмо, так те, що бачу український народ, як він, хоть гноблений, отемнюваний і деморалізований довгі віки, хоть і нині бідний, слабкий і безправний, але все таки помалу підноситься, чує в щораз ширших масах зажду світла, правди й справедливості і шукає шляхів до них. Отже, варто працювати для цього народу і ніяка чесна праця не піде намарне» [3, с. 437].

Одне із найбільш чітких формулювань національного імперативу І.Франка можна віднайти в романі «Перехресні стежки» (1900), в котрому, як відзначає Л.Луців, «Свген Рафалович виголошує ті слова, які ми вже чули на Франковому ювілеї», і цитує їх повністю: «Вихований, вигодуваний хлібом, працею і потом свого народа, він повинен своєю працею, своєю інтелігенцією відплатитися йому. Се перший заповіт, такий, від якого ніщо й ніяким способом не може увільнити його. Все, що говорить про права індивідуальності, про права життя, про право на виживання його і його розкошів, – се софізми, брехня, облудна маска самолюбства й безхарактерності. Яке ти маєш право бути вільним, коли твій народ у неволі?» [3, с. 478]. Як видається можливим помітити, із

цим вдало окресленим Л.Луцівим загальним імперативом, узгоджуються й інші універсальні категоричні накази у сфері національного буття, котрі віднаходимо, наприклад, й у художніх максимах гімну «Не пора, не пора, не пора...» (1880), й у знаменитій філософсько-політичній праці «Поза межами можливого» (1900): «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації» [8, с. 284].

Іншим провідним імперативом життя та творчості І.Франка стає *імператив соціальний*, пов'язаний із проблемою соціальної справедливості. Національний гніт в Галичині, що від 1772 року перебувала під Австро-Угорською окупацією, помножений на свавілля попередніх окупантів – польської адміністрації краю, поглиблювався ще й різноманітними соціальними визисками, що стосувалися всіх основних верств українського суспільства: найчисельнішого селянства, а також робітництва, священництва та інтелігенції. І.Франко глибоко знав життя української громади, особливо біди та проблеми простого народу і навіть, з огляду на три арешти (1877–1878, 1880, 1889), соціального дна. Боротьба за соціальну справедливість органічно переплелася у мислителя із боротьбою національно-визвольною, що виражалось в активній громадській позиції. Л.Луців слушно цитує у цьому зв'язку Василя Сімовича: «Іван Франко належить до того типу письменників, які безпосередньо беруть участь у громадському житті, які своїми ідеями годують громаду і своє власне життя старануться погодити із цими ідеями» [3, с. 61].

Тому не дивно, що від перших художніх спроб експліцитна заагажованість соціальною проблематикою займає важливе місце у творчості І.Франка, на що вказує діаспорний дослідник. Наприклад, у ранніх віршах, оповіданнях та ескізах («Ріпник», «На дні», «Каменярі», «Добрий заробок», «Довбанюк», «Слимак», «Хлопська комісія» та ін.), в повістях «Боа констріктор» (1878), «Борислав сміється» (1881–1882), поемі «Панські жарти» (1887), циклі «Тюремні сонети» (1889), повісті «Великий шум» (1907), комедії «Майстер Чирняк» та ін. Л.Луців вказує також на ще один факт із життя І.Франка, зумовлений соціальним імперативом. Йдеться про співзаснування ним у 1890 році Русько-української радикальної партії, програмні засади котрої поєднували ідеології соціалізму та націоналізму. Мету партії Франко так формулює у статті «Молода Україна» (1901): «...нести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів, і публіцистично прояснювати ті інтереси та боронити їх» [3, с. 343–344]. Водночас однією з

основних причин виходу і з цієї партії у 1899-му році, і з лав Національно-демократичної партії у 1904-му стала причина соціально-політична. Дослідник у цьому зв'язку цитує обґрунтування самого І.Франка, незадоволеного тим, що УНДП «не зробила нічого для організування селянської маси і ведення її до свідомого політичного життя» [3, с. 365].

Визнаючи слушність ідей зі сфери так званого «широколюдського» соціалізму, І.Франко, як спостерігає діаспорний дослідник, водночас спростовуючи твердження радянських дослідників, рішуче заперечує цінність інших форм соціалізму, передусім марксистського соціал-демократизму. Тим самим він остаточно пориває із впливом драгоманівських лібералістичних та соціал-демократичних ідей. Вже у 1897 року в передмові до збірки «Мій Измарагд» мислитель окреслює соціал-демократизм як «формальну релігію, основу на догматах ненависти та класової боротьби» і заявляє, що «ніколи не належав до вірних тої релігії» (с. 366). Л.Луців вказує на присутню критику марксистського соціалізму (комунізму) і в інших філософсько-політичних працях письменника: «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), рецензія на книжку А.Фаресова «Народники і марксистки» (1899), «Що таке поступ?» (1903), «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм» (1904), «До історії соціалістичного руху» (1904), «Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова» (1906) та ін. Характерним підтвердженням наявності в І.Франка соціального імперативу немарксистського типу стають наведені Л.Луцивим твори, в яких позитивними персонажами виступають так звані «класові вороги». Наприклад, священик у поемі «Панські жарти» (1887), князь у драмі-казці «Сон князя Святослава» (1895), лихвар Вагман із «Перехресних стежок» (1900), поміщик-українець в повісті «Великий шум» (1907) та ін. Можна пригадати також позитивний образ греко-католицьких священиків як «солі землі» в поемі «Святовечірня казка» (1883).

Одним із найкращих формулювань соціального імперативу в І.Франка може бути цитований дослідником уривок із його ювілейної промови (1898 р.): «Вийшовши з самого дна нашого народу, я старався однакою любов'ю обняти всі його верстви, а нинішнє свято є для мене знаком, що у нас будиться, а декуди вже й ярко палає бажання солідарності з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвій прямою, вірною дорогою» [3, с. 458].

Інші регулятивні принципи мислення в І.Франка визначаються саме цими першими імперативами – національним та соціальним, на що не-

двозначно вказує і назва монографії Л.Луціва, й систематичне повторення ним тези про мислителя як «борця за національну й соціальну справедливість». До інших помітних світоглядних ідей належить *громадсько-політичний імператив* (ідеал громадянської та політичної активності). Один із важливих імпульсів до громадського активізму І.Франко, як простежує Л.Луців, отримав від М.Драгоманова. У «Молодій Україні» письменник згадував про це так: «Болоче захоплені драгоманівським поглядом про обов'язки інтелігентного чоловіка супроти маси робучого народа, деякі молоді галичани кинулися до праці» [3, с. 86].

Смислову інтенціональність громадсько-політичні накази мислителя отримують через зв'язок із національним та соціальним імперативами. У дослідницькій концепції Л.Луціва цей зв'язок увиразнюється через окреслення трьох поетичних творів різних періодів – «Каменярів» (1878), поем «Рубач» (1886) та «Мойсей» (1905) – в своєрідне художнє «Вірую». Сенецького символу віри у «розбиванні скали» за поступ людства [3, с. 299]. Сутнісним для розуміння громадянської позиції стає програмне, на думку діаспорного дослідника, оповідання «Моя стріча з Олексою» (1878), герой якого Мирон Сторож (альтер его автора) в наступний спосіб зображає істоту своєї боротьби, а водночас акціональну максиму: «Внутрішній супокій, сила і ясність переконань, чиста совість і боротьба, вічна, ненастанна боротьба против темноти, фальші і дармоїдства! А ще до того такі хвилі, з котрих одна стоїть за все життя, життя в затрутім, удушливім воздуху недоумства! Ех, добродію, для самої боротьби, для кількох таких хвиль варто плюнути на всі «пуга», варто стати «проскрибованим!»» [3, с. 157].

Ще одне формулювання політичної регулятивної ідеї віднаходимо слідом за діаспорним ученим в повісті «Захар Беркут» (1882), в останньому слові вмираючого головного героя звучить своєрідний гімн громадському ладові, громадській солідарності та відповідальності: «Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю» [3, с. 202]. Навіть у найбільш інтимній та модерністичній збірці «Зів'яле листя» (1896) можна виявити імператив «суспільної праці». «Згідно зі світоглядом Івана Франка, виявленим у всіх його творах, – зазначає Л.Луців, – людина має працювати для суспільства, для народу... Утеча від суспільної праці – це трагедія для людини...» [3, с. 338]. Чимало прямих формулювань громадсько-політичної максими можна віднайти у згадуваній дослідником поемі «Великі роковини»:

Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мушиш дати ти одвіт [3, с. 461].

Безпосередньо з націоцентричним принципом мислення пов'язаний *міжнаціональний імператив* (ідеал розбудови паритетних міжнародних стосунків). Л.Луців віднаходить його формулювання, як і попередніх мислетворчих регулятивних ідей, упродовж усього творчого шляху І.Франка. І це не дивно, з огляду на колоніальні обставини існування українців в Австро-Угорській та Російській імперіях. Найбільше уваги дослідник звертає на осмислення Франком українсько-польських та українсько-єврейських стосунків. Менше уваги в монографії присвячено стосункам із росіянами, австрійцями та угорцями.

Основним об'єктом Франкового несприйняття в міжнаціональних стосунках стають явища імперіалізму, шовінізму та ксенофобії. Так, вказує Л.Луців, у статті «Русько-польська згода і українсько-руське братання» (1906) письменник, що мав великий досвід дружби й співпраці із польською громадою, все ж розповідає, що зазнав від поляків систематичної несправедливості та переслідувань, особливо після виходу у світ німецькомовної статті про А.Міцкевича «Поет зради» (1897). І хоча ставлення Франка до поляків не змінилося («...у мене не було ані зерна ненависти до польської народности, до того, що вона має гарного, високого, широкого, та справді людяного» [3, с. 432]), дослідник підкреслює все ж просякнутість ідеями та настроями українофобії всього польського суспільства, а не лише якоїсь однієї верстви: «...проти українців стоїть не тільки польська шляхта, але уся польська нація, всі її верстви від шляхти і магнатерії аж до репрезентації зорганізованого пролетаріату» [3, с. 433].

Такі деструктивні ідеї, що породжують взаємну ненависть, озлоблення та нерозуміння, не можуть формувати основу для нормального, паритетного міжнаціонального діалогу, тому І.Франко пропонує щось інше, базоване на національній ідеї. Наприклад, у політичній повісті «Лель і Полель» (1887), присвяченій боротьбі польського народу за власну державність, письменник, на думку дослідника, пропагував «єдиний фронт демократичних сил проти реакції, та й то аж тоді, коли українці матимуть певність, що виборені спільними силами права будуть власністю не тільки поляків, але й українців» [3, с. 268]. У поемі «На Святоюрській горі» (1900) міжнаціональний імператив ще виразніше спирається на ідею паритетності. Її озвучує Богдан Хмельницький у своїй відповіді польським послам у 1655 р. на пропозицію начебто братнього співжиття в одній державі: «Ні, мій куме! Краще чисто / розмежуймося, як слід: / вам хай буде ваша Польща, / Україну нам лишіть!» [3, с. 523].

Іншою чисельною меншиною на території української Галичини були євреї (за тодішнім правописом – «жиди»). Стосунки з ними в української громади були доволі різні, тому по-різному змальовує євреїв і

І.Франко, однак, зазначає діаспорний учений, у цьому змалюванні ніколи не було антисемітизму чи ксенофобії. «У творах Івана Франка з так званого бориславського циклу, – зазначає Л.Луців, – виступають жиди як негативні герої, але Франко малює їх такими не тому, що вони жиди, тільки тому, що працюють таким способом, що збагачуються людською кривдою» [3, с. 532].

Тому особливо важливими у творчості українського письменника є образи тих євреїв, котрі проголошують конструктивні ідеї, близькі, на думку сучасних дослідників, до сіонізму [1], [5], [6], що можуть стати основою українсько-єврейського діалогу та порозуміння. Такими виступають Ісаак Бляйберг із ранньої повісті «Петрії і Довбушуки» (1875–1876) та Вагман із «Перехресних стежок» (1900). Особливо чітко виголошує свою програму Вагман, котрий вважає, що можна бути «жидом і любити той край, де ми родились, і бути пожиточним... для того народу, що, хоч нерідний нам, все таки тісно зв'язаний з усіма споминами нашого життя» [3, с. 529]. Займаючи виразно націоналістичну позицію («Жид мав бути жидом, а не поляком чи українцем»), Вагман не симпатизує асиміляції, зокрема ще й тому, підкреслює Л.Луців, що «жиди асимілювалися не з тими, хто ближче, а з тими, хто дужчий», – і ставить наступне риторичне запитання: «Чому жиди не асимілюються з націями слабими, пригнобленими, кривдженими та вбогими?» [3, с. 531]. Образи таких людських, шляхетних євреїв, про яких мріяли Бляйберг і Вагман, можна віднайти у численних творах І.Франка: циклі «Жидівські мелодії», поемах «По-людськи» (1889), «У цадика» (1889), «З любови» (1889) та ін. На думку Л.Луціва, такий погляд на євреїв притаманний Франкові тому, що він був борцем «за національне і соціальне визволення всіх поневолених народів, без різниці на расову й релігійну приналежність» [3, с. 538]. І така позиція теж є складовою міжнаціонального імперативу.

Характерним прикладом ставлення українців Галичини до Австро-Угорської держави, отого загадкового для багатьох «австрофільства», може бути оповідання (чи повість) «Гриць і панич» (1898). Франко ціле життя боровся і словом і ділом із австрійським імперіалізмом (характерним прикладом може бути хоча б його «Свинська конституція»). Однак у цьому оповіданні головний герой український селянин Гриць Тимків у складі австрійського полку придушує польське повстання 1846–1848 років і вбиває свого колишнього приятеля польського панича Нікодима Пшестшельського. Франко, як відзначає дослідник, показує нам, що в Гриця пробуджується національна свідомість («він був «русином») і тому він виступає проти того, щоб польська революція перемогла. Бо така перемога означала б відбудову польської держави, але не лише на

польській, а й на українській землі: «...Гриць вертається на село свідомим українцем, який мав відвагу перед самим генералом Йосифом Бемом заявити, що він «русин, і Польщі добиватися не хоче» [3, с. 277–278]. Л.Луців не розвиває цю ідею І.Франка далі, але вона очевидна: українці Галичини, не були сліпими австрофілами; вони виступали не за Австрійську державу (хоч та була набагато цивілізованішим колонізатором, ніж Польща чи Росія), а проти бажання поляків відбудувати Польщу на українських етнічних землях, тобто Польщу як нову імперію. Шовінізм та імперіалізм не мав би бути складовою польської ідеї.

Не сприймав І.Франко також і російського («москальського») та угорського («мадярського») імперіалізмів та пов'язаних із ними явищ. Характерним твором, що витлумачує ставлення Франка до російського колоніалізму може бути сатирична казка «Як русин товкся по тім світі» (1887). У ній йдеться про нищення України трьома народами-сусідами: поляками, татарами та росіянами в алегоричних образах протомедиків. Найнебезпечнішим ворогом українського буття, на думку вченого, І.Франко змальовує саме москаля, котрий «застосував найуспішніший спосіб нищення України», спрямований проти «душі» (позбавлення національної свідомості, волі до автономного життя): аж поки душа українця («русина») «не стратила віри в своє власне існування і нарешті таки не покинула цього велетенського тілища» [3, с. 526].

В оповіданні «Чиста раса» (1896) Франко змальовує типовий характер угорського шовініста-расиста (панка З.), котрий уважає мадярів «вищою расою», натомість словаків та русинів розглядає як «приблуд і справдешню дич» [3, с. 527–528]. Расовим зразком для угорського пана стає його слуга – Янош, котрий, парадоксальним чином, виявився банальним злочинцем та убивцею. «Оцей герой «Чистої раси», – відзначає Л.Луців, – це пізніший гітлерівський расовий нацист...» [3, с. 529].

Однак найбільш точні, узагальнені формулювання міжнаціонального імперативу, базовані на філософії національної ідеї, можна віднайти в одній з ранніх статей І.Франка, котру згадує й діаспорний дослідник «Наш погляд на польське питання» (1883), щоправда, ширше не цитуючи зазначену працю. Саме в цій ранній студії І.Франко формулює свої провідні геополітичні ідеї в націоналістичному дусі («...Польща для поляків, але Русь для русинів»), а тому стоїть на засадах «рівноправності й автономії кожного окремого народу, де б другий народ ніколи не мав права вмішуватися в домашній справі сусіда або держати над ним яку-небудь опіку» [7, с. 204–221].

Ще одним важливим категоричним наказом у межах світогляду І.Франка постає *художній (мистецький) імператив*, котрий дає відпо-

віді на ключові для літератора питання: як, про що і для чого писати. Як спостерігає діаспорний учений, для І.Франка література насамперед має бути мімезисом життя, а не «естетичними формулами» (1881 р.) [3, с. 304], повинна розширювати «нашу індивідуальність» (1899 р.) [3, с. 512], бути вогнем «в одежі слова» (1900) [3, с. 574]. Схожу думку Каменяра цитує Л.Луців і за 1901 рік: «Література повинна бути по можливості вірним відображенням життя, але не мертвою фотографією, а картиною, зігрітою власним чуттям автора, натхненою глибокою ідеєю» [3, с. 404]. Сенс цієї «глибокої ідеї» (а водночас власної творчості) мислитель постійно формулює у літературних творах та студіях, вказуючи на її естетичність та громадянську заангажованість (тенденційність), як-от у статті «Причинки до автобіографії» (1912): «...метою моїх творів зовсім не буває саме розкривання ненормальностей життя, але поперед усього віднаходження поезії та краси в тім нормальнім життю, яке складається у людей різних верств і віднаходження поривів та змагань до поправи того життя» [3, с. 271].

При цьому Л.Луців систематично вказує на націоцентричний характер Франкових регулятивних ідей у сфері художнього мислення. Йдеться, наприклад, про потребу письменника, щоб досягнути «інтернаціональну атмосферу ідейних інтересів», міцно вкоренитися «в свій рідний, національний ґрунт» («З чужих літератур, 1898») [3, с. 429]. А також про максимум власного письменницького буття (на ювілейній промові 1898 року), що цілком узгоджується із максимами Т.Шевченка і може стати загальним законом буття українського літератора: «...нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається український народ!» [3, с. 459].

Незважаючи на складні стосунки мислителя із кліром та з релігією, зумовлені певними політичними, позитивістичними та матеріалістичними причинами (серед художніх прикладів – «Товаришам із тюрми» (1878), «Сикстинська Мадонна» (1881), «Ex nihilo (Монолог атеїста)» (1885) чи «Мамо-природо!..» (1899)), Л.Луців цілком слушно віднаходить її у біографії, її у творчості І.Франка також і послідовний **християнський імператив** (християнізм). І він виражається не лише у змалюванні позитивних образів греко-католицьких священників (про що було згадано вище), йдеться про христологічну інтерпретацію дійсності, виражену в художній формі. Хоча, як стверджував сам І.Франко, це тлумачення не завжди було суголосне трактуванням Церкви. Не випадково Л.Луців наводить думку письменника про те, що «його мораль значно відмінна від тієї... що в нас видається за одну християнську» [3, с. 448].

Дослідник цитує чимало творів, в яких прямо виражено релігійну свідомість автора [3, с. 608–625]: вірші «Моя пісня» (1874), «Дві до роги» (1875), «Божеське в людські душі» (1875), «Схід сонця» (1876), «Хрест чигиринський», «Коляда» (1875), «Легенда про Пилата» (1889), «Строфи», поеми «Іван Вишенський», «Мойсей», роман «Перехресні стежки», оповідання «Як Юра Шикманюк брів Черемош» (1906), легенда «Рука Івана Дамаскина» (1907) та ін. Л.Луців слушно розмірковує про релігійний та національний сенси в поемі «Іван Вишенський» (1892) [3, с. 504], про релігійність лицаря та дівчини із поеми «Бідний Генріх» (1892) [3, с. 516], про вірне кохання та християнську мораль в «Поемі про білу сорочку» (1897) та ін. Особливо багато творів на християнську тематику помітно у збірках «Мій Ізмарагд» (1897) та «Давне й нове» (1911). Наводячи численні приклади християнського любовидія в них, діаспорний дослідник, можливо, дещо сміливо, але не безпідставно, твердить, що в цих прикладах «немає різниці між християнською і Франковою мораллю» [3, с. 448–449]. Як типовий зразок християнської максими вчений цитує останній вірш зі «Строф»:

Хоч би все небо папером було,
Хоч би все море чорнилом було,
Зорі б на пера всі перекувати,
Янголи сіли б тим пір'ям писати,
То не списали б – так мудрий прорік –
Мудрости Божої в вік [3, с. 449].

Ще одним класичним зразком християнства І.Франка, що еkleктичним чином співіснував у його світогляді із матеріалізмом та позитивізмом, може бути уривок із ранньої поезії «Хрест» (1875), зацитований у монографії: «...З хреста пливуть всі наші сили, / І віра наша пресвята» [3, с. 610].

Іншими, менш вираженими регулятивними принципами мислення І.Франка, котрі так чи інакше осмислює у своїй студії Л.Луців, але без конкретнішого дефініціювання, є: віталізм (життєлюбства імператив), ригоризм (етичний імператив), позитивізм (науковий імператив), прогресизм (імператив людського поступу), трудоголізм (імператив працьовитості), просвітництво (імператив масової освіти) та ін.

Пропоноване коротке тлумачення провідних імперативів І.Франка у монографії Л.Луціва охоплює лише шість найважливіших, на наш погляд, світоглядних елементів. Однак і це коротке герменевтичне окреслення дозволяє зробити декілька підсумкових спостережень. По-перше, діаспорний дослідник не завжди помічає очевидну залежність усіх інших основних імперативів І.Франка від стрижневого – національного.

Натомість таку пряму залежність між ними та імперативом соціальним, котрий дослідник вважає рівнозначним національному, простежити не завжди вдається. По-друге, бракує в дослідженні вченого аналізу інших праць, котрі, очевидно, просто були недоступні авторові і котрі могли б суттєво доповнити доказову базу: «Між своїми» (1897), «На склоні віку» (1900), «Одвертий лист до галицької української молодіжці» (1905), «Сухий пень» (1905), «Молитва за ворогів» (1913), «Благовіщення» (1914), «Семітизм і антисемітизм у Галичині» (1914) та ін. По-третє, докладнішого осмислення потребують також інші, регулятивні принципи мислення І.Франка, а також потребують схожого методологічного огляду праці інших франкознавців і не лише діаспорних. Таким чином, можна висувати, що монографія Л.Луціва, попри всі можливі недоліки, завдяки класичній методологічній базі сьогодні може бути позиціонована не лише як документ епохи, а й як цінне наукове джерело, хоча, напевно, не так академічного, як науково-популярного жанру. Це дослідження допомагає пізнати світогляд та мислення І.Франка як певну цілісність, як складну систему та дає вагомні імпульси для продовження такого типу гносеологічних студій.

1. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К.: Наукова думка, 1992. – 118 с.

2. Іванишин П.В. Форми національного імперативу у творчості Т.Шевченка та І.Франка // Іванишин П.В. Іван Франко і національне буття: герменевтичні акценти: монографія. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – С. 127–137.

3. Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – Нью-Йорк; Джерсі-Сіті: Свобода, 1967. – 656 с.

4. Луців Л. Правда про Івана Франка // Луців Л. Література і життя: Літературні оцінки. – Джерсі-Сіті; Нью-Йорк: Свобода, 1982. – С. 115–127.

5. Набитович І. Модерністичні тенденції показу образів євреїв та українсько-єврейських взаємин у романі Івана Франка «Перехресні стежки» / І. Набитович // Франкознавчі студії: збірник наукових праць. – Дрогобич., 2001. – Вип. 1. – С. 142–147.

6. Феллер М. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1994. – 238 с.

7. Франко І. Наш погляд на польське питання // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 204–221.

8. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 276–285.

ІВАН ФРАНКО І МОЛОДЬ: УРОКИ НАЦІЄТВОРЕННЯ

«Не розуміли ми його – і я, і ви, і всі ми.

Така вже доля великих» [2, с. 9] – ці правдиві слова прикрого зізнання написав Богдан Лепкий у п'яті роковини від дня смерті Івана Франка. Наскільки ж великим є Франко, якщо навіть зараз, коли святкуємо 155 літ від його народження, до кінця Франка не розуміємо, не можемо осягнути повністю, не можемо прочитати до основ, не можемо осмислити закони універсуму його творчості, той огром доробку, з якого постає він сам.

З Франкових слів щоразу визирає глибинність і глобальність мислення, він чітко бачив майбутнє своєї Батьківщини, він усвідомлював, розумів і знав, що потрібно робити, аби його рідний народ впевнено простував «правди путі» і дійшов із низин до вершин світової спільноти, здобуваючи на нелегкому шляху той так необхідний «весільний дар» – національну свободу, без якої неможливий повноцінний розвій, без якого неможливо здобути на силу, аби «триснути Кавказ» і «вперзатися Бескидом».

Нерідко у Франкових творах слово набуває «сили абсолюту» [2, с. 7], коли одне слівце пронизує до живого, промовляє до душі, переконує і зворушує. Нашому «гордому королеві духу» [1, с. 10] вдалося цілющими пігулками свого дотикаючого слова вилікувати від духовного каліцтва безліч молодих українців і пустити їх у світ сильними з «його духа печаттю», печаттю генія.

Франко мав потужний заряд націєтворчої енергії. Він мав унікальний вплив не тільки на свідому українську молодь, а й на ровесників, на людей старшого покоління, даючи імпульси до зміни свідомості, до зміни світоглядних орієнтирів, до формування українського типу мислення, де в іконостасі суспільних ідеалів стоять національні святині.

Франко розширив культурний простір української нації, п'ядь за п'яддю відвойовуючи інтелектуальні горизонти для рідного народу своєю невсипущою і справді подиву гідною жертвовною працею, щоразу глибше запускаючи чересла у ниву оспалості, отупіння, апатії і глупоти, сіючи здорове зерно українського волелюбного духу.

У Франковій філософії «цілий чоловік» – вільний чоловік. Тому український геній невтомно у численних своїх творах звертається до молоді із закликами-проханнями відчувати внутрішню свободу, плекати

у серцях «думи вольнії», аби мати необхідний запас сили й енергії на довгому і складному шляху життєвого поступування не зважати на будь-які «сухі пні», а впевнено сягати «поза межі можливого» і прагнути «до сонця золотого».

Франко покладав величезні надії на молоду генерацію українців, які матимуть нове світовідчуття, стоятимуть твердою, несхитною поставою і з незатроєним різними спокусами єством вноситимуть позитивні зміни у заіржавілу систему несправедливості та брехні. Ідейний фермент, спродукований писаннями Франка, назавше змінив свідомість мислячого підростаючого покоління, отворив їхній слух на щирі заклики великого українця: «Здобуйте знання, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявити ту любов не потоком шумних фраз, а невтомною тихою працею» [3, Т. 45, с. 409].

«Кожен думай, що на тобі мільйонів стан стоїть,

Що за долю мільйонів мусиш дати ти відповідь» – це не проста шаблонна формулка поетичної гри, це свідомо спонука, голосний поклик до кожного не ховатися за спинами інших, не збиватися на манівці, не борсатися у багні сумнівів і непевності, а сміливо, максимально концентруючи зусилля волі, ставати на шлях поступу і гідно долати перешкоди до первісно «далеких мет», до шпилів тих «скляних гір», що їх метафорично згадував Франко у відомій статті «Поза межами можливого». Власне, у цій розвідці-звертанні, додаючи духу кожному молодому уму, Іван Франко аргументовано твердив: «Ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духової, се не що інше, як поступенне систематичне і ненастанне відсування, віддалювання границь неможливого» [3, Т. 45, с. 277]. Тією «границею неможливого», до якої так близько привів український народ сам Франко, була на той час, а якщо глибше сягнути, то й досі залишається, національна незалежність. І щоб посунути цю межу, щоб здолати цей нелегкий бар'єр, українство потребує, як проникливо зауважив наш геній, «сміливих душ і бистрих очей», які б ненастанно боролися із немудрими упередженнями, долали «хорі і уломні» стереотипи.

Франко завжди виступав проти будь-яких доктрин і теоретизувань, намагався відчутти, вловити живу пульсацію суспільної гадки, а вже збагнувши оту кардіограму народного світовідчуття і переживши її до основ, звертався до загалу з «одвертими листами», міркуючи не про особисті амбіції, чи резонансність контрверсійних заяв, а лише про позитивність загальної справи, про практичну реалізацію мудрих ідей, про консолідацію національного руху, про вироблення чіткої спільної стратегії, про якнайширше залучення молодих сил до органічного

розгортання націєтворчого первня у свідомості нової генерації української спільноти. Франко покладав великі сподівання на ту молодь, яка, у багатьох моментах саме завдяки його жертовній праці, подолала у собі синдром меншовартості раба, перемогла, здавалося б, невиліковну хворобу звиродніння, і, підкріпившись ліком національної самоповаги, мужнім чином передусім січового стрілецтва та героїв УПА довела, що нерв державотворення не атрофувався остаточно, як це хотіли довести імперські ідеологи, а, навпаки, з новою інтенсивністю спонукає український організм до рішучих дій, спрямованих на тотальне переродження «низької юрби» у повноцінну, життєздатну, варту найщирішої поваги європейську націю. Ідею європеїзації нації, яку протягом століть переконували (часто не тільки словом), що її найбільшим уділом може бути роль «тягла» у чужих «бистроїздних поїздах», Франко вважав стратегічною і вписував у контекст програми національного поступу, при цьому переконливо спростовував безглузді «напівмарення» зайшлих, а нерідко і доморощених «апологетів писаризму» а Іа Погодін і доводив послідовний і багатий культурно-історичний розвій українства. Лише волею неблаганної долі наші попередники розгубили на «велелюдних розпуттях» потужний заряд державницьких традицій.

У Франковій візії історичного розвитку українства початковою і невідмінною стадією має стати емоційне усвідомлення національної виключності, ексклюзивності, яке органічно перетече у русло раціонально обґрунтованої національної самоповаги, до виваженої внутрішньої опірності до сторонніх зазіхань на усе, що рідне і освячене традицією.

«А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, – писав мислитель, – не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності, чи, коли хочете, шовінізму. Не бійтеся, коли національні потреби будуть заспокоєні, національний голод буде насичений, то нація відкине шовіністичну справу, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить» [3, Т. 45, с. 291]. Багато хто з наших сучасників без жодних застережень вже зараз переходить до космополітизму, того, що Франко називав «загальнолюдським і спільним», але чи ж є для цього усі необхідні підстави, ті чинники, які зробили б такий ідеологічний поворот органічним. Очевидно, ні. Хіба ж задоволено усі національні потреби, хіба ми вже перебули хоча б коротко стадію «національної виключності», хіба мали нагоду відчути себе повноправними господарями рідного дому, хіба ж українська пристрасть віднуртувала вже своє?

«Кожда доба історична – се дерево. Корінням воно стоїть глибоко в минувших часах, а його крайні парості врастають також далеко в

будуще» [3, Т. 45, с. 134]. Франко піклувався про те, якими ж будуть ті крайні парості, яке майбутнє чекає на рідний народ. Як добрий садівник, доглядав дерево історичного буття українців, плевав те молоде гілля, яке невдовзі дало добрий і багатий урожай. Він прагнув систематичними ін'єкціями правди вилікувати суспільство від «неулічимого» засліплення, розкрити очі на реальний стан справ на «нашій, не своїй землі».

Одним із важливих чи радше необхідних кроків до глибокого національного самоусвідомлення Франко вважав освіту. Що більше молоді зможе через науку пізнати світ і людей, то більше з'явиться тих, хто становитиме загрозу будь-якій несправедливості, визиску і брехні. Через уміння давати оцінку фактам, шукати і знаходити потрібну інформацію, молода освічена людина не розчиняється у потоці буденних життєвих течій, а свідомо обирає власний шлях духових змагань, відстоюючи вибрані відповідно до її національного і особистого чуття ідеали, відмовляючись від згори накинutoї, гарно підфарбованої пристосуванської балаканини. Усвідомлення потенційної загрози, яка криється в освіченій, мудрій молоді, стимулює будь-яку владу докласти зусиль, аби здобути її максимальну прихильність (це за умови, якщо ця влада сама має належний інтелектуальний ресурс), або ж робити усе можливе, аби різними способами до мінімуму звести кількість мислячої молоді, аби її голос не був таким звучним і згубився у гаморі «низької юрби» (це вже за умови браку інтелектуальної енергії правлячої верхівки).

Отож, вишукуючи найрізноманітніші причини, які позірно мали б приховати тотальний наступ на процес виховання молоді української еліти, розпочато сплановану операцію на знищення і дискредитацію нашої освіти. І на це маємо чимало доказів. У їх розлогому переліку (він, до речі, швидко збільшується) чи не найкрасномовнішими є цифри щорічного держзамовлення у вищі навчальні заклади країни, згідно з якими перед тисячами сімнадцятилітніх і не тільки поставлено нездоланну перепону, глуху стіну. Оцінюючи найновіші тенденції в нашій освіті, ті псевдореформи, які мов дешевий «табачний» дим роз'їдають легені нашого суспільства і вже не дають дихати на повні груди, хочеться повторити мовлені ще 130 років тому Франкові слова: «Школа, по думці тих верховодців, не має на цілі образовати, просвічати, а тільки винародовлювати наш народ» [3, Т. 45, с. 143].

Франко не раз вдавався до національної самокритики, маючи на це, на відміну від багатьох інших, повне моральне право, прикладом власного життя демонструючи, як можна отрястися від хиб. «Ми не привикли до ніякої важкої праці, навіть до праці думок, і тому-то, хоч не раз по своїй добродушності, по своїй примітивній щирості і розмахнемось

на дорозі добрих намірів, то все-таки зупинимось в половині дороги, а на другу половину або рукою махнем, або зажмуривши очі, вмовляємо в себе і в других, що там уже ніякої дороги й нема і що ми зайшли доки тільки можна було зайти» [3, Т. 45, с. 144]. Така прониклива і в багатьох моментах справедлива оцінка українського суспільства по багатьох роках від часу її висловлення і досі не спростована, навпаки, знаходимо все нові і нові підтвердження міркувань ученого про нашу готовність до пориву і нездатність до тягlosti, до цілеспрямованого торування важкого життєвого шляху. Отак «розмахнулись» 2004 на «дорозі добрих намірів» і зупинились «у половині путі», махнувши рукою, зажмуривши очі, переконуючи не тільки себе, а й інших, що шляху далі нема.

Прикро спостерігати, як Україна, у відродження якої так щиро вірив Іван Франко і за незалежність якої так віддано боровся, перетворюється швидкими темпами на «інкубатор шкаралупництва», де заради влади і головне легких грошей відступають від будь-яких принципів, з легкістю відрікаються від нещодавно сповідуваних ідеалів, і прикрившись машкарою служіння приховують справжню не надто привабливу фізію прислужництва. Контингент шкаралупників, тих які «встид на прив'язі тримають» [3, Т. 1, с. 52] зростає щоденно. Можливо, вилуплюються під жарким і тихим літнім сонечком. Видається, що вони ладні навіть ходити по лісництвах і, вивішуючи розтиражований сонм президентських портретів (за них, до слова, з бюджетних коштів майже 17 мільйонів виклали), випрошувати свіжопридуманих чинів і побринькачів на нові штани, бо старі від плазування на колінах протерлися. А згодом, дочекавшись від самодержавця ласки, з глибини свого не надто глибокого корита повідати про демократичні цінності та грандіозні проекти реформ.

Такий тип посполитих Франко номінував «недомосковщені зрадники», які приписують собі «гнилий з єврейщиною перемішаний аристократизм» і у кожному кроці яких вчувається «дуже виразний дзвін московської струни». Здавалось би через понад століття про проблему отих «недо...», тих «котрі, власне, не мають ніяких переконань, а справді працюють в наймах у слуг деспотизму за добру плату та впоюють ... ненависть до свободи, погорду для рідного народу і його мови» [3, Т. 53, с. 252], можна було б давно забути, однак популяція їх, як це не прикро визнавати, навпаки, щорік збільшується і вже серйозно загрожує повноцінному функціонуванню державотворчої ідеї, бо неприховано підпирає новоімперську політику затирання національної ідентичності.

Чимало бачимо таких псевдоукраїнців, яким рідну мову, як казав Франко, «встид в губу взяти». Особливо багато тих «сором'язливих» за-

ймає найвищі державні посади. Інколи вони й зволють мовити державною, однак за якимось новими, з їх ласки вигаданими правилами. Тому й говорять і переконують, що треба говорити «на Україні», буцімто ми острівна держава. Можливо, й острівна для них, бо ж, незважаючи на мільярднодоларові й газо-нафтові підмивання, стоїть форпостом в обшчеруському морі, в якому хочуть нас німих втопити.

Україну і досі, як спостеріг ще Франко, «крають, як сальцесон» у своїх інтересах, переконуючи в нашій інакшості, добре засвоївши класичну імперську істину «розділяй і владарюй». «Дуже часто юджено одних на других, щоб тим способом одних і других визискувати» [3, Т. 45, с. 71]. Коби обійшлося самим лише визискуванням матеріальним, а то ж настирливо беруться перекроювати свідомість, заперечувати одвічні ідеали українського етносу і завзято, і затято пропонувати натомість порохняві «совецькі» цінності, твердо переконуючи, що то питома наша традиція, начебто згідна «з духом народу і часу».

«Таж в Єгипті вигнулись в ярмі,
Наїдалися ласо...
Відригались вам буде повік
Те єгипетське м'ясо».

Як точно у цих рядках спрогнозував Франко українську сучасність, де чимало ще є тих, хто живе ілюзією дешевого м'яса, ностальгуючи за імперією, в якій людське життя вартувало менше, ніж шмат гнилої ковбаси.

Оте підживлене фінансами паразитуюче москвофілство, що на українських теренах переживало різні модифікації, і по 20 році незалежності раз по раз криваво прорізає наш культурно-національний простір. Прикро, що з'являється чимало новоявлених його сповідників, імперських чолобитників, які вже з висоти міністерських крісел просувають нищівні для українства концепції, прикриваючи при цьому систематичну денационалізацію псевдоінтелектуальною словесною еквілібристикою і не дуже добре рафінованою брехнею. А щоб такого не ставалося, пора відмовитися від того, що Франко називав «фразистий патріотизм» і взятися за його «дійовий» варіант.

Франко не з тих, хто надто вже милується колишніми князівськими і козацькими звичаями, він належав до такого типу мислителів, які воліють заглядати у майбутнє, передбачати прийдешні небезпеки і силою своєї геніальної проникливості пропонувати дієві рецепти для їх (цих небезпек) безболісного й успішного подолання. Цей великий українець зокрема відчув велику небезпеку «культуркампу», за неписаними за-

конами якого нові території завойовують не силою і зброєю, а через посягання на культурний простір інших народів.

Чи не опинилася зараз Україна в епіцентрі такої війни, між двох сил, «між двома огнями», у лещатах між Сходом і Заходом, між агресивним засиллям ідеології «руського мира» і менш войовничим та не менш послідовним повивом західного космополітизму? Чи не мовив про це Іван Франко? Він, до речі, запропонував найнадійніший спосіб вийти переможцем із цієї беззбройної війни на багато фронтів, доводячи, що збереження національної ідентичності, можливе лише за умови розширення власного культурного впливу на світ, за умови постійної праці над собою, постійного самовдосконалення.

«А якраз уже дано ґрунт, то й будова на ньому з часом здвигнеться» [3, Т. 45, с. 290], – писав Франко. От тільки виникає запитання, коли ж на тому на совість мурованому Франковому фундаменті української ідеї буде возведено величний собор національного духу. Будують, однак, не собор, а так – кривобоку хату, і не на міцному підмурівку Франкових націоцентричних змагань, а перенесли роботу на невідповідну основу. Тому й говоримо по-Франківськи «Гарна хата, але на льоду побудована» [3, Т. 45, с. 312]. Зараз маємо чимало драгливих точок, які можуть підвищити градус суспільної напруги, і тоді крига скресне, і вже ніщо не зупинить повені, яка поховає у водах забуття будівлю української держави. Є чимало нерозумних, які свідомо на цьому крихкому льоду розпалюють багаття, заводячи мову про «двоязичність», розгортаючи надумані теорії про нашу різність, перекреслюючи і заперечуючи подвиги українських героїв, одним словом «вносять в рідну хату роздор», відробляючи срібляки, що попри декларовану беззапаховість, відгонять злодійством, брехнею, здирством. Може воно й на краще... Нехай тріскає та крига, бо ж будівля, що зводиться, ані найдрібнішими штрихами не схожа на той проект, що його так докладно виписав один із визначних архітекторів української державності – Іван Франко.

Гадаю, дивлячись на ці «переверти», що відбуваються зараз в Україні, наш «думками високий» Франко знову підійшов би до розпачливориторичного: «Чи сміятись, чи жаліть, Чи просити смерті?» [3, Т. 1, с. 101]. Вочевидь, ще довго доведеться ждати, поки сповниться ідеал автора «Мойсея»,

«І, наче золото в горнилі
Сей світ очиститься зовсім,
І чиста в невичерпній силі,
Засяє правда й воля в нім» [3, Т. 1, с. 41].

Що більше читаєш Франка, то частіше ловиш себе на думці, що сприймаєш мудрі рефлексії свого сучасника, якому вдалося дуже про-никливо збагнути «суету теперішнього світу», а відтак гостро, подекуди саркастично оприявнювати численні глупства, на які без докорів і втоми здобувається каста недоторканих.

Прислухаймося ж до Франка і скажімо собі: «Годі бути «малими і неприготованими», годі хилитися під тиском ганебних трьох доктрин «самодержавія, православія і обрусенія», які так глибоко зранили український організм!». Як у якомусь залятому лісі ми заблукали між трьох сосен отих доктрин і зараз з новою силою відчуваємо їх напір: далеко не з метою ширення релігії відбувається тотальний наступ «православія» московського пошиву, що не гребує рейдерськими захопленнями дитячих садочків чи шкіл для неповносправних, та й ідея «самодержавія» поступово набуває реальних обрисів, а «обрусеніє» вже сягнуло таких масштабів, що культурний простір, надиханий українськими ідеями, можна підтримувати лише в межах своєї родини.

«Коли перед кількома роками був величезний вибух східноазіатського вулкана Кракатоа, – писав Франко в одній із розвідок, – то викинув він у повітря масу мілкої пилу, що той заповнив майже всю атмосферу нашої землі, так що й у нас кілька тижнів опісля по заході сонця все західне небо горіло рожево-червоним блиском – сонячне проміння заламувалося в дрібнесеньких а густо літаючих зеренцях того вулканічного пилу» [3, Т. 46, Кн. 2, с. 33]. Духові змагання Івана Франка також об-разно можемо назвати «зеренцями того вулканічного пилу», якими й до сьогодні густо заповнений український інтелектуальний простір.

1. Дорошенко Д. Пам'яті Івана Франка // В п'яті роковини смерті Івана Франка. – Берлін, 1921.

2. Лепкий Б. Іванові Франкові в п'яті роковини смерті // В п'яті роковини смерті Івана Франка. – Берлін, 1921.

3. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К: Наукова думка, 1976–1986.

**ФРАНКОВА ІДЕЯ «ЦІЛОГО ЧОЛОВІКА»:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У поглядах на багатогранну постать Івана Франка сформувалася низка розмаїтих, а іноді й полярних визначень-характеристик його творчого феномена в різних іпостасях: як Каменяра й «не-Каменяра», «реаліста» й «модерніста», «соціаліста» й «націонал-демократа», «ідеаліста» й «матеріаліста», «утилітариста» й «психолога», «оптиміста» й «песиміста» [12, с. 108]. Вони, залежно від інтерпретаційної оптики, більшою чи меншою мірою відбивають чи, навпаки, деформують суть місткого і глибинного Франкового самоозначення: «Я син народа, що вгору йде...» [22, с. 186]. У цьому безупинному русі поета, що називав себе «semper tūo» [23, с. 101], тобто «завжди учень», у постійному еволюціонуванні (світоглядному, інтелектуальному, духовному), у титанічній, надлюдській праці – феномен багатогранності Франкового універсалізму. Ще далеко не збагненого, не осмисленого, попри те що його ім'я навічно вкарбоване в національний іконостас класиків. Водночас не втратили своєї актуальності суголосні оцінки аналітичних Євгена Маланюка «про Франка незнаного» [4, с. 81–90] та Уласа Самчука, що «мало знаємо ми нашого Івана Франка» [7, с. 51].

Він слідом за Скворородою міг би сказати: «Світ ловив мене, але не впіймав» [8, с. 12]. Така думка щодо Франка може видатись парадоксальною, бо важко знайти мислителя, який би так всебічно, з дивовижним універсалізмом – як поет, драматург, критик, публіцист, етнограф, історик, політолог, мовознавець – відкривав світ для себе і був таким же відкритим для світу. Тож ідея «цілого чоловіка», яку сповідував І. Франко, органічно поєднана з його концептосферою, з його непростотою (аж до самозаперечення, «з собою самим у війні») [14, с. 49] дорогою «до себе».

Мета нашого дослідження – шляхом когнітивно-дискурсного аналізу бодай контурно окреслити лінгвокультурологічний зміст цієї ідеї, архітектоніку моделі «цілого чоловіка».

Осердям Франкового гуманістичного світогляду був ідеал гармонійно розвинутої людини, у якій «дух і тіло – одно суть» [26, с. 189]. Такий методологічний підхід концептуально схоплений у колоритному художньому портреті «цілого чоловіка»:

*Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить –
Той цілий чоловік [15, с. 29].*

«Цілий чоловік» І. Франка діє в конкретних суспільно-політичних умовах, намагаючись знайти адекватні відповіді на виклики часу. Бо якось так якось складалась українська історія, що часто набувала актуального звучання відома Маланюкова сентенція про вождів-поетів: «Як в нації вождів нема, тоді вожді її – поети». У контексті тогочасної української політичної дійсності, де, за характеристикою І. Франка, було «так мало [...] справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двосудшності й пихи» [25, с. 30], важливо було відновити у свідомості втомленої бездержавністю нації концепти *віри в себе, боротьби й свободи*, дати їй ті ментально-світоглядні орієнтири, які б сформували нову модель поведінки українця – як «хозяїна домовитого» [24, с. 214].

Свобода – це прерогатива мислячих і діяльних. Тому на етапі націєтворення «головне завдання писателя, – наголошував І. Франко, – порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думки». Звідси – й переакцентація функцій (з естетичної – на ментальну) його поетичного слова, мислетворче ядро якого набувало виразного націєтворчого вектору:

*Ти, розуме-бистроуме,
Порви нута вікові,
Що скували думку людську [16, с. 33].*

Коли Франко розпочинав свою діяльність (сімдесяті роки ХІХ ст.), «політична зрілість нашого народу в Галичині, – за оцінкою В. Сімовича, – була тоді дуже мізерна». Звісна річ, дуже непросто було прищепити цінність свободи у свідомості такого соціуму, до того ж соціально зредукованого (переважно селянського). Його концептосфера зі зрозумілих причин була когнітивно одноплановою і архаїчною. Водночас внутрішній світ нечисленної й нібито освіченої української інтелігенції роз'їдали занепадницькі комплекси малоросійства (у галицькому варіанті – рутенства) і безмірної лояльності до чужої влади. Як результат, «до самого 1880 року вся маса нашого народу жила в поглядах, що найвищу і одну власть у державі має цар, що він може все зробити і від його волі все залежить» [28, с. 473–474]. І. Франко

як прозірливий аналітик-політолог розумів ілюзорність таких сподівань, які аж ніяк не сприяли насущним потребам нації- і державотворення. Тож напередодні «великого моменту» [31, с. 44] важливо було створити запит на якісно інший тип поведінки української людини – критично мислячої, волелюбної і дієвої. Як показав подальший розвиток подій, такий тип «цілого чоловіка» в особі Січового стрілецтва народився навіть швидше, ніж Франко передбачав, – «поза межами можливого» [27, с. 285].

Та для того, щоб змінився тип поведінки, слід було модернізувати, якісно оновити спосіб мислення провідної верстви українства: викристалізувати у його свідомості прагнення бути вільним «у народів вольних колі» [24, с. 214]. Адже це природний іманентний стан, природний спосіб буття людини, звичайно, у «рідній хаті» [33, с. 23] – власній державі. Лише відновивши своє національне буття в цій історично успадкованій «хаті» («В нашій хаті наша воля, А всім зайдам зась!» [32, с. 46]), людина ментально доросте до себе. Якраз до стану внутрішньої свободи («пряmostояння», як сказав би В. Стус) цей народ повинні повернути звернені до нього риторичні запитання з анафоричним «Невже»:

*Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?
Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і заприсяг на вірність?* [24, с. 212].

Міф про нібито історичну приреченість України повинна розвіяти у мислячої української людини історична пам'ять. Вона наснажує народ (людину) внутрішньою енергією, яка переходить від одного покоління до іншого, в'яже спільною історичною ниткою «і мертвих, і живих, і ненароджених земляків». На архетипному рівні кожна нація володіє успадкованими структурами історичного досвіду. У ньому закодовані стереотипи національної поведінки. Звісно, ці стереотипи є різними у народі державного, у народі бездержавного і в народі, що не має держави, але прагне її мати. Саме в останній іпостасі бачив свій народ І. Франко, нагадуючи йому – сьогодні «замученому, розбитому» – про ним же вироблений в процесі визвольної боротьби національний характер, що виростає із горіння «серця», жертвовної «найсвятішої любові»:

*Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?
Задарма край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? [24, с. 212]*

Зі звернення до історичної пам'яті, що повертає особистість (людину чи націю) «до себе», неважко вивести імпліцитний текстовий смисл: «Пора діяти! «Пора для України жити!» [33, с. 23]. Якраз імператив дії, скерованої на здобуття державності, повинен стати провідним мотивом у поведінці «цілого чоловіка».

Проста і очевидна істина нагадує: за державність треба боротися. Боротьба виступає як альтернатива зневірі, наріканням на важку долю, які так властиві сентиментальній національній вдачі і часто нагадують про себе і сьогодні. У візії Франка єдиний спосіб покращити долю –

*Не ридать, а добувати,
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі [13, с. 24].*

Такими мотивами керується «вічний революціонер» – художня іпостась «цілого чоловіка». До тих, у кого виникає дилема – «Йти в небезпечний бій Чи гнутись плазом?» [20, с. 89], поет звертається з дружнім закликком: «Друже сердечний мій, ходімо разом» [20, с. 89].

Наведені приклади засвідчують, що слово у дискурсі, а саме у соціально-політичному контексті набуває тих смислових конотацій, які не мають лексикографічного вияву. Філософія боротьби, яку сповідує «цілий чоловік» Франка, була альтернативою також іншим живучим психоментальним комплексам – «хатаскрайності» чи «якось-то буде» [21, с. 101]. Той, хто дотримується тактики виживання будь-якою ціною, уникає чи боїться боротьби, рано чи пізно приречений на поразку. Таку позицію можна назвати внутрішньою зрадою себе. Відтак байдужість переростає у неминучий цинізм, бо «той, хто зрадив, – зауважує Карл Ясперс, – втрачає повагу до самого себе». Така людина порушила приписи екзистенціалізму: не обманювати себе, а діяти, виходячи зі своїх морально-етичних засад. Вона неминуче зазнає подвійної поразки – уже в боротьбі із самим собою.

До слова зауважимо, значення фраземи *боротьба з [самим] собою* тлумачиться як «долання в собі якогось бажання, почуття» [9, I, с. 220]. Наведена вище конситуація додає до цього значення ще й інших семантичних відтінків: «суд власного сумління». Як бачимо, концепт

боротьба об'єднує в собі цілий комплекс вимірів: суспільно-політичний, філософський, психологічний, морально-етичний. Інтегральне розуміння *боротьби* притаманне ментальності «цілого чоловіка», кредо якого – «лиш боротись – значить жить» [17, с. 36].

Людина, яка стає на шлях боротьби за національну ідею, мабуть, менш за все переймається особистим комфортом, сказати б, себевлаштуванням у соціальному світі. Ця ідея не була чимось ефемерним для Франкових «Каменярів», у яких впізнаємо найбільш свідому частину українства – інтелігенцію. Каменярі – це ще одна іпостась художнього втілення ідеї «цілого чоловіка». Поява цих аристократів духу в українському художньому дискурсі збагатила не просто художню картину світу – вона суттєво вплинула на відновлення автентичних смислів в українській етноментальності, явивши у героях-каменярах зразки «справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові» [25, с. 31]. Це щось значно більше, ніж самореалізація у відомій концепції мотивації одного із засновників гуманістичної психології, американського вченого А. Маслоу. Могуттю своєї віри ці будівничі нового світу підводять адресата до висновку: скала бездержавності не фатальна, не вічна, а тому пора «сеєю скалу розбить» [18, с. 66].

Заглиблення у художній текст як необхідна умова когнітивно-дискурсного підходу дозволяє виявити ті «слова, що мають додаткове смислове навантаження, оточені конотативним ореолом і нерідко одержують символічну функцію» [1, с. 38]. Таким семантично-містким словом є *каменярі*. У лексикографічному аспекті ця лексема охоплює три лексико-семантичні варіанти, пов'язані домінантною семою «робітник»: 1. «Робітник, що видобуває каміння в кар'єрі; каменолом». 2. «Робітник, що обтесує каміння». 3. «*розм., рідко*. Фахівець, майстер мурування» [9, IV, с. 82]. Лексикографічне тлумачення є складовою психологічно реального (психолінгвістичного) значення, актуалізовані семантичні компоненти якого об'єднують додаткові значення, асоціативні, аксіологічні та ін. ядерні чи периферійні ознаки. Вияв смислової конфігурації уможливить наблизитись до розуміння змісту цінностей каменярів, а через них – до духовно спорідненого «цілого чоловіка».

У суспільно-політичному контексті *каменярі* набули нових семантичних варіантів: це і самовіддані борці за «нове життя, добро нове» у світі; і справжні громадяни батьківщини, які «в одну громаду скуті святою думкою»; і жертівні альтруїсти, які усвідомлювали свою приреченість, та «молота ніхто із рук не випускав» [18, с. 66]:

*І кожний з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні нам'яті в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею зогниють* [18, с. 58].

Спосіб мислення і поведінки каменярів символізує того «цілого чоловіка», Великого Каменяря, яким був сам Франко. За оцінкою М. Рильського, у збірнику «З вершин і низин», до якого входять і «Вічний революціонер», і «Каменярі», І. Франко стає перед нами насамперед як громадянин і боець [6, с. 270]. Мислити категоріями боротьби заради людського добра, дихати боротьбою, перебувати у ній – то перманентний стан душі «цілого чоловіка». Тому образ каменярів є органічним для внутрішнього ества поета.

За своєю семантикою *каменярі* асоціюються зі словом *камінь*, яке має місткий символічний зміст: це «символ єдності й сили; у християнстві – один із символів Христа»; а ще – «символ буття, означає міць і гармонійне примирення із самим собою» [10, с. 110]. Як бачимо, духовна спорідненість Франка і його «двійника» – каменярів є очевидною. Тому каменярі, у яких втілено внутрішній стан самого поета, символізують «на шляху поступу» ще й дорогу «до себе».

Духовну суголосність поета і каменярів вербально об'єктивують багатократно повторювані займенники *ми, нас, кожний*, де авторське *Я* нероздільне від колективного *ми*: «А далі тисячі таких самих, як я» [18, с. 66]. Це зовсім не означає, що у такій конситуації людина знеособлюється, розчиняючись у соціумі, навпаки: тут доречніше говорити про синкретизм двох типів особистості – окремої національної людини і колективної людини-нації. В основі взаємоперехідного зв'язку – усвідомлення своєї національної ідентичності, того, що І. Франко назвав «чути себе українцями» [29, с. 405].

Ця проблема ставала актуальною в умовах тогочасного (а втім, і нинішнього) українського суспільства. Якщо проявом національної ідентичності є, зокрема, комунікативна поведінка людини (термін Е. Сепіра), то у «Каменярах» спостерігаємо три лінії цієї поведінки: ліричного героя-поета, каменярів і загалу. Зрештою, поведінка поета і каменярів мотивована спільною «святою думкою», тому по суті є симетричною. Натомість поведінка загалу є комунікативно асиметричною, якщо комунікацію розглядати ширше – не лише як обмін інформацією у різноманітних процесах спілкування, а й як обмін думками, знаннями, почуттями, діями. Звичайно, слово «*обмін*» вжито у метафоричному значенні, бо ж йдеться про зв'язок ідеями, схемами пове-

дінки тощо за внутрішньою формою цього латинського слова (від лат. *communis* «роблю спільним; з'єдную» [2, II, с. 545]). На такій основі виникає інтеракціональний різновид комунікації, що передбачає взаємодію учасників діалогу (полілогу), у процесі якого виробляються спільні (до певної межі) уявлення про соціум і свою роль у ньому. Однак та соціально-психологічна атмосфера, яка сформувалась навколо учасників непрямого мовленнєвого акту – каменярів і пересічного загалу – аж ніяк не сприяє такій взаємодії, бо *«друзи й недрузи, гнівнії та сердиті, і нас, і намір наш, і діло те кленуть»* [18, с. 68]. З погляду комунікативної девіатології тут доречніше, мабуть, говорити про комунікативний провал, що призводить до неможливості подальшого спілкування. Однак причини, що унеможливають діалог, варто шукати не у власне мовленнєвій площині (скажімо, у недостатній комунікативній компетенції адресата – загалу, що полягає у недотриманні ним правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу), а в площині концептосфери як сукупності концептів у свідомості людини (етносу), що зумовлює різні оцінки явищ чи подій – залежно від аксіологічної шкали. Ті концепти, які посіли чільне місце у концептосфері каменярів (*свобода, боротьба, національна ідея*), не прижилися поки що у свідомості пересічної людини – здебільшого неосвіченої й національно апатичної. А тому вони не набули світоглядної значущості: загал про них не те що не говорить – вони йому ментально незрозумілі, якщо трактувати ментальність як спосіб бачення світу і себе у світі.

Та відсутність чи брак знань – це не остання перешкода для заволодіння названих вище концептів, оскільки, крім когнітивного рівня, структуру концепту формує, а точніше, вивершує трансцендентний рівень [34, с. 68] – сфера віри. Відомий когнітивний терапевт Умберто Матурана зауважував, що феномен комунікації залежить не від того, *що передається*, а від того, *що відбувається в адресаті*. І робив висновок: нікого не можна раціональним способом переконати у тому, у що він до цього часу – в неусвідомленій формі – сам не вірив. Натомість у «Каменярах» читаємо:

*І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ* [18, с. 68].

Як бачимо, *віра* є джерелом високої духовності людини. *Віра* не просто додає «упевненості в чомусь, у здійсненні чого-небудь» [9, I, с.

789]. Вона веде людину до онтологічно найшляхетнішого кроку – до свідомої самопожертви. Давно зауважено, що особистість у режимі трансценденції тяжіє до вищих вимірів буття. Це дає їй змогу навіть під час невдачі відчувати себе духовно не переможеною. «Ось і виходить, що існують вищі смисли, які, – на думку українського мислителя С.Кримського, – підіймаються над оцінками успіху та поразками, і є історичні діяння, герої яких надихаються метою, що є більшою за ціну конкретних поразок чи перемог» [3, с. 299]. Виявом духовного подвигу було жертвне життя І. Франка. Концепт *жертвності* у системі цінностей поета має особливу значущість – цю духовну властивість людини він цінував «над усе»:

*Та над усе ціню я ту
Малюю мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сім життю
За правду, за добро, за волю* [19, с. 58].

Одне із положень лінгвістичної прагматики націлює адресата пізнати у тому чи іншому висловлюванні більше, ніж сказано [11, с. 144], тобто: з експліцитного (матеріально вираженого, омовленого) вивести імпліцитне (внутрішнє, невиражене). Таке «декодування» на глибинному (когнітивно-семантичному) рівні пов'язане з проблемою інтерпретації почутого (прочитаного). Це дозволяє актуалізувати у тому чи іншому слові (висловлюванні) його потенційні смисли, які наповнюють прагматичне (суб'єктивне) значення. Наприклад, виокремлене із наведеного вище тексту Франка слово *приняв* (*прийняв*) у словнику має значення: «терпіти, переживати що-небудь» [9, V, с. 625]. Натомість у складі фраземи *прийняти на себе*, яка виводиться із наведеного вище тексту, компонент *прийняти* набуває додаткового значення «страждати за чийсь біль, біду, горе, переймати на себе» [9, VI, с. 625].

Сучасники Франка, життя якого проходило на їх очах, зазначали, що «як одну з головних задач цілого чоловіка вважав він, щоб

*Піт і кров до людськості скарбниці,
До поступу будови докладати,
Добра собі в добрі усіх шукати* [5, с. 236].

Високими духовними мотивами керувався поет у житті – ці ж мотиви стали провідними у його творчості. Ідея гуманізму домінує у таких його поемах, як «Мойсей», «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «Святий Валентій», «По-людськи», у притчах і легендах. Таким було життєве і творче кредо мислителя – «щоб душа твору була частиною моєї душі» [30, с. 115]. Чи багато знайдеться у світовій літера-

турі письменників, у яких так органічно було б поєднане Я-поета і Я-ліричного героя, життєва дорога і творча? І.Франко створив такий синтез, і в цьому теж проявилася цілісність його особистості.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: Язык русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982–2006. – Т. I–VII.
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
4. Маланюк С. Франко незнаний // Книга спостережень: Проза. – К.: Атіка, 1995. – С. 81–90.
5. Промова проф. доктора Олександра Колесси // Франко в школі / Збірник науково-методичних праць. – Дрогобич: Коло, 2003. – Випуск I. – С. 235–240.
6. Рильський М.Т. Твори у трьох томах. – К., 1956. – Т. 3.
7. Самчук У. Велика література // МУР: Альманах – Зб. I. – 1946. – С. 49–58.
8. Сковорода Г.С. Розмова про істинне щастя / Пер. укр. мовою, прим. В.О. Шевчука. – Х.: Прапор, 2002. – 280 с.
9. Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
10. Словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Коцура, О.І.Потапенка, М.К. Дмитренко. – Київ: Міленіум, 2002. – 260 с.
11. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. – Винница: Новая книга, 2009. – 345 с.
12. Тихолоз Б. Иван Франко – філософ. – Сучасність. – 2002. – №12. – С. 106–119.
13. Франко І. Гімн. Замість пролога. // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976 – 1984. – К., 1976. – Т. 1. – С. 22–24.
14. Франко І. «Догорають поліна в печі...» // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 48–49.
15. Франко І. «Не забудь, не забудь...» // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 29–30.
16. Франко І. «Ой що в полі за димове?..» // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 32–33.
17. Франко І. Vivere memento! // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 35–36.
18. Франко І. Каменярі // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 66–68.
19. Франко І. «Не довго жив я в світі ще...» // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 58–59.
20. Франко І. Корженкові // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 89.
21. Франко І. Яюсь-то буде! // Там само. – К., 1976. – Т. 1. – С. 101.
22. Франко І. Декадент // Там само – К., 1976. – Т. 2. – С. 185–186.
23. Франко І. Semper tūo // Там само. – К., 1976. – Т. 3. – С. 101.
24. Франко І. Мойсей // Там само. – К., 1976. – Т. 5. – С. 201–264.

25. Франко І. Дещо про себе самого // Там само. – К., 1981. – Т. 31. – С. 8–34.
26. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людві видавництва // Там само. – Т. 45. – С. 187–203.
27. Франко І. Поза межами можливого // Там само. – Т. 45. – С. 276–285.
28. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Там само. – Т. 41. – С. 471–530.
29. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодежи // Там само. – К., 1986. – Т. 45. – С. 401–409.
30. Франко І. До А.Ю. Кримського // Там само. – К., 1986. – Т. 50. – С. 113–115.
31. Франко І.Я. Великі роковини // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т. Франко, М.Р. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 38–45.
32. Франко І. Гей, Січ іде // Там само. – Львів, 2001. – С. 46.
33. Франко І. Не пора, не пора, не пора... // Там само. – Львів, 2001. – С. 23.
34. Яремко Я.П. Стратифікація концепту // Мовознавство. – 2009. – №1. – С. 60–69.

РОЗДІЛ II.
ПОЕТИКА ФРАНКОВОГО ТЕКСТУ

**ХРИСТІЯНСЬКА СИМВОЛІКА
ЗБІРОК ІВАНА ФРАНКА «МІЙ ІЗМАРАГД»
ТА «SEMPER TIRO»**

Відомий італійський біблеїст о. Валеріо Мануччі так говорить про Біблію у символічному плані: «Біблійна історія є величезною скарбницею символів, завдяки якій Писання володіє двома прекрасними рисами – безконечності і невичерпності. Завдяки цим особливостям Біблія здатна наповнювати життя та історію практично всіх часів і народів» [5, с. 3]. Саме символізм зумовив особливий інтерес творців української літератури, зокрема й Івана Франка, до образів Біблії та християнської традиції, що виявляють свою надзвичайну продуктивність у поетичній творчості.

На думку Зенона Гузара, збірка Івана Франка «Мій Измарагд» є свідченням глибинності Франкового *sacrum* [3, с. 171], а збірка «Semper tiro» за своїм «учительським» духом і характером використання стародавніх джерел наближена до неї.

Юрій Клим'юк вважає, що образи-рецепції з Біблії в ліриці Івана Франка складають дві групи: старозавітні і новозавітні. Поет насамперед осмислює найголовніші з них – Бога, ангелів, нечистої сили. Образ Бога має складну форму художнього вираження. Старозавітні образи у віршах Івана Франка дають змогу передати боротьбу пристрастей, що точаться в душі ліричного героя, відтворити думки, якими живе суспільство [4, с. 60]. Не менш вагомими виступають і євангельські образи в ліриці Івана Франка, особливо образ-символ Ісуса Христа.

Ірина Бетко слушно зауважує, що в художній літературі образ Христа навіть не обов'язково має бути центральним, він може лише умовно окреслюватись як символічне тло твору (...) Самий же образ, набуваючи ознак символу, опрозорюється, сокровений зміст розкривається в усій своїй значеннєвій глибині і філософській перспективі. Цей зміст реалізується не як предметна данність, а як динамічна тенденція: він не стільки дається, скільки задається [1, с. 82].

У богослов'ї Христос постає як символічна повнота, остання межа символізму, яка поєднує у собі непоєднуване. «В особі Христа символ обіймає собою весь світ, являючи йому з Божих надр істинну любов, якою є сам Бог» [6, с. 349].

Іван Франко осмислює подвиг Ісуса Христа – подвиг спасіння, жертви, самозречення в ім'я вічного торжества Добра над Злом, духу над ті-

лом. Поет часто послуговується художнім прийомом контрасту: духовна чистота Христа протиставляється моральній недосконалості його оточення. Образ-символ Ісуса Христа наскрізно проступає у всій творчості Івана Франка, а старозавітні та новозавітні образи часто залежні від цього мегаобразу.

Для поета Христос – це насамперед втілення ідеалу людини:

Христос, бичами зічений, криваві
Терни в волоссю, хрест свій приволік:
В руках, ногах від гвоздів діри ржаві
Стоїть і шепче: «Ось я, чоловік!» [10, Т. 1, с. 170].

Особливим символом, який наскрізно пронизує усю релігійну поезію Івана Франка, є хрест. З усіх євангельських символів, котрі художньо осмислював Франко, хрест – найбагатозначніший. Хрест – символ християнства й об'єкт поклоніння, знаком хреста вірні визнають Бога в Трьох Особах, визнають, що Друга Особа Божа, Ісус Христос, став чоловіком і вмер на хресті заради їхнього спасіння.

Лариса Боднар підкреслює, що жертва Ісуса Христа, його страждання найбільш суголосні тривожному світобаченню Івана Франка, гіркими обставинами його життя, і не стільки в особистому (хоч і тут не щадила його доля), як у суспільному плані:

Важке яро твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю,
З батьківської руки твоєї допиваю
Затроєний пугар [9, с. 255].

Дослідниця вбачає тут ніби полеміку з Ісусовим легким ярмом («важке яро», «нелегкий твій тягар»), але далі промовисті деталі («під хрестом упадаю», «допиваю затроєний пугар») наводять на думку про останню дорогу Ісуса на Голготу, про його страждання під хрестом і на хресті. Репліка «Благословляю тебе» теж у суто євангельському дусі; щоправда, ідеться не про ворога, а про рідний край, тож благословляти те, від чого страждаєш і навіть гинеш, – на це потрібні більше ніж людська мудрість і мужність, як і для дальшого побажання – «щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе // твої найкращі сини», щоб «сіячів твоїх їх власне покоління // на глум не брало і на сміх» (це знову відлуння Христових терпінь і мук) робітників на полі духа, щоб не закидало їх камінням» – мотив загалом біблійний, пророчий [2, с. 130].

На особливу увагу заслуговує вірш «Хрест Чигиринський», в якому йдеться про те, як хрест дивним способом допоміг перемогти вороже військо:

На тім хресті донині
Ще давній надпис єсть:
«Мир мирним! На враждучих
Сам Бог його хрест!» [9, с. 90].

З контексту розуміємо, що хрест тут символізує Божу справедливість, перемогу над злом, яке виступило в образі ворожого війська.

З іншого ж боку, хрест – реліквія, що нагадує про минуле.

У притворі донині
Старий той хрест стоїть,
Мов свідок літ минувших,
Страшних забутих бід [9, с. 90].

Наскрізно проступає образ хреста у поемі Івана Франка «Іван Вишеньський», де головний герой каже:

Хрест отой – то мій товариш,
Мій повірник у дні смутку,
Оборона від спокуси і підпора
В скону час [9, с. 69].

Часто поет словом «хрест» означає різноманітні життєві незгоди, переживання, а інколи «хрест» є символом долі людини:

Проти рожна перти,
Проти хвиль плести,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести [9, с. 124].

Символ хреста пронизує усю творчість Івана Франка. Хрест у творчості письменника – символ віри, перемоги над злом, спасіння, надії, а найважливіше – символ любові Бога до людей.

Терен – один з найпоетичніших символів у творчості Івана Франка, який має дуже давню історію. У старозавітні часи терен символізував безгосподарність і запустіння. У книзі Приповістей Соломонових про поле ледачої людини казали: «Все воно позаростало терням» (Прп. 24, 31); лукавим людям не минути покарання: «Тернина й пастка на дорозі лукавого» (Прп. 22, 5). У Новому Завіті значення цього символу дещо трансформувалося. Після того, як Ісус Христос був увінчаний терновим вінком, терен став символом терпіння і болю. Образ терну вріс в український народнопісенний ґрунт, став художнім «уречевленням» мук і страждань. У творах Івана Франка «терновий», «тернистий» є епітетами до слів «стежка», «дорога» (життєва):

В сльоту зимною, в днину млистую
Я дорогою йду тернистою [10, Т. 2, с. 401];

Твоїми говоритиму устами
До всіх народів і до всіх віків,
Твоїми я тернистими стежками
Вестиму своїх вибраних борців [10, Т. 3, с. 150];
Життя тернами йдучи
І сльози тяжкої ллючи,
В тьмі горя, недолі, нещастя тьмі
Збирав я пісень насіння оті [10, Т. 2, с. 449].

Символом мучеництва, приниження, погорди є образ черв'яка, відомий ще із старозавітних часів. У псалмі Давидовому читаємо: «Я – черв'як, а не людина, людям посміховисько і народіві погорда» (Пс. 21, 6). Ці рядки були своєрідним пророцтвом страждань Ісуса Христа. Подібне трактування цього символу знаходимо й у Франка:

Що я? Черв'як, марна порошина.
Життя моє – листок, що ріс і зів'яв [10, Т. 3, с. 363];
Нехай і так, що, мов черв'як,
Затоптаний в багно життя,
Оскорблений, знижений,
З гнівом в душі вмираю я [9, с. 123].

Іван Франко, розмірковуючи над долею українського народу, над призначенням його проводирів, задумується над причиною нещастя, що одне за одним спадають на «темний» люд.

В твоім підгір'їю ллеться світло жалюче
В струях хрустальних бурлить і кипить:
Чом же ти, світло в чужі землі шлючи,
Сам мусиш темним, не просвітним жити?
Солі святої твій край також ситий
В б'ючій норі, хрусталевій скалі,
Чом же несолений хлібець їси ти?
Чом же не стався ти сіллю землі? [10, Т. 1, с. 187].

Світло – символ духу, інтелекту, моральності, любові, краси, творчих сил, космічної енергії, божественного світла, Ісуса Христа.

У християнській традиції світло має глибоку символіку. Воно знаменує собою Христа як Світло для світу, Світло істинне. Християни як послідовники Христа теж повинні нести світло у світ: «Ви – світло світу. Не може сховатися місто, що лежить на верху гори, і не запалюють світла й не ставлять його під посудиною, лише на свічник, і воно світить усім у хаті. Так нехай світить перед людьми ваше світло, щоб вони, побачивши ваші добрі вчинки, прославляли вашого Отця, що на небі» (Мт. 5, 16). Поняття добра, правди,

порядності пов'язувалися із символом світла (світло правди, світла душа, світлі помисли, світла голівка, світоч науки). Народна фразеологія фіксує сотні стійких зворотів, прислів'їв зі стрижневим словом «світло» (світла радість, світлий рай, світле око, світла людина і т. ін.). У фольклорі, художній літературі світло символізувало розум, щастя, правду. Ірина Бетко зауважує, що «пафос Франкових «паранетіконів» – у сприянні перемозі світлого людського начала над темним. Саме цим зумовлений перегук з євангельськими притчами та заповідями» [1, с. 43].

Сіль – символ гостинності, щирості, дружби, пізнання. У фразеологізмі «сіль землі» вона символізує щось надзвичайно важливе, те, без чого не можна обійтися і чого нічим не можна замінити. Символи світла і солі мають ще дохристиянську традицію, але особливого поширення набули після проголошення Ісусом знаменитої Нагірної проповіді: «Ви – сіль землі. Коли ж сіль звітріє, чим її солоною зробити? Ні на що не придатна більше, хіба – викинути її геть, щоб топтали люди» (Мт. 5, 13). Саме в такому контексті і з такою метою використовує Франко символи світла і солі землі.

Надзвичайно глибокими є символи сіяча, зерна і кукюлю. За євангельськими притчами сіяч – це Син Чоловічий, зерно – добре слово, посіяне сіячем, а кукіль – це зерна лукавого. У чотириєвангеліях символічному сіячеві відводиться багато місця, але особливої ваги набуває притча про чоловіка, який посіяв зерно на своєму полі, а коли люди спали, прийшов ворог і посіяв кукіль між пшеницею. Коли виросло збіжжя, то появилася кукіль. Господар наказав зачекати до жнив, щоб виполюючи кукіль, не повиривали пшениці, нехай росте все разом. Під час жнив кукіль буде спалений, а пшениця буде складена у клуню. Проаналізувавши притчу і розтлумачивши символи, розуміємо, чому так часто Франко звертався до неї. У певному ряді поезій Франко отожднює себе із сіячем:

Де ми сіяли пшеницю,

Сипав він кукіль невіри [10, Т. 3, с. 175].

В інших творах поет виступає вірним слугою сіяча, який сіє добре зерно і знищує кукіль. Ця притча була особливо актуальною у ХІХ – поч. ХХ ст., коли поширювалися різноманітні філософські течії, утворювалися угруповання, що мали негативний вплив на національну свідомість загалом і на кожную особистість зокрема. Були такі, що ширили цей негативний вплив свідомо, а ще більше було таких, що не відрізняли «кукюлю» від «пшениці». Це все спонукало Франка написати:

Се дім плачу, і смутку, і зітхання,
Гніздо грижі, і зопсуття, і муки,
Хто тут ввійшов, зціпи і губи, й руки,
Спини думки, і речі і бажання!
Кукіль тут полюють з жита, видається,
Та рівночасно свіжий засівають... [9, с. 178].

Нерідко за символічним образом сіяча ховається постать поета, митця, адже завдання їхні одинакові: необхідно наполегливо працювати, навіть якщо не відразу видно добрі плоди:

Сій, хоч не твійов руков
Пожате буде жниво! [9, с. 128].

Ще одним вагомим, наскрізним у всій творчості Івана Франка символом є серце.

У Святому Письмі серце – центр духовного і фізичного життя людини (Вт. 11, 13; Ді. 4, 32), її внутрішній світ (Вт. 9, 4) та істинна сутність (Євр. 17, 9). Біблія пов'язує із серцем усі функції свідомості: мислення, рішучість, відчуття, прояв любові, прояв совісті; серце – центр життя фізичного, духовного та душевного. Християнський містичний контакт з Богом і ближнім реалізується через серце. Серце виступає тим органом, через який здійснюється особлива співпричетність до Бога і ближнього, ім'я якої – християнська любов. Отже, у Святому Письмі серце посідає одне з центральних місць, йому приписується повнота духовного життя.

Ось які конотації цього символу відчитуємо в Івана Франка:

Хоч ти зціпив уста так, що й слова вони не говорять.
Але я чую аж тут, як твоє серце кричить [9, с. 263].
Благословляю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й щиру душу [9, с. 369].

Отже, аналізуючи християнські символи у поетичній творчості Івана Франка, бачимо, що його інтерпретація Святого Письма є оригінальною, специфічною, такою, що не завжди обмежується церковним каноном. Письменник широко використовує творчий домисел. Для його творчості характерне перенесення біблійних персонажів на національний ґрунт, тому за старо- чи новозавітними персонажами часто «ховаються» Франкові сучасники. Автор переважно використовує найбільш промовисті й багатозначні символи, їх застосування має здебільшого моралізаторське значення. У цьому й полягає цінність Біблії, ідеї якої, проголошені сотні років тому, актуальні для кожної епохи і суспільства.

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття. – Zielona Gora – Kijuw, 1999. – 160 с.
2. Бондар Л. Образ Ісуса Христа в інтерпретації Івана Франка // Записки НТШ. – Т. ССХХІV. – Львів, 1992. – С. 128-139.
3. Гузар З. Sacrum Івана Франка. Релігійний universum і його національний контекст Франкової поезії та художньої прози // Sacrum і Біблія в українській літературі / За ред. Ігоря Набитовича. – Lublin: Ingvar, 2008. – С. 167-182.
4. Клим'юк Ю. Основні принципи освоєння біблійних образів у ліриці Івана Франка // Біблія і культура: Збірник наукових статей. – Випуск 1. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 59-62.
5. Мануччи В. Библия – Слово Божие. Общее введение в Священное Писание. – Москва, 1996. – 428 с.
6. Пилипенко Е. Святоотеческое богословие символа // Альфа и омега. – 2001. – № 1 – С. 328-349.
7. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – United Bible Societies, 1991. – 1394 с.
8. Словник біблійного богослов'я / За ред. Владики Софрона Мудрого. – Львів: Місіонер, 1996. – 934 с.
9. Франко І. Вибрані твори: У 3-х т. Т. 1: Поезії, поеми. – 2-е вид., доп. / Ред. колегія: В. Скотний та інші; упор. М. Шалата. – Дрогобич: Коло, 2005. – 824 с.
10. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т. 1, Т. 2, Т. 3. – К.: Наукова думка, 1976.

ФРАНКОВА ТВОРЧІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ТА ІСТОРІЇ МЕНТАЛЬНОСТЕЙ (На прикладі повісті «Для домашнього огнища»)

Красне письменство може бути у край важливим джерелом досліджень як історії повсякденності того чи іншого історичного періоду, так і ментальностей, оскільки вони часто відображаються й у мотивації поведінки героїв, їх аксіологічних, світоглядних домінантах у їх житті, представленому в художньому світі (див. про це: [4], [5], [6]).

Художня проза Івана Франка є невичерпним джерелом для студій як над повсякденим життям Галичини та Буковини (від макроописів суспільних і економічних зрушень до художніх мікродеталей, які характерні для епохи), так і вивчення міжнаціональних стереотипів, менталітету галицького суспільства (від політичних уподобань, уявлень і світогляду як окремих верств і прошарків, так і національних груп, їх протистояння та взаємодії як політичних акторів *et cetera*).

Цікавим прикладом такого художнього простору, який дозволяє нашому сучасникові «заглянути» в ментальний простір кінця XIX – початку XX віку, «роздивитися» мікропростори міжлюдських та міжнаціональних взаємин, зрозуміти морально-ціннісну парадигму тогочасного суспільства, означити своєрідне «внутрішнє напруження» між загальноприйнятими нормами міжлюдської поведінки та їх реальним станом у суспільстві є повість Івана Франка «Для домашнього огнища». Очевидно, що такий підхід до міждисциплінарного аналізу художнього тексту можна було б умовно назвати «художньою соціологією», яка, безсумнівно, є мистецькою проєкцією реалій буття.

У різних ракурсах повість Івана Франка «Для домашнього огнища» на сьогодні достатньо повно досліджена в українському літературознавстві [1], [3], [8], [9], [12]. Тому не повертаючись до цих досягнень у студіях творчого та жанрового світу твору, спробую сконцентруватися лише на поставленій у заголовку проблемі.

Можна погодитись із одним із перших критиків «Для домашнього огнища» – Михайлом Грушевським, що «автор взяв з дійсности брудну, огидну справу; але він не належить до числа тих, для яких моральний бруд є сам по собі *riquant* і вони смакують собі його разом із читачами. Автор, навпаки, зробив все можливе, аби та огидна справа не вражала почуття читача, і він дійсно трактує її дуже делікатно, незвичайно для того

роду тем, не ображаючи естетичного почуття, не викликаючи огиди на саме оповідання» [10, с. 264].

У галицькій та буковинській пресі в той період часто з'являлися публікації про торгівлю жінками, яких вивозили поза межі австро-угорської монархії. Поліційний агент розповідає Ангаровичеві про дім розпусти, який провадила й його дружина: «Від кількох літ за урядовою концесією удержувала приватний пансіон для дівчат, що покінчили виділову школу. Мала їх приготувати до матури чи до якихсь там екзаменів. І подумайте собі, пане, перед кількома днями довідується поліція, що сей пансіон є, властиво, дім найстрашнішого зопсуття. Там допускали тільки аристократію, багачів, вищих офіцерів, але що там діялося, в тім замкненім товаристві, се переходить усяку людську фантазію» [10, с. 124]. Мартін Поллак зібрав цілу низку таких історій у книжці «Цісар Америки. Велика втеча з Галичини». Він розповідає про таку собі Анну Штрассберг-Фельдманн, яка займалася власне означеним бізнесом. Коли її викликано на допит у Чернівцях, куди вона приїхала до рідні, вона свідчила, що «вже дев'ять років живе у Бомбеї, в Індії, і має там ресторан. Для цього закладу, який часто відвідують найвищі верстви суспільства, магараджі, дипломати, англійські колоніяльні посадовці, вона зараз шукає персонал – молодих дівчат, готових працювати. Вона добре платить, дівчата отримують харчування і житло. Вона піклується про них, як про рідних дітей» [7, с. 44]. На запит цісарсько-королівської поліції консул у Бомбеї телеграфує, що «цю пані зараховано до списку небезпечних осіб. Вона відома як звідниця, яка імпортує молодих дівчат із Галичини та Буковини і патронуює проституцію в Бомбеї [...]. Кажуть, на цей момент вищезгадана особа перебуває на Буковині, аби там набрати новий товар для успішної торгівлі дівчатами» [7, с. 46].

«Еміграційні кораблі, – продовжує М. Поллак, – доправляють до Бразилії та Аргентини ще й дівчат із Галичини. На відміну від своїх земляків, які скніють на середній палубі, вони подорожують комфортабельним першим або другим класом, у супроводі елегантно одягнених панів у шовкових жилетках, дорогому взутті, із блискучими булавками на краватках і у важких золотих персянях. Торговці дівчатами зі свіжим товаром. Вони їздять у Європу двічі-тричі на рік, під різними прізвищами, з фальшивими паспортами, щоб не викликати небажаних підозр [...]. Часто дівчата дізнаються, яка доля на них чекає, лише під час подорожі або й навіть після прибуття. Без грошей і документів, без знання мови, одні-однісінькі, вони залишаються на поталу сутенерові [...]. Перший європейський корабель із галицькими дівчатами прибув до Бразилії вже у 1867 році [...]» [7, с. 210]. Дружина Ангаровича Анеля ніби вторить Поллаковим історіям:

«Не віднині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії, і в Єгипті, і в Турції, і в Бразилії. І знаєш, коли подумаю, в яких обставинах, в якій нужді, в яким занедбанні і пониженні жила тут не одна з них, то мені здається, що небагато тратять, а може, не одна багато й зискує, ідучи там. Чи думаєш, що перед усіми я мусила брехати, говорити, що їх потребує до служби? Десятки були таких, котрі прямо говорили мені: «А хоч би ви, пані, продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословити, щоби тільки видобутися геть відси. Адже ж тут не лишається нам ніщо інше, як тільки з моста в воду або на шлях ганьби, та й то навіть сей шлях не охоронить нас від нужди, голоду та неволі!»» [10, с. 138–139].

Власне у 1882 році в Галичині відбулася потужна операція з ліквідації злочинної групи, яка займалася торгівлею живим товаром: «У відповідь на запит австро-угорського консула турецька влада здійснює широкомасштабний удар по торговцях дівчатами: у рамках цієї акції з борделю звільняють шістдесят австрійських молодих жінок, які в основному походять із Галичини. і передають посольству» [7, с. 217]. Дівчат «доправляють у Лемберг, щоби поліція допитала їх про галицьких торговців дівчатами і їхню нелегальну роботу в Туреччині» [7, с. 210], а операція турецької поліції «кладе початок одному з найбільших судових процесів проти торговців дівчатами в Галичині наприкінці XIX століття» [7, с. 218]. Як виявилось в суді «торговці діляться на три категорії: так звані «постачальники», завдання яких полягає у тому, щоб говорити з дівчатами й підбивати їх на подорож, «перевізники», які відповідають за транспортування свіжого товару з Галичини через пів-Єропи, і нарешті «господарі», власники борделів і торговці у Стамбулі і Галаті» [7, с. 219].

У кінці XIX століття Галичина увійшла в соціальну й економічну кризу. «Близько 40% галицької території належали латифундіям. Обсяг сільськогосподарської продукції був найнижчий серед усіх австрійських провінцій. [...] Село заплуталось у трагічній сітці неписьменности, лихварства й алкоголізму. Процес урбанізації й індустріалізації йшов повільно; на зламі століть число промислових робітників не досягало 100 000 чол. Дедалі більший тиск перенаселення спричинився для характерного для цього краю голоду: приблизно 50 тисяч людей помирало щороку від недоїдання. Віденський сейм і адміністрація поєднували некомпетентність із байдужістю» [2, с. 434]. Саме такі економічні обставини народжували торгівлю жінками, постачання їх на ринки цілої ойкумени.

Іван Франко у «Для домашнього огнища» проводить художніми засобами украй цікавий соціально-психологічний експеримент: ідеться про вибухову мистецьку силу зіткнення двох соціальних груп, які відомі були

зі своєї асоціальної поведінки на полі, сказати б, показної суспільної моралі. Драматична колізія твору народжується власне із зіткнення високих людських почуттів – турботи про домашній затишок і родину, про виховання дітей і подружню вірність – та засобів і методів заробляння на це грошей: бізнесом на проституції, на слабкостях і нищих людських потребах. Таке конфронтування моральних засад світу повій, торгівців живим товаром, власників будинків розпусти, офіцерського середовища та позірних чеснот і девотства для зовнішнього вжитку є вираженням і модерністичного мислення мистця, який відкриває нові простори художнього освоєння для української літератури, буде нові художні світи, ставить нові суспільні та морально-етичні проблеми й, разом із тим, займається анатомією сучасної йому суспільної моралі.

Здавалося б, що світ офіцерського товариства мав би бути прикладом високої честі, гідності й моральності. Однак Іван Франко як патологоанатом людської моралі розрізає гнійники суспільства й із них бризкає бруд, гниль і нечистоти суспільних цінностей. Франко брутально кидає сучасному галицькому суспільству моральний виклик, тицяє його в бруд подвійної моралі й непорядності. Те, що твір був написаний і польською, а потім перекладений українською є, одночасно, й свідченням того, що ментальні характеристики й української, й польської частини міщанського простору цього суспільства є дуже близькими між собою.

Спогади відомого галицького адвоката міжвоєнного двадцятиліття Степана Шухевича дають уявлення про ставлення до офіцерською служби в армії «його ц[ісарсько]-к[оролівської] величності» на переломі ХІХ – ХХ століть, про суспільні уявлення про офіцерську честь, та її моральні засади того часу. Офіцером у війську «можна було зістати, головно, по укінченні т. зв. кадетської школи. До цих шкіл наша інтелігенція чула страшну відразу з різних неслухних, часами навіть дуже смішних причин, а саме:

1. Родичі – головно мами боялися, що, коли вибухне війна, сини як активні старшини підуть перші в бій і напевно поляжуть [...].

2. Про активних старшин (тобто професійних офіцерів. – *І. Н.*) кружляли страшні поголоски, що вони запиваються, грають у карти, живуть на віру з різними невістами підозрілої кондуїти (з фр. *conduite* – поведінки. – *І. Н.*), що сливе кожний заражений венеричною хворобою. Пізніше моє життя проміж активним старшинами виявило, що все це було або неправда, або великою мірою пересажене [...].

3. Відкись уроїлось нашим мамам, що при війську активні старшини «вічно поєдинкуються» і що багато з них гине в тих двобоях. Боялися наші мами, аби їх синунцьо не згинув марно при таких стрічах з оружжям

у руці. Життя виявило, що двобоїв в австрійській армії майже не було, а ті, що були, це були дуже нечисленні винятки» [13, с. 180].

У тодішньому галицькому суспільстві, особливо в середовищі тих, хто навчав молодь, існувало переконання, що кожен, хто не надається до навчання в гімназії, мають шлях йти вчитися або на ветеринарію, або, що ще гірше – до кадетської школи. «Ця погорда до кадетської і взагалі до військової школи переходила з професорів (тобто учителів гімназій. – *I. H.*) на учнів, а з учнів – на їх родичів, і це викликало те, що ніякий український інтелігент не примістив би був свого сина у військовій школі, бо тим самим дав би доказ, що його «первороджений» є посліднім туманом, а ні один батько не хотів бачити такою своєю дитину. Це викликало знов щось зовсім відворотного, а саме, що деякі батьки, коли мали синів таких туманів, що прямо не знали, що з ними робити, давали їх до кадетської школи, мовляв: «Не хочеш мене слухати, то послухаєш ослячої шкіри» – бо шкіра на тарабані була з осла» [13, с. 180–181].

З перспективи такого сприйняття галицьким суспільством офіцерської служби, можна зауважити в повісті І. Франка й особливу, перевернуту перспективу проблем міжлюдських та суспільних взаємин: головний герой, який із погляду суспільної думки належить до групи тих, хто, як «послідній туман» (за висловом С. Шухевича) пішов на службу й належить до середовища не надто морального, стоїть значно вище від середовища «основ суспільности», яке вважає себе охоронцем моральності.

Офіцери у казино заявляють, що вони не терпітимуть у своєму товаристві Ангаровича, бо «в житті людському бувають такі пригоди, коли на чоловіка паде погана тінь, хоч він, може, не то своєю рукою, але навіть думкою не причинився до сповнення поганого вчинку» [10, с. 72]. Як виявиться для Ангаровича, Анеля провадила «огидливе і підле ремесло», яке «полягає на ошуканстві, на укриванні перед оком властей і ведеться під невинним титулом пансіону для бідних та чесних дівчат» [10, с. 75].

Позірне убивство на дуелі близького приятеля Ангаровича Редліха народжує в душі офіцера-українця гострий дилемат, який супроводжує, очевидно усі війни: чи вбивство ворога є моральним? чим убивство людини в звичайних умовах відрізняється від убивства задля зачепленої честі на дуелі? І чи загалом кров учасників дуелі змиває насправді ганьбу й відновлює людську честь? А далі, після самогубства Анелі: чи кров самогубства стає очищенням честі перед суспільством за моральний і законодавчий переступ – торгівлю жінками?

Цю проблему власне вирішує для себе Ангарович: «Чув добре, що се вбійство зовсім відмінне від тих убійств, що практикувалися там, у Боснії, серед гір і скал. Там була війна, взаїмне мордування, там убивати було

обов'язком і зовсім не доторкалося моральної істоти, не порушувало питання особистої одвічальності. Там треба було вбивати, і з супокійним сумлінням командувалося: *Feuer!* З супокійним сумлінням завдалося кілька питань нещасливому, зловленому з оружжям в руці, а потім видавалося засуд: розстріляти на місці! І наказ зараз бував сповнений – і нічого. Але тут! Тут ціна людської особи зовсім інша, питання особистої одвічальності встає перед сумлінням у цілій своїй грізній величі. А проте він чується супокійним як чоловік, що сповнив те, чого не міг не сповнити» [10, с. 102–103]. Ангаровича мучить думка, чи це ритуальне вбивство на дуелі зцілило його честь: «Чи до особливостей сього соку (крови. – *I. H.*) належить і те, що він може виполоскати, наприклад, чиюсь заплямлену честь? Чи добре ім'я моє і моєї жінки буде тепер безпечно супроти всяких злобних нападів, коли на ньому спочило те пурпурове колісце, не більше денця склянки, притоптане ногами секундантив на брудному помості в стрільниці? Чи наша родинна честь через пролив отих двох червоних струмочків зробиться наново чиста і ясна, як свіжовишліфуване металеве дзеркало, коли, наприклад, уперед була брудна і заплямлена?» [10, с. 103].

Ангарович закидає Анелі що та «підкопала і знищила моє життя, мою честь, усю будущину моїх дітей!» [10, с. 132], «що таким безпримірним способом зруйнувала щастя своє власне і його, кинула нестерту пляму на невинні голови сих дітей, ганьбою покрила їх ім'я» [10, с. 134].

Розв'язка цієї драматичної напруги між нормами моралі та їх потрактуванням настане перед самою смертю Анелі. Дружина звинувачує Ангаровича, його приятелів офіцерів у подвійній моралі, загалом у неморальності, бо власне ті, хто не хотів подавати йому руки, виключив його із офіцерського товариства, самі були клієнтолою домів розпусти, самі користали з послуг, за словами С. Шухевича «невіст підозрілої кондудіти»: «О мій любий фарисею! Яке ж то нараз делікатне сумління збудилося в тобі! Страшенна, нечувана ганьба! А в чім же лежить ся ганьба? В тім, що моя жінка була в тихій спілці з жінкою, що удержувала підозрений дім, що вербувала дівчата, призначені для таких самих домів. О страхіття! О встид! А скажи мені лишень, ти, благородна і незаплямлена душе, кілька разів за своїх кавалерських або некавалерських часів подавав ти практично помічну руку такому ганебному промислові, давав більш або менше щедрий заробіток таким жінкам? А ті твої благородні приятелі, що так люто обурюються на мій ганебний промисл, – чи не для того се чинять, що самі аж надто часто підлягали його покусам, аж надто багато грошей видавали на його піднесення? О нікчемні, підлі, брехливі!» [10, с. 135]. І підсумовує цинічність суспільної моралі, яка не засуджує приховану аморальність і ганьбить тільки те, що виходить на яв: «...Ви, фарисеї, ви,

брехуни і лицеміри! Вчинок навіть найогидніший, найбільша підлота не є для вас нічим. Вас лякає тільки осуд юрби, привид одвічальності. *Добре схована підлота перестає бути підлотою, утаєний злочин є тільки доказом відваги і зручності!*» (письмівка моя. – І. Н.) [10, с. 135–136].

Покаяння й прощення за скоєних гріх стає важливим виявом катарсису для героїв твору. Анеля за кілька хвилин до самогубства висловлює форму покаяння – *tea culpa*, яке стає антиципацією її покаяння: «Скільки я перетерпіла відучора!.. Не тільки за тебе... не тільки за наших дітей... але і за тих! Адже ж я відчуваю їх долю, їх упадок, їх сором!.. О, вір мені, радо віддала б я своє тіло на найстрашніші муки, *віддала би свою кров і своє життя*, щоби віддати їм те, що стратили через мене!» (письмівка моя. – І. Н.) [10, с. 139].

У польській версії, на відміну від української, кода твору дещо розтягнена й власне там є ще важлива мікродеталь: там сформульоване прощення Анелі від Ангаровича за формулою християнського милосердя: «Не судімо, щоби нас не судили. Тільки той, хто знає тайники людської душі, може класти на шальки терезів її вчинки й почуття. Усі ми грішні, тому всі потребуємо *більше ласки ніж справедливості*» (письмівка моя. – І. Н.) [11, с. 484]. Автор остаточно ставить сучасне суспільство перед розумінням того, що ті, що впали в моральне болото, потребують інколи, в першу чергу християнського милосердя і ласки, а не справедливості правосуддя.

Ментальний простір роману безпосередньо пов'язаний і переплітається й із історією повсякденності, виконуючи разом із усім і важливі функції наповнення життєвого простору твору реаліями Львова кінця XIX віку. Мікродеталі історії повсякденності дають змогу авторові, зокрема, продемонструвати зміну статусу у сім'ї Рафаловича після його повернення, задекларувати майже непомітними штрихами підвищення цього соціального статусу його «домашнього огнища». Це і «брязкіт *срібних* ложок о тарелі» (письмівка моя. – І. Н.) під час обіду [10, с. 59], чи пообідня чорна кава (яка була певною ознакою заможності), якої «не хотів ніхто» [10, с. 62].

Опис порожньої вулиці, якою йде Ангарович, відображає пустку в його душі після скандалу в його домі з Редліхом. Повсякденне життя міста постійно вривається у простір міжлюдських взаємин. Мікродеталь цієї повсякденності двічі акцентується наратором. Це служниці, які носять у відрах воду для хатніх потреб, оскільки у цій частині міста немає водогону: «Вулиця була майже пуста, тільки десь-не-десь ішли тротуаром прохожі або служниці з коновками брели в снігу півперек вулиці» [10, с. 63]. Майже одразу ж ця мікродеталь знову повертається, але вже як важливий елемент розвитку сюжету: «В однім місці перед великою брамою був сніг

на тротуарі зовсім утоптаний. Служниці, носячи коновками воду, поналивали на тротуар води, через що тротуар, покритий верствою гладковтоптаного снігу, покритися зверху гладкою як скло, ледовою корою» [10, с. 65]. На цій ховзанці падає дідусь-жебрак і Ангарович допомагає його відправити до шпиталю. Пізніше виявиться, що це – старий Гуртер, дідусь Анелі, який нібито надсилав їй гроші.

Саме ковзанка на цій вулиці стає об'єктом прискіпливої уваги автора, хоча, здавалося б, її опис міг би бути й зайвим у творі: «Таким робом на гладкій дорозі зробилася дуже небезпечна машина, звісна в механіці під назвою похилої площі, а в практиці називана львівським карколомом. Правда, у Львові обов'язує припис посипати такі карколони піском, попелом або іншими подібними приладами, та всі такі приписи, досить старанно виконувані в середині міста, тратять свою обов'язкову міць тим повніше, чим далі йдемо від середини до границь міста, а на вулиці Пекарській виповнюють їх аж тоді, коли кілька або кільканадцять осіб поляже жертвою такої невинної підривки і коли між тими особами знайдеться якась горда і непокірна душа, що вдасться до поліції, або коли яка з тих жертв наскочить на таке поважне ушкодження, що зробиться скандал і галас на цілій вулиці і поліція не може не звернути на се уваги» [10, с. 65].

Подібною мікросценою, яка прозраджує й механізми творчої уяви письменника й є непересічною детальною мікростудією стану людини, яка йде на страту. У ній сконцентровано майже кінематографічний наплив тих чи інших буденних деталей, які в останні хвилини життя раптом набувають важливості: «Силувався увияти собі в душі почуття засудженого, що вступає на ешафот. Він числить ступні, придивляється дошкам ешафоту, звертає увагу на вишибнутий сук, на погано вбитий кілок – дуже спішно діялося теслям! – на лисини суддів, що стоять онде збоку, на лица, вуси і одежі публіки, що стовпилася довкола кордону, силкується відгадати, чи дуже холодно онтому парубчаків, що голими руками держиться поруччя балкону, і що собі думає та дама, що, стоячи за ним, своїми повними грудьми вигідно положила на його плечах. Все те бачить, підглядає і сквапливо нотує в своїм умі той нещасливий, стараючися насилу того тільки не бачити, не завважувати і не нотувати, що стоїть ось тут перед ним – страшенне, грізне і неминуче, що дожидається його самого і за кілька мінут, за мінуту, за пару мертвих секунд ухопить його в свою пашчеку, здавить, схрупає, розмеле його в своїх кровавих зубах». Наближаючись до місця поєдинку й уявляючи собі цю сцену, капітан «відчував, що й його власне положення в сій хвилі було дуже подібне до нього. Стояв при дверях, що вели до зали. Ще раз озирнувся, бажаючи уловити оком і заховати

в душі якнайбільше світла, простору, але мізерний зимовий краєвид і того йому поскупив. Не було що ловити!» [10, с. 97].

Насправді цей опис відіграє важливу й смислову, й мистецьку функцію у творі: він і стає засобом поетики позитивізму, посилення відчуття реалістичності й *тут*-присутності реципієнта, й допомагає творити усеохопну художню реальність – вищу й правдивішу за реальність фізичного світу.

Своєрідним продовженням цієї візії-переживання очікування дуелі, є й детальний опис підготовки до неї («...секунданти, гомонячи стиха, заходились коло приготувань, приписаних традиційним поєдинковим кодексом. Два міряли дистанс, голосно числячи кроки і крейдою по підлозі зазначаючи, де мали стояти і доки мали право зближуватися оба супірники. Два інші, по одному від кожної сторони, набивали пістолети, поки тим часом лікарі розкладали на столику бандажі і розставляли повідчинновані касетки, повні хірургічних інструментів» [10, с. 99]), й подібна до попередньої (шлях на ешафот) візія роздвоєння особистості, пов'язана із можливою швидкою смертю: капітан, «скинувши плащ і відперезавши шаблю, з байдужим видом придивлявся якійсь літографії, що прикрашувала голу стіну зали. Йому здавалося, що все се сон. Чув навіть якась дивне роздвоєння в своїм нутрі, дізнавав такого вражіння, немовби той чоловік у військовій блузі, з руками в кишенях, що так уважно придивляється літографії на стіні, – се якась людина, чужа йому, далека і нецікава, на котру його таємне «я» поглядає збоку з якимсь легеньким зачудуванням» [10, с. 99].

Ще однією, майже репортерською мікросценою-деталлю повсякденності, представленою з погляду простої служниці, є опис поліційної ревізії: «...Приходжу додому від пані капітанової, дивлюсь, а перед дверима щось зо п'ять фіякрів, при дверях поліціанти, під вікнами поліціанти, на сходах поліціанти, а в помешканні ціла руїна. Комісари, ревізори, крик, плач, перешукують шухляди, все поперевертане, панночки бліді, тремтять з переляку і одягаються. Кілька панів, котрих ся орда застала у нас, стоять, як самі не свої. А моя пані сидить бліда, як труп, мокра, – видко що була зомліла і мусили її відливати водою. Ледво я ввійшла, зараз комісар до мене, хто я така, що тут роблю? Ох, ласкаві пані, відколи жию, ще ніколи не зазнала такого страху!» [10, с. 92].

Як видається, у Франковому творі принаймі два особисті моменти зреалізовані через особистий життєвий досвід: при зображенні нестерпності ситуації людини, яку суспільна думка ставить поза межі своєї толеранції (Франкові довелося пережити такі ситуації неодноразово) й при обговоренні можливих психічних відхилень (дружина Франка мала психічну спадкову хворобу).

Переживання людини, яку збездичили, передані крізь призму глибоких потрясінь: «Гнів, обурення, почуття дізваної кривди, страх, що та кривда мусить все-таки мати якісь реальні мотиви, вкінці безсильна розпука при виді товаришів, що відверталися від нього, – все те клекотіло в капітановім нутрі. Не знав, що чинити, як поступити в тій страшній колізії, в якій знайшовся незвісно як і за що. Якісь великі кроваві плями почали миготіти у нього перед очима, і з таємних глибин душі виринали непереможне бажання змити свою кривду, свою ганьбу в крові першого-ліпшого з тих ситих, гордих людей, котрим, очевидно, байдужісінько було до його страждання» [10, с. 73]. Слід додати, що семіотико-семантичне ядро концепту «кров» тут також безпосередньо лучиться із концептом «честі», стає важливим засобом-символом її відновлення.

У роздумах Ангаровича про можливі психічні розлади у дружини резонують особисті переживання мистця: «Анеля, без сумніву, хора, хоча її організм цілком здоров. Що ж се за хвороба? Об'яви, яких власне був свідком, показують, що хвороба тягнеться вже довший час. [...] Жінка з психічною хворобою не була би в силі писати такі листи, і то так часто і правильно. Може би, якийсь час могла утаювати свою хворобу, але швидше чи пізніше мимо її волі і без її відома її хворобливий духовий стан був би проявив себе якимсь словом, якимсь логічним скоком, якимсь реченням або оповіданням» [10, с. 54–55]).

Варто навести ще одну цікаву історичну мікродеталь, яка яскраво характеризує міжнаціональні взаємини між офіцерами у цісарсько-королівській армії: угорські вояки не мали надто великого пошанівку до офіцерів інших національностей. Коли п'яний барон Рейхлінген, як розповідав Ангаровичеві шинкар, «зайшов собі з кількома угорськими вояками, почав їх ганьбити і нападувати – викинули його з шинку. По хвилі вернув, зразу держав себе спокійно, та потому ще дужче почав докучати тим воякам. Кинулися на нього, побили його страшенно, обдерли з плаща, шаблі, вафенрока і ледво живого викинули на вулицю, а самі повтікали» [10, с. 47]. Ця сцена стає особливим уособленням загострених взаємин земель австрійської корони Цислейтанії та земель корони угорської – Транслейтанії.

Франкова повість «Для домашнього огнища» може бути надзвичайно цікавим джерелом того, що можемо назвати «художньою соціологією». У центрі конфлікту твору – агон між честю, гідністю та вибірковою мораллю суспільства, між прихованими нищими течіями людської екзистенції та їх відображенням у дзеркалі аморальності суспільства, його позірному моралізаторстві. Злочинний бізнес, суспільні проблеми стають для письменника підґрунтям для створення багатопланової картини життя

Галичини – на фоні суспільно-політичних процесів усєї австро-угорської імперії. Окремі художні мікродеталі твору виопуклюють суспільні проблеми, артикулюють їх значимість. Одночасно твір є украй цікавим джерелом історії повсякденності Галичини на переломі століть, життя й світогляду, міжнаціональних та міжкласових стереотипів.

1. Грушевський Михайло. І. Франко. «Для домашнього огнища» // Грушевський Михайло. Твори у 50-и томах. – Львів: Світ, 2008 р. – Том. 11. – С. 259–265.

2. Лисяк-Рудницький Іван. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есеї: У 2-ох томах. – Том 1. – Київ: Основи, 1994. – С. 413–450.

3. Мороз Мирослав. «Для домашнього огнища» (творча та видавнича історія повісті І. Франка) // Радянське літературознавство. – 1982. – № 4. – С. 29–35.

4. Набитович Ігор. Дискурсія та історіософія образу війни як історія повсякденности у романі Юліяна Радзикевича «Полум'я» // *Studia Ingardeniana* / Red. I. Nabytowycz, P. Iwanyszyn. – Том III. – Lublin, 2013. – S. 119–128.

5. Набитович Ігор. Історична проза як предтеча проекту «історії повсякденности» та «історії ментальностей»: література та історія у пошуках цивілізаційних елементів буття // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 60, Ч. 1. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. – С.192–199.

6. Набитович Ігор. Плітки, поголоски, пересуди та перекази XVIII ст. як елемент історії повсякденности: образи українських гетьманів у романі Саломеї Пільштин-Русецької «Авантюри майго жыцця» // *Studia Białorutenistyczne* / Red. R. Radzik, M. Sajewicz – Lublin, 2015. – nr 9. – S. 135–147.

7. Поллак Мартін. Цісар Америки. Велика втеча з Галичини / Пер. із нім. Л.-П. Стринаддок. – Чернівці: Книги ХХІ, 2015. – 272 с.

8. Сяююй Ван. Мотиви жіночої долі в художній прозі Івана Франка і Лао Ше (老舍): психоаналітичні рефлексії // *Spheres of Culture* / Ed. by I. Nabytovych. – Lublin, 2016. – Volume 14. – P. 101–108.

9. Тодчук Наталія. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: простір і час. – Львів, 2002. – 204 с.

10. Франко Іван. Для домашнього огнища // Франко Іван. Зібрання творів: У 50 томах. – Том 19. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 7–143.

11. Франко Іван. Dla ogniska domowego // Франко Іван. Зібрання творів: У 50 томах. – Том 19. – Київ: Наукова думка, 1979. – С. 353–486.

12. Швець Алла. Злочин і катарсис. Кримінальний сюжет і проблема художнього психологізму в прозі Івана Франка. – Львів, 2003. – 236 с. («Франкознавча серія». Випуск 5).

13. Шухевич Степан. Моє життя. Спогади. – Лондон: Українська Видавнича Спілка. – 1991. – 619 с.

*Марія Стецик
Лілія Лемець*

**«ПІСНЕ, МОЯ ТИ СЕРДЕЧНА ДРУЖИНО!»
(символема пісня в поетичних текстах І. Франка)**

Відомий франкознавець Іван Денисюк зазначив, що художній універсум Івана Франка – «безмежнеє поле в сніжному завої». Завжди на часі осмислення феномену Івана Франка у його «цілокупності» і в конкретних виявах, на всіх рівнях художньої системи – від вишуканого поетичного звукопису, рідкісної лексичної інсталяції, вишліфуваних афористичних експлікантів до монументальних синтаксичних конструктів. З іншого боку, потребують ґрунтовної і прискіпливої лінгвопоетичної інтерпретації конкретні Франкові художні тексти, наświetлені не з позиції формальних підходів мовознавчої науки радянської доби, втиснутої в прокрустове ложе ідеологічних кліше і стереотипів, а у вимірах сучасної когнітивістики та філософської естетики. Зрештою, як справедливо зауважив Петро Іванишин, «від нас залежить: чи підемо ми у мандрівку століть зі справжньою, національною (націоцентричною) печаттю духу І. Франка, чи із сфальшованим різними фальсифікаторами-деканонізаторами на догоду тій або іншій імперській доктрині антинаціональним ерзацом його» [6, с. 13].

За останні роки франкіана збагатилася великими науковими здобутками Це фундаментальні дослідження І. Денисюка, В. Корнійчука, М. Шалати, Т. Гундорової, М. Гольберга, З. Гузара, Я. Мельник, Л. Сеника, П. Іванишина, О. Багана, Л. Бондар, Я. Мельник, Г. Сабат, Б. Тихолоза. Проблеми художньої мовотворчості та мовної майстерності І. Франка розв'язувалися не так різноаспектно й панорамно, як літературознавчі питання (праці Л. Полюги, О. Сербенської, Т. Панько, В. Грещука, М. Скаб, Т. Вільчинської, Н. Бабич, Л. Сваричевської), відтак не всі ланки складної й своєрідної мовної організації художньої спадщини Каменяря дістали свою вичерпну характеристику. Певною віхою мовознавчої франкіани стала Міжнародна наукова конференція «Лінгвістичне франкознавство в контексті сучасних філологічних студій», що відбулася в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (листопад, 2016 р.).

Однією з головних площин філологічних зацікавлень та досліджень є і залишається поетичний дискурс І. Франка. «Така потужна джерельна база, яку залишив І. Франко, така неповторність таланту, яку засвідчують його різножанрові художні твори, така високість ідей, які він спо-

відував, така далекоглядність філософії життя, яка і до сьогодні залишається актуальною, – не може не хвилювати шанувальників словесності», – слушно зазначає Ірина Кочан [8, с. 57]. Без перебільшення чи дослідницького пафосу, Франкова поетична мова стала „живою схованкою» поетового духу і його колосального інтелекту. В останнє десятиліття фокус зацікавлень мовознавців зосереджено на різноаспектному осмисленні словника художньої мови митця, зокрема символіки, студії над якою в українській лінгвопоетиці дещо пожвавилися. «Символом може бути в поезії все, – писав І. Франко у статті «Доповіді Міріама». – Не йдеться про алегорію, про підтягання дійсності до якихось задалегідь прийнятих ідей. Йдеться лише про те, щоб поет, зображаючи певне явище, умів при цьому порушити в нашій душі цілі акорди почуттів і уявлень, які б поривали нашу фантазію в якийсь далекий, безмежний простір, відкривали перед нами широкі горизонти думки і мрії, щоб, як колись сказав Гейне, кожний вірш був неначе тісним віконцем у безкінечність» [25, с. 119]. Наче на підтвердження Франкової цитати, постають, «мов органи в величному храмі», блискучі поетові символи, що вже стали, послуговуючись новітньою символознавчою термінологією, образами – впізнаваними оказіональними образами-символами, виштовхнутими із мовної тканини та зумовленими комплексом засадничих культурно-естетичних і світоглядно-аксіологічних чинників. Це – *вічний революціонер, розвидняючийся день, мова серця, дух, що тіло рве до бою, огонь в одежі слова, Троя-Україна*. На чільному місці в системі Франкового символomisлення – *слово, мова, думка*, органічно ж вивершує знаковий символний ряд *пісня*, а також її граматичні та образно-асоціативні модифікати (*спів, співати, співець* тощо). Цій, образно кажучи, поетовій «сердечній дружині, відраді серця в дні горя і сліз « і присвячена наша скромна наукова розвідка.

Пісня глибоко увійшла в літературну творчість Івана Франка, вплинула на його поетичну манеру. За визначенням Володимира Погребенника, «він став українським Гердером, що відкрив для України голоси народу (і не лише Європи) в їхніх піснях, легендах і переказах» [19, с. 85]. Пісня стала невід’ємною часткою духовного й творчого єства Франка, без неї він не уявляв свого життя. Напевно, ніхто з українських письменників не приділив народній пісні стільки наукової і власне художньої (головно – поетичної) уваги, скільки Іван Франко. Його вивчення фольклору відбувалося не лише в плані формальної естетичної залежності (народна творчість живила його власну поетичну творчість), а підпорядковувалося підходу до народної творчості як до своєї енциклопедії національної, соціальної, моральної психології етносу. Як вдало узагаль-

нила дослідниця з Івано-Франківська Марія Новосад, українську пісню митець тонко й талановито вплітав у тканину оригінальних поетичних текстів, вона інспірувала численні мотиви й образи його літературних творів [15, с. 91].

Семантичне поле лексеми *пісня* в Словнику української мови представлено тільки двома основними значеннями, відображення яких знаходимо і в поезії І. Франка: 1. Словесно-музичний твір, призначений для співу [20, с. 544] (*Під скрип могутніх конарів дубових / Складались першії мої пісні, / Слабії відгуки твоїх пісень чудових* [26, с. 346]); мелодійні звуки пташиного співу [20, с. 544] (*Ще щебече у садочку соловій / Пісню люблю весноньці молодій, / Ще щебече, як віддавна щебетав, / Своім співом весну красную вітав* [26, с. 103]); 2. Невеликий ліричний вірш, поетичний твір, написаний в музично-поетичному стилі [20, с. 544] (*Пісень давайте нам, поети, / Без тенденційної прикмети* [26, с. 372]).

Відомий етнолінгвіст В. Жайворонок у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» передовсім означає пісню як словесно-музичний твір, призначений для співу. Дослідник звертає увагу на жанрове розмаїття пісень, а збірний ментальний образ українського народу, його веселу ліричну вдачу пов'язує зі співучістю. Пісня супроводжує людину з дитинства («Найдорожча пісня, з якою мати колихала»), у праці («Де праця, там і пісня»), в думках про життя («Хто співає в смутку, тому полегша хутко», «Хто співає, той журбу проганяє»), пісня є душею народу («Заспівай мені пісню народу, а я скажу тобі, чи має він свободу»), є символом щирості й правди («Пісня до правди доводить»), розповідає про зміни в житті людини й народу («Стара пісня на новий лад», «Хоч старі птахи, та нові пісні»), про природу й сутність людини («Яка пташка, така й пісня», «Хоч соловей маленький, та його пісні удаленькі»), про можливі кардинальні зміни в житті («Співаю, бувало, а тепер скиглю», «Не співай, бо будеш плакати»), про скороминущість усього суцього («Пісенька солодка коротка») [5, с. 456].

Укладачі «Енциклопедичного словника символів культури України» В. Коцур, О. Потапенко, В. Куйбіда позиціонують *пісню* як символ самобутності народу, його душі, духу, світобачення й світосприйняття, віри в краще життя, волелюбності, нескореності українського духу; символ України, національної свідомості, краси, чуттєвості, поетичності народу. Пісня – це найбільш поширена форма вокальної музики, в якій поєднуються поетичний та музичний образи. «Якщо для світу українська пісня є дивиною мистецтва, то для нас вона не тільки естетична категорія, а й хліб і пам'ять, джерело життя, основа національної свідо-

мості» (Д. Павличко). Є тісний зв'язок між народними піснями та піснями, написаними композиторами, оскільки людство черпає натхнення й традиції в народній скарбниці. Воно співає в радості й зажурі. Бо пісня – «його величний храм любові до людини, до батька й матері» (докл. див. [3, с. 620–622]).

Символізм Франкової *пісні* оприявнюється вже в назвах поезій. Лексема *пісня* вжита в найрізноманітніших граматичних та семантичних формах, що дозволяють експлікувати і символічний її потенціал. Так, скажімо, авторське поєднання в назві поезії нестягненої форми прикметника акцентує на значущості, вагомості та цінності *пісні* й тим самим розкриває її семантику («Весняні *пісні*»). Епітетна сполучуваність зі словом *пісня* у заголовку дає сигнал читачеві про особливості подальшого текстового розгортання, авторську оцінку, визначає загальну настроєву тональність («Задунайська *пісня*», «Народна *пісня*», «*Пісня* арештантська», «*Пісня* руських хлопів-радикалів», «*Пісня* будущини»). Вокативна форма інтимізує вислів («*Пісне*, моя ти підстрелена пташко», «Я не скінчу тебе, моя убога *пісне*»); увиразнюється символом також риторично акцентованою питальною інтонацією («Чим *пісня* жива?»). Вдається митець й до контекстуального зближення, що витворює знаменитий концепт Поступу й Чину («*Пісня* й праця»).

У семантичній структурі досліджуваної символоми простежуємо компоненти архетипного, загальнонаціонального, біблійного та власне авторського, ідіостильового. Архетипи, за Юнгом, – змісти колективного несвідомого, первісні, споконвіків наявні загальні образи, безпосередня душевна єдність поколінь (докл. див. [28, с. 11–63]). Гадаємо, що саме *пісня* в контексті Франкової поетичної мовотворчості якнайповніше імплікує актуалізовану німецьким філософом глибинну внутрішню тяглість і спадкоємність архетипного знака, є тим виявом ментальної (родової) пам'яті, що забезпечує цілісність та єдність світорцепції. У поезії «Де не лилися ви в нашій бувальщині...» знакова лексема *пісня* оприявнює концептуальні сенси 'безсмертя', 'вічність', 'досвід', 'життя' як своєрідні ідеальні супутники етносу в його нелегкій «мандрівці століть».

*А як же мало таких, що міцніли, складаючи
Слово до слова, в безсмертних **піснях** виливаючи
Тисячолітні ридання!
Слухаю, сестри, тих ваших **пісень** сумовитих,
Слухаю й скорбно міркую:
Скільки сердець тих розбитих, могил тих розритих,
Жалощів скільки неситих, сліз вийшло пролитих
На одну **пісню** такую [26, с. 391].*

Традиційні для української мовосвідомості значеннєві складники знакової символеми ‘спасіння’, ‘очищення’ представлені в поезії «SEMPER TIRO»:

*О, не дури себе ти, молодая ліро!
Коли в душі **пісень** тісниться рій,
Служи богині непохитно, щиро,
Та панувать над нею і не мрій.
Хай **спів** твоїй буде запахуще миро [26, с. 368].*

У багатьох Франкових поезіях *пісня* постає як символ життя, голос душі, думок і почуттів, болів і радощів:

*І що за чар такий у **пісні** тій?
І звідки та її пливе живучість
І свіжа сила вічно молода?
Тут діло просте: в **пісні** тій заклята
Жива душа поетова святая!
В ній зложене усе його життя,
Найкращі думи і чуття найвищі [26, с. 469].*

Пісня – духовний спадок народу, людства, етносу, окремої людини, який живе у віках, фізична смерть перед нею безсила, *бопісня* – це ‘всемогутність’, ‘вічність’, ‘безсмертя’, ‘святість’. Ці світоглядні семантичні компоненти в афористично вишліфованій формі оприявлені в уже згадуваній знаменитій поезії «*Пісня і праця*»:

***Пісня і праця** – великі дві сили!
Їм я до скону бажая служить;
Череп розбитий – як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жить [26, с. 142].*

Дмитро Павличко у статті «Наш Каменярь» зазначає, що в цих рядках сконцентроване поетове життєве кредо, позаяк «*пісня і праця* – душевна і суспільна гармонія, любов і пошана до людини» [16, с. 5].

Особливої символічної згущеності, настроєвого апогею сягає символема *пісня* в заключних рядках. Її символіка зіткана із сем ‘супутник життя’, ‘основа’ і ‘найбільша життєва цінність’, ‘душевна й сердечна відрода-розрада’. Поетичні рефлексії, що розгортаються довкола концептуального вербального знака, зворушують своєю щирістю та сповідальністю.

***Пісне**, моя ти сердечна дружино,
Серця відродо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдинеє віно,
К тобі любов у житє я приніс.
Тямлю, як нині: малим ще хлопчиною*

*В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя* [26, с. 141].

Увиразнення архетипної праоснови бачимо і в поезії «Посвята». Актуалізація значеннєвих компонентів ‘святість’, ‘правда’, ‘чистота’ відбувається через зближення в одній строфі з лексемами іншого – полярного – аксіологічного плану (*котурн, фальш, пуста фраза*), просторічною лайливою реплікою (*гони їх на псю маму*) та прецедентним біблійним міні-сюжетом про те, як Христос торговців з храму виганяв (поетичне протиставлення на осі сакральне/профанне). Водночас *пісня* тут постає й символом невіддільної, справжньої поетичної творчості, інспірованої особистими й суспільними ідеалами, покликанням поета:

*Бий своїм словом, бий доразу
Котурн і фальш, пустую фразу!
Гони їх з пісні на псю маму,
Як гнав Ісус міняйлів з храму!* [26, с. 373].

У «Сонеті» стрижневою семою символами *пісня* також виступає ‘святість’. До пісні поет звертається молитовно, як до Богородиці. Експресивними та проникливими, витриманими в річищі народної та Шевченкової традиції, є перифрази (образні паралелі), традиційні й упізнавані в системі Франкового мовомислення: *одрада душі, сонце благовісне, мій рай, моя мука*. Вершиною авторського пієтету є графічний знак – велика літера: апелятив трансформується в аксіологічний прономінальний знак.

*Благословенна ти поміж жонами,
Одрадо душ і сонце благовісне,
Почата в захваті, окроплена сльозами,
О раю мій, моя ти муко, **Пісне!*** [26, с. 369].

Пісня – потужний національний вербальний знак, виразник душі народу. У ній відбито, за визначенням В. Кононенка, «типові риси українського народного життя, етнічної культури, народних традицій, звичаїв, а через них – відмінностей психічного стану, поведінки людини як носія національного характеру, національної ментальності» [7, с. 8]. Як символ національної ідентичності, історичної пам’яті лексема *пісня* постає в знаменитій поезії «Пролог», що не увійшла до п’ятдесяти томного видання.

*Сам силою своєї волі й пісні
Минувшину України зв’язав
З будущиною стягом золотим* [26, с. 470].

У поезії «Котляревський» символами *пісня* зближується з лінгвокультурною *слово*, де актуалізовано передовсім сему ‘суспільний феномен,

характерна ознака нації», оскільки саме *слово й пісня* є засадничими експлікаторами етнічної самосвідомості, часто – єдиними формами ментального самозбереження та відродження:

*Так Котляревський у щасливий час
Українським словом розпочав співати,*

І спіє той виглядав на жарт раз в раз [26, с. 172].

Пісня – і в цьому однакості чи не всі українські символознавці – основне знаряддя боротьби українського народу за свою незалежність. З нею йшли до бою, нею долали ворогів, висловлювали радість перемоги чи оплакували втрати. Вона – могутня зброя, натхнення, народний гнів, свобода й перемога, а її відсутність – це занепад і спустошення. Франкові поетичні тексти є блискучими ілюстраціями цих тверджень:

*І там, де голосно колись дзвеніли
Бояна **пісні** і грізні, могуті
Хмельницького слова, звідкіль ішла
Освіта і наука ген на північ, –
Там нині тихо, темно і похило* [26, с. 471].
*Перший крик наш – окрик бою
І побіднії **пісні*** [26, с. 371].

У вірші «Народна пісня», що входить до циклу «Вольні сонети», Франко актуалізує символічний потенціал пісні через зіставлення її з джерелом, криницею. Це відповідає не лише багатомістовому ментальному стереотипу українців, а й науковій рецепції. Згадаймо хоча б блискучу цитату О.Довженка: «Українська пісня – це бездонна душа українського народу».

*Криниця та з чудовими струями –
То люду мого дух, що, хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.
Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити* [26, 173].

У поезії «Співакові» І. Франко ототожнює *пісню* з Євангельським символом – золотим зерном. Ця асоціація увиразнює основні компоненти символічного значення – ‘сутність’, ‘основа’. *Пісня, спів* тут поетично оприявлені як константи духовного життя народу, його порятунком на складних історичних роздоріжжях, у моменти доленосних, часто трагічних викликів. Водночас *пісня* в аналізованій поезії – не тільки вербалізатор сем ‘суть’, ‘життєвий первень і провідник’, а й репрезентант компонентів значення ‘ніжність’, ‘дорогоцінність’, ‘близькість’. Вона – життєве покликання й кредо людини. Через концептуальне й контек-

стне зближення *пісня* – зерно актуалізуються семи ‘відродження’, ‘переродження’, ‘незнищенність’, ‘вічність’.

*Будь ти, **співаче**, як Божа пшениця,*

***Пісня** твоя – золотєє зерно!*

Скоро в лушпині доспіє воно,

Колос униз починає хилиться

Так весь свій мозок, і нерви, і серце

*Й ти в свою **пісню, співаче**, вкладай,*

Біль свій, і щастя, й життя їй віддай,

Будь єї колос, лушпина й стебельце! [26, с. 142 – 143].

У вірші «Наймит» концептуальна символема увиразнюється через вишукане й позірно okazіональне (насправді ж – глибинне, інспіроване знаменитою пам’яттю культури) зіставлення з образами-символами *брат*, *роса*, *грім*. *Роса* усимволізовує зцілення, чудодійність. *Брат* – символ єдності, любові, підтримки. *Грім* – знак космогонічної стихії, посланець неба й вогню, попередження, у Франковій візії – провісник благодатних змін, тобто актуалізовано семи ‘сила’, ‘міць’, ‘Божий суд’. *Спів* постає в тексті інтегральним мегасимволом, уособлюючи життєдайність, душевну насагу, чисті високі почуття, істину, душевну свободу, єднання, політ духу.

*Сумує він, з тужливим **співом** оре*

Те поле, оре не собі,

*А **спів** той – наче брат, що гонить з серця горе,*

Змагатись не дає журбі.

*А **спів** той – то роса, що в спеці підкріпляє*

Напівзів’ялий цвіт;

*А **спів** той – грім страшний, що ще лиш глухо грає,*

Ще здалека гримить [26, с. 129–130].

Дистантні анафоричні сполуки *а спів той* прошивають текст, настрєоево ж витворюють градацію. Привертає увагу авторська майстерна контамінація риторичності й наративності. Завершальна строфа, що сприймається як ментальний імператив, як духовна настанова, – оптимістична візія *пісні*, силою якої закутий велетень пориває пута тьми й недолі.

Ори, ори й співай, ти, велетню, закутий

В недолі й тьми ярмо!

Пропаде п’їтьма й гнет, обпадуть з тебе пута,

І ярма всі ми порвемо [26, с. 131].

Характерною рисою поетико-символічного лексикону митця є паралелізм, зближення лексем *пісня* і *мати*. Образ матері, неньки з давніх

часів глибоко пошановувався в українців. У народній уяві *мати* – уособлення злагоди, миру в суспільстві, зрештою – показник його високого розвитку й благополуччя [7, с. 11]. Через асоціативне зближення *пісня* – *мати* автор досягає динаміки символообразу – як відради, тепла, підтримки, духовного зв'язку, що за посередництва пісні «в невмираючій силі» триває понад часом і простором.

*Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.
Ох і не раз тая **пісня** сумненька
В хвилях великих невгодин життя
Тихий привіт мені слала, мов ненька,
Сил додала до важкого путя [26, с. 141].*

Образи *матері* й *пісні* органічно переплітаються, стають єдиним цілим: *пісня* – це *мати*, *мати* – це *пісня*.

Традиційним для І. Франка, як, зрештою, і для більшості письменників, є увиразнення сем 'поетична творчість', 'покликання', 'досвід', що на рівні символної маніфестації зближує *пісню* й *думку* (*думу*):

*Не винен я тому, що сумно **співаю**.
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю –
Простіть мені!
Не радість їх родить, не втіха їх плодить,
Не гра пуста,
А в хвилях недолі, задуми тяжкої
Самі уста
Їх шепчуть, безсонний робітник заклятий
Склада їх – сум;
Моя-бо й народна неволя – то *мати*
Тих скорбних дум [26, с. 111].
Я не скінчу тебе, моя убога **пісне**,
В котру бажав я серце перелить
І виспівать чуте важке та млісне [26, с. 350].*

Персоніфіковані образи-символи *пісні*, *думи*, головно в риторичній фігурі звертання, продовжують традиції Шевченкової мовотворчості, формуючи стильову норму поетичної мови, привносячи в неї характерні для поезики Франка асоціативну конкретику й зворушливий сумовитий флер: *пісня*, *дума* найчастотніші в міні-дискурсах мінорної тональності (*убога пісня, тужливий спів, пісня сумненька, сумно*

співаю, пісні сумовиті, у пісні біль, осінні думи, нічні думи, скорбні думи та ін.).

Пісня для І. Франка – універсальна художньо-образна категорія, яка експлікує якнайширший спектр загальних суспільних, ментальних та сокровених (з глибини надіраного серця) почуттів – ‘розкутість’, ‘воля духу і тіла’, ‘надія’, ‘сум’, ‘розчарування’, ‘несправджені сподівання’, зрештою – ‘саме життя’:

Веснянії пісні,

Веснянії сні,

Чом так безутішні,

Безвіраді ви? [26, с. 106].

Коли струна порветься,

То від неї музики не жди;

*Чом же **пісня** та леться*

Під вагою турбот і біди?

Чи те горе, як праса,

*Щоб із серця **пісень** надушить?*

*Чи **пісні** ті, як дзвони,*

Щоби горя завід заглушить [26, с. 234].

Самота вкруг, а все ж не пустинно, –

Оживуца свята самота:

Доліта аж до серця невпинно

*Безконечная **пісня** життя [26, с. 203].*

У «Зів'ялому листі» кожен твір, за образним визначенням Д. Павличка, постає «як інструмент в оркестрі, має свій характер, своє законне місце, визначене його тональністю і тембром. Тут панує енергія форми, і це сприяє тому, що книжка читається так, ніби слухаєш симфонію» [17, с. 16–17]. Не випадково, зауважує М.Шалата, з цієї Франкової збірки щедро черпають матеріал до своїх творів композитори. Це звідси слова популярних нині солоспівів «Безмежнеє поле в сніжному завою...» та «Отсе тая стежечка...» М. Лисенка, «Як почувеш вночі...» Д. Січинського, «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» А. Кос-Анатольського, «Твої очі, як те море...» Б. Фільц, вокального дуету «Червона калино, чого в лузі гнешся?...» Б. Янівського та інших композицій [27, с. 81].

У збірці, що стала переломною, внутрішньо зворотною у творчості поета, визначився не лише його подальший творчий шлях, а й народився новий, не зв'язуваний «ніякими догмами, ніякими реалістичними чи натуралістичними доктринами» (Б. Кравців) тип особистої лірики – вільної пісні, якій він уже не зраджує до кінця життя. Символема *пісня* – одна з найбільш концептуальних у «Зів'ялому листі» – доповнюється

ще одним штрихом, який можна лаконізувати дескриптивом «сповідь зболеного серця». Поет майстерно розшифровує образно-смысловий пласт традиційними й несподіваними аналогіями («*пісня – підстрелена пташка*», «*мій хліб, моя душа*»), зрештою, *пісня* постає як прецедентна «*пісня пісень*», переспівана у зворушливих (але не солодково-сентиментальних) «зболених віршах».

*Я понесу тебе в душі на дні
Облиту чаром свіжості й любови,
Твою красу я перелю в **пісні**,
Огонь очей – в дзвінкій хвилі мови,
Коралі уст – у ритми голосні...
Моя золота мушка, в буришиновий
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвістимеш ти, – покіль мій **спів** лунає [26, с. 233].*

***Пісне**, моя ти підстрелена пташко,
Муши замовкнуть і ти,
Годі ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти [26, с. 247].
З кожною строфою, з кожною нотою
Слабшає відгомін твоїй...*

***Пісне**, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій [26, с. 247].*

У підтексті поезії «*Пісне, моя ти підстрелена пташко*» імплікована фразема *лебедина пісня*, що, однак, не справдить читацьких очікувань: Франкова *лебедина пісня* ще попереду.

В аналізованій збірці *пісня* постає то як безпосередній символ любові, кохання ліричного героя, його найбільша життєва цінність, то ототожнюється з розчаруванням, «тяжким отупінням», фатумом, прокляттям:

*Вона мій **спів**, вона мій хліб!
Душа моя – аж дивно –
До неї, наче той політ,
Приссалась невідривно [26, с. 225].
В один набій страшний, як грім,
Зібрать свою всю силу в нім
І вилить голосно, мов дзвін,
Останній спів, страшний проклін [26, с. 240].
По довгім важкім отупіню
Знов тріскає хвиля **пісень**,
Неначе з-під попелу разом
Язиками блисне огонь [26, с. 205].*

У поезії «По довгім, важкім отупіню» у знаковій символемі реінкарнуються концептуальні в системі авторського мовомислення семантичні компоненти ‘відродження’, ‘духовне пробудження’, посилюючись відповідним контекстним оточенням: *тріскає хвиля пісень, язиками блисне огонь, серце рветься, лється бурлива хвиля пісень:*

*Ні, годі! Не буду гасити!
Най бухає грішний огонь!
І серце най рветься, – та вільно най лється
Бурлива хвиля **пісень!** [26, с. 205].
Що в моїй **пісні** біль, і жаль, і туга –
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття [26, с. 258].*

Індивідуально-авторське виявлення *пісні* як символу незнищенності, нескореності, єдиної опори та розрадника в дні горя й біди простежуємо в поезії «Коли студінь потисне...». Для Франкового поетичного мововітуту характерна й художньо-семантична паралель *пісня* – ‘життєвий досвід’. При цьому автор філософськи резонує: у кожного своя *пісня*:

*Кожна **пісня** моя –
Віку мого день,
Перетерпів єї я,
Не зложив лишень [26, с. 142].
І дарма, що пливе
В них добро і зло, –
В **пісні** те лиш живе,
Що житє дало [26, с. 142].*

Вершинно у своїй художній практиці потенціал символем *пісня* зреалізував поет у поемі «Мойсей», у якій в афористично-вишліфунаній формі втілив особистий та суспільний ідеал:

*О, як би пісню вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну ! [26, с. 617].*

З максималістським поривом, безоглядним подвижництвом, високою саможертвоністю митець у зазначених рядках задекларує своєрідний символ віри, духовне покликання, глибинне усвідомлення своєї громадянської місії – силою слова, палкою, вітхненної *пісні* служити »за мученому, розбитому народів».

Навіть такий побіжний розгляд символічного потенціалу концептуального словообразу *пісня* у Франкових поетичних текстах засвідчує,

що поет суттєво збагатив і розширив символпростір аналізованої лексеми, вийшовши із традицій свого геніального попередника – Т. Шевченка. І. Франко додав своє індивідуальне, сокровенне переживання *nic-ni* як невід’ємної частки особистого й суспільного духовного єства.

1. Баган О. Іван Франко: інтерпретації: збірник статей. – Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. – 184 с.

2. Дмитренко М. К. Символи українського фольклору: монографія. – Київ: УЦКД, 2011. – 400 с.

3. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2015. – 912 с.

4. Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бибик С. П. Новий словник епітетів української мови. – Київ: Грамота, 2012. – 488 с.

5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.

6. Іванишин П. Печать духу: національно-екзистенціальна Франкіана. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2006. – 96 с.

7. Кононенко В. Рідне слово : підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. – Київ: «Богдана», 2001. – 303 с.

8. Кочан І. Заголовки малої прози І. Франка як актуалізатори художнього тексту // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць. Серія «Філологія». Вип. 38. – С. 57–65.

9. Корнійчук В. «Мов органи в величному храмі...»: контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. – 304 с.

10. Лемець Л. В. Символи в поезії Івана Франка: лінгвостилістичний аспект // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук. – Дрогобич, 2018. – 19 с.

11. Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики / упоряд. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, М. М. Полюга. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1990. – 264 с.

12. Мариніна О. А. Експресема «пісня» в поетичних і драматичних творах Лесі Українки // Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту. – Тернопіль: Лілея, 1997. – С. 139–154.

13. Мех Н. «...думками поле орю» (слово *думка* у поетичних текстах Івана Франка) // Культура слова. – Вип. 52. – К.: Інститут української мови НАН України, 1999. – С. 15–19.

14. Мінченко Т. Іван Франко – народна пісня // Нагуєвицькі читання – 2009: Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / Ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2010. – 392 с. – С. 301–321.

15. Новосад М. Г. Українська народна пісня в літературній творчості І. Франка // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. Вип. 2. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 90–98.
16. Павличко Д. Наш Каменяр // Магістралями слова [Текст]: Літературно-критичні статті. – К.: Радянський письменник, 1977. – 152 с. – С. 3–16.
17. Павличко Д. З глибини душі // Франко І. Зів'яле листя. – К.: Дніпро, 1985. – С. 5–28.
18. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей». – Дрогобич: Коло, 2005. – 128 с. – С. 5–30.
19. Погребенник В. Ф. Українська поезія кінця XIX – початку XX ст. і фольклор // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8. – С. 44–48.
20. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід (гол.) та ін. – Київ: Наукова думка, 1975. – Т. VI.
21. Стецик М. Поема Івана Франка «Мойсей» як лінгвоментальний феномен // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць. Серія «Філологія». Вип. 38. – С. 123–134.
22. Таран О. С. Проблема семно-компонентного аналізу символічного значення // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. – Х: ХДПУ ім. Г. Сковороди, 2001. Вип. 6. – С. 204–210.
23. Фаріон І. Лінгвономени *мова – язык* у Франковому дискурсі (діяхронний аспект) // Нагуєвицькі читання – 2009: Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / Ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2010. – 392 с. – С. 239–250.
24. Федурко М., Огар А. Вербалізація концепту *слово* в поезії Івана Франка (на матеріалі збірки «З вершин і низин») // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць. Серія «Філологія». Вип. 38. – С. 66–74.
25. Франко І. Доповіді Міріама. Повне зібрання творів у 50-ти т. Т. 29. – К.: Наукова думка, 1981–1985. – С. 119.
26. Франко І. Я. Вибрані твори: В 3-х т. / ред. колегія: В. Г. Скотний та ін.; упор. М. Й. Шалата. – Дрогобич: Коло, 2004. – Т. 1: Поезії, поеми. – 824 с.
27. Шалата М. Світова великість поета (Іван Франко): Літературно-критична студія. – Дрогобич: Коло, 2012. – 120 с.
28. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / перекл. з нім. Катерини Котюк; наук. ред. укр. вид. Олег Фешовець. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2013. – 588 с.
29. Яремко Я. «Як много важить слово...» у концептосфері Івана Франка // Нагуєвицькі читання – 2009: Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук ХХІ століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції / Ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2010. – 392 с. – С. 251–260.

**СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ ЛІРИЧНОГО СУБ'ЄКТА
В ПОЕТИЧНИХ ЦИКЛАХ ЗБІРКИ
«З ВЕРШИН І НИЗИН» ІВАНА ФРАНКА**

І.Франко не раз підкреслював, що характерною особливістю лірики є її суб'єктивний спосіб моделювання світу й людини, особливий емоційний тон, «репродукування вражень», «внутрішнього «я»; у поезії «чуття межує з рефлексією, з думкою і абстракцією і не раз помітно переходить у домену чисто інтелектуальної праці» [10, с. 86]. Отож, поезія апелює до чуття, тобто темперамент митця, його погляди на життя, світогляд «втілюються в емоції». Специфіка ліричного нарративу, на наш погляд, виявляється в особливостях функціонуванні актантної моделі. Як відомо, в теорії нарративу А.Греймаса суб'єкт виражається на двох семіотичних рівнях – глибинному і поверхневому. Саме на поверхневому рівні нарративної структури він індивідуалізується як актор чи кілька акторів [1, с. 132]. Відтак у ліричному нарративі конкретизація суб'єкта відбувається через визначений світобаченням емоційний тон, ліричну настроєвість (пафос, зворушливість, схвилюваність, бентежність), відкритість суб'єкта висловлення передбачає вираження особистісного ставлення, оцінок дійсності, тобто засобами суб'єктивної модальності. Це дає підставу вважати, що у ліричному нарративі дискурс спрямований на модалізацію суб'єкта. Складність взаємовідносин між людиною і дійсністю, що її оточує, деколи може вилитися крізь призму амбівалентних почуттів, що і виявляється у висловленнях, насичених зізнаннями, скаргами, сповіддю, якими маніфестується світ почуттів ліричного героя. Вплетеність суб'єктивної модальності у нарратив відбиває емоційну тональність, а також впливає на емоційний стан реципієнта. Саме тому в ліричному нарративі актант виражається у формі модалізованого суб'єкта. Використання лексичних одиниць, що виражають елегантні настрої, і таких, що з ними асоціюються, створює «емоційну матерію» твору.

Для ліричного нарративу характерним є сконденсований виклад емоційного образу, семантичний рівень не розгортається в системі персонажів, фабульній побудові. Проте можна вважати, що у ліричному творі в основу також покладена логічна модель нарративу, яку сформулював А.Греймас. Наративна граматики, як вважали структуралісти, є універсальною, оскільки могла застосовуватися до будь-якої знакової системи. Ліричний нарратив також підлягає таким

семантичним правилам. Саме тому в основу поезій лягає певна семантична модель, в якій головну роль відіграють «дійові особи» – актанти. *Актант – це інваріант, який у дискурсі твору, зокрема поетичного, завжди конкретизується в ліричних героях та їх вчинках.* Відтак цікавим є питання способів манфестації актанта в збірці «З вершин та низин» І.Франка.

Відбиваючи духовний світ «молодої України», збірка «З вершин і низин» пронизана бунтівливими, вольовими пориваннями покоління Франка, «радісним відчуттям нової суспільної хвилі, що підіймається і заявляє своє життя і силу» [5, с. 471], особливо помітно це в циклах «Осінні думи», «Скорбні пісні», «Нічні думи», «Думи пролетарія», «Excelsior!», які продовжують мотиви «Веснянок»: відтворення страждань народу, роздуми над своїм місцем у житті, глибока віра в те, що в світі «засяє правда й воля». Евентуально ліричний суб'єкт у цих циклах актуалізується через функції активного героя і свідомого борця, який не порушно переконаний у правоті своїх ідей та шляху і нетерпимий до вагань, що закрадаються в душу. Так формувалася нова естетична концепція людини – активної, розважливої, з цілісним характером, з радісним прийняттям життя як боротьби і діяння, новий образ українця. Звертаємо увагу на жанрове багатство творів названих циклів: сонети – «Осінні думи», сповнені глибокої людяності, роздумів над власною і людською долею; у «Скорботних піснях» та «Нічних думках» – рефлексійно-виражальна й медитативно-описова лірика. Характерною особливістю елегій, медитацій, віршів емотивно-емфатичної структури Франка є душевний настрій, щирість, відкритість душі, зізнання, пристрасно-емоційне осмислення своєї долі в нерозривному зв'язку з долею народу, діалектика почуттів, внутрішній драматизм («Бувають хвилі – серце мліє», «Відцурались люди мене!», «Тяжко-важко вік свій коротати», «Думка в тюрмі»); словом, виразно репрезентується інтимно-суб'єктивне переживання ліричного героя, зображуючи його в моменти душевної боротьби і резигнації, тобто застосовується автопсихологічний ліричний суб'єкт. Так поглиблюється ліричне начало цієї громадянської лірики, яке має автобіографічний підтекст. Майстерно поет використовує апострофи-звертання, апострофи-апеляції до «ночі безсонної», «пекучого болю», «місяця-князя», «вітру-брата», послуговується народнопоетичними образами, що підсилює сповідальність поезій, їх особливу інтроспективність.

Проте і ці твори проймає дискурс «каменярів», що виражає дух деконструкції закріплених перешкод на шляху до утвердження справедливості й гуманізму. Ліричний герой-громадянин, буває, і зневірюсть-

ся, падає, ламається і роздвоюється, бореться із собою, скаржиться на долю, але кожен раз знаходить у собі сили, щоб утверджувати героїчні діяння, показуючи, які перешкоди, тортури, пересуди він може подолати в ім'я любові до людини. Героїчне начало характеризує концепцію людини у франковому художньому наративі. Поет знімає поділ життя на сфери героїчного і повсякденного, що було притаманне романтикам. Він виявляє, як героїчне проникає в сферу щоденного життя, людських почуттів, як подолання «кам'яних скель» робить людину сильною, духовно прекрасною.

Митець багатогранно вирізьблює образ ліричного героя, показуючи його в різних життєвих обставинах, у колективному пориванні й на одинці, коли людина залишається зі своїм «Я-випромінювальним» (німець. *Ausstrahlungen des Ichs*), котра осмислює екзистенціальні виміри життя, внаслідок цього чинника створюється простір, в якому світ є проекцією свідомого і підсвідомого ліричного суб'єкта, відлунням його внутрішнього «Я». В циклі «Осінні думи» ліричний суб'єкт зображується в настроях меланхолії, суму, що визначає його основний емоційний тон. Характерний психологічний стан – елегійна журба, тривога, рефлексійна задумливість, для зображення таких настроїв і почуттів вибудовуються смислові ряди символів, образів і конвенцій хмар, вітру, сонця, зів'ялого листя, плачу матері, сну, долі, журавлів, гір і долин тощо, які в просторовій сім'юсфері циклу експлікують концепцію неподоланих екзистенційних порогів людини. Цикл складається з п'яти сонетів: «Журавлі» становлять собою диптих, що надає змальованим картинам особливої виразності й рельєфності. В сонетярському дискурсі Франка виразно проглядається нерозривний зв'язок ідейної й образної системи та поезики з розумінням взаємоопосередкованості життя природи і людини, світу й космосу. Природа була для поета засобом проникнення в складні сфери буття, служила імпульсом для широкої гами переживань ліричного «Я», пов'язувалась багатством асоціацій з усім, що включалось у сферу уваги мислителя і живописця словом. Це глибокі й помистецьки витончені поезії, що порушують складні питання онтології світу й місця у ньому людини. Загалом «Осінні думи» можна віднести до пейзажних сонетів, особливо популярних в європейській поезії попередніх сторіч, однак у творах Франка звучать соціальні й філософські мотиви.

В Італії були популярними мариністичні сонети Берардіно Рота і Нікола Франко, пейзажні вірші Анібала Каро, Галеаццо ді Тарста, але особливо Франческо Петрарки, з творами якого був обізнаний І.Франко. Але український сонетяр не просто змальовує пейзажні картини, адже

не сам по собі краєвид визначає зміст сонетів, оскільки у них природа сприймається крізь призму світу почуттів ліричного героя. Поет розширював звичні межі форми сонета: в його віршах почуттєва сфера ліричного героя визначає тональність пейзажної картини, світ його переживань. Ліричний герой виразно виявляє себе і разом з нею в парі живе в імагінативному (фікційному) світі сонета. Художнім шедевром є сонет «Осінній вітре, що могучим стоном...», котрий починається епіфорією «осінній вітре» і завершує нею другий катрен та останній терцет, в якому герой звертається до нього, як до побратима («О вітре-брате!»). Образ вітру змальовується у всій його величі дикої природи, персоніфікується: мов жива істота, він материнським голосом стогне над лісом, люто розганяє хмари над небосхилом, бажає «зиму, сон і смерть прогнати», страшним диким тоном виє в щілинах, вириває солому із сільської хаги, навіть котить «зів'яле листя гоном-перегоном». Звертання «Мій вітре крилатий!» виявляє голос ліричного героя, його захоплення розмахом і силою співбесідника, адже він розгадав бентежну вдачу побратима, якому «жаль сонця, цвіту, дня літнього» [9, с. 37]. Ліричний герой втілює той емоційний стан особи, коли людське «Я» своєю субстанціальною глибиною зливається з безконечністю світу, виражаючи єдність мікрокосмосу з макрокосмосом, тотожність законів, які керують світом і душею людини. Складна синтаксична конструкція – одне речення охоплює два катрени, що окільцьовані звертанням, – розгортає тезу й антитезу, а синтез – «сонетний замок» – два тривірші. Ліричний герой виявляє себе в уявному світі тексту, веде з вітром розмову: «*О вітре-брате! Як мене побачиш / Старим, зів'ялим, чи й по мені заплачеш, / Чи гнівно слід буття завіси мого?..*» Так виражаються складні екзистенційні проблеми буття ліричного героя, який замислюється над тим, що відбувається у світі природи й людській душі, для чого живе людина. Франко трактує природу як цілісний організм, в якому все взаємопов'язане і панує вічний дух субстанції. Для нього світ людини і світ природи взаємозалежні, а це допомагає поетові відчутти динамізм розвитку світу, його відкритість для постійних оновлень («Паде додолу листя з деревини»). Образ дуба в цьому сонеті набуває символічного виміру, втілює ідею розвитку всього живого у світі, пізнання безконечного в кінцевому, адже кінцеве передбачає новий початок. Водночас у художньому світі сонетів циклу соціальні мотиви пов'язуються з філософією природи, якою пройняте гуманістичне світосприймання Франка, неприйняття ним усіх форм соціального й морального зла. Сонет «Тихенько річка котить хвилі чисті» виявляє ліричного суб'єкта в другому рядку першого катрена (ліричне «Я» звертається до «Ти» як до себе самого), що визначає емоційний

ключ, налаштовує читача до сприйняття краси природи, з якою його душа хоче злитися в гармонії. Почуття суб'єкта і картини природи знову нероздільні в художньому світі сонета, утворюючи ціле: у світі панує мир, добро. Однак спокій і рівновагу порушено в терцетах: у першому з'являється образ хижої шуки – символ хижака, жорстокості, заздрості; у другому терцеті-розв'язці образи набувають буттєвих універсалій: *«І в серці людським зорі золотаві / Мигтять, та щука лютає дримає, / І заздрість острі щипці виставляє»*, тобто попри світову гармонію і красу навкільля зло чигає на людину, її альтруїзм часто безсилий перед силою хижака.

У диптиху «Журавлі» панує тривога за долю людини. Еквівалентність їх визначена назвою – «Журавлі». Диптих створений так, що тексти обох сонетів немовби взаємовідображаються і взаємодоповнюються, однак хронотоп у них різний: у першому «Понад степи і поле, гори й доли» – осінь, відліт журавлів у теплі краї, у другому «Післанці півночі, в далекім юзі» – приліт журавлів на південь, об'єднувальним чинником їх є традиційна форма італійського сонета (4+4, 3+3), а також ліричний суб'єкт. Домінує парадигматична конструкція: заголовок, голоси інтерпретують картину світу в єдиному річищі. Ліричний суб'єкт обирає змінну фокалізацію, погляд журавлів, які відлітають у вирій, а тому зображуються сумні пейзажні й топографічні картини зубожілого українського села; цю картину обіймає тужливий настрій: журавлі пливуть у млистій блакиті *«з плачем сумним, мов плач по кращій долі»* [9, с. 37]. Маркуються епітети *сумний*, що вживається двічі, *бідні, обдерті, темний, голий* з від'ємними конотаціями: з плачем *сумним* летять журавлі *«понад селища бідні, непошиті / Хатки, обдерті і пусті стодоли, / Понад люд темний, сумовитий, голий»*, що створює тужливий настрій від побаченої убогої картини, примушує ліричного суб'єкта замислитись над сенсом буття: *«Куди? Куди? Чи в кращій край зелений, / Залитий світом, зіллям умасний, / На нитку мов нанизані, мчите ви?»*. Цікавою в сонеті є нарративна дистанція – міра близькості ліричного суб'єкта й особи автора є різною, тому модальний суб'єкт висловлювання в «Журавлях» можна визначити, як *«персоніфікований суб'єкт»*, «герой» яких виступає як самостійна «постать» і відокремлений від автора, тобто «ліричний герой» – один із журавлів, адже в емоційно забарвленому пуанті сонету ліричний суб'єкт виявляє себе: він належить до їх спільноти, але нині перебуває із підбитим крилом у «вогкій ярузі» і не може злетіти до побратимів, проте його розпачливого крику ніхто не чує: *«О, ждять! Ось в млистій і вогкій ярузі / З крилом підтятим брат ваш сохне в тузі! / Візьміть мене в путь, браття! Де ви? Де ви?..»* [9, с. 38]. Отже, лірич-

ний наратив є інтрадієгетичним [8, с. 50–51], оскільки ліричний герой перебуває в дієгезисі, оповідаючи про журавлів і себе. Образ «з крилом підтятим брата» стає символом митця, спів якого не чують «інші».

У другому сонеті «Післанці півночі, в далекому юзі...» ліричний суб'єкт виявляє себе експліцитно: просить журавлів – «посланців півночі» – розповісти «в прекраснім краю барв, багатства, пісні» [9, с. 38], себто у теплих краях про свою землю, Україну. Ліричний сюжет розгортається напружено: виникає ситуація, коли ліричне «Я-випромінювальне» намагається «достукатися» до серця журавлів, прагне до взаєморозуміння, проймаючись болем над сумним життям своєї вітчизни. Персоніфікований ліричний суб'єкт малює перед журавлями, що відлітають у вирій, картину знедаланої, колоніальної країни, тобто це гомодієгетичне ліричне «Я», очевидно, той же журавель, «з крилом підтятим»: *«Перекажіть про бідність, сльози вічні, / Про труд безсонний в болі і натузі, / Про чорний хліб твердий, печений в спузі, / Про спів жалібний, мов вітрі долини! // Перекажіть про те, що вас прогнало / З нещасного, хоч рідного вам, краю, / Щоб всяке щире серце й там ридало!»* [9, с. 38]. У ліричному наративі нагнітаються образи, які мають вразити серце кожному, хто дізнається про горе простих людей у цьому безталанному краї. Семантичними індексами такої драматичної картини є бідність, сльози вічні, труд безсонний, біль, натуга, чорний хліб, спечений у попелі, жалібний спів, які й символізують «нещасний край». В останньому тривірші сонета змальовується така ж сумна картина і на півдні, бо й там «бідні сохнуть, терплять, ридають», *«там земля ссе кров їх, сльози і ніт, а хліба не дає їм»*, але на цю тираду пролунав зляканий голос: *«Мовчіть! Мовчіть!»*. Цей голос, очевидно, звучить від імені одного з журавлів, якого злидні пригнали до чужого краю, але й тут він не знайшов свого омріяного щастя. В диптиху ліричні «Я» – «Ти» («Ви») вступають у складну суб'єктну модальну взаємодію, порушуючи монологічну єдність тексту, оскільки постають не як об'єкт зображення, а як носії власного погляду і суб'єкт мовлення, виражаючи свою оцінку світу. Таким чином, художні візії, виникаючи в свідомості автора, мають діалогічну структуру, бо продовжують оживати в уяві нарататора як естетичні феномени, формуючи почуття прекрасного.

У семіотичному просторі текстів Франка часто важко однозначно відмежувати образ поета як естетичного феномену від Франка-людини, яка витворює ці та інші «артявища». У його поетичних творах всі суб'єкти важливі, кожен по-своєму допомагає втілити естетичну концепцію митця. З цього огляду незвичайно цікавим є цикл «Скорбні пісні», які інтертекстуально перегукується з лірикою Гейне, з його

концепцією поета, а особливо з циклом «Ламентації» з книги «Романцери» (1851), що своїм тужінням нагадують біблійні пісні-оскарження Іеремії, оповідаючи про страждання поета і його особисті переживання, зокрема в поезії «Enfant perdu» митець порівнював себе з приреченим на загибель чатовим, який завжди стоїть на передових позиціях: *«В боях за волю вірно я тримався / Геть з тридцять літ – забутий вартовий. / На перемогу я не сподівався, / Я знав, що з бою не вернусь живий... // О відкрились рани... Що ж, підходьте сміло / Мені на зміну, дужеі во-яки, – / Я впав нездоланий, і зброя ціла, / От тільки серце в грудях – на шматки!»* (переклад Л.Первомайського) [3, с. 285–286]. Елегійний вірш Франка «Не винен я тому, що сумно співаю...» відлунує настрої німецького митця, проте відбиває гіркі реалії особистого життя поета, світ його почуттів. Ліричне «Я-випромінювальне» говорить про себе, будучи власним об'єктом рефлексій, тобто і суб'єктом, і об'єктом водночас, усвідомлює драматизм свого становища, навієна «кимось», зокрема другим «Я-випромінюючим», думка в марності мистецьких зусиль і праці на полі народному зумовлює елегійні настрої, появу «скорбних пісень». Ліричний герой має конкретного адресата – «брати мої», себто звертається до побратимів по перу і звиряється їм над пережитим і наболілим. Композиційно твір будується на смисловій антитезі, яка увиразнює причини сумного співу: *«Не радість їх родить, не втіха їх плодить, / Не гра пуста, / А в хвилях недоли, задуми тяжкої / Самі уста / їх шепчуть, безсонний робітник заклятий / Склада їх – сум...»* [9, с. 40]. Анафоричне заперечувальне «не», протиставний сполучник «а» й біжучий рядок (енжамбеман) підсилюють силу ітеративного нарративу ліричного суб'єкта, своїми смисловими полями розширюють утверджувальну енергію вірша, адже про горе, недолю промовляють «самі уста», серце митця, його душа, відкрита всім приниженим і знедоленим. Семантичні індекси суб'єктивної модальності образно марковані, виразні й сполучаються в опозиційних парах: «не радість» – це горе, а не задоволення, приємність; «не втіха» – це сум, а не приємність, «не гра пуста» – не забаганка, розвага, а серйозне ставлення до світу; «недоля» – це горе, а не щастя.

Проте не ці сигніфікати характеризують духовне обличчя поета: він перебуває на сторожі безталанних, а тому його уста плодять невеселі співи, аби захищати уопліджених і знедолених. Отже, саме ці сумні співи знаходять відгук у серцях скривджених, з якими митець постає у нерозривній єдності: «Моя-бо й народна неволя – то мати / Тих скорбних дум». Муза поета уподібнюється невільниці-матері, сповненої «скорбних дум», яка глибоко переживає і страждає від недоли, горя і сліз

народу. В цій поезії суб'єкта мовлення не можна дистанціювати від образу автора, який по-своєму асоціюється з самим поетом.

Франко утверджував особливий емоційний тон своїх віршів, типостиль лірики, що будується на таких суб'єктно-об'єктних відносинах, які передбачають відтворення внутрішнього світу митця, всього, що може його людське серце охопити, пережити і розповісти як витвір власного духу. Ліричний суб'єкт у такій поезії – так само неповторна особистість, яка окреслюється стосовно світу і себе самої як частинка цього світу. Вона кореспондує зі світом і одночасно осмислює цю взаємодію, охоплюючи пригоди, події, долі людські і пропускаючи їх крізь свою душу. Жанровою прикметою такої лірики Франка є сповідь, ліричний наратив будується як зізнання душі поета, рефлексія, його духовне самовираження, оповідь про внутрішній пошук істини. За таким принципом витворені поезії циклів «Скорбні пісні», «Нічні думи», «Картка любові».

Стан суб'єкта в ліричному наративі Франка характеризується усвідомленням себе як особистості, яка мучиться над «проклятими» питаннями часу, «лірично» пропускаючи їх крізь свою душу: *«Бувають хвилі – серце мліє / І скорбних мислей рій летить. / Мов чорна хмара небо криє / І грім у хмарі гуркотить»* [9, с. 40]. Він мріє про «вогонь страшний», який вирветься із «земної утроби» й очистить антигуманний світ з усіма неправдами й людськими кривдами, і от тоді «чиста, в невечерній силі, / засяє правда й воля в нім». У ліричному творі Франка не просто виражаються в дискурсі переживання ліричного героя з метою їх усвідомлення, а обов'язково вони інтегруються в комунікативну ситуацію, в якій активну роль відіграє «інший», адресат, якого прагне ліричний наратив долучити до свого світу почуттів й уболівань, печалі і смутку, щоб оживити його душу. Водночас ліричний герой «Скорбних пісень» на рівні наративного синтаксису наділяється функцією бунтівника проти антигуманного світу, вміщуючи в собі всесвіт, земну й небесну сфери, болі всіх людей. Психологічний стан суму, журби, горя, а то й розпачу від тріумфу антилюдських сил постулюється на всесвіт, набуває апокаліпсичних вимірів, Судного дня. В елегійній медитації «До моря сліз, під тиском пересудів» наявні ремінісценції із «Заповіту» Шевченка, що розширюють інтертекстуальне смислове поле твору: *«А як мільйонів куплений сльозами / День світла, щастя й волі засвітає, / То, чень, в новім, великім людськім храмі / Хтось добрим словом і мене згадає»* [9, с. 41]. Митець роздумує над подвижницьким життям і працею на полі рідної культури, над своєю позицією. Рефлексії поета відзначаються аналітизмом, за допомогою якого він піднімається до надособового осмислення

світу й людини в ньому. Буттєва опозиція *життя – смерть* набуває узагальнювального, філософського виміру.

Ліричний герой зображується як людина з бентежною душею, яку розполовинює мука (елегія «Тяжко-важко вік свій коротати») і яка дошукується істини, правди, замислюється над сенсом свого існування і буття народу. Перебування у в'язниці поета зумовили появу таких рефлексій, як «Вій, вітре, горою», «Думка в тюрмі», «Відцурались люди мене!», в яких *актант* окреслюється через образ героя-страдника, несправедливо переслідуваного антигуманним світом. Він розгортається як цілісний характер, психіка якого розкривається в часовому русі поетичного сюжету. Заперечуючи світ зла, ліричний герой шукає причину і в собі, свою вину, осуджує свою пасивність щодо кривди, що коїться в світі. Відтак ліричний конфлікт набуває внутрішнього характеру, зумовлює муки серця.

Загалом поет моделює декілька форм пограничної ситуації, які переживає герой у процесі свої екзистенції. Серед них виділяються опозиція «провина» і «боротьба», відчуваючи першу, він сумнівається у шляхах досягнення мети, але в його душі перемагає бунтівне начало, воля до утвердження гуманності. В цьому випадку герой уподібнюється мученику, Ісусу Христу, якому прийшлося випити «чашу гірку» за людей. Водночас це образ традиційно романтичного ідеалу гнаного митця, в якого від споглядання жорстокості світу ніє невимовним болем вразлива душа і котрий відчуває свою алієнацію від цього світу: «Я блукаю, мов звір серед гір, / Серед шуму вулиць містових, / В серці чую слова, мов докір: *«Ти проклятий один серед них!»* // *Самотою ходжу я, мов блуд, / З горем в серці нестерпно важким... / Всі знайомі минають, ідуть – / Поділитися горем ні з ким*» [9, с. 41]. Добровільно цей митець кладе на свої плечі важку ношу страждань людей, світового горя, його журба нагадує сум байронівського Чайльд Гарольда або Лермонтовського Демона. Жертвна любов до всіх для нього є життєвим принципом, визначає його гуманізм. Отже, суб'єктно-об'єктні відносини у поезії емоційно насичені і не вичерпуються лише опозицією радість і сум. Експресивно забарвлені монологи ліричного суб'єкта визначаються складним характером взаємовідносин ліричного героя зі світом. Він відчуває свою причетність до культурної та естетико-художньої діяльності в Україні своєї доби, але водночас і нерозуміння середовищем його зусиль, самозречень, щоденного героїзму в ім'я світлого майбутнього.

Остання поезія циклу «Мій раю зелений» кореспондує з поезією «Садок вишневий коло хати» Т.Шевченка й малює ідеальний світ майбутньої України. В обох поетів зображуються вільні хлібороби омріяної

країни: у Шевченка з поля повертаються додому плугатарі й дівчата, у Франка «люди щасливі, / Брати, мов зичливі, / На прадідній ниві / Працюють поспів...» [9, с. 45]. Так само звучить пісня як символ волі, щастя, радості від буття і праці: «співаючи, ідуть, дівчата» [11, с. 11], «і пісня лунає / Від краю до краю» [9, с. 45]. Правда, у Шевченковій картині постають виразні етнографічні топоси, і ліричний нарратив фокалізується навколо селянської родини, а в Франка – «луги за ланами, / село над садами» як символи щасливої і незалежної України. При цьому ліричний герой у «Мій раю зелений» репрезентує і політичні контури майбутньої незалежної держави: «мир між хатками, / Спокій над селом», «тут пана немає, / Немає й рабів» [9, с. 45]. Таким є ідеологічний погляд-фокалізація інтелігента-демократа, психологічно який не чужий світові селянина й добре розуміє його мрії, сподівання на щасливе життя в суверенній державі.

У циклі «Нічні думи» спостерігається «згущення тонів і поглиблення контрастів життя і мрії... Внутрішні духовні сумніви обрамлені в поезіях трагічним відчуттям титанічного двобою геніїв світла і птьми, духу і природи, розуму і чуття («Пісня геніїв ночі»)» [4, с. 38–39]. Поет репрезентує екзистенціальний вимір ліричного героя, який роздумує над боротьбою між громадянським і особистим, вічним і тлінним, раціональним й емоційним началом творчості. Тому адресатом комунікації є сам герой, про що свідчать риторичні оклики, звертання, запитання. Водночас такий ліричний нарратив передбачає реципієнта, тобто читача, який не є наратором ліричного циклу. Переважає внутрішня фокалізація: герой сам для себе є проблемою власного буття, власного духовного світу, особистих переживань. Біль, романтична віра переростає в скепсис, сумніви, відбувається драматична ревізія «громадського чоловіка». У його концепції митця зійшлися обов'язок «громадського чоловіка», який підкорює своє «Я-громадянина» перед внутрішнім, креативним «Я», яке не визнає ніяких обмежень у своєму ліричному самовираженні. Предметом художнього моделювання стає екзистенція ліричного героя, можливості її трансформації з буденної в небуденну, з несправжньої в справжню сферу. І знову він перебуває в «межовій ситуації», що стає підґрунтям боротьби між «громадянським чоловіком» і суб'єктивним світовідчуттям, розумінням мистецтва як естетичного феномену і його суспільних функцій. Ще в романтичній ліриці «порогова ситуація» вождя, пророка, сакралізованого героя розгорталась і в часі, і в просторі, проте в модерністському, зокрема неоромантичному дискурсі, обмежується внутрішнім світом, виявляється у психічних зрушеннях і переживаннях героя.

У семіотичному просторі збірки ліричний суб'єкт має декілька внутрішніх «Я»: «Я» – автобіографічне поета, «Я» – пролетар, «Я» – протагоніст, «Я» – національно свідомий українець, «Я» – інтелігент-екзистенціал та інші. Рефлексуючий герой-екзистенціал «Нічних дум» відчуває тиск подвійних «Я»: внутрішнє «Я-випромінювальне», яке слід сприймати як справжнє, істотне, власне, і «Я-випромінюване» (нав'язуване кимось), несправжнє, хибне, між якими в душі й відбувається боротьба: *«Ночі безмірні, ночі безсонні, / Горе мені! / Мозок наляжуть думки невгомні, / В серці грижа, мов павук той, полонії / Сіті снує. // Виром невпинним бажання сердечнії / Рвуться, летять – / Вічно невтишні і безконечні... / Схопить хочять»* [9, с. 46].

Ліричний суб'єкт у віршах циклу несе в собі певні настрої й переживання автора-творця, але не отожднюється з ним. Ліричний герой, ведучи мовлення від першої особи («Я»), стає і суб'єктом, і об'єктом зображення. У його візях прожиті дні бачаться «непроглядною юрбою», «одностайними», бездіяльними, уподібнюються степовій річці, що «безслідно гине між пісками», йому здається, що мало зробив для людей, одначе минуле вкарбувало «*єдиний слід*» – «*в серці тиск важкого болю*» [9, с. 46]; у повнолуння, залишаючись сам із собою, міркує над онтологічними проблемами буття: ліричне «Я-випромінювальне» належить світові, беручи участь у бутті, відкрите буттю, гуманістичним цінностям людства. Буття для героя Франка вимірюється духовними пошуками людини, котра шукає відповіді на вічні питання життя і намагається враховувати резонність гіркої реальності. Водночас інше «Я» промовляє: «*Тож все горе світове, / Що від сонних утекло, / На мою безсонну душу / Мов горюю налягло*» («Світ дримає. Білдолиций...»). Ліричний герой уподібнюється митцеві, який усвідомлює свою відповідальність за скоєне зло у світі, самотньому пророку, якого не збагнули люди і тисне «лінивих хвиль громада» [9, с. 47]. Дуже рідко ліричний герой переживає моменти щастя, відчуття радості нетривалі, проте його смуток світлий, перемагається душевний біль пориваннями подолати зло.

У медитативному вірші «Догоряють поліна в печі...» моделюється почуттєвий світ і бунтівлива вдача ліричного героя, якого огорнула чорна тканина думок, незгасаючого горя, які, однак, не спроможні загасити «думки огняні», що «печуть і бушують» в душі. Опозиція «*чорне – червоне*» пов'язується з традиційною символікою життя і смерті, проте у семіотичному просторі поезії символіка червоного амбівалентно виражає і життя-боротьбу, і смерть через образи руйнуючого вогню та крові: «*Я боротись за правду готов, / Рад за волю пролить свою кров*» [9, с. 49]. Проте найбільшим ворогом для ліричного героя є зневіра у свої

сили, змагання із самим собою. Він приходить до подолання алієнації, безвольності, байдужості до антигуманного світу, займаючи активну позицію у громадському житті й творчості («Не покидай мене, пекучий болю...»). Для ліричного героя вибір артикулювався між «роздвоєним розумом», «думами-орлами» і «важкими думами», що «сильними кліщами стискають серце», між громадським обов'язком і самозреченим служінням красі. Вододіл пролягав у проблематичності вибору між необхідністю служити масі, яка часто не розуміла митця й не підтримувала його у складних випробуваннях долі, і свободою самовираження в житті і творчості. «Я-випромінюване» нашіптує: *«Ти слуго нещасних! / Працюй для них словами і руками / Без бажань власних, без вдовольень власних!»* [9, с. 50].

Виразно ця дуальність простежується у віршах «Місяцю-князу», «Пісня геніїв ночі», що сягає «межової ситуації», зумовленої дією імперативу, соціокультурними чинниками і свободою індивідуальної екзистенції. У цих циклах переважають емоції смутку. Проте цей смуток ліричного героя відбиває знання, вікову мудрість, печаль пророка, незрозумілого загалу своїми душевними пориваннями до краси.

Повчальними були художні шукання Франка в галузі *політичної лірики*. Зокрема, наступальність, енергійна молода сила відлунується в циклі «Думи пролетарія», ліричний герой якого емоційно виразний і душевно відкритий світові. Франко першим в українській поезії змалював образ пролетаря, виділяючи його з плебейської маси міста. У дискурсивній практиці Франка пролетар наділений позитивною семантикою – це свідомо людина, що розуміє революційні завдання своєї доби. Особисті мотиви звучать в агітаційному вірші «На суді», адже самому Франкові разом з однодумцями прийшлося стати перед судом за звинуваченням у соціалістичній пропаганді та поширенні забороненої літератури (перший арешт – червень 1877 року – березень 1878 року; другий – березень – травень 1880 року). Поезію «На суді» він створив у квітні 1880 року, перебуваючи у коломийській в'язниці. Вірш становить собою своєрідну «партійну» рефлексію однодумців поета, в якій передається колективний погляд на світ і вольові поривання до дії. Характер ліричного нарративу риторичний, пафосний: це спілкування ліричного героя з народом, який слухає програму своїх борців. Написана у формі оборонної промови на суді, вона переростає в звинувачувальну промову, спрямовану проти національної та соціальної несправедливості в Австро-Угорській імперії. У просторовій семіосфері тексту розгортається семантична вісь, на якій *актант* здобуває об'єкт. Оскільки актор розпізнав основи антигуманного ладу, то модалізований суб'єкт позиціонується стосовно по-

зитивної сторони бінарної опозиції. У нього немає оман, жодних ілюзій – тільки сувора правда життя. Кожне його слово натхненне цією невблаганною правдою і мудрістю розуміння, мужньою готовністю прийняти гірку правду. З жертви визиску пролетар І.Франка перетворюється на борця і господаря становища. Зникають покірливість, безсловесність, рабська психологія. Тут окреслюються погляди на світ ліричного героя-пролетаря. На негативному боці дихотомії емоційно виразно змальовано картину нерівності, визиску, деконструється сутність антигуманного суспільства: панство багатіє, а «люд німий», трудівники гнуть спину, чесно працюють, але не можуть вижити. В цьому суспільстві «дармоїдство з робучих рук ссе кров і ніт» [9, с. 53], освіта, наука знаходиться в руках панів, які використовують їх для своїх потреб. Але не безнадія охоплює ліричного героя Франка, бо він упевнений, що несправедливий лад буде перетворено, перевернуто, повалено і побудовано справедливе суспільство.

Герой виконує функцію маніфестації позитивного ідеалу, оскільки його немає у об'єктивному світі, то саме через наративний акт ліричного героя вводиться ідея твору. Він пропонує здійснити революцію не через кровопролиття, «не зброєю, не силою / Огню, заліза і війни, / А правдою, і працею, / Й наукою» [9, с. 53]. Аналогічні думки Франко виклав у листі від 20 вересня 1878 р. до Ольги Рошкевич: «Я розумію під революцією іменно цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних факторів, будь вони криваві або й зовсім ні, котрі змінюють всі дотогочасні поняття і основу і цілий розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу... революція 1789 року відбулася так криваво – причина тому не в тім, щоб кожна революція мусила так бути... Я переконаний, що послідній акт великої революції соціалістичної остільки лагідніший, а тим самим розумніше і глибше переведений, оскільки освіта і наука може прояснити масам робочого народу ціль і способи цілого діла» [10, с. 111–112]. На таких позиціях тоді стояв поет, а тому у вірші «На суді» заявляє: «А як війна кривава понадобиться – / Не наша буде в тім вина», бо багатії не захочуть добровільно відмовитися від визиску народу.

В образі пролетаря Франко бачить не зневажену й обездолену людину, що прохає милостині («Милосердним»), а борця: «Проти рожна перти, / Проти хвиль плисти, / Сміло має до смерти / Хрест важкий нести!» («Semper idem!»). Інтонації його поезії імперативні. Тому ці вірші поета сприймаються як полум'яна промова, бойовий заклик, хорал, мужня пісня і сповідь. Ораторський характер визначається звертанням до суддів, властей, а головне – до народу. Автор застосовує форму «персональної (рольової) лірики», ліричний наратив веде наймит, пролетар,

ув'язнений інтелігент. Це розмова вголос з «браттями», вільний самовияв своєї позиції в світі, захист правди («Всюди нівечиться правда», «Товаришам»). Це картання боягузів, зрадників ідеї, іронія й сарказм у ставленні до міщанина-обивателя і його «фальшивих слів» («Супокій», «Ідеалісти», «Ви плакали фальшивими сльозами»). Ліричний герой милується своїми мужніми побратимами, він один із них, з тими ж громадянськими і етичними принципами, поглядом на антигуманний світ, який потрібно по-новому перебудувати. Співвіднесені тут й стильові ресурси: ліричний сюжет розгортається через протиставлення, риторичні фігури підсилюють сугестію, уявну полеміку з опонентами, зумовлюють програмний характер поезій, структурованих агітаційно-ліричною патетикою: *«Правда проти сили! / Боєм проти зла! / Між народ похилий / Вольності слова!»* [9, с. 55]. Він відкрито маніфестує свої ідеали, бо щиро вірить у їх здійснення, а мова його стає афористичною.

Художня структура поезій Франка надзвичайно різноманітна, часто його твори будуються на органічному поєднанні ліричного, епічного й драматичного начал. Поезія «Наймит» (цикл «Excelsior») звучить як своєрідний гімн творчим силам народу. Ця поезія є прикладом того, як *актант набуває антропоморфного образу*. Вірш складається із трьох частин: у першій змальовано образ наймита-велетня, який співає тужливу пісню і віками гне спину на поневолювачів; у другій розкривається алегорія: «Той наймит – наш народ»; у третій пророкується перемога над напасниками, що розшматували рідну Україну. Актант є абстрактний елемент структури наративу, на який покладено певну функцію. Відтак актант виконує тематичну роль, набуває індивідуалізованого виміру через антропоморфний образ. Тому у творі Франка народ як абстрактний конструктор поетової наративної структури символізується через образ людини-наймита. Це не зображення звичайного чоловіка, а саме наймита, бо такий образ дозволяє поетові маніфестувати семантичні деталі покірливості, нужди, любові до землі, що інтертекстуально споріднює його й з християнським трактуванням людини. Завдяки цьому народ у семантичному просторі тексту поета виразно модалізований як позитивний образ. Хоч бінарна опозиція зберігає негативні конотації, які випливають з гуманістичного світогляду, що трактує, на відміну від біблійного, покірливість раба як недолік. Поет намагається заперечити їх в третій частині, утверджуючи революційну концепцію.

У вірші «Беркут» образ беркута знову-таки антропоморфно символізує царя-деспота, головного призвідця страждань народу. Викривальні інтонації тиранства переплітаються з особистими почуттями: (*«Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! / За те, що в груді ти ховаєш серце*

люте, / За те, що кров ти п'єш...» [9, с. 63], що надає творові особливої експресії. Ліричний герой обіцяє знищити беркута, бо він у стані борців-стрільців («Нас є стрільців стосот»), готових до рішучого бою з тиранією. Деспотія буде повалена, від «кулі не уйде, як слухний час наспіє» [9, с. 63]

Франко застосовував таку суб'єктну форму ліричного нарративу, який ведеться від імені першої особи множини «Ми». Іntenція автора не виділяється із загальної множини, але є органічною частиною єдиного суб'єкта. Такий суб'єкт наділяється своєю точкою зору, яка, немов у фокусі, об'єднує різні позиції: погляд колективу; авторитетного і всезнаючого спостерігача, який дивиться на події з позиції істини; учасника описуваних подій, наратора, втіленого в тексті як «голос» (наприклад, у «Каменярах»: «*І голос сильний нам з гори, як грім, гримить*»), власне автора, котрий визначає внутрішню динаміку авторського погляду. У поезії Франка постає ліричний суб'єкт – багатоголосе «Ми», герой-протагоніст, об'єднаний спільною метою, спаяний єдиною психологією і волею – колектив борців, що було типовим для тодішньої європейської поезії (наприклад: Ежен Потье, Луїза Мішель, Шарль Келлер, Жан-Батіст Клемен у французькій). До колективного героя поет звертається в «Тюремних сонетах», «Наймиті», «Беркуті», але особливо – в «Каменярах». Митець застосовує такий ліричний нарратив, як колективну фокалізацію, себто він передає не персональну точку зору ліричного героя, а колективний погляд сприйняття світу, що ґрунтується, як це інтерпретував Карл Юнг, на колективному підсвідомому. У цій поезії І.Франко утверджує свій погляд на проблему стосунків між героєм, одиницею маси і вождем. Напередодні складних умов переходової доби межі століть поет засвідчує глибоку впевненість у справедливості та високій духовності простої людини маси, яка у його уявленні стає справжнім героєм.

На думку Франка, кожна людина як одиниця маси не є другорядною у середовищі рівних особистостей, але, незважаючи ні на що, стає повноцінним героєм, «одним із нас», об'єднаних спільною ідеєю. Е.Нойман з цього приводу відзначав, що маса набуває позитивних ознак групи, яка має постійний і монолітний характер [Нойман 1998: с. 428]. Перевага групи над індивідуальною частиною розпорошеної маси наділяє її всіма позитивними ознаками архетипу героя, серед яких варто виділити передусім її духовний характер та героїчний стоїцизм. Перед героєм «*безмірна, та пуста, і дика площина*» [9, с. 66], до неї прикутий він, а за ним «далі тисячі таких самих, як я». Тут використовується особлива форма ліричного нарративу – сон героя, через який експлікується дія, вчинки і помисли каменярів. Так окреслюються дві сили, два моно-

літи: камінний моноліт і моноліт людський, камінна скеля і каменярі, «Я» серед них. Колектив каменярів змальовується драматичними тонами, акцентуються протилежні сигніфікати: «У кожного чоло життя і жаль порили, / І в оці кожного горить любові жар, / І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили, / І плечі кожного додолу ся схилили, / Бо давить всіх один страшний якийсь тягар» [9, с. 66]. Драматизм буття каменярів підкреслюється метафоричним письмом та порівнянням («кожного ланцюги неволі, мов гадь, обвили»), нагнітанням анафоричного «і», яке підсилює гнітюче враження від становища, в яке потрапили каменярі. Проте палаючий «любові жар» у серцях кожного вселяє надію, надає духовної стійкості в їх боротьбі з світом пільми. В ліричний наратив вклинюється «голос сильний з гори», який, «як грім, гримить» (алітерційне «р» особливо підсилює могутність заклику). Це, можливо, голос Долі, голос Вождя, голос Пророка, голос Месії, голос Поета. Цей вищий голос закликає: «Лунайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод / Не спинить вас! Зносить і труд, і спрагу, й голод, / Бо вам призначено скалу сестю розбити» [9, с. 66]. У центрі уваги ідея вірності, відданості духовній настанові, а тому лунають заклики до бою, боротьби за своє краще життя. Поет будує надзвичайно містку за змістом, модерну з погляду інтерпретації традиційних образів картину художнього світу. Саме з цією метою він звертається до сновидіння як форми наративної фікційності, яка дає йому можливість відтворити те, що найбільше турбує ліричного суб'єкта. Отож ліричний герой бачить дивний сон, у якому він стає на один рівень із багатьма борцями тогочасної днини, які, не покладаючи рук, мужньо стоять у боротьбі за «нове життя, за добро нове у світі». Ідея, що стає єднальною силою і перетворює масу поодиноких особистостей у колектив, лунає з гори, з неба. Цей голос кличе до творчої насаги, до мужності та саможертвності, щоб ані жар, ні холод не міг спинити монолітний удар колективного «Ми», яке, врешті, народжувалось. З цієї миті, з часу повідомлення керівної ідеї, відлунювання голосу зникає індивідуальний характер людини маси. Відтепер вона – кожен; представник групи каменярів стає героєм, тому що його життя і потуги до боротьби є втіленням великого одкровення, яке прозвучало від надособистісного. Відтак справа кожного – справа свята, бо з перемогою буде нове життя, коли «підуть по сій дорозі люди».

У 1912 році у зв'язку з перекладом твору польською мовою Франко у статті «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» розкрив творчу історію твору і пояснив, що тут показано «алегоричний образ громади працівників, що спільною важкою працею ламають скелю для промощення дороги» [10, с. 12].

Важливим є зізнання, що, пишучи «Каменярів», він «живо відчував той гарячий запал, з яким горнула ся до нових ідей часть галицько-руської молодіжі, і се викликало в мене, при всій невідрадної економічних відносин, той бадьорий, бойовий настрій» [10, с. 11]. Алегоричний образ колективу моделюється у творі Франка у своєрідному конструкті. Специфіку образу визначають семантичні відношення між персонажами і подіями. У наративній граматиці виділяється два споріднених рівні: предметної маніфестації (manifestation figurative) та антропоморфних дій («faire» anthropomorphe) [2, с. 159]. «Каменярі» змальовують грандіозну картину боротьби робітників-каменярів, нових людей з тиранією. Для передачі такого семантичного значення в наративі зображено колективного героя-каменяря, який на рівні предметної маніфестації конкретизується такими семантичними деталями: закований у ланцюги, його становище невимовно тяжке: схилені плечі, поорані зморшками чола. Але цей образ новітніх борців, бо так їх означає наратор – «добровільно взяли на себе пута», «рабами волі стали» в ім'я нового добра в світі. Звідси – семантика героя набуває модальних відтінків образу титана, богатиря, непохитного в правоті обраного шляху й сповідуваних ідей («в одну громаду скуті святою думкою»). Апофеозу у відтворенні пафосу колективної праці й солідарності борців досягає митець у таких майстерно відшліфованих рядках: «І всі ми як один, підняли вгору руки, / І тисяч молотів о камінь загуло, / І в тисячні боки розприскалися штуки / Та відривки скали» [9, с. 66] – у цих рядках стає явною колективна фокалізація ліричного наратора, яка формується колективним «Ми», що надає емоційного забарвлення розповіді, передає його страждання: «Ми з силою розпуки / Раз по раз гримали о кам'яне чоло. // Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий, Так наші молоти гриміли раз у раз; / І п'ядь за п'ядь ми місця здобували; / Хоч не одного там калічили ті скали, / Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас» [9, с. 66].

Автор свідомо своє ліричне «Я» розчинює в колективному «Ми», щоб рельєфно, укрупненим планом змалювати дійсність, масу каменярів-борців, щоб розкрити психологію діючої маси, яка свято вірить, що через її зусилля й змагання «прийде нове життя, добро нове у світ». Водночас «Каменярі» є зразком досконалої форми, яка найадекватніше розкриває інтенції автора, який майстерно оперує конкретними образами, які загалом набувають алегоричності: скеля – антигуманний лад; каменярі – революціонери, ковалі щастя; їх важка праця – це боротьба; змурований гостинець (шлях) – майбутнє. Поет карбованим стилем хотів, за його ж словами, «викликати зразу пригноблююче, а потім освобождаюче враження» [10, с. 12]. Цій меті він підпорядкував шестистоп-

ний ямб (так званий олександрійський вірш), римування за схемою *a б а а б*, де *a* – жіночі рими, *б* – чоловічі, що надає творові особливої мелодики. Таку ж функціональну роль відіграють й епітети: *дивний сон, безмірна, пуста і дика* площина; метафори: *«у кожного чоло життя і жаль порили, і в оці кожного горить любові жар»*: алітерації звуків **р, т, с**. Невипадково до «Каменярів» звертався С.Людкевич, написавши симфонічну кантату; Я.Степовий створив однойменну вокальну композицію, а Г.Майборода – симфонічну поему.

Серед політичної лірики цього періоду перегукується з «Каменярами» агітаційний вірш «Товаришам із тюрми», що був оприлюднений у першому числі «Громадського друга» (1878), увійшов до першого видання збірки «З вершин і низин», а згодом – до збірки «Давне і нове» (1911) з ретроспективною назвою «На зорі соціалістичної пропаганди». С.Єфремов назвав його «бадьорим маніфестом», яким Франко почав «свою свідому діяльність, закликаючи все живе на боротьбу з «давнім життям» [6, с. 489]. Це поезія-звернення, в якій викладено кредо революціонера і на змісті якої відчутний вплив тодішньої соціал-демократичної риторики, західноєвропейського позитивізму й соціалістичних утопій. С.Єфремов побачив у ньому «першу, хоч і в віршовій формі висловлену, проте дійсно політичну програму». У поезії *актант* отримує таку ж, як і в попередніх віршах, тематичну роль: це товариші, в яких немає ні страху, ні схиляння перед міццю *«царства тиранів, царів»*, перед *«неситим панством»*, ліричний суб'єкт закликає їх стати *«до бою нового»*, не лякатися переслідувань, смерті, не відступати ні кроку назад. Ці жертви виправдовує благородна мета – *«людське щастя і воля, / Розум владний без віри основ, / І братерство велике, всесвітнє, / Вільна праця і вільна любов!»* [10, с. 336]. Така дискурсивна практика впливала із драгоманівського вселюдського єднання та ідеалів вільної любові, які у свій час пропагував М.Чернишевський. Співзвучні творові ідеї в цей час молодий поет викладає в теоретичних працях, зокрема в «Катехізисі економічного соціалізму». Він засліплено вірить, що «соціалістичний лад зовсім не противний національному розвитку» [10, с. 113]. Внаслідок захоплення соціалістичним вченням (короткочасне перебування в «соціалістичному полоні» (Зіновія Франко) змінюється предмет ліричного переживання: в художньому дискурсі культивуються переважно громадські, політичні ідеї й емоції; у його віршах випадає неповторне людське «Я», його багата гама почуттів (ліричний наратив ведеться від імені колективного «Ми»); він майже не індивідуалізується, оскільки зображується маса та колективний тип, тобто губиться духовне й національне начало. Автор «Найми́та», «Каменярів», «Товаришам із

тюрми» схиляється перед могутністю згуртованого колективу, свідомо відштовхується від зображення особистого, оспівуються абстрактні поняття, політичні аспекти змагань за кращу долю. Проте його алегоричні образи мають значну експресивну силу, хоча й не спираються на конкретно-історичне моделювання світу.

Політично наснаженими є й інші поезії циклу «Excelsior» – «Христос і хрест», «Човен», «Ідилія», у яких поет від конкретних образів (фігура Христа, що впав із хреста, а хтось прив'язав його перевеслом; човен, що хитається серед хвиль і пливе в невідомому напрямку; дівчина, що веде хлопця назустріч сонцю) переходить до алегоричних, щоб утвердити ідею про те, що боротьба за нову людину й гуманний світ неминуче має відкинути «перевесла брехні», які не можуть прив'язати старі догми до нового суспільного руху.

У поезії «Христос і хрест» образ Христа осучаснюється в новітнього месію, який допомагає українцям, бо «святим приміром своїм / Нас до вольності веде» Франко [10, с. 64]. При всьому своєму художньому фрондерстві, при зовнішній тенденційності Франко, проте, не губить суб'єктивного начала, особистого екзистенційного досвіду, духовної самореалізації творця. Естетичне освоєння дійсності у Франка йшло як через аналітичне проникнення в основи суспільного буття, так і через суб'єктивно пристрасну позицію ліричного героя. Відтак помітну роль у його творах посідає *революційна неоромантика*. Неоромантична піднесеність образів борців за свободу історично виправдана. Адже питання про втілення в життя революційного ідеалу, зокрема ідеї незалежної України, ще чекало свого часу, а поет бажав надихнути своїх читачів на самопожертву і подвиг в ім'я щастя всіх, пригноблених і зневажених. Поки що залишилось більше місця для мрії, для одухотвореного героя, що свідомо служить народові.

Таким чином, у ліриці І.Франка емоційна тональність визначає ліричну наративну структуру поезій. Художній дискурс характеризується яскравими переживаннями суб'єкта. Реципієнт сприймає поетичний текст через призму індивідуалізованого сприйняття суб'єктом картин дійсності. Тематична функція була *актантною* на рівні предметної та антропоморфної маніфестації і впливала з гуманістичних ідеалів поета, як правило, *актантну* роль виконують пролетар, проста людина, народ, певна людська спільнота, «Ми». Семантика цих образів глибоко закорінена в християнському дискурсі, але видозмінена гуманістичними соціальними ідеалами Франка. На протилежній стороні семантичної вісі антигуманний світ, який деконструює ліричний герой. Цінністю для суб'єкта є тільки категорії гуманістичного ідеалу. Суб'єктивна модаль-

ність пронизує мовлення ліричного героя, яке не стільки відображає події й ситуації, в яких виступає герой, скільки зорієнтоване на естетичне формулювання емоційної настроєвості. Ліричне «Я» виступає у множині конотацій, через це рідко приймає форму завершеної фігури у дієгетичному світі поезії. Звідси – модальна природа такого *актанта* набуває вимірів художнього узагальнення, спрямовує рецепцію твору.

1. Greimas A.-J. *Sémantique structurale recherche de méthode*. – Paris, 1966. – 262 p.
2. Greimas A.-J. *Du sens. Essais sémiotiques*. – Paris, 1970.
3. Гейне Г. Вибр. тв.: В 4 т. – К.: Дніпро, 1972. – Т. 7.
4. Гундорова Т. Франко – не Каменярь. – Мельбурн: Університет імені Монаша, 1996.
5. Зеров М.К. Франко-поет // Зеров М.К. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995.
7. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. Перевод с англ. – К.: Ваклер, 1998.
8. Ткачук О.М. Наратологічний словник. – Тернопіль: Астон, 2002.
9. Франко І. З вершин і низин // Франко І.Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 1.
10. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І.Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31.
11. Шевченко Т.Г. Садок вишневий коло хати // Шевченко Т.Г. Пов. зібр. тв.: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2.

**КОНЦЕПТ «РОБОТА» ЯК ІДЕАЛЬНИЙ ОБРАЗ
УСОБЛЕННЯ КУЛЬТУРНО ДЕТЕРМІНОВАНИХ УЯВЛЕНЬ
СЛОВ'ЯН ПРО СВІТ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПАРЕМІОЛОГІЇ
(на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні
приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа»)**

Красу життя, велич власного буття людина по-справжньому здатна зрозуміти лише в процесі чесноі, безкорисливої праці. І лише за такої умови адекватно оцінити всі набутки людства, досягнути світ прекрасного, збагатити душу неоціненними скарбами. Усвідомлення власної повноцінності й вагомості робить людську працю творчою й наближеною до мистецтва.

Ставлення до роботи становить визначальну характеристику окремої людини й нації в цілому, а тому отримує віддзеркалення в їхній мові й культурі. Тож вивчення способів мовного й комунікативного втілення концепту «робота» є своєрідним ключем до пізнання особливостей національного характеру й світогляду.

Проблеми лінгвокультурології цікавили й цікавлять багатьох дослідників (Г. Вежбицька, В. Карасик, О. Леонтович, С. Тарасов, В. Козловський).

Основною одиницею лінгвокультури визнано культурний концепт. Головне призначення лінгвокультурного концепту – слугувати вивченню взаємодії мови і культури (Н. Арутюнова, С. Воркачев, В. Воробйов, В. Карасик, Д. Ліхачов, Ю. Степанов, В. Телія та ін.).

Лінгвокультурні концепти видозмінюються в часі, характеризуються варіативністю в їх груповому та індивідуальному мовному втіленні. Існують типові способи мовленнєвої репрезентації концептів. Необхідність вивчення лінгвокультурної специфіки концепту із застосуванням експериментальних прийомів дослідження підкреслювали О. Баранов, Д. Гудков, О. Горошко та інші.

Пізнаючи світ, людина виокремлює в ньому певні фрагменти, які набувають мовного позначення. До їх числа належить і трудова діяльність.

Лінгвісти неодноразово зверталися до вивчення мовних і мовленнєвих одиниць на позначення поняття «праця/ труд». Так, концепт «труд» в російській мовній свідомості в соціокультурному аспекті (на матеріалі прислів'їв і приказок, афоризмів, текстів пісень) став об'єктом аналізу Т. Гоннової [5, с. 286–305]. Ідеологічний складник концепту «труд» та

його видозміну в часі дослідила, із урахуванням російськомовних даних, О. Чернова, причому матеріалом для аналізу послуговували висловлення з лексичними одиницями *труд*, *работа* та їхніми похідними [13, с. 305–330]. М. Мірошніченко розглядає зміст концепту «труд» (в інтерпретації «сума знань про трудову діяльність»), його семантичні та прагматичні характеристики на матеріалі пареміологічних одиниць російської й новогрецької мов [6, с. 218–236]. Науковим зацікавленням Л. Банкової стали засоби вербалізації концепту «праця у британському варіанті англійської мови [2, с. 254–269]. Однак специфіка реалізації лінгвокультурологічного концепту «робота // работа» в зівставному аспекті в українських та російських паремійних одиницях ще не була об'єктом дослідження лінгвістів.

Мета статті – схарактеризувати особливості реалізації лінгвокультурного концепту «робота // работа» в мовній свідомості носіїв української й російської лінгвокультур на матеріалі збірників І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» та В. Даля «Пословицы русского народа».

У дослідженні фактичного матеріалу застосуємо лінгвокультурологічний аналіз паремійних одиниць, запропонований В. Телією [12]. Він допоможе з'ясувати культурно-національну специфіку концепту. Оскільки зміст базових концептів культури, до яких належить і концепт «робота», завжди глибший, ніж зміст однойменного мовного поняття, то «їхнє усвідомлення ніби «розтягується» по всьому ідеографічному полю» [12, с. 124].

Насамперед звернемося до лексикографічних джерел. Вони засвідчують, що в українській мові слово «робота» має 9 значень: 1. Дія за значенням робити; 2. Чиєсь виконання чого-небудь, чийсь труд; 3. Тільки множина з означенням. Та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь; 4. Коло занять, обов'язків, те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло; 5. Праця, заняття, служба на якому-небудь підприємстві, в якійсь установі як засіб існування, джерело заробітку; 6. Те, що підлягає виконанню, здійсненню; 7. з означенням. Спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь; 8. Продукт чиєсь праці; виріб, твір; 9. Фізичний термін [3, с. 1037]. Із наведених значень ми зосередили свою увагу на перших семи.

Аналогічні значення має досліджувана лексема в російській мові. «Работа»: 1. Процесс превращения одного вида энергии в другой (спец.); вообще нахождение в действии; 2. Занятие, труд, деятельность; 3. Служба, занятие как источник заработка; 4. Производственная деятельность по созданию, обработке чего-нибудь; 5. Продукт труда, готовое изделие;

6. Материал, подлежащий обработке, находящийся в процессе изготовления; 7. Качество, способ исполнения [7, с. 637].

Синонімічний ряд слова «робота» в українській мові конституують такі лексеми: *праця, труд, діло* та інші [8, с. 385; 531]. У російській мові лексема «работа» є домінантою розгалуженого синонімічного ряду, у якому представлено також лексеми «труд» та «дело» [1, с. 362; 445].

Лексема «праця» в українській мові, як і «труд» у російській, теж полісемантична, проте ми досліджуємо паремійні тексти, що містять це слово (поняття) лиш у прямому його значенні, а саме: «Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії та мають своїм призначенням сворення матеріальних і духовних цінностей» [3, с. 919]; «труд» – «1. Целесообразная деятельность человека, направленная на создание с помощью орудий производства материальных и духовных ценностей; 2. Работа, занятие» [7, с. 814]. Як бачимо, лінгвокультурологічний концепт «праця» // «труд» у зіставлюваних мовах асоціюється насамперед із життєвими клопотами, труднощами та їх подоланням, способом заробітку грошей тощо.

В обох мовах досліджувані лексеми утворюють розгалужені семантичні поля та синонімічні ряди, що свідчить про цінність досліджуваного концепту як для українського, так і для російського соціумів.

Прислів'я розглядаємо як образний, лаконічний за формою вислів, який має повчальний зміст і зазвичай специфічне ритмофонетичне оформлення, акумулює життєву закономірність чи правило [11, с. 25]. Приказка – образний, лаконічний за формою вислів, який не має, на відміну від прислів'я, повчального змісту [11, с. 26].

Термін «паремія» функціонує як родовий щодо термінів «прислів'я» і «приказка», причому два останні розмежовуються за наявністю / відсутністю у їхньому складі переносного значення.

Н. Панченко слушно зауважує: «У пареміях поряд із загальнолюдським виражається характерне і специфічне для даної лінгвокультурної спільності, тобто те, що прийнято називати «душею народу», національним характером. Паремії є культурним кодом, вбудованим у мову, яка виконує роль скарбниці і знаряддя передачі людського досвіду» [8, с. 26]. Ми поділяємо цей погляд. Прислів'я та приказки, на нашу думку, чітко і повно фіксують особливості менталітету народу, дух нації (за В. Гумбольдтом), що пояснюється їхньою цілісністю, легкою відтворюваністю в комунікації: прислів'я та приказки – це «готові» до вживання самостійні тексти. Оскільки прислів'я та приказки вирізняються регулярністю вживання, можна припустити, що в них виражено справді найбільш актуальні поняття й судження їхніх носіїв. Прислів'я та приказки

– це дзеркало, яке відбиває стан суспільства на тому чи тому етапі його розвитку, фіксує його побут, звичаї, традиції.

Актуальність вивчення прислів'їв і приказок зумовлена тим, що вони культурологічно навантажені. За вивчення реалізованого в них концепту важливо виявити не лише його центр, а й периферію.

Як мовні знаки, паремії виконують і кумулятивну функцію. Вони виликають у свідомості носіїв мови певні асоціації, які, з одного боку, визначають логічну конструкцію виразу, а з другого, – зумовнюють кордони його вживання, зв'язок із певними життєвими ситуаціями, явищами історії та культури народу. Іншими словами, у прислів'ях і приказках виражено культурні цінності, домінанти певного соціуму, його світогляд, тлумачення дійсності.

Суттєва частка досліджуваних українських і російських паремій віддзеркалює уявлення того чи того народу про роботу, про людину працюючу. Роботу як соціальний обов'язок, потребу життя відображено, наприклад, у таких пареміях: укр. – *Без роботи чоловік не вижисе (...не витримає); Без роботи чоловікови нудно* [4, с. 38]; *Робота не напасть* [4, с. 43]; *Робота чоловіка на світі держит* [4, с. 43]; рос. – *Работа – лучший приварок; По работе еда вкусней* [9, с. 19]; *Боже, поможи, а ты на боку не лежи! Богу молись, а сам трудись!* [9, с. 21]; *Не сиди сложа руки, так не будет и скуки!* [9, с. 21]; *Богу молись, крепись да за соху держись!* [9, с. 22].

Робота / праця є однією з найважливіших цінностей соціуму. Це підтверджують наявні в паремійних дискурсах слова *свобода, любов, радість, пісня, щастя*. Людина, яка не працює, характеризується в пареміях як порожнє місце; підкреслюється, що краса і сила людини – у праці, що лише у праці формується й виявляється її талант і натхнення.

Концепт «робота», представлений у досліджуваних паремійних одиницях, багаторівневий. З іншого боку, він містить базовий пласт, репрезентований у свідомості носіїв української й російської мов концептуальними ознаками «зусилля» // «усилие», «корисність» // «полезность», «бажання» // «желание», «необхідність» // «необходимость», «мука» // «мука», «страждання» // «страдание», «виснаження» // «истощение» тощо.

Досліджуваний матеріал показує специфіку реалізації лінгвокультурного концепту «робота» у народних формулах української й російської мов. Спільною особливістю обох збірників є однакова їх будова: за тематичними рубриками. Вдалий вибір методики, заснованої на чітких критеріях опрацювання паремійного матеріалу, залучення широкої джерельної бази, прискіпливий добір текстів, розкриття їхньої семантики,

висвітлення художніх особливостей, – усе це забезпечило наукову цінність обох лексикографічних праць.

Однак у І. Франка досліджувану тематичну рубрику виокремлено за стрижневим компонентом «робота», а в збірнику В. Даля фольклорний матеріал згруповано в основному за семантичними опозиціями або асоціаціями. Це стосується й досліджуваної тематичної групи «Работа – Праздность».

І. Франко, наводячи прислів'я й приказки, не ставив собі за мету чітко окреслити спектр їхніх диференційних ознак, а прагнув продемонструвати наявний між ними ще з періоду виникнення глибинний, внутрішній зв'язок. Попри досить вільну інтерпретацію паремії, він ретельно й послідовно відбирав матеріал, піддаючи його скрупкульозному багатоступеневому аналізу, що передбачав з'ясування не тільки «приповідкової» сутності зразків, але також їх естетичної цінності, функціональної активності, генетичної основи. Дослідник відмовився залучати до збірника паремійні зразки літературного походження, невиразні, безобразні фрази сумнівного характеру з обмеженими актуалізаційними можливостями й прагматично не детерміновані. Окрім того, І. Франко чітко розмежовує народні паремії і їх книжні відповідники.

Аналіз російських паремій дав змогу вибудувати синоніміїні ряди дієслів на позначення трудової діяльності з домінантою «работать»: *работать – трудиться – пахать – орать – толочь – ткать – прясть – полоть – срубить* тощо (**Работай** до поту, так поєшь в охоту [7, с. 17]; *О добре трудиться, есть чем похвалиться* [9, с. 16]; *Люди пахать, а мы руками махать* [8, с. 13]; *Хоть хлеба и хороши, а пашню паши!* [7, с. 18]; *Либо ткать, либо прясть, либо песни петь* [9, с. 15]; *Орать пашню – копить квашню* [9, с. 18]; *Просо полоть – руки колоть* [9, с. 21]; **Не срубийшь дуба, не отдув губы** [9, с. 21]).

У складі паремійних одиниць, зібраних І. Франком, доволі частотні слова *їсти, хліб* (*Без роботи ще ніхто не вмер, хіба без хліба* [4, с. 38]), *калач, їжа* загалом, заради якої людина працює, *миска* (*До роботи не сидуйте, а до миски, то й бийте!* [4, с. 40]).

Підсилюють загальну семантику прислів'їв на позначення важкої праці такі зооніми, як *віл, кінь, кобила*, що стали символами людей, які важко працюють (*Все в роботі, як віл у ярмі* [4, с. 39]; *Все в роботі, як кінь у кераті* [4, с. 39]; *Вона така до роботи, як кобила щира* [4, с. 39]).

У досліджуваних пареміях представлені окремі соматизми: *руки, черево, голова, зуби, язик* (*Горит му робота в руках* [4, с. 39]; *До роботи закоти рукави тай закуси зуби* [4, с. 40]; *Коби робота, а руки будуть* [4,

с. 41]; *При роботі черева не випасеш* [4, с. 42]; *Тільки роботи, що нема сі коли в голову пошкробати* [4, с. 45]).

У збірнику В. Даля «Пословицы русского народа» значна кількість паремій у рубриці «Работа – праздность» містять аналогічні опорні компоненти: *хлеб, калач, есть, печь, руки, брюхо, кобыла, кляча, козёл, жеребёнок* (*Подать оплачена, хлеб есть, и лежи на печи* [9, с. 13]; *Хочешь есть калачи, так не сиди на печи* [9, с. 13]; *Ест руками, а работает брюхом* [9, с. 13]; *Белые ручки чужие труды любят* [9, с. 17]; *Сытое брюхо к работе туго* [9, с. 15]; *Кобыла за делом, а жеребёнок и так* [9, с. 14]; *Кляча воду возит, а козёл бородкой потряхивает* [9, с. 14]).

У проаналізованих пареміях, що містять ознаку ставлення людини до праці, чітко відображено систему цінностей обох народів. Насамперед це позитивне оцінювання праці (задоволення від праці; праця як засіб створення добробуту). Цю тезу яскраво ілюструють паремії, зібрані І. Франком, наприклад: *Без роботи день роком стає* [4, с. 38]; *При роботі весело* [4, с. 42]; *При роботі швидко час минає* [4, с. 43] та інші.

Аналогічний погляд на працю відображений у російських пареміях, зібраних В. Далем: *Горька работа, да хлеб сладок* [9, с. 17]; *Работа черна, да денежка бела* [9, с. 22]; *Хочешь есть калачи, так не сиди на печи* [9, с. 14] тощо.

Поряд із цим, у деяких прислів'ях і приказках робота / праця, особливо важка, кваліфікується негативно. Наведемо приклади: у І. Франка – *Проїла ми сі та робота* [4, с. 43]; *Роботі ніколи кінця немає* [4, с. 43]; *Робота, що нема коли дихнути* [4, с. 43]; *З тої роботи хіба язик вивалю тай перед чісом здохну* [4, с. 41]; у В. Даля – *Всех дел не переделаешь; всех работ не переработаешь* [9, с. 13]; *На мир не наработаешься* [9, с. 13].

Проведене дослідження дає підстави до висновку, що робота / праця зазвичай позитивно оцінюється в народній свідомості слов'ян. У роботі людина вбачає сенс життя, праця й щоденна робота позитивно впливає на неї, приносить їй задоволення і радість, урізноманітнює життя.

Лінгвокультурний концепт «робота», представлений у досліджуваних паремійних одиницях обох мов, є багаторівневим.

Проаналізовані паремійні тексти, на думку українців і росіян, слід приймати як аксіому. Вони є моральним кодексом соціуму.

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: Практический справочник. – М.: Рус. яз., 1989. – 495 с.

2. Банкова Л.Л. Труд // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 6. – Волгоград : Парадигма, 2007. – С. 254–269.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – С. 919; 1037 (1440 с.)
4. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 3. – С. 37–46.
5. Гоннова Т.В. Труд // Антологія концептів / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 2. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 286–305.
6. Мирошніченко Л.М. Труд // Антологія концептів / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 5. Волгоград: Парадигма, 2007. – С. 218–236.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – М.: Азбуковник, 1999. – С. 637 (944 с.)
8. Панченко Н.Н. Средства объективации концепта «обман» (на материале английского и русского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н.Н. Панченко. – Волгоград: Перемена, 1999. – 23 с.
9. Пословицы русского народа: Сборник В. Даля. В 2-х т. Т. 2. / Послел. В. Аникина. – М.: Худож. лит., 1989. – С. 12–23.
10. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 2. – 968 с.
11. Смерчко А.К. та ін. Фразеологія в таблицях і тестах: онтологічний, культурологічний та контрактивний аспекти. – Дрогобич: ДДПУ, 2003. – С. 26. (264 с.)
12. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
13. Чернова О.Е. Труд // Антологія концептів / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Том 2. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 305–330.

**РОЗДІЛ ІІІ.
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА
ПРОБЛЕМАТИКА**

**ТЕОРЕТИЧНІ ПОШУКИ ІВАНА ФРАНКА
В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ
1890 – 1900-Х РОКІВ: НА ШЛЯХУ ДО ІДЕЙ
КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ**

Творчість Івана Франка у період від 1890-го до 1906-го року – це один із найяскравіших етапів розвитку української культури в його особі. На цей час великий письменник пережив складну світоглядну еволюцію, яка привела його від юначого ідейного соціалізму, яким він захопився у 1876 р. під визначальними впливами Михайла Драгоманова, через ідейно-ціннісний позитивізм середнього періоду творчості (1880-і рр.) до глибин філософії ірраціоналізму та ідеалізму, до культурно-естетичних світо-настроїв неоромантизму. Тому у своїй художній творчості І.Франко такий різний: ранні твори вражають строгим соціологізмом, докладною фактологією, суворим натуралізмом; твори наступного періоду – це по-бальзаківськи широка програма осмислення поліфонічного і багатоаспектного світу суспільства, наполегливих нуртів нового урбанізму, метафоричні роздуми про душевну природу людини; натомість у творах пізнього періоду, за окремими винятками, з'являються мотиви, настрої та ідеї цілком відмінні – потужний індивідуалізм, метафізичність, заглиблення в ірраціональне і водночас піднесений культ героїчного (вірш «Конкістадори», 1904 р.) – такі контрастні до молодечого колективізму, раціоналізму та фактографізму автора.

У Франковому літературознавстві, де він виступав все-таки як науковець передусім, зустрічаємо, зрозуміло, менше цих ірраціоналістичних настроїв та ідей, проте і тут ми бачимо цілком інші підходи до вивчення літератури і культури. З одного боку, І.Франко залишається все тим же сумлінним позитивістом (бо цього вимагає епоха українського молодого культуротворення, яке мусить опиратися на масу конкретних реалій): він уважно фіксує найменші кроки розвитку національної культури, відгукуючись рецензіями, оглядами й короткими оцінками ледь не на кожен цікаву появу в ній, але, з іншого боку, у період від 1890-го року поступово виростає Франко-платонік, людина універсалістського мислення, по-націософськи мудрий аналітик світового процесу вічного змагання між сильними, імперськими народами і їх культурами, і народами покривдженими, такими, що щойно вириваються до вершин свободи; як скептичний оглядач світового цивілізаційного поступу, тонкий прочувач нових порухів у сферах краси і духовності. Переломним роком

цієї світоглядної еволюції стає 1895-й, рік смерті його великого наставника – М. Драгоманова, рік появи героїко-містичної драми «Сон князя Святослава», рік підходу до ліричної психодрами «Зів'ялого листя». На рівні політичного та ідеологічного мислення – це початок завзятої і концептуальної критики лівої, матеріалістичної філософії соціалізму, з якою відтепер І. Франко бореться як із найбільшою облудою нового часу, найбільшим злом для масовізованого людства, прочуваючи загрози майбутнього тоталітаризму (статті «Соціалізм і соціал-демократизм», «До історії соціалістичного руху», «Що таке поступ?», «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова», оповідання «Хома з серцем і Хома без серця» тощо).

Він щораз більше уваги приділяє цивілізаційній проблемі України, її розколотості між Сходом і Заходом Європи, інтуїтивно правдиво відчуває, що саме Україна потенційно може стати живим геополітичним та духовно-культурним осередком слов'янського світу, і водночас як переконаний оциденталіст все ж віддає і в своїй поезії, і в наукових студіях належне візантійській духовній традиції в національній культурі (збірка «Мій Ізмарагд», 1898 р. та інші поетичні твори). Закономірно, що тепер його проникливіших оцінок вимагає той колос, що нависає над Україною два останні століття, – Російська імперія. Тепер він вже не дивиться на це масштабне і протейне явище очима благодушного ліберала, що йому навів все той же М. Драгоманов, засади якого він буквально розгромлює у низці передмов, відгуків і знаменитій статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906 р.), ні, тепер він аналізує цю специфічну євразійську цивілізацію з історіософського боку, як тонкий етнопсихолог, соціолог і вправний культуролог. Він бачить, що на сході зароджується щось страшне – дика суміш відвічного, ще монгольського, деспотизму, шалених прогресистських та індивідуалістично-ліберальних поривань, релігійного фанатизму та цинічного практицизму крайніх лівих соціалістів. З його студій про Росію чітко випливає картина зародження майбутнього большевизму – руйнівної і садистської ідеології радикальних безбожників і шовіністів, імені якому тоді, у 1890-і роки, ще не придумали. Ці аналітичні передчуття галицького генія – один з найдраматичніших епізодів в інтелектуальних змаганнях української культури, коли більшість національної еліти, все-таки ліво-соціалістична за своїм світоглядом, так і не дослухалася до його пророцтв і залишила роззброєною націю перед загрозами кривавого Молоха-Московії в ближчі часи Світової війни і Національної Революції 1917–1920 рр.

У своїх літературознавчих студіях І. Франко дає ще одне культурософське візійне передчуття: він прочуває, осмислюючи нурти європей-

ських літератур в діахронному і синхронному розтині, що народжується ще одна, віками притлумлювана, цивілізаційна відміна Європи – Середня Європа, ментально-культурний простір між Альпами і Чорним морем, між Балтикою і Балканами. Цей простір явно пробивався у своїй специфіці ще в ранньому Середньовіччі (див. студії І.Франка про середньовічні літератури, передусім літератури слов'янські), але був розгромлений і поглинутий наступом кількох імперій відразу – із Заходу, зі Сходу і Півдня. І зараз, у XIX ст., він, наче той напівзатоплений континент у безмежному океані, осяяний ідеями національного відродження в дусі романтизму, пробивається своїми контурами з-під цивілізаційних напластунків завойовників. Звідси – такий сталий інтерес І.Франка до польської могутньої літератури, попри те, що була це тоді література-асиміляторка українського народу, звідси – його особлива, іноді приховувана, любов-захоплення до геніального Болеслава Пруса – цього чи не найбільшого виразника середньоєвропейських культурно-естетичних архетипів; звідси – його особлива повага і пошана до чеської літератури – молодшої за духом, але динамічної, оригінальної; звідси – його постійне зацікавлення виявами культурного націоналізму у всіх малих, бездержавних («неісторичних») народів. Усвідомлюючи «перехресність» цивілізації Середньої Європи, її історично зумовлену відкритість і переймальність щодо впливів із Сходу і Заходу, І.Франко, оцінюючи її спромоги і перспективи, не був тенденційним і однобічним при виборі орієнтації, намагався зважувати всі нюанси, всі складнощі і парадокси середньоєвропейського буття як буття на багатобарвному і перемінному хисткому плесі культур, які ще тільки доформовуються, моделюються, переливаються стихійними нуртами молодості і радісних відкриттів. Відчував, що трагедією України є якраз її **цивілізаційна розірваність** між Східною Європою, яка у формі Російської імперії і російської експансивної культури придавила її більшу частину, і Середньою Європою, в яку вклинився український простір від лісів Волині до гір Буковини, і яка ще не є достатньо сильною і мобілізованою, щоби духово й цивілізаційно відповісти на виклики зі Сходу, допомогти організувати у під-австрійській Західній Україні мобільну націю і культуру.

В еру поширення західної цивілізації міщанства, його пересиченої та егоцентричної культури, яка отримала назву «Модернізм», І.Франко інтуїтивно правильно збагнув, що наступ порожнього естетства, вправного формалізму, великої крикливості і великої бездуховності не можуть стати взірцем для української культури. Він тонко відчув, що тільки вічна неоромантика як тип **мистецтва героїчного** (М.Євшан) може вивести націю на світлі шляхи. І творив її власним прикладом, давши такі шедеври

неоромантизму, як пізня лірика із збірок «Мій Ізмарagd» і «Semper tiro», як новели «Сойчине крило» і «Батьківщина», як поема «Мойсей». А в галузі теорії літератури, в статті під назвою «Леся Українка» (геніально прочувши, що саме це великий Поет майбутньої епохи) він сказав таке про завдання літератури завжди залишатися ідейною: «Тільки той поет годен зватися правдивим поетом, хто, малюючи нам конкретні і яркі образи, рівночасно вміє торкати ті таємні струни нашої душі, що озиваються тільки в хвилі нашого власного, безпосереднього щастя або горя. Він має ключ до скарбниці наших найглибших зворушень, він розбуджує в нашій душі такі сили і такі пориви, що без нього, може, й довіку дримали би на дні або піднялись би тільки в якихсь надзвичайних хвилях. Він збагачує наші душі зворушеннями могутніми, а притім чистими від примішки буденщини, випадковості і егоїзму, робить нас горожанами вищого, ідейного світу. Се й є ідейність його творів» [14, с. 260].

Як бачимо, слова-поняття «сила», «пориви», «могутність» є ключовими в новій неоромантичній естетиці І.Франка; до них ще треба додати поняття «таємні струни душі» і «широкі горизонти», які стоять вище, в нецитованій частині статті, і ми отримаємо картину, що таке *героїчна, почуттєва література, пов'язана із глибинами національного духу*, яку витеоретизували тоді в Європі естетики із духовно-історичної (або культурно-філософської) школи літературознавства (Ф.Ніцше, В.Дильгай, А.Бергсон як її предтечі, згодом Р.Унгер, О.Вальцль, Б.Хорват, Ф.Гундольф, Г.Корф та ін.), ідеї про яку виношували два найбільші естетики героїчного в Україні – Микола Євшан і Дмитро Донцов. Цю наближеність І.Франка до ідей духовно-історичної школи в українському літературознавстві майже не помічали до сьогодні. Надто сильно діяли, очевидно, стереотипи про понурого «Франка-позитивіста», які успішно підтримували ті науковці, світоглядні космополіти, які прагнули відвернути націю від заповітів вольовитості й ірраціоналізму в еру торжества масовістського мультикультуралізму.

Означена нами проблематика вивчалася у франкознавстві епізодично різними авторами і весь опис її склав би довгий перелік студій. Порізному науковці наближались до проблеми складної світоглядної еволюції І.Франка, але чіткого визначення про його ідейний, теоретичний підхід саме до філософських принципів ірраціоналізму та літературознавчих теорій духовно-історичної школи не робив ніхто. Низку цікавих і глибоких спостережень у цій темі зробив літературознавець М.Гнатюк [2, с. 18–24; с. 51–63; с. 135–139; та: 1, с. 179–189].

Отже, метою нашої студії є осмислення проблеми світоглядної еволюції І.Франка у період від середини 1890-х рр. до початку 1900-х рр. і

й унаявнення головних акцентів, які він ставив стосовно завдань літератури і літературознавства.

У 1894 р. І.Франко пише польською мовою студію «Етнологія та історія літератури», з якою виступає у Львові на з'їзді польських письменників і журналістів. У ній він роздумує про методологію, історію та мету літературознавства, про теоретичні основи сучасного написання історії світової літератури. І тут ми вже бачимо І.Франка не-позитивіста, не такого однозначного прихильника культурно-історичної школи в літературознавстві, яким він увійшов у вироблені з часом шаблони його сприйняття. Автор вперше так кардинально ставить питання про *відносність прогресу в історії світової літератури, переосмислює раціоналістичні схеми пізнання законів розвитку літератури, ставить завдання стереометричного бачення літературного процесу* [7, с. 275–282]. Це ще раз показує глибинний характер його світоглядної еволюції.

Симптомагично, що на цей період припадають і перші теоретично осмислені його симпатії до чеської літератури як літератури молоді нації – оптимістичної і динамічної, якій він раніше приділяв цілком мало уваги. Відтепер в естетичній стратегії І.Франка приклади з чеської літератури будуть мати постійне місце. У рецензії на Й.С.Махарову поему «Магдалена» «З нової чеської літератури» («Житє і слово», 1895, Кн. 5) є такі слова: «... чеський темперамент, сангвінічний, повнокровний та енергійний, склонний розвиватися радше в шир, ніж вглибину, нерадо забігає в темні лабіринти психологічних тонкостей, не любить ритися у власнім нутрі та філософувати над «вічним» та нерозрешимими загадками буття, коли довкола кишить голосне, рухливе національне життя, йде на тисячних полях палка культурна робота. Оттим-то поняття «чеський декадент» являється нам якоюсь *contradictio in adjecto* ... (суперечністю в засаді (лат.) – О.Б.)» [9, с. 476]. Ця Франкова теза означала те, що він більше вірить в *національне зусилля, національну волю* як фактори культурного і соціального успіху, аніж в науку і просвіту як в ідолів його недавнього позитивізму. Цікаво, як І.Франко пояснював зародження неоромантизму в європейській літературі, хоч і не вживав ще цього поняття: «Й.С.Махар ... силкується йти слідом західноєвропейської нової школи, котра, по її власному поняттю, має замінити віджилий реалізм. Ся нова школа, що у Франції виросла як один конар могучого дуба – натуралізму, та з часом, розвиваючи та поглиблюючи психологічний аналіз, доходила до спиритуалізму, неокатолицизму та містики, а Німеччині постала зразу під окликом натуралізму та соціалізму, та, розвиваючися під впливом росіян (Достоевського та Толстого) і скандинавців (Ібсена,

Гарборга, Драхмана), вдалася більше в філософію та підпала впливові талановитого філософа-індивідуаліста Ніцше ... Отся поетична школа, котрої основною ціхою є нервове роздрознення, невдоволення з окружуючи обставин і почуття власної безсилності та безцільності існування ...» [9, с. 476]. Власне, І.Франко доводив, що ірраціоналізм новітньої культури, як стихія, вів її до незбагнених і чарівливих глибин, але молоді нації, як чеська, сповнені духу здобування, не дуже піддавалися спокусам нового загадкового стилю, який ще не мав точної назви, і прагнули творити бойову, оптимістичну літературу.

У цьому теоретичному моменті ми бачимо початок далі традиційного роздвоєння І. Франка перед духовно-культурними викликами доби модернізму: він усвідомлює вичерпаність позитивізму-раціоналізму, звуженість його художньої парадигми для проникливіших інтерпретацій дійсності і водночас не приймає декадентсько-символістського егоцентризму, формалізму та песимізму; він ще не може виокремити в масиві модерністського мистецтва неоромантичного нурту, сповненого життєвого драматизму, пророчих осяянь, героїчних устремлінь, але відчуває його потребу. Саме творчість Й.С.Махара відображала і після смерті вже І.Франка відображатиме цю лінію в літературі.

Як бачимо, І.Франко особливо цінує публіцистичний талант чеського автора, його ідейну позицію в протиставлення до загального аполітизму та егоцентризму європейської декадентської і символістської літератури. Якщо ми згадаємо, що Й.С.Махар у 1920-і рр. зробив великий вплив на становлення нової націоналістичної, неоромантичної течії в українській літературі – «вісниківства», особливо на Є.Маланюка, то зрозуміло, яку естетичну лінію вітав І.Франко, вказуючи на буттєвий оптимізм та творчий динамізм як запоруку успіху письменника, на ідеологічну заангажованість літератури.

Ширші узагальнення на цю тему І.Франко зробив незабаром, у 1901 р., випускаючи у світ збірку поезій іншого чеського автора – Карела Гавлічека-Боровського (1821–1856), і зауваживши в передмові до неї: «Подаючи українсько-руській громаді перекладом отсей вибір Гавлічкових поезій, я бажав би вкріпити в неї ту думку..., що розвій національності мусить іти невідлучно з розвоєм свободи думок і свободи політичної; що голосити себе поступовцем, радикалом чи соціалістом і рівночасно ігнорувати або душити розвій якої-небудь національності для якихось «вищих, загальніших ідеалів», значить завдавати брехню тій поступовості, тому радикалізмові чи соціалізмові; що нація, котра в ім'я чи то державних, чи яких інших інтересів гнобить, душить та спиняє в свободнім розвою другу націю, копле гріб сама собі і тій

державі, якій нібито має служити те гноблення...» [13, с. 404]. Самого К.Гавлічека-Боровського він називає «одним з найясніших і найсміливіших умів Слов'янщини» [13, с. 405]. Тобто І.Франко категорично стає на позицію пріоритетності прав націй перед поступом світового політичного космополітизму, який в ту добу одягався в шати ідеологічного прогресизму і матеріалізму соціалізму).

Про талант К.Гавлічека-Боровського і значення його творчості І.Франко висловився так по-своєму пророчо: «І як поет він буде ще мати свій ренесанс. Адже ж він – **найбільше національний чеський поет** (виділення автора – О.Б.). Гумор, дотеп, їдкість і простота чеської душі виявляються в його нечисленних творах так ясно, так безпосередньо і живо, як у жодного іншого з чеських поетів. Особливо після космополітичної чеської поезії нової доби, після кабінетних епопей і лірик Врхліцького, Святоплука Чеха, Зеєра – Гавлічкова поезія смакує, як чиста джерелова вода після більше або менше штучного заграничного вина. З сього погляду в Слов'янщині є тільки один момент, з яким можна порівняти Гавлічка – а се наш Шевченко» [13, с. 409]. Так І.Франко проводить лінію до романтичного націоналізму Т.Шевченка як до живого і вічного джерела правдивої поезії і літератури загалом. Ця теза показує в його мисленні один твердий принцип: література, щоб бути значущою і живою, має черпати з джерел національної бойовитості і виразності.

Через рік, роздумуючи про літературний феномен Марії Конопницької, І.Франко зазначив: «Великі поети – се сумління народу. Щасливий той народ, що його «сумління» завжди чисте, мов дзеркало, і ніколи не дасть себе засліпити ні фальшивими доктринами, ні зведеними на манівці пристрастями.» [16, с. 382]. Наголос на потребі для письменника звільнитися від доктринерства, тобто якоїсь «прогресивної» теорії, промовляє про цілковите зміцнення ідейно-ціннісної парадигми у І.Франка вбік від ліво-космополітичних переконань молодості до національно-консервативних, правих принципів.

Цікаво, що майже одночасно І.Франко написав для німецькомовного часопису «Die Zeit» (1902) невеличку статтю про Глеба Успенського, в якій ми зустрічаємо цілісну критику російського народництва, ідеології, яку ще недавно він майже канонізував: «... його [Успенського] філософія дуже суперечлива, а інколи несвідомо реакційна. Це філософія так званого «народництва», цього своєрідного напрямку думання, який у народі, в селянській масі, вбачав не тільки основу, але загалом саму суть нації, джерело таємних сил, вогнище таємних чеснот і прикмет. Не тільки в Західній Європі, але і в Росії (головним чином завдяки соціал-демократичній критиці) ця філософія належить до поглядів, які вже пе-

режили себе» [6, с. 373]. Цей пасаж не тільки демонструє скепсис щодо прогресизму, а й легку іронію щодо народної маси як осереддя національного духу і тіла. Так у І.Франка поступово, ще від середини 1890-х рр., народжувалася візія про вирішальну роль еліт в історії, когорт героїв-провідників (того «парубоцтва Єгошуї» з поеми «Мойсей»), які своєю мужністю, активністю і шляхетністю будують величне майбутнє.

І.Франко вельми категоричний у своєму несприйнятті новітнього європейського естетизму епохи Модерну, він засуджує його безідейність і без проблемність («Слово про критику», 1896 р.) як вияви морального виродження урбаністичної цивілізації Заходу: «Та сей тріумф індивідуалізму в сучасній літературній творчості надає тій творчості заразом велике соціальне значення. навіть в тих своїх відломах і проявах, що найсистематичніше тікають від усяких соціальних тем, найзавзятіше відхрещуються від зв'язку з суспільністю, найрадикальніше йдуть або силуються йти врозріз з її утертими виображеннями, з її смаком і віруваннями, бачимо кили вже не зовсім безцільне і бездарне шукання оригінальності ... Коли вже не хворобливі вибрики зіпсованого смаку, не проби драпатися по стінах («малювати словами», «робити музику словами» і т.і.), то в усякім разі документи певних суспільних процесів, симптоми хвороб (сучасний декадентизм – симптом хворобливого рознервування, безідейності і відчуті безцільності життя серед буржуазної молоді різних країв) та духовних переломів, котрих обсяг далеко ширший, котрих джерела сягають далеко глибше, ніж се хочуть і, частенько, ніж уміють сказати ті списателі, що дають їм літературний вираз...

...І коли хто говорить, що поетові не слід займатися пропагандою якихось ідей та ідеалів, що суспільна боротьба, національні сварки, такі чи інші реформи – не його річ, то се говорить тільки його власна безсильність. Все вільно поетові; він чоловік і йому вільно інтересуватися, пройтися всім тим, чим інтересуються люди. Противно, чим ширший, різноманітніший буде круг його інтересів, чим багатший скарб його спостережень і почувань, тим більшим талантом будемо його вважати, тим тісніший і різноманітніший буде його зв'язок з суспільністю, тим більший і тривкіший буде його вплив на суспільність» [21, с. 217–218].

В іншій своїй статті приблизно того ж часу («Леся Українка», «ЛНВ», 1898) І.Франко так пояснив, що він має на увазі під поняттям ідейності в літературі: «...найкращі писання Лесі Українки ідейні, але зовсім не тенденційні. Яка тут різниця? Та, як між індукцією і дедукцією в логіці, як між синтезом і аналізом в хімії. Поетичний твір я називаю ідейним тоді, коли в його основі лежить якийсь образ, факт, враження,

чуття автора. Вглиблюючись фантазією в той образ, автор обрисовує, освітлює його з різних боків і силкується способами, які дає йому поетична техніка, викликати його по змозі в такій самій формі, в такій силі, в такім самім колориті в душі читача. Вглиблюючись фантазією в той образ, автор силкується сконцентрувати його, віднайти, відчути його суть, його значення, його зв'язок з цілістю життя, тобто виключити з нього все випадкове, а піднести те, що є в нім типове, ідейне... поетична техніка, оперта на законах психологічної перцепції асоціації, говорить нам, що се найкраще досягається найпростішими способами, комбінаціями конкретних образів, але так упорядкованими, щоб вони, мов знехотя, торкали найтайніші струни нашої душі, щоб відкривали нам широкі горизонти чуття і життєвих відносин... Тільки той поет годен зватися правдивим поетом, хто, маючи нем конкретні і яркі образи, рівночасно вміє торкати тіє таємні струни нашої душі, що озиваються тільки в хвилі нашого власного, безпосереднього щастя або горя. Він має ключ до скарбниці наших найглибших зворушень, він розбуджує в нашій душі такі сили і такі пориви, що без нього, може, й довіку дрімали би на дні або піднялись би тільки в якихсь надзвичайних хвилях. Він збагачує нашу душу зворушеннями могутніми, а притім чистими від примішки буденщини, випадковості і егоїзму, робить нас горожа нами вищого, ідейного світу. Се й є ідейність його творів» [14, с. 272].

При цьому І.Франко відрізняє ідейного автора від тенденційного: «Тенденційний поет виходить від якоїсь чи то соціальної, чи політичної, чи загалом теоретичної тези, котру йому хочеться висловити, розширити між людьми... Тенденційний поет може бути знаменитим віртуозом поетичної техніки, та проте його твір блищить, а не гріє, значить, не досягає того, що повинна досягати правдива поезія» [14, с. 273]. Тобто «ідейність» у І.Франка означає емотивну наснаженість твору, уміння автора проникнути в, часом неусвідомлювані загалом, інтуїтивні глибини переживань і відчуттів, збудити їх такими «силами» натхнення і «поривам», такими «могутніми зворушеннями», щоб пробудити читача до нових душевних відчуттів. Натомість тенденційність в літературі – це продуманість, відірваність від інтуїтивних глибин, націленість автора створити якісь трафарети, які він раціонально запозичує в інших, за допомогою яких він штампуватиме нові моделі в літературі.

У цій же студії І.Франко ще раз критикує безпроблемну літературу: «Не маючи або не хочючи мати ніяких живих інтересів, бажаючи буцімто стояти поза буденною боротьбою верстов, змагань і і деалів, на вершинах чистої краси, вони («новочасні поети» – декаденти – О.Б.) закривають тим перед очима публіки або своє нерозуміння життя, або свій

чинічний індивідуалізм. І що ж дають їй за те? В найліпшій формі безцільну гру слів і форм, кольористичні контрасти, барвисті декорації, за котрими нічого живого і реального. А се також тенденція, що минається з метою поезії. Поетична краса – се не є сама краса поетичної форми, ані нагромадження якихось нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ті складники тільки тоді творять дійсну красу, коли являються частями вищої цілоти – духовної краси, ідейної гармонії... Недаром кличе Гете до всіх отсих поетів чи радше віртуозів поетичної форми: «Wenn ihr's nicht gühlt, ihr werdet's nicht erjagen» («Якщо ви цього не відчуваєте, то ви цього й не збагнете») (нім.) – О.Б.) [14, с. 273–274].

Як бачимо, на цих прикладах літературознавчих теоретизувань, І.Франко від середини 1890-х років відходить від принципів культурно-історичної школи, від соціологізму і переносить акцент свого естетичного пізнання у сферу духовності, почуттєвості. При цьому він залишається принципово критичним до формалістсько-естетських теорій. Це промовляє про його світоглядне наближення до ідей філософського ірраціоналізму, до теорії майбутньої духовно-історичної школи, предтечею якої наприкінці XIX ст. виступав яскравий німецький філософ і культуролог Вільгельм Дильтей.

Власне, цей спосіб думання, спосіб оцінювання літератури, її завдань і пріоритетів, сутностей і особливостей І.Франко невдовзі продемонстрував у знаменитій статті «Принципи і безпринципність» («ЛНВ», 1903), в якій він захищав перед народницько-соціологічною критикою С.Єфремова в «Киевской старине» психологічну, індивідуалістичну манеру письма Ольги Кобилянської і Катрі Гриневич. У цій дивовижно короткій і дивовижно місткій замітці, по суті, І.Франко зумів сказати дуже багато, осмислити коротко всю історію розвою світової літератури і виявити її внутрішні пружини та імпульси. Передусім він заперечує як нібито обов'язкову після доби позитивізму в європейській культурі вимогу «соціальності», яку запропонував С.Єфремов: «З його статті виходить, що штука повинна піддержувати суспільстві те «живое, бодрое настроение, которое является необходимым условием движения вперед» і що спеціально українські письменники повинні поперед усього студіювати появи соціального та громадянського життя нашого народу, нашого села. Дуже добре! І ми бажаємо сього, але класти се неминучою умовою для кожного письменника, принципом української штуки було б зовсім нерозумно. Хто може се робити, нехай робить. У кого вдача бадьора, хто горячий до боротьби, хай підтримує бадьорість та горячність і в інших. А в кого сього нема? То що йому робити? Чи мовчати, чи набріхувати

на себе й на інших бадьорість та горячність, якої не чує в душі? Хто має можливість студіювати громадянське і соціальне життя, селян чи міщан, хай чинить се. А хто не має сеї можности? Хто, як ось приміром пані Кобилянська, Гриневичева й інші, своїми заняттями, обов'язками, становищем прикований до тісної сфери хатніх справ, родинних чи яких інших вузько обмежених обов'язків, то що йому робити?» [20, с.361].

Далі І.Франко зауважує, що С.Єфремов надто однобічно зв'язує в одну сув'язь як естетські, «несоціальні» напрямки в мистецтві декадентизм і символізм, і вказує, що символістське мислення «почасти належить до невідлучних прикмет штуки від самого початку її існування», що розумів ще Й.В.Гете [20, с. 361]. Він пояснює, що символізм з його настроями туги, страждання, перечуленості є лише відлунням тих душевних станів людства, які виникають об'єктивно, залежно від зростання драматизму і песимізму людського життя, і наводить як приклад творчість італійського письменника-романтика Дж.Леопарді [20, с. 362].

Закономірним критерієм у літературі був і є критерій емоційного збудження читача від сприйняття художності і немає значення, що саме збуджує читача – щось піднесене чи щось мінорно-трагічне, головне – щоб мистецтво оповіді розворушувало його духовність, відкривало простори до сла�нішого переживання буття, збагачувало новими емоціями його натуру. І.Франко: «Адже ж такий артист-психолог може малювати нам усякі настрої не конче героїчні та бадьорі, може малювати великі страждання з приводу дрібних буденних появ, може малювати сумніви щодо важних, загальнолюдських питань, але також і спільні всім людям хвилі загального отупіння, зневір'я, байдужості, занепаду волі і т.ін.» [20, с. 362].

І.Франко на противагу до філософії цілого позитивізму, який у цій короткій полеміці для нього репрезентував С.Єфремов, не приймає тези, що література розвивається і розширюється у своїх завданнях в напрямку до зображення зовнішнього, соціального життя. На його думку, «дозрівання» літератури йде «не від індивідуальної психології до соціології, а навпаки, від соціології до індивідуальної психології» [20, с. 363]. етапною віхою в розвитку світової літератури він вважає появу першого психологічного роману Сервантеса «Дон Кіхот», після якого література в різних формах, різними шляхами розширювала і поглиняблювала психологізм, аж до величних шедеврів Дикенса, Гюґо, Шпільгагена, Золя, Достоевського [20, с. 363]. І узагальнює: «За показом науки пішла й новіша література і побачила одну із своїх головних задач у психологічному аналізі соціальних явищ, у тому, сказати б, як факти громадського життя відбиватимуться в душі й свідомості одиниці, і навпаки, як у душі

тої одиниці зароджуються й виростають нові події соціальної категорії. Се було відкриття нового, безмежно широкого світу, в якому було багато простору для найрізніших талантів, для очей і умів найрізноманітнішої конструкції... Ми побачимо відразу, що інтереси особистої психології героїв колосально розрослись і розширились, обсервація власне найдрібніших появ, рухів і відрухів зробилася без порівняння стараннішою й багатшою. Побачимо цілий ряд письменників, що, захоплені тими психологічними обсерваціями, відсувають майже зовсім набік соціологічні проблеми або торкають їх лише дуже здалека» [20, с. 363–364].

Як приклад творів глибоких своїм психологізмом, духовних, І.Франко називає «Фауст» та «Іфігенію в Тавриді» Гете, роман «Євгеній Онегін» Пушкіна та «Мертві душі» Гоголя і в контртезі до впевненості С.Єфремова в тому, що література повинна допомагати розв'язувати суспільні проблеми дивується, що ці твори цілком не спрямовані на соціальність, але водночас дуже значущі для людства» [20, с. 364]. Він так говорить про естетичну теорію С.Єфремова: «Добродій Єфремов, живучи, очевидно, в крузі ідей, вироблених у Росії ще Добролюбовим та Пісаревим, шукає в літературі поперед усього публіцистики, тенденції, студії певних хиб та подавання певних рецепт на їх лічення, тобто речей, які, по думці письменників молодшої генерації, – і не самих лише декадентів – властиво не належать до літератури, а творять домену публіцистики, соціології, статистики та практичної політики [20, с. 364–365]. І це був вже не перший концептуальний удар по філософському лівому матеріалізмові в культурі, по теорії соціологізму в літературознавстві.

Кілька років перед тим І.Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості» («ЛНВ», 1898, Кн. 1–6) дав критичну оцінку цілій традиції в літературно-критичному мисленні, яку найвиразніше уособлювали знамениті російські ліві критики на чолі з Н.Добролюбовим як зачинателем цієї лінії [11, с. 52–53]. Тут вартує зауважити, що наймасштабнішим автором у цьому напрямку був Ніколай Чернишевський, якого чомусь І.Франко оминав, повалюючи догмати соціалізму, які він сам з великим завзяттям втілював у період свого юначого Sturm und Drang, в 1876–1883 рр. Власне, у статтях і художніх творах того періоду ми подибуємо ім'я Н.Чернишевського, виписане з великим пієтетом в молодого галицького автора. Можливо, саме тому, що щирий І.Франко пережив у ці роки велике захоплення творчістю «всероссийского страдальца» (25 років каторги за лекційні виступи!), він пізніше, коли критикував лівий рух, і в конкретному випадку теоретичної студії не виставляв це ім'я на перше місце, покриваючи весь літературний соціалізм іменем Н.Добролюбова.

В іншій своїй полемічній статті «Старе й нове в сучасній українській літературі» («ЛНВ», 1904, Кн. 2) І.Франко, поборюючи обтяжливі вже для української літератури естетичні традиції народницького реалізму, ще раз дає поглиблену критику естетики соціалізму і нову, в епіцентр її ставить ім'я Н.Добролюбова: «... нам прийдеться так само позбутися старих та зужитих формулок наївного утилітаризму. Для давнішої критики – назву її для простоти добролюбівською, хоча Добролюбов і не був її першим творцем, а йшов лише дорогою, визначеною Джоном Стюартом Міллем – літературні твори тим були великі й цінні, що звертали нашу увагу на певні хиби суспільного устрою, публічного виховання, певних звичаїв, поглядів та характерів, що популяризували, так сказати, добутки психології, іноді навіть географії, історії та суспільних наук» [22, с. 110]. І.Франко ставить питання про те, що і література «чистої естетичної насолоди» як певна категоріальна антиномія соціологізмові теж має свою корисну функцію в культурному бутті, оскільки справжньою метою літератури є виховання «*вищої культури душі*, розширення й утончення нашого чуття і нашої вразливості» [22, с. 111]. Ми знову зустрічаємо чітку тезу про душевність як про субстанціональність в сприйнятті мистецтва і мистецьких теорій. Це ще один акт його суголосності із естетичними теоріями мислителів школи «філософії життя» і літературознавчої духовно-історичної школи.

Навіть саму соціальність в літературі галицький мислитель вже поіншому. У статті про Максима Горького (газ. «Науково-громадський голос», 1905, №9) він дає чудове переосмислення цієї теми і водночас глибоку оцінку специфіки російської душі і російської цивілізації: «На безмежних степах і по брудних хатах та квартирах, де купчиться міська біднота, по корчмах та арештах, по лісах та морських пристанях він [Горький] придивлявся природі й людям, знакомився з життям і терпінням і радощами найрізнішого народу, а особливо тої найнижчої верстви, тої шумовини суспільности, що не має нічого свого і навіть на мужика дивиться вгору, як на якого дуку, ... обдаровуючи його своєю ненавистю порівно з іншими або й ще більше ...

... Горький ... малює там людей із тої найнижчої верстви, босякків та голяків, без кола і двора, але малює їх не як нещасні жертви суспільного порядку, що плачуть і нарікають, і тужать за тим світом, ладу і щастя, що замкнувся за ними . Ні, Горький малює той світ нужди і опущення зовсім інакше, **як світ і лад сам для себе** (виділення наше – О.Б.), ворожий нашому, але завершений сам у собі за своїми радощами і смутками, зі своїми порядками, не подібними до наших. То, що у нас вважається злочином – крадіж, розпушта, п'янство, розбій, лінивість і т.д., там зо-

всім не має такого значення, мірється іншою моральною мірою» [15, с. 368]. Тут ми бачимо влучне схоплення ментальності й антиетики тієї соціальної стихії аморалізму в російській цивілізації, яку незабаром так вправно «визволять» російські большевики і яка залле небаченими злочинами і жорстокістю весь простір Російської імперії. І.Франко цілком правильно відчуває, що в Росії, в глибинах, двигить антикультурна, антиоцидентальна соціальна енергія, яка націлена на руйнування. Хоча він ще з вірою й оптимізмом дивиться на перспективу гуманно-демократичної трансформації російської політичної системи і цивілізації і символом цих процесів вважає творчість М.Горького – «чоловіколюбну», «з покликом до боротьби з теперішніми гнилими порядками в Росії» [15, с. 369], та ми цінуємо те влучне передчуття великої трагедії для імперії і для цілого Сходу Європи.

Зазначимо, що в іншій статті «Українська література 1904–1906», І.Франко висловив таке проникливе спостереження, порівнюючи з М.Горьким талант молодого В.Винниченка: «Це дужий і надзвичайно продуктивний талант, автор, що зображує нужду пролетаріату, дещо нагадує Горького з його босяцькими історіями, однак далекосяжніший; він зображує нижчі класи суспільства з такою ж певністю, як і вищі, володіє і суворим пафосом і, і витонченою іронією та приперченим народним жартом» [23, с. 726]. Це дуже показово, що І.Франко виявив спорідненість В.Винниченка із російською стихією. Згодом, починаючи від рецензії на роман В.Винниченка «Божки» (ж.)Шляхи», 1917 р., №4) [3], Дмитро Донцов буде розвивати цю тезу морально-естетичної спорідненості В.Винниченка із російською вульгарно-хаотичною, темно-приземленою атмосферою в літературі. І в його естетичній літературно-критичній теорії В.Винниченко стане символом і головним протагоністом російських деструктивних впливів на українську духовність і культуру за період торжества Імперії на українських землях.

Однією з ключових для розуміння ідей та ідеалів пізнього І.Франка є стаття «Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах» («ЛНВ», 1898, Кн.1). Ми бачимо символізм і не випадковість у тому, що цією статтею відкривався новий, щойно заснований «Літературно-науковий вістник»: інтелектуальний лідер Галичини хотів показати, які виклики готує його нації епоха, які значущі проблеми потребують свого переосмислення, які постулати змагань між культурами і народами визначають сучасність. Стаття містить водночас низку теоретичних положень та ідей, які у ХХ ст. стали суттю літературної компаративістики. Ось перша засада І.Франка: «Кожний чільний сучасний письменник – чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець – являється неначе

дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний ґрунт, намагається ввіссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних. Естетичних і моральних змагань. Тільки той списатель може нині мати якоесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якоесь своє слово в тих великих питаннях. Що ворущать її душею, та заразом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі. І тільки такий списатель буде рівночасно зрозумілий і цікавий не тільки для своїх найближчих земляків, але й для цілого цивілізованого світу, бо всі знайдуть у його творах, хоч і яка би незвичайна та оригінально-національна їх форма... ті самі чуття, сумніви, страждання, симпатії та антипатії, що становлять суть душі сучасного освіченого чоловіка» [12, с. 34–35].

І.Франко у цій студії чи не першим в новій українській культурній історії виступив із концептуальною критикою окцидентальних культурних впливів, одночасно в націософському плані розпрацьовуючи засади ідеологічного захисту специфіки та позитивних нуртів розвитку національної літератури. Передусім він ставить тезу про кардинальні зміни, які принесло ХІХ ст.: «розпанахання давніших та державно-етнографічних границь, величезний зріст комунікації, безмірне розширення літературних горизонтів» [12, с. 33]. У західній цивілізації відбувається, з одного боку, інтенсивне зближення між національними літературами, бо освічені верстви різних націй в умовах зростання рівня поінформованості, наукових обмінів щораз більше зближуються між собою у плані духових ідеалів, художніх смаків, культурних уявлень, а з іншого боку, в національних культурах отримують еруптивну силу і широкий діапазон вираження глибокі етнічні сенси (адже саме ХІХ ст. розвинуло фольклористику й етнографію як науки і навіть певні ідеології), зринули проблеми власне **національного** виховання суспільств із зародженням й інтенсивним розвитком процесів модернізації і творення модерних націй. На думку І.Франка, великі і передові національні культури почали відкривати для себе одна одну щойно на зорі ХІХ ст.: так Жермен де Сталь відкривала для французів Німеччину у знаменитому трактаті «Про Німеччину» (1890), Й.В.Гете «марив про Weltliteratur, Т.Карлейл відкривав для англійців Гете і Шиллера, згодом Г.Гайне і К.Гуцков відкривали для німців ліберальні традиції в культурі Франції, потім Г.Брандес і Ш-М де Воґюе відкривали для Європи скандинавських і російських письменників» [12, с. 33–34]. Це був обмін високими ідеями і стилями між народами. Паралельно йшов процес **«націоналізації»** літератур, це коли

«виступає чимраз рельєфніше її питомий національний характер, її оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору і народного пафосу, властивості її вислову, літературного стилю, поетичної техніки» [12, с. 34]. коли ці два процеси розвиваються гармонійно, коли одночасно йде збагачення національних літератур високими ідеями і увиразнення їхньої національної специфіки і глибини, то «Показується, що націоналізм і інтернаціоналізм тут ані крихти не суперечні» [12, с. 34].

Однак епоха Модернізму, розвиток індустріалізації і культури великих міст наприкінці XIX ст., розвиток масовістської свідомості спричинили, по-перше, умови для домінування великих імперських культур (англійської, французької, німецької передусім), а по-друге, породили т.зв. «модні» тренди. І.Франко пояснює: «... не талант, меляв, панує, а тільки мода. Хто не одягнений по останній паризькій моді, той не має доступу до салону: хто не пише в дусі Ніцше, не йде за слідами Бодлера, Верлена, Метерлінка, Ібсена і Гарборга, той не письменник, не варт доброго слова ... Продукція писарських машинок, хоч би й найцікавішої конструкції,се ще не є літературою, – а бездарність, удрапована в філософію всіх песимістів та «над чоловіків», у туманнуваті фрази та звуки всіх символістів, сатаністів та декадентів накупу, все ще не здобуде собі нічого більш, крім хвиливого ефекту. Та проте панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі є фактом. І ті літературні моди чим далі, тим ширші захоплюють круги, б'ють своїми хвилями від Секвани (тобто від Франції, Парижа, Секвана - це Сена – О.Б.) аж до Волги, від Бергена на північному розі Норвегії, аж до Тибру, Дунаю і Гангесу. В своїй суті люди чи «літературні течії» є рефlekсами тих духовних настроїв, які викликає розвій сучасної емансипаційної боротьби, з одного боку, соціальної боротьби покривджених і упосліджених робочих мас за ідеал соціальної рівності і справедливості, а з другого боку, боротьби в сфері релігії і моралі між старою клерикальною традицією і новими критичними та гуманістичними напрямками. Чимраз більші маси інтелегентні і неінтелегентні у всіх краях, у всіх частих світу втягаються в ту боротьбу. Антагонізми загострюються. Всяке можливе оружжя йде до бою з одного і з другого боку, всі можливі сили працюють з крайнім напруженням» [12, с. 35].

Як бачимо, І.Франко дуже критично оцінював філософію і естетику модернізму у формі інтелектуальних течій крайнього індивідуалізму та поетикального формалізму; водночас він розумів їхню закономірність як явищ надмірного розвитку урбаністичної цивілізації Заходу; бачив, що демократичний і господарський прогрес не приніс гармонії й ладу, а навпаки, обумовив наростання гігантських соціальних і моральних кон-

фліктів, які невдовзі, за його передчуттям, виплеснуться на Європу у вигляді страшних лівих революцій і терористичних акцій та двох Світових війн з велетенськими жертвами. Зрозуміло, що такий контекст подій вимагав від всіх малих, бездержавних націй, і в тому числі, від українців, не розслаблення і розважальних, егоцентричних настроїв, а гартування характеру, напруження сили волі і піднесення в душі войовничості. До таких висновків веде концепція Франкової статті. Він, захоплюючись могутністю моральної та естетичної сили європейського реалізму (у статті згадується як «його вершини» Бальзак, Стендаль, Флобер, Золя, Фгайтаг, Келлер, Маєр, Дікенс, Текерей, Гоголь і Тургенєв), передбачає, що естетський формалізм та новітній маньєризм скоро задихнеться: «І в тім лежить потіха для кожного любителя літератури, – пише І.Франко. – Нема страху, щоби хворобливі і нігілістичні напрями перемогли і запанували; вони так, як бастарди в зоології, – не мають розплодової сили, а коли й сплodyть щось, то сей їх плід не здібний жити. Певна річ, ся потіха, виведена з обсервації дотеперішнього розвою літературних напрямів, не повинна доводити нас до літературного фаталізму. Не спускаймося на те, що, мовляв, отсей, по нашій думці, шкідливий напрям швидко й сам себе переживає і провадиться. **Обов'язок усякої національної літератури і кожного списателя та критика, свідомого своєї мети, – реагувати проти шкідливої моди, поборювати її властивими йому літературними способами** (Виділення наше. – О.Б.). В літературі ще більше, ніж у політиці, має перевагу **сила над правом**: сила таланту, сила переконання і запалу над засидженим правом традиції, формулок і доктрин» [12, с. 39–40]. Ці слова говорять про те, що І.Франко не мав ілюзій щодо майбутнього, щодо зіткнення культур в епоху початкової глобалізації; не мав він і ілюзій щодо розвитку демократизму і космополітизму в Європі, і тому закликав готуватися до випробувань і боротьби в сфері культури насамперед, поразка в якій загрожує кожній нації занепадом моральним та асиміляцією із доміантними культурами.

Згодом, у 1909 р., вчений дав на сторінках Записок НТШ таке академічне осмислення проблеми співвіднесеності світового і національного в літературі: «Отсі два роди складників: місцева різномірність і за місцеві, привозні, міжнародні, отже, для різних народів спільні елементи, – се основи всякої літератури. Кожна національна література – се в більшій або меншій мірі органічний виплід свого, місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, перейнятим із довго вікових міжнародних зносин. Для того вхивив би против основ наукового досліду той історик літератури, який би силкувався певну національну літературу показати як вповні оригінальний і своєрідний духовий виплід тої нації,

або, признаючи навіть деякі чужі, міжнародні впливи на неї, лишав би їх на боці як річ маловажну або немилу для амбіції рідного народу. Поки говорити про користь або шкідливість чужих впливів, треба попередю докладно дослідити, розуміти їх початки, розвій і вплив, і тут властиво й кінчиться роля історика» [10, с. 10]. Ця теоретична теза про зрівноваженість значення «свого» і «національного» випливала із розуміння того, що в історії світової культури і літератури неможливо дошукатися до першопричин і першопочтовхів художніх уподобань і змін, неможливо до кінця дослідити, наскільки в давнину народи залишалися оригінальними в мистецтві. А наскільки запозичували від інших, розвинутіших культур, до того ж, часто ці запозичення були прихованими, мимовільними. Ця нерозгаданість таїни розвою претендує на вічність.

Як ми вже акцентували, у цей період світоглядної еволюції для І.Франка важливою стає проблема співвіднесеності національного і загальнолюдського в антропологічному вимірі. Цікавий короткий історичний екскурс на цю тему знаходимо в статті «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)» («ЛНВ», 1905, Кн. 1): «Він був українцем і українським, виключно українським письменником тоді, коли многі його ровесники твердо вірили, що свобода і соціалізм знищать швидко всі національні різниці *і завдяки тим ніби ідеалам залюбки робилися москалями* (останні, виділені курсивом, слова були вилучені советською цензурою за допомогою купюри і надруковані в «Покажчику купюр» до «Зібрання творів у 50-ти томах» – К.: Наукова думка, 2009. – 336 с. – О.Б.). Він стояв на своїм становищі й тоді, коли з легкої руки Костомарова та Драгоманова пішов гуляти по Україні поклик до плодження якихось гібридів, *semivivumque, semibovenque vium* (напівбика, напівлюдини (лат.) – О.Б.), тобто інтелігентів, які б для ширшого світу були росіянами, «руськими», а для «домашнього обихода». Себто супроти українського мужика – українцями. І власне в пору найживішої пропаганди сього ***неприродного і глибоко неморального поклику*** (виділення наше – О.Б.) Іван Левицький, мов нічого й не було, творив повісті, призначені зовсім не для мужика або не виключно для мужика, а для «всесословної» української нації, для українських інтелігентів, таких, яких бачив, може, очима свого духа в будущині, в яких народження вірив. Вірячи в живучість і суцільність своєї нації» [25, с. 371]. Навіть більше, роздумуючи так, І.Франко захищає позицію І.Нечуя-Левицького перед критикою М.Драгоманова, свого колишнього великого вчителя, тобто перед критикою цілого ліво-ліберального покоління української інтелігенції, яке виховав своєю впертою публіцистикою і літературною критикою М.Драгоманов: «Всі ми тямимо докори, які підносив проти Левицького Драгоманов за пропагування бу-

цімто національного шовінізму в «Причепі», за звеличення міщанського самодурства старого Лемішки в «Хмарах», за ідеалізування «нового чоловіка» Радюка в тих же «Хмарах». Для нас, на віддаленні чверті століття. Видно тепер оптичну помилку Драгоманова: він сердився на людей, змальованих Левицьким, судив їх слова і вчинки своїм моральним судом, міряв їх своєю мірою, але лаяв автора за те, що створив їх такими живими ... Левицький був у важку, войовничу, заочнену пору тим, чого в таку пору і найрозумніші люди не розуміють – *був артистом, творцем живих типів і більше нічим*» [25, с. 372]. У такий спосіб І.Франко протиставляє *живу емоцію* як фактор історичного і національного поступу раціоналістичному теоретизуванню, ідею національного вглиблення – концепції прогресу, інтуїцію – інтелектові.

У відомій пропедевтичній студії «Метод і задача історії літератури» (1891 р.) І.Франко дає визначення, що таке «національний письменник»: «Перший, по моїй думці, справді національний писатель український, т.е. котрий старався по змозі своїх сил відповісти потребам своєї суспільности, зобразити її погляди та бути з нею, як німець каже, in der Fühlung (в контакті (нім.) – О.Б.) і йти в рівно ряд з її розвоєм національним і суспільним, се Панько Куліш. Вже 1842 р. в своїй поемі «Україна» він проявив себе таким, але головна його діяльність в тім дусі починається з видання «Записок о южной Руси», «Хати» і «Основи». Се був заразом знаний на свій час організатор духової праці, що не тільки старався зображувати суспільність українську, але силкувався розбуркати її на всіх кінцях до нього суспільного, духового національного життя. В Історії нашого духового розвою займає він не назавсїгди дуже високе місце. Великі хиби його особистої вдачі і його світогляду, котрі нині в наших очах майже рівноважать його заслуги, з часом в очах потомности значно вменшаться, а за те великі його заслуги визначаться виразніше. Він нагадує мені з многих поглядів німця Готшеда, хоч діяльність його, безперечно, ширша, погляди глибші, а талант без порівняння більший» [17, с. 19].

Приймаючи концепцію мислення І.Франка в оцінці доробку і постаті П.Куліша, ми все ж вважаємо останнє порівняння не зовсім доречним і правдивим. Навряд чи можна порівнювати значення і впливи в національній українській культурі П.Куліша із доробком і місцем в німецькій культурі Йогана Христофа Готшеда (1700–1766) – філософа теоретика, педагога, видавця і редактора, драматурга і перекладача, пропагатора літературної німецької мови і кулуарного організатора, який, однак, ще за життя був скритикований сучасниками за відверту шаблонність мислення. Застарілий художній смак і вузьку літературну програму.

Зокрема Готшеду був об'єктом критики з боку великого реформатора Г.Є.Лесинга. П.Куліш хіба що подібний до Й.Х.Готшеда своїми змаганнями ба вироблення української літературної мови, велемовною риторичністю та просвітницьким моралізаторством. П.Куліш здійснив в українській культурі все-таки **великі прориви** (а це цілком не подібно до ролі Й.Х.Готшеда, який більше синтезував зроблене попередниками, аніж проламував нові шляхи. П.Куліш, на нашу думку, за системою міжкультурних порівнянь стоїть десь посередині між Й.Г.Гердером і Ф.Шиллером, Як перший, він вглиблювався в глибини національного фольклору, вичаровував із народної візії майбутнього, тяжів до історіософського мислення; як другий, любив патетику і бадьоре осмислення національної історії в драмах, будив свободу, кидав пориваючі ідеї, творив у різних жанрах і намагався відгукуватися на духовно-естетичні порухи Європи в якнайширших засягах. І власне цих двох культурників можна схарактеризувати, на відміну від Й.Х.Готшеда, такими, що « силкувалися розбуркати суспільність на всіх кінцях до нового, суспільного, духового і національного життя». Цей останній акцент, який кладе І.Франко на поняття «національний письменник», показує, що він цінує насамперед у творчості національного автора: **ідейну і критично-інтелектуальну активність**. Саме уміння автора бачити і виділяти актуальні суспільні проблеми, привносити в національну культуру великі і будівні ідеї, постійно будити націю морально, критикувати й атакувати заскоружність, відсталість, пасивність суспільної маси і паралельно змінювати духовне життя нації високими естетичними поривами та ідеалами робить його **національно значущим, відповідальним письменником**.

У цій же студії І.Франко дав цікаве образне визначення, що таке національна література: «Національна ж література – се ліс, в котрім є й дуби, є й ліщина, але все разом має одноцільний характер – відразу видно, що се ліс, а не степ, що се витвір колективної праці духової, незрілих загальних змагань усієї суспільности, а не одрізнені прояви поодиноких, самотніх, хоч би великих талантів» [17, с. 19]. Очевидно, цим образом він хоотів сказати, що національний організм – це надто складне і широке утворення. І навіть великі генії не можуть заповнити його духовно-естетичної парадигми. Нація, яка має свої суспільні та культурні ієрархічні верстви, свою полісемію відчуттів, свої ритми розвитку і пульсування, особливі і багаторівневі ієрархії вартощів, потребує спектральності й багатоголосся в своїй художній творчості і водночас невидимої моральної та емоційної злютованості духовних та естетичних інтенцій. І тільки так вона може народжувати у внутрішньому пориві

потрібну динаміку життєствердження, давати своїй культурі наснагу до розросту і наступальності. У світі безнастанно триває боротьба культур, зумовлена характером розвитку великих і малих націй, цивілізаційними модифікаціями, постійними змаганнями до імперіальності й асиміляції одних щодо інших, тому в цьому вихорі мож вистояти тільки *ліс*, поодинокі дуби, хоч як сильні і кристалі, можуть і зламатися, і не захистити ґрунт від вивітрювання.

Цей націософський роздум пояснює творчий шлях і життєву позицію самого І.Франка. Мабуть, вже в молодості він мав це усвідомлення національної культури /літератури як *лісу*, який формується і красивими, великими деревами, і дрібними та кострубатими деревцями і навіть кущами. Усе потрібно для зміцнення простору національної культури, щоб вона могла наповнювати різноманітними настроями та духовними порухами націю. Тому від юних літ він, хоч і почував у собі, безумовно, потенціал великого таланту, ніколи не цурався дріб'язкової, буденної роботи, аби вирощувати оту «ліщину», тобто заповнювати причини в просторі національної літератури / культури потрібними художніми творами на злобу дня, літературознавчими студіями і літературною критикою, які й творили живу атмосферу *суцільності* в національному лісі. Тому після його культуротворчої та націотворчої роботи український національний організм став незрівнянно міцнішими, відпорним на різноманітні ураження ворожої асиміляції і навіть наступальним, таким, що відвойовує в чужих націй і культур свої давні простори, бо саме в час Франка і після Франка його рідна Галичина стала надійним «П'ємонтом» для цілої України, з цього регіону пішли перші переможні духовно-культурні та інтелектуальні імпульси в інші регіони України, менше захищені національно, менше зарослі отим «лісом», про кий він казав, і вже незабаром в тих регіонах – спочатку на Буковині, на Волині, Наддніпрянщині, у Причорномор'ї, на Закарпатті – призупинилися процеси асиміляції українства, почали проростати свої паростки національно-культурного відродження, почав формуватися свій «ліс» національної могутності і незнищенності.

Оригінальні думки з осмислення основ при підході до інтерпретації літератури, які промивають світло на проблему світоглядної еволюції І.Франка у пізній період творчості, подибуємо у студії «Задачі і метод історії літератури» (1891 р.), зокрема думки про регіональні й етнопсихологічні відмінності літератур, про роль великих урбаністичних центрів в розвитку національної і світової літератур. Роздумуючи про особливість німецької літератури супроти французької, він пише: «Історія німецької літератури мусить, так само як історія штуки, ... оцінити вплив

місцевостей на розвій літературний. Приходиться розважити темперамент і життєві відносини кожного племені, перехрещування племен і їх положення географічне. Інакше виглядають твори штуки, що повстали в глибині сухого краю, а інакше ті, що виторені близько моря. Відчуття природи буває інакше в низинах, а інакше в горах. Або ще детальніше: як відізналися Франконія літературній вдачі Гете, Саксонія у Гелерта, Швабія у Шиллера, Мекленбургія у Фоса або Райтера, Дітмарщина у Гебеля, Бранденбургія у Кляйста, Ракусчина (Австрія – О.Б.) у Грільпарцера, Швайцарія у Готгельфа або Келлера? Або також: італіянського бачимо у Брентано, що французького у Шамісо? Як проявляються у Східній Німеччині слов'янські, а в Західній – романські примішки до германської крові? І внутрі великого зв'язку національного чергується перевага літературна поодиноких племен. Довгий час на солі стоїть Австрія, в XV-ім віку – Алеманія (Південно-Західна Німеччина – О.Б.), в XVII – Шлезія (Силезія – О.Б.), в XVIII віку випередила, зростаючи, Прусія Фридриха Великого упадаючу Саксонію Брюля, в XIX-ім віку рушилися шваби. Поодинокі міста вимагають особливої уваги. Француз може майже обмежитися на Парижі, як на осередку своєї освіти; німець мусить глядіти на Липськ (Ляйпциг – О.Б.), Гамбург, Галле, Вроцлав, Королевець (Кенігсберг – О.Б.), Ваймар, Ену, Берлін, Монахіум (Мюнхен – О.Б.), Відень, Цюрих, Штутгарт і т.п., а також на заграничні писательські колонії» [10, с. 11]. Якщо ми порівняємо ці думки з теоретичними засадами Франка-літературознавця соціалістичного періоду (1876–1885 рр.), коли в нього домінували такі поняття, як «соціальне середовище», «економічні умови», «класові протиріччя» і т.ін., то побачимо різкий контраст. Тепер І.Франко дивиться у етнопсихологічні глибини кожної національної літератури.

Через 13 років в огляді «Української літератури 1904 року» (нім. мовою в «*Osterreichische Rundschau*», 1904 р.). І.Франко спробував зробити подібний регіональний та урбаністичний екскурс в українську літературу, актуально порівнюючи розвиток культури, національної свідомості і літератури в різних краях України (він коротко розглядає Галичину, Слобожанщину, Степову Україну, Подніпров'я, Причорномор'я і Правобережну Україну, аналізує українські літературні колонії в Москві і Петербурзі) і вирізняє як окремі культурно-ментальні центри головні міста України: Львів, Харків, Чернігів, Полтаву, Єкатеринослав, Єлизаветград, Київ, Одесу, Кам'янець-Подільський [18, с. 558–575]. При цьому він робить низку влучних і значущих спостережень культурологічного, етнопсихологічного і націософського змісту, пояснює роль названих міст у творенні і модерної України. В цьому огляді І.Франко робить два

наголоси: Україна постійно шукала шляхи культурного зближення із Заходом [18, с. 555], а український народ має сильну національну єдність, попри важку історичну долю: «Хоча антропологічно він виказує велике розмаїття типів, історично у всьому своєму обширі ніколи не утворював єдиної державної цілості, а в етнологічному вимірі також являє дуже різноманітні картини як наслідок пристосування до різноманітних умов життя, проте, з іншого боку, в мові і народних традиціях, у звичаях і способі життя він демонструє таку глибинну єдність, яку заледве чи зустрінеш деінде у такій мірі і в народі, наскільки численного і розселеного на таких широких просторах, під настільки розмаїтими політичними і національними впливами» [18, с. 556].

Через два роки в «Огляді української літератури за 1906 рік» («Рада», 1907), критикуючи поему Лесі Українки «Напис на руїні», І.Франко висловлює оригінальне спостереження про потребу злотованості духу і стилю в національній культурі, що надає їй більшої виразності і внутрішньої глибини: «Такий стиль [египетський – О.Б.] не міг постати в країні, де панувало таке роздвоєння світогляду, як його малює ораторка. Кожна пам'ятка староегипетської культури й архітектури говорить про щось зовсім інше, а власне, про суцільність думки й віри всього народу, про ту національну єдність Єгипту, вироблену його тисячолітньою історією і такою повною та суцільною, як ніколи потім не вдалося досягнути жодній іншій нації. Всі ті єгипетські різьби та будови, що викликали на себе в ХІХ віці стільки окриків обурення демократичних істориків та філософів, були зовсім не впливом самоволі якихось тиранів, а виразом світогляду і душ самого народу, його всевладної віри в загробне життя і прикритої до тої віри практичної філософії» [18, с. 705]. Це та культурософська думка про стильову універсальну єдність національного мистецтва, яка проймає усі види і форми творчості певного народу, яку так концептуально згодом розпрацював Освальд Шпенглер у класичному трактаті «Присмерк Заходу» (1918–1922), а сьогодні, наприклад, переконливо демонструє мистецтвознавець Н.Певзнер у праці «Англійське в англійському мистецтві» [5], який доводить, що протягом століть кожна велика нація витворює «суцільність духу» і пронизує кожен із напрямків своєї творчості якимись характерними стильовими ознаками, як в англійському мистецтві є дивовижно сильне й експресивне поєднання просторовості з перпендикулярністю.

Для І.Франка однозначним є те, що: «... органічні парості можуть у кожному краю вирости тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю» [18, с. 704].

На наш погляд, принципово неправильно, явно неуважною є літературознавча теза, започаткована в сучасності Соломією Павличко, про те, що І.Франко нібито не спромігся подолати рамки народницько-позитивістського світогляду [4, с. 27–38]. Навпаки. Він не тільки вийшов із цих рамок, при чому навіть виламався з них органічним розвитком і свого художнього таланту, і потужністю свого інтелекту, який, як ми вже показали, від початку 1890-х рр. щораз інтенсивніше шукав для себе нових глибин і просторів в бутті і європейській філософській думці.

Передусім у своїх літературознавчих та літературно-критичних працях І.Франко дає концептуальну і навіть саркастичну критику філософського раціоналізму і лівих поглядів у культурі. В епіцентрі цієї критики після 1895 р. опиняється колишній його великий учитель і гуру українського лібералізму та соціалізму М.Драгоманов. Ми вже наводили приклади категоричної критики І.Франком т.зв. «реальної критики» школи Н.Добролюбова із етапного трактату «Із секретів поетичної творчости» (1898 р.). Однак ще масштабнішою і виразнішою була його критика соціалістичної традиції у просторій студії «З остатніх десятиліть ХІХ віку» (1901 р.), оскільки тут автор ставив цю критику соціалістичної теорії в контекст українського літературного процесу. Він як про катастрофу пише про період переможного наступу соціалістичних ідей в Галичині і Наддніпрянщині від 1879-х рр.: «Далеко гірше було те, що в значній часті української суспільності запанував був настрій байдужий, а навіть ворожий до розвою української національності. Під впливом неперевершених соціалістичних теорій одна часть найгарячішої і найздібнішої молоді (серед якої був і сам І.Франко – О.Б.) доходила до повної негачії всякої народности, до погляду, що всі Елізіюмі будущего, недалекого (як тоді вірили) соціалістичного раю потонуть усякі національні партикуляризми і що загалом розв'язання економічних питань, безмірно важніше від усіх інших ... В кругах тої української молодезі – та й лише молодезі – панувало переконання, що розвій іде до зливання народностей до купи і що плекання якоїсь національної окремішности, то регрес. Розуміється, що заборона українського слова для таких людей немала ніякого значення, а дехто навіть готов був бачити в ній прислугу для російського поступу» [8, с. 472]. Такий спосіб мислення відвернув від національної справи тисячі людей, посіяв утопізм в суспільних уявленнях, дезорієнтував у принципах і вартощах національного виживання і національної боротьби, які, попри розширення загального космополітизму у світі, залишалися насущними істинами політичного і культурного буття.

І.Франко береться розібратися і з роллю М.Драгоманова як тодішнього лідера українського лібералізму і соціалізму. Він слушно зауважує,

що «Українська нація не була ще дозріла до того, щоб мати і вдержувати в Європі свого амбасаду. Емігранти не знаходили в ріднім краю ані такої масової симпатії, ані такої підмоги, на які могли числити і які були потрібні для успіху їх діла ... Розпочавши свою еміграційну публіцистику в Відні, Драгоманов швидко і не зовсім обдуманно переніс її до Женеви. Се значило не тільки географічне, але й ідейне віддалення: із конституціоналіста, яким він виступав у Росії і в Відні, Драгоманов у Швейцарії робиться соціалістом-анархістом і силкується на тім соціалістичнім анархізмі покласти підвалини нового українського руху. Для таких поглядів тоді ані на Україні, ані в Галичині не було розуміння Таким способом українська еміграція сама собі підривала коріння ... «Громада» (лівий журнал-альманах М.Драгоманова в Женеві – О.Б.) виходила неправильно і залягала на складі в Женеві. Правительства, не тільки в Росії, але і в Австрії, користаючи з радикально-анархістських термінів, заборонювали видання, конфісковуючи книжки з пошти, ... і по кількох томах видання упало і кружок емігрантів розбився» [8, с. 484–485].

Це спостереження є вельме вагомим і повчальним в контексті української історії. І.Франко говорить про анархістський тип соціалізму в росіян, яким перейнявся М.Драгоманов і яким він фатально заразив велику частину політиків і культурників, особливо на Наддніпрянщині. Це не тільки повело до масової русифікації і космополітизації української інтелігенції, а й трагічно не дозволило вибудувати надійне теоретичне підґрунтя для українського соціалізму, оскільки російський фанатизм, деструктивізм та хаотичність у мисленні, містичне візіонерство у почуваннях, ідейний екстремізм та максималізм повели його у нетрі большевицького прихованого містицизму та тоталітаризму. Натомість саме Відень, Австрія були тим значущим ідейним епіцентром, в якому формувалися великі теорії європейського соціал-демократизму, який запобіг розростанню руйнівного радикалізму в Європі і заклав основи соціальності й гармонійності в розвиток європейських суспільно-господарських стосунків ХХ ст. Тут, у Відні, працювали знамениті теоретики поміркованого соціал-демократизму Отто Бавер, Карл Ренер, Карл Каутський та ін., які великою мірою оформили ідеологічно адаптацію в лівих теоріях ідей націоналізму, що наростали. До цієї лінії соціал-демократії був близький і сам І.Франко, насамперед завдяки його позиції українська соціал-демократія в Галичині цілком не піддалася русифікації і не набула большевицьких ознак.

Самого М.Драгоманова І.Франко оцінював тут уже так: «...Драгоманов, почував себе в першій лінії росіянином, а тільки в другій – українцем...» [8, с. 491]. Цю думку він ще ширше і концептуальніше роз-

вине в студії «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» («ЛНВ», 1906) і в ній, тепер уже дуже відомій в Україні, ми зустрінемо просто нищівні характеристики і М. Драгоманова, і соціалізму загалом. Менше відомим є невеличке «Передне слово» до видання «Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм» (1906), яке було заборонене, зрозуміло, в СРСР і не потрапило до Франкового 50-томника.

Очевидно, що І. Франко у 1900-і рр. вже навіть з іронією сприймав ідеологію соціалізму і позитивізму, усвідомлював інтелектуальну і ментальну вузькоспрямованість російської ліво-ліберальної культурної і політичної еліти, до якої належав і стереотипи якої великою мірою нав'язував Україні М. Драгоманов. Він писав: «Та треба перенестися в ті часи, коли писалася його стаття [«Шевченко, українофіли і соціалізм» – О.Б.], і в душевний стан тодішніх передових кругів російської суспільности, яку мав перед очима Драгоманов, пишучи свою статтю. Соціалістичні ідеї розпалювали людей до фанатизму; при тім же ті ідеї далекі були від тої критичности, якої набралися пізніше. Маркс (і то лише перший том) був Євангелієм, а те, чого не ставало в ньому, доповнено фантазією, чуттям. Великий соціальний переворот мерещився всім на яві. Енгельс і інші західноєвропейські соціалісти пророкували його настання за 10 літ, а коли ті літа минали, переносили реченець на дальших 10 літ і т.д. В головах росіян, переважно людей широкої, але не систематизованої освіти, ті ідеї родили формальний хаос і завершувалися фантастичними перспективами, де «останні слова» західноєвропейської науки чудернацьким способом мішалися з віковичними забобонами старої Росії» [19, с. 684]. І далі: «... пророкування західноєвропейських соціалістів, особливо марксистів, про близькість соціальної революції і в Росії, безвладної, скованої авторитаризмом і в політичній, і в економічній розвої, наскрізь холопської і неподатливої на революційну пропаганду, наповняв російських соціалістів жахом, що ану ж завтра прийде загальний кадерадач, а нас при тім не буде? Ану ж соціальна революція з усіми благами, що мали висипатися на другий день по ній, обміне Росію? Се питання ворушилося вже в 60-х роках; над ним ламали собі голови і Герцен, і Чернишевський; один хапався за відкриту німцем Гакстенгаузенем російську «общину», щоб переконувати себе й інших, буцімто Росія силою тої общини вже й тепер ближча соціалістичного ладу, ніж Західна Європа; другий накручував Гегелеві логістичні тріяди («Письма без адреса»), щоб доказати, що не вся людськість мусить в однаковім темпі переходити всі фази розвою; що одна частина перейшла довго віковою працею, те друга, користаючи з її здобутків, може перейти в дуже скороченім темпі; значить і Росія від свого абсолютного режиму і при-

мітивно-холопського стану може при щасливих обставинах з меншим багажем перескочити до соціалістичного ладу, ніж західні, традицією перетяжені краї. На сю тему ще в 70-х роках велася забавна полеміка між Ткачовим, редактором російської емігрантської часописі «Набат», і Енгельсом, який з комічним патосом відкидав претензії росіян і відсилав їх у кут ждати своєї черги, коли соціальна революція, обійшовши передові країни, зволить загостити й до Росії» [19, с. 685].

Загалом у «Передньому слові» І.Франко малює картину інтелектуальних шукань, сумнівів, самокритики М.Драгоманова, для якого Т.Шевченко був «вихідним приводом» для осмислення різноманітних національних, культурних та теоретичних проблем, за допомогою яких він розворушував тоді ще фатально інертне українське суспільство. І цей критицизм М.Драгоманова І.Франко цінує найбільше. Хоча його ідеологічні настанови, філософські уявлення були великою мірою поверховими, все ж відверта розмова про культ Шевченка, про майбутнє України, про вади української інтелігенції була дуже потрібна. При цьому І.Франко дає зрозуміти, що весь український позитивізм, не тільки соціалізм, не міг проникнути в глибини і сутності національного буття. І ця проблематика розгорнута була в інших статтях.

Наприклад, в «Огляді української літератури за 1906 рік» зустрічаємо таку критику культурницької програми дій космополітичної української інтелігенції. «Перед нею, - писав він, - політично невиробленою і хворою на загальноросійський доктринизм, не привичною до оцінювання конкретних явищ, а тільки до теоретичних шаблонів, стелються тепер широкі дороги, що можуть на довгі роки відвести її від рідного ґрунту. Цю інтелігенцію ловити показом її ґрунтових, рідних інтересів, її найближчих громадських обов'язків прив'язувати до українського ґрунту і до органічної праці на ньому, - отсе перша і головна задача української інтелігентної преси і літератури... На українську інтелігенцію, на її організацію, на вияв її політичних та культурних змагань звернена тепер цікавість усїєї Європи, яка чує духом, що власне відси може вийти ясне і розумне слово, що може вивести Україну та й усю Росію, з дотеперішнього важкого кризису ... Треба, щоб ті ідеї, оперті не на загальних доктринах [раціоналізму-прогресизму – О.Б.], а на відчутті інтелігенцією глибокої, кровної солідарности з українським народом і з українським ґрунтом, зробилося власністю широких гуртів тої інтелігенції щоб це були не *холодні теорії* [виділення наше – О.Б.], нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» [18, с. 696]. Як бачимо, тут І.Франко виступає концептуальним націоналістом, предтечею ірраціоналістичного, вольового українського націоналізму 1920–1940-х рр., в

якому ідея національного служіння набувала містичного забарвлення. Він зовсім далекий від утопійної і фаталістичної позитивістської віри в прогрес і називає цивілізаційним поступом щось цілком відмінне – **національний ідеалізм**.

Отже, наша коротка студія в головних контурах показала І.Франка як теоретика літератури, який вийшов далеко за рамки культурно-історичної школи. Тепер в епіцентрі його уваги стоять **національний ерос** як здібність до історичного горіння, **національна воля** як вияв народного характеру, **ментальні глибини** як вічні загадки національної душі, **містичне візіонерство** як істинна основа для досягання світової краси. Усе це й лягло в основу відомої європейської теоретико-естетичної тенденції, яку прийнято називати **духовно-історичною школою** (або **культурно-філософською** школою). Саме починаючи від ідей В.Дильтея, в літературознавстві розвиваються концепції про **ірраціональне** як головний об'єкт при вивченні мистецтва, формуються принципи пізнання історії літератури як руху **ментальності і цивілізаційних** видозмін, визріває програма розкриття суті літературної творчості як вияву **національних архетипів**. Цю лінію теоретичного мислення І.Франка згодом продовжили М.Євшан і Д.Донцов, відкривши нові горизонти перед нашою культурою і літературою.

У цьому контексті ми вважаємо хибною і необґрунтованою тезу М.Гнатюка про нібито тенденцію пізнього І.Франка до теоретичних принципів філологічної школи [2, с. 201–215]. Франкова інтенція до культурософського мислення, до платонізму, до засад релігійного мислення була надто очевидною і потужною, щоб не помічати її. У цьому й полягає велич його особистості як універсаліста.

1. Гнатюк М. Заміри глибин: Франкознавчі студії. – Львів: Світ, 2016. – 372 с.

2. Гнатюк М. Іван Франко і проблеми теорії літератури. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 240 с.

3. Донцов Д. «Божки» (З приводу нового роману В.Винниченка) // Донцов Д. Вибрані твори у 10 тт.: Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911 – 1939 рр.) / Упоряд., комент, передм. О.Багана. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2012. – С. 150–154.

4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Основи, 1998. – 448 с.

5. Певзнер Н. Английское в английском искусстве. – Спб.: Азбука-классика, 2004. – 320 с.

6. Франко І. Гліб Успенський // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986 / Т. 33. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 371–374.

7. Франко І. Етнологія та історія літератури // Там само. – Т. 31.
8. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Там само. – Т. 31. – С. 471–530.
9. Франко І. З нової чеської літератури // Там само. – Т. 29. – С. 476–491.
10. Франко І. Задачі і метод історії літератури // Там само. – Т. 41. – С. 7–16.
11. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Там само. – Т. 31. – С. 45–119.
12. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах // Там само. – Т. 31. – С. 33–42.
13. Франко І. Карел Гавлічек-Боровський. Життєписний нарис // Там само. – Т. 11. – С. 399–409.
14. Франко І. Леся Українка // Там само. – Т. 31. – С. 254–274.
15. Франко І. Максим Горький // Там само. – Т. 35. – С. 367–369.
16. Франко І. Марія Конопніцька // Там само. – Т. 33. – С. 375–383.
17. Франко І. Метод і задача історії літератури // Там само. – Т. 41. – С. 17–23.
18. Франко І. Огляд української літератури за 1906 рік // Там само. – Т. 54. – С. 693–710.
19. Франко І. Переднє слово [до видання: Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм. Друге видання з передмовою Івана Франка. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1906. – 164 с.] // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50-ти томах: Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916. – К.: Наукова думка, 2006–2010. – 1216 с.
20. Франко І. Принципи і безпринципність // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / Т. 34. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 360–365.
21. Франко І. Слово про критику // Там само. – Т. 30. – С. 214–218.
22. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Там само. – Т. 35. – С. 91–111.
23. Франко І. Українська література 1904–1906 [рр.] // Франко І. Додаткові томи. – Т. 54. – С. 723–732.
24. Франко І. Українська література 1904 року // Там само. – Т. 54. – С. 555–576.
25. Франко І. Ювілей Івана Нечуя-Левицького // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / Т. 35. – С. 370–376.

ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ НАРАТИВІ ІВАНА ФРАНКА: ПОНЯТТЯ І КРИТИКА

У контексті дослідження методологічних засад українського історико-педагогічного наративу XIX – XX ст. маловивченим аспектом залишається аналіз задіюваної авторами критики писемних джерел. Вивчення джерелознавчого інструментарію істориків освіти та педагогічної думки актуалізується потребою сформуванню цілісного образу наукового стилю мислення вітчизняних учених, які закладали підвалини історико-педагогічної науки в Україні. Серед них вагоме місце посідає Іван Франко – геніальний український мислитель, письменник, учений-енциклопедист, який присвячував значну увагу питанням історії освіти та шкільництва.

Педагогічну спадщину І. Франка досліджували О. Дзевєрін, Б. Мітюров, В. Савинець, Г. Паперна, В. Смаль, Г. Васянович, О. Вишневський, Ж. Гуцак, Р. Вишнівський та ін. Творчість І. Франка, як історика школи і освіти, вивчали О. Караманов, В. Смаль. Історичні та історіософські концепції вченого стали предметом дослідницької уваги І. Мохнатюка, В. Артюха, Г. Синичин тощо. На думку В. Смалья, автора кількох наукових розвідок про І. Франка, як педагогічного мислителя та історика освіти, найбільше уваги у своїх історико-педагогічних пошуках, письменник присвятив періодам XVI – XVII та кінця XVIII – початку XIX ст. у Західній Україні [3], [4].

Слід відзначити, що у І. Франка спеціальних історико-педагогічних праць було небагато. До таких можна зарахувати публіцистичні статті «Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883» [20], яку опубліковано у газеті «Діло» (вересень 1884 р.), та «Університети в Росії» [22] (газета «Kurjer Lwowski», 1887 р.). В окремих наукових працях («Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [13], «Життя Івана Федорівича і його часи» [7]), учений присвячує певні розділи питанням історії освіти. Публікації про роки навчання в Дрогобицькій гімназії [5], [23], належать скоріше до мемуаристики, ніж до історико-педагогічних студій (хоч містять й дослідницький субстрат). Власне історико-педагогічними працями І. Франка можна назвати опубліковану в журналі «Київська старовина» 1893 р. російськомовну статтю «До історії освіти в Галичині» [2] та декілька публікацій у збірнику джерел «Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку» [18], [9], [12], [19], [21]. Усі вони мають джерелознавчий характер. Звісно, цим переліком

не вичерпується історико-педагогічний наратив І. Франка. Чимало педагогічних, історичних, філософських – і наукових, і публіцистичних – праць ученого містять екскурси в історію освіти, які також відображають його погляди на минуле шкільництва та педагогіки.

Відтак, аналізуючи джерельне знання як складову історико-педагогічного наративу І. Франка ставимо за мету з'ясувати такі аспекти: 1) місце і роль історико-педагогічного джерела в дослідницькій практиці вченого, 2) застосування І. Франком технологій критики джерел, 3) розуміння видатним мислителем поняття «факт».

Погляди І. Франка на місце і роль джерела в науковому наративі часто визначалися популярною в другій половині XIX ст. позитивістсько-сцієнтистською доктриною. У власне історико-педагогічних працях учений аналізує здебільшого писемні джерела, котрі вважає ключовими для історіописання. «Лише велике винайдення письма розриває одвічний морок і починає справжню історію» [15, с. 26], – писав він, немовби акцентуючи на тому, що справжньою історією є історія, про яку залишилися писемні джерела.

Видатний вчений, як і більшість істориків, у тому числі й істориків педагогіки та освіти, відстоював необхідність опрацювання якомога більш повної кількості джерел з певної проблеми. У праці про життя і діяльність І. Федоровича він відзначив, що «Багате множество матеріалу», нагромадженого в архіві родового маєтку Федоровичів у с. Вікно, зокрема щоденників, записок і кореспонденцій (близько 5000 листів) дає можливість дослідити біографію історичного героя [7, с. 11]. При публікації матеріалів до історії українського шкільництва в Галичині у першій половині XIX ст., І. Франко відзначив, що зібрані ним джерела дають лише «частину образу руського нар. шкільництва», «рами образу», які мають заповнити джерела з австрійських архівів [12, с. 174–175]. В одній із рецензій І. Франко вказував на потребу придивлятися «наскільки автор відповідно й повно використав свій (джерельний. – М. Г.) матеріал». Відповідне (наукове) і повне використання джерел, на думку вченого, дає змогу «змалювати образ» певної епохи (правильніше – досліджуваної проблеми) і її відповідність дійсності, яку можна «відтворити на основі того матеріалу» [6, с. 33]. Таким чином, на думку І. Франка, писемні джерела виконують подвійну роль – матеріалу для створення «образу» минувшини і верифікаційного засобу для встановлення відповідності сформованого історичного «образу» власне минулій дійсності. З цієї тези бачимо, що для І. Франкові було притаманно дещо спрощене розуміння джерела як «правдивого свідка минулого», котре містить винятково фактичну інформацію про історичну дійсність.

Ідея релятивності джерела з огляду на його авторську суб'єктивність та інтерпретаційність, котру піднесли неокантіанці, або була невідома І. Франкові, або ж не сприймалася Франком-позитивістом.

Особливо учений підносив потребу збирання і публікування джерельних матеріалів, акцентуючи насамперед на архівних документах. Відомому історичному автору низки праць з історії шкіл о. А. Петрушевичу він власне й дорікав «повним браком архівних студій» [17, с. 298]. Друкуючи джерела до історії освіти Галичини, І. Франко зауважив, що вони залишають відкритими низку питань з минувшини українського шкільництва, й констатував: «Повну відповідь на се все можуть дати лише архіви, головню архів львівського намісництва та міністерства освіти в Відні, зглядно давньої надв. комісії для студій (Studien-Hof-Commission)» [12, с. 175]. При цьому учений, звісно, не знав, які саме документи знаходяться в цих установах, але висловлював тверду упевненість, що архіви дадуть відповідь. Подібно і в рецензії на працю К. Харламповича про Острозьку школу науковець, як позитивіст з незламною вірою у історичне джерело, закликав дочекатися нових документів, і висловлював сподівання що такі документи надасть публікація родинних архівів Сангушків та Острозьких [11, с. 83].

Як і більшість науковців того часу, І. Франко застосовував чотири основні способи використання певного джерела для побудови історико-педагогічного нарративу.

Перший спосіб – наведення повного тексту писемного джерела. Одразу зазначимо, що І. Франко у своїх працях не часто розміщував історичне джерело повністю. Подібну практику бачимо в статті «До історії освіти в Галичині», де повністю опубліковано один документ – скаргу селян с. Залуччя городенському декану щодо утисків з боку місцевого поміщика через школу від 29 жовтня 1840 р. [2, с. 162–164], а також у «Матеріялах до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку», в яких значну кількість джерел подано повністю мовою оригіналу (латинською, польською, німецькою, церковнослов'янською), зокрема й латиномовний статут просвітницького товариства священиків у Перемишлі [19, с. 259–272]. Слід зауважити, що І. Франко негативно ставився до публікації джерел в контексті певного нарративу. Зокрема, аналізуючи монографію о. А. Добрянського, він дорікнув останньому, що у праці «друкуються архівні документи *in extenso*» [8, с. 227].

Другий спосіб – цитування частини (або частинами) документу. Зокрема частинами він цитує меморіал графа К. Красицького у справах селян, складений для Галицького станового сейму 1842 р. Власне І. Франко подає лише ту частину, яка стосується питань освіти «хлопів»

й перекладає її російською мовою для журналу «Київська старовина» [2, с. 160–161]. Публікуючи такі історико-педагогічні джерела першої половини XIX ст. як рукописні підручники, вчений також подавав лише їх частини. Зокрема, описуючи курс університетського викладу «Богословіє нравственности» (1806 р.), він зазначив, що буде подавати не весь текст (тим більше, що він двотомний), а лише уривки, які найбільше репрезентує цей твір [21, с. 281]. Подібно, друкує лише перші сім параграфів «Методики» М. Торбацького (1927–1828 р.) [21, с. 292–301].

Третій і найбільш поширений спосіб – цитування окремих тез, думок, речень чи навіть словосполучень. Наводити приклади подібного використання джерел у працях І. Франка можна безліч.

Четвертий спосіб – переказ джерела власними словами. Для прикладу, вчений власними словами переказав зміст губернiального наказу від 13 червня 1820 р. про встановлення оплати інспекторам за візитації шкіл, декілька губернiальних розпоряджень, інтiматiв та куренд перемиської та львівської консисторій щодо шкіл і учителів [12, с. 235, 239–240, 248–249]. Прикладом переказу змісту документу є й «спис» книжок учнівської бібліотеки Дрогобицької гімназії за 1873–1874 рр. [23, с. 16–19]. Зауважимо, що подекуди переказ джерел (із вкрапленням маленьких цитат) зумовлювався об'єктивними обставинами. Зокрема, при публікації куренди львівської консисторії про слабкі успіхи шкіл, їх причини та способи усунення недоліків (29 грудня 1816 р.), учений зазначив: «Ся куренда писана по латині, та копіст очевидно не розуміючи латинської мови переписав її з такою масою блудів, що реконструкція тексту являється неможливою. Тим то подаю лише зміст сеї куренди, на скільки можу вироzumіти його» [12, с. 192].

Герменевтико-методичні технології вивчення джерел, що застосовувалися І. Франком в історико-педагогічних працях, насправді не вирізнялися особливим розмаїттям. Він використовував здебільшого зовнішню критику джерел, лише інколи вдаючись до внутрішньої. Власне критику джерел учений вважав одним із найважливіших завдань історика. У праці про І. Федоровича він зазначив, що його завдання полягало «в упорядкуванні та критичнім обробленні тих джерел» – численних документів із родинного архіву Федоровичів [7, с. 12]. В одній зі праць також аналізував дослідницький метод просвітницького діяча та історика О. Терлецького: «Свої факти й аргументи бере Терлецький із жерел та підручників *in cudo*, не вдаючися в їх критику, в аналіз їх значіння, автентичности та вірогідности; історик власне на ті боки справи звертає головну увагу» [24, с. 16].

Зовнішня критика джерел, яка здійснювалася І. Франком в історико-педагогічних, полягала в аналізі та характеристиці таких аспектів:

1) *місцезнаходження джерела*. Так, ведучи мову про уже згадуваний меморіал графа К. Красицького, вчений вказує, що знайшов його в бібліотеці Осолінських (рукопис № 2843) [2, с. 160 прим.]. Про публіковані ним «Шкільні правила» (1817 р.) зазначає, що вони перебувають у бібліотеці НТШ, про документ «Просьба Любачівських міщан за руську мову в школі з 11 липня 1827 року» пише як такий, що знайдений між деканальними актами в Яворові, а про чотири куренди прухницького декана о. Ігната Давидовича (9–10 травня 1816 р.) щодо освітніх справ у парафіях зауважує: вони виписані із рукописної книги, в яку священники зобов'язані були вписувати копії різних розпоряджень, і котра знаходилася поміж документами «руської парафії» у с. Кривчі біля Сяну [12, с. 206, 220, 249].

Чимало історико-педагогічних документів, опублікованих І. Франком, були його власністю, про що він також повідомляв (наприклад, про наявність у нього книг протоколів із різних сіл Скалатського і Бучацького повітів, де нотувалося чимало офіційних документів щодо шкільництва, вчений коротко сповіщав: «в моїм посіданю» [12, с. 176, 182, 200]). За таких обставин він вказував те, яким чином джерело потрапило до нього. Так, опубліковану в «Київській старовині» скаргу селян с. Залуччя щодо утисків з боку поміщика через утворення сільської школи (29 жовтня 1840 р.) йому передав о. Гаморак із Стеціви Снятинського повіту [2, с. 163]. У виданні матеріалів до «культурної історії Галичини» І. Франко завжди зазначав від кого він отримав аналізовані джерела: рукописний підручник «Богословіє нравственности» учений одержав від о. О. Бобикевича зі Стрия, буквар о. М. Щавінського придбав у «одного львівського антикварія», шкільний підручник «Методика» М. Торбацького йому передав журналіст В. Торбацький [21, с. 279, 286, 290]. Лише зрідка, з огляду на чисельність джерел і неможливість описати походження усіх, І. Франко обходився загальною фразою, на кшталт: «Отсі матеріали, збирані мною протягом довгих літ і при різних нагодах...» [12, с. 175]. Часто він висловлював подяку священникам о. М. Зубрицькому та о. Юрієві Кміту, адвокатові з Дрогобича І. Кобилецькому за надіслані документи [12, с. 175, 206, 220, 257];

2) *матеріальна основа джерела*. При публікації деяких джерел І. Франко, дотримуючись археографічних вимог, описував і папір, на якому зафіксовано текст джерела. Характеризуючи матеріальну основу такого історико-педагогічного джерела як «Богословіє нравственности» (1806 р.), учений вказує, що рукопис написаний на «сірому, грубому,

дуже примітивно робленому папері без ніяких водяних знаків» [21, с. 280]. Не забував учений, коли працював з оригіналом, а не копією, описати й формат джерела: «Книжочка формату 8-ки, має 84 нумерованих сторін і в додатку дві друковані таблиці, вирізані з якихось інших друків з доклеєними до них руськими писаними титуликами (оправа нова)» [21, с. 286], – писав він про рукописний буквар о. М. Щавінського; «... рукопис оправний in folio, добре захований, зложений з 62 нумерованих карток, без титулу...» [21, с. 290], – окреслював «Методику» М. Торбацького. Про «Збірник» київського князя Святослава (1076 р.), як приклад «лектури наших предків», І. Франко нотує: «Збірник з 1076 р. не визначається об'ємом. Се пергаменований рукопис зложений із 276 карток малого формату, так що на одну сторону виходить 13 рядків, а в кожному рядку ледве по 16 – 18 букв. Рукопис не заховався весь, бо всередині бракує деяких карток» [10, с. 98].

Майже не вдавався вчений до характеристики такого аспекту джерел як чорнильний матеріал для написання тексту. Лише в одному випадку він зауважив це – титул букваря о. М. Щавінського на другій «картці» був написаний «киноваром» [21, с. 286];

3) *мова джерела*. Як першорядний філолог І. Франко завжди звертав увагу на цей момент. При цьому, звісно, зважав і на мову як лінгвокультурне та історичне явище, і на алфавіт. Говорячи про «Збірник» 1073 р., учений відзначає, що він є переписом староболгарського збірника царя Симеона на староруську мову «з виразними відтінками київського говору», а другий «Збірник» (1076 р.), на його думку, написаний «мовою, живішою і більше зближеною до народної південно-руської» [10, с. 98]. «...Увесь писаний руською мовою, але латинським письмом» [21, с. 279], – зауважив дослідник щодо рукопису «Богословіє нравственности». Про «Методику» М. Торбацького І. Франко зауважує так: рукопис за винятком другої (німецькомовної) частини арифметики та кількох інших вставок німецькою мовою, написаний «по руськи, а властиво тою церковно-руською мовою, що тоді вважала ся книжною *par excellence*». Титули переважно написані «по руськи» кирилицею, трапляється «гарна руська скоропись», але переважна частина руського тексту писана латинкою [21, с. 291].

4) *датування документу і часові обставини його появи*. І. Франко переважно мав справу з датованими документами історико-педагогічного характеру і йому не доводилося встановлювати час їх написання. З огляду на це він інколи вдавався до характеристики часу появи документу. Для прикладу, аналізуючи «Богословіє нравственности», написано одним із студентів під час навчання у Львівському університеті

1806 р., учений, використавши працю польських істориків Л. Фінкеля та С. Стажинського з історії цього закладу, зазначив, що моральну теологію читав призначений власне у цьому році професор Теодат Мараморош – вірменський священик, доктор теології і вихованець цього ж університету [21, с. 280]. Траплялося, що у І. Франка викликала запитання «історична логіка» появи документа, котрий не зовсім укладався у загальну історичну канву. Так, у «Матеріялах до історії гал[ицького] руського шкільництва в рр. 1801 – 1848» він навів куренду окружного інспектора Шумського з Чернева від 28 січня 1848 р., в якій той зіслався на лист губернського правління від 2 червня 1847 р. про потребу піднесення руських парафіяльних шкіл. Відтак І. Франко висловлює подив: «З якої речі раптом у червні 1847 р. гал. Губернія почула бажане підносити спеціально руське шкільництво – розуміть ся, не докладаючи до того зі свого боку нічогосінько, крім паперового розпорядження, – святий знає» [12, с. 249].

5) *авторство джерела*. Як і у випадку з часом написання, проблема авторства перед І. Франком поставала рідко. Здебільшого він використовував атрибутовані писемні джерела, навіть коли йшлося про підписи ініціалами. Так, автор рукописної «Методики» (1827–1828 рр.) підписався «Н. Т.», але для ученого не складало труднощів ідентифікувати автора, оскільки цей рукопис він отримав від В. Торбацького, котрий передав ще й «цілий жмут» інших рукописних матеріалів свого діда Миколи, підписаних або «Торба», або «Торбацький» [21, с. 290]. Про автора вище згаданого рукопису «Богословіє нравственности» Теодора Гуменного вчений зауважив, що він у 1806 р., мабуть, навчався на другому або третьому році теологічних студій. Останні тривали три роки, а моральну теологію викладали саме на другому або третьому році навчання за підручником Райбергера [21, с. 280]. Цікавим є зауваження І. Франка з приводу о. М. Щавінського, автора рукописного «Букваря» (1814–1815 рр.). Біла буква «ю» у цьому рукописі автор зобразив пастуха, що грає на сопілці. І. Франко припустив, що це зображення мало позначати слово «югас», яке, щоправда, було невідомим у Болохівцях на Дрогобиччині – селі де душпастирював о. М. Щавінський. А тому І. Франко зробив висновок, що священик походив із Лемківщини або гір Турківського повіту, де власне вживається слово югас [21, с. 286–287]. Таким чином вчений, завдяки своїм блискучим знанням української діалектології, вказав на приблизне місце народження автора історико-педагогічного джерела;

6) *адресат документу (за наявності)*. Зазвичай учений не звертав особливої уваги на адресатів певних документів офіційного харак-

теру. Лише в одному випадку він прокоментував цей джерелознавчий аспект, з огляду на його нестандартність. У 1893 р., публікуючи в «Київській старовині» скаргу селян с. Залуччя на місцевого поміщика за його утиски з приводу школи (1840 р.). І. Франко відзначає, що скарга селян спрямована до городенського декана, а не до снятинського, у віданні якого перебувала залучська парафія. Відтак учений зауважив: звернувшись зі скаргою до іншого декана, громада с. Залуччя прирікала її на безплідність, оскільки цей декан нічим не міг допомогти їй, навіть коли б і бажав. Спершись на невисловлену прямо думку, що селяни знали про безперспективність цієї скарги, І. Франко робить «очевидні» висновки: мешканці Залуччя вочевидь не довіряли своєму декану, рівно ж як і священику свого села; скарга такого змісту була не першою, але усі попередні не дали результату (були «кинуті належними властями під сукно»); селяни хотіли поділитися своєю бідною із сусіднім деканом, можливо сподіваючись на його особисте втручання [2, с. 164].

7) *репрезентативність джерел*. Публікуючи матеріали з історії галицького українського шкільництва за 1801–1848 рр., І. Франко зазначив: «Загалом усі ті доступні нам матеріяли – розпорядження та куренди дають лише частину образу руського нар. шкільництва, виявляють наміри та погляди правительства та єрархії, нариси, як повинно було бути, подають норми або рами образу, але не показують нам, як виглядала наша нар. школа на ділі, чим була вона в життю нашого народа під панциною, який був стан осьвіти, яке становище вчителів супроти властей і народа, який був персонал тих учителів іт.д. Для відповіді на сі питання маємо в наших матеріялах лиш дуже скупі відомости (в загальних числах шкіл, у конкурсах на вчительські посади, де вказано дотацію вчителя в поодиноких селах, у дісциплінарних судах на поодиноких учителів суджених за ріжні проступки і т.и.)» [22, с. 174–175]. Так він окреслив загальну історичну інформативність джерел, масштабніше описавши коло питань, які вони не розкривають.

В інших випадках І. Франко лише короткими фразами окреслював репрезентативність джерел. Так, з приводу прохання любачівських міщан за впровадження української мови навчання у школі (1827 р.) учений пише: «Вона («просьба». – М. Г.) показує наглядно, як національне почуте будило ся у нас наслідком самого тиску абсолютизму та покривдження руського обряду й руської мови» [12, с. 246]. Ведучи мову про статут просвітницького товариства священиків у Перемишлі (1816 р.), І. Франко відзначає, що цей документ «...подає немало інтересених рисів для характеристики просвітних та національних поглядів його творців, доси при досьлідах того часу був зовсім ігнорований...» [19,

с. 259]. Більше він висловився про куренду львівського єпископа П. Білянського від 14 червня 1791 р., де, на його погляд, зазначено мету сільських шкіл – давати початкову освіту «рущиною» («руською мовою»), а також окреслено завдання нормальних шкіл – готувати для сільських шкіл учителів [9, с. 100].

Внутрішня критика джерел І. Франком в історико-педагогічних працях майже не задіювалася. Її фіксуємо лише в історичних працях ученого. Звісно, внутрішня критика цілковито відсутня у публікаціях історико-педагогічних джерел, де просто не є актуальною. В інших працях, насамперед популярного характеру, учений, не вдаючись до внутрішньої критики джерел, упевнено використовував запозичені з них відомості. Прикладом, може слугувати стаття «Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883», де мислитель послуговувався офіційною статистикою, не піддаючи її сумніву.

У деяких історико-педагогічних працях внутрішня критика джерел обмежилася пояснення певних термінів та понять. Так, публікуючи витяг з меморіала К. Красіцького щодо освіти селян (1841 р.), І. Франко вдався до опису становища народної школи в півдавстрійській Галичині, а подаючи скаргу селян с. Залуччя на утиски з приводу школи, під якою підписалися, зокрема, «плєніпотенти», учений пояснює це поняття, й окреслює роль плєніпотентів у житті сільської громади [2, с. 161–162, 164]. У джерелознавчій праці «Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784–1792 рр.» дослідник з приводу певного незрозумілого змістового моменту зазначає: «Розпоряджене, згадане у нас під ч. 1 про те, щоб по монастирях не вчено фільзофії та теології, певно не торкало наших василіанських монастирів, але було впливом тенденції уряду – взяти всю освіту від найнижшої до найвисшої в свої руки і під свою контролю» [9, с. 100].

Різновидом застосовуваної І. Франком внутрішньої критики джерел є встановлення генези змістових компонентів джерела. Так, характеризує статті «Зборника» 1076 р., він цитує статтю «Слово некоего отця к сину своему», і вказує, що воно складене на основі візантійського твору імператора Василя «Поучення, дані синові його Льву» [10, с. 100]. На жаль, учений не навів конкретних лінгвістичних аргументів на підтвердження своєї думки, вказавши лише, що «просторе поучення» частково стало основою для повчання Володимира Мономаха. По-суті, автор залишає читачеві довіритися його енциклопедичним знанням. У подібному стилі І. Франко характеризує генезу відомостей рукописного підручника «Методика» М. Торбацького, відзначивши, що значна частина тексту є перекладом з німецьких підручників. Проте відзначає й

авторську самостійність, а також фіксує в україномовному тексті виразні натяки на спеціальні, місцеві обставини. Так він помітив у тексті рукопису питання: «До яких шкіл на учителів призначені суть кандидати Інститута сего?», – і відповідь на нього: «На парафіяльних». Звідси І. Франко робить висновок: «...виразно видно, що се був виклад методики, подаваний кандидатам на сільських учителів дяковчительського Інститута в Перемишлі» [21, с. 291]. Таким чином учений встановлює певну генезу між педагогічними курсами в Перемишльському інституті дяків і вчителів та конструктами підручника М. Торбацького. Відтак висновує, що зазначений рукопис набирає ваги як документ навчання в тому інституті [21, с. 291].

Ще одним характерним проявом внутрішньої критики джерела І. Франком була його увага до логіки викладу тексту, форми і змісту викладеної у документі інформації. Так, аналізуючи зміст рукописного підручника «Богословіє нравственности» як історико-педагогічного джерела, учений, хоч і підкреслив, що не збирається вдаватися ані в предметний («річевий»), ані в мовний («язиковий») розбір «тої етики», усе ж зазначив наскрізь догматичний і дедуктивно побудований виклад: «У кожній главі виставляється ряд тез («положеніє»), які іноді розвивається катехитичним способом детальніше; іноді допускається «возраженіє», але *summa auctoritas* звичайно – цитат із Письма сьв., рідше приклад із історії або з життєвої практики. Дефініції наскрізь схоластичні: один абстракт означається другим ще темнішим, із них будують сільлогізм, дістрібуції та приписи без тіни якогось наукового мотивованя в новочаснім значеню» [21, с. 281]. Зміст підручника видався йому «переливанням з пустого в порожне», проте учений розумів, що на початку XIX ст. це називалося «наукою». Зрештою дослідник не втримався від іронії. Зауваживши, що з першого тому підручника втрачено 157 параграфів (бо перший том закінчується на 149-у, а другий починається із 305-го параграфу) І. Франко вдався до емоційного деривативу: «Розуміється, людськість нічогісінько не стратила на тій згубі» [21, с. 281].

Оскільки І. Франко найчастіше мав справу з історико-педагогічними документами офіційного характеру (курендами, розпорядженнями, циркулярами, інтیمатами тощо), то не піддавав сумніву висловлену у них інформацію, часто сприймав її за історичний факт, не вдаючись до його критики. Так, зустрівши в одній із куренд згадку про лист галицького губернського правління від 2 червня 1847 р. щодо піднесення руських парафіяльних шкіл, І. Франко висловив подив з приводу уваги австрійської краєвої влади до українських народних шкіл і... на цьому

зупинився. «Нотуємо на разі сей *історичний факт* і на сьому уриваємо свої виписки (курсив наш. – М. Г.)» [12, с. 249], – зазначив він, не вдаючись до подальшої критики і, як бачимо, сприйнявши таке повідомлення власне за факт.

Крім прямого виокремлення з джерел фактичної інформації, І. Франко вдавався й до непрямих методів, вдаючись до дедукції. Зокрема, у скопійованій до книги парафіяльних протоколів с. Довгопілля куренді львівського єпископа П. Білянського з приводу навчання дітей в парафіяльних та нормальних школах (14 червня 1791 р.), дослідник помітив «систематичну» помилку: копіювальник-переписувач замість слова «нормальна [школа]» декілька разів ужив поняття «моральна» [9, с. 101–102]. З цього приводу він зауважив, що поняття «нормальна школа» «... для копіста сеї куренди, якогось сьвященника в заліщицькім окрузі, була ще чимось не стілько невідомим, що він систематично називає її «моральною»» [9, с. 100]. Прихованим засновком для формулювання такого фактичного твердження стала думка про те, що помилка копіювальника не була випадковою (бо кількаразово повторилася). Звідси, й висновок про невідомість пересічному священикові такого явища як нормальна школа, а отже й її малорозповсюдженість на той час у Галичині.

Ведучи мову про розуміння І. Франком поняття «факту», відзначимо, що він у позитивістському дусі надавав фактам виняткового значення для історичного наративу. Його віра у фактологічний зміст джерела була настільки великою, що подекуди учений змішував ці поняття. Так, у статті «До історії освіти в Галичині» він зауважив, що на підтвердження своїх слів про негативне ставлення шляхти до народного шкільництва наведе два документи [2, с. 160], хоча правильніше було вести мову про фактичні дані, які містяться у цих документах. В одній із джерелознавчих праць учений пише, що подає ще «жмінку фактів» [12, с. 250–251], хоча насправді подає документи і матеріали про сільських учителів початку ХІХ ст.

Розуміння І. Франком значення поняття «факт» було традиційним для вченого у добу панування позитивістських візій – факт, це подія, явище процес, що відбулися в минулому. Він чітко розмежував поняття «свідчення про факт» (яке ще не є фактом) і власне сам факт. Так, учений критикував одного із істориків за те, що той запозичив з історичної праці польського історика Несецького певні «свідoctва про факти», але не перевірів їх, надав такої ж ваги як і свідченням літописців [8, с. 226]. Тож для нього факт – це певний вияв минулої (і сучасної) реальності, а свідчення про факт можуть бути правдивими або неправдивими.

Водночас фактом учений називав не лише явища реальності (минулої реальності), але й висновки істориків про певні події чи процеси. «Велика донеслість *факту*, *уперше вповні виясненого М. Грушевським* у першій томі «Історії України-Руси», що історичні звістки застають південно-руську суспільність уже на досить високім ступені просвіти, а політичні порядки і державний устрій уже на високім ступені розвою, так що прийняття християнства, доконане в другій половині Х в., являється не початком, але апогеєм політичного розвою старої Русі і початком його розкладу, сей факт знайде собі при ближчих дослідах повну аналогію також для історії культурного і духовного життя... (курсив наш. – Авт.)» [10, с. 97], – писав І. Франко. У цьому бачимо приклад усвідомлення і прийняття вченим так званого *складного факту*, начебто доведеного істориком, але насправді висновків останнього. У цьому випадку фактологічність цього вислову не викликає сумніву у І. Франка, котрий намагається використати цей «факт» для ствердження шляхом аналогії іншого, тепер уже свого «факту» (насправді гіпотези), що культурне (у т.ч. освітнє) і духовне життя Русі також було на високому рівні на час появи християнства і кириличної писемності.

Про рівнозначність для І. Франка фактів простих (емпіричних) і складних (теоретичних) говорить й оперування ним статистичним матеріалом та висновками з нього. Перший він часто подекуди називає словом «цифри» й цілком закономірно ставить на одну площину з фактами, ототожнює їх (у статті про шкільництво Правобережної України станом на 1892 р. уживає вислів «цифри і факти» [14, с. 164]). Наводячи статистичні дані, про чисельність учнів у низці гімназій Галичини, І. Франко знову наводить «слідуючі цифри»: «Перед заложенням гімназії сянокської було в сусідніх гімназіях в Яслі, Ряшеві, Перемишлі і в Самборі в першій класі разом: в 1877 р. – 426, в 1878 р. – 468, в 1879 р. – 444, а в 1880 р. – 450. В першій році існування гімназії сянокської (1881) було в тих же гімназіях в першій класі 455 уч.; отже, ще о 5 більше, ніж перед тим, хоч в Сяноку рівночасно записалось до першої класи 64 уч. « [20, с. 424]. Співставши ці «цифри», а вони є, звісно ж, простими фактами, вчений зробив певний висновок, також надавши йому фактуального статусу: «...Факт, що новоповстаючі гімназії тільки дуже незначно або й зовсім нічого не впливають на фреквенцію в давніших гімназіях сусідніх, але притягають до студій гімназійних нові сили» [20, с. 424]. Подібно ж, ведучи мову про фінансові видатки на утримання середніх шкіл Галичини у 1875–1883 рр., І. Франко знову наводить «цифри» (суми коштів у певні роки), співставивши які дійшов висновку-факту, що на гімназії видатки зростали більше ніж на реальні школи. «...Ми

старались при допомозі цифр як найрельєфніше показати сам факт» [20, с. 426], – констатував він.

Ученому було притаманне розуміння вагомості фактів: одним він надавав виняткового значення, іншим – другорядного. «В історії людства бачимо два великі факти, що дивують нас своєю незвичною штучністю і одночасно так надзвичайно важливі для поступу, як, мабуть, жодні інші. Цими фактами є: винайдення письма і винайдення друку. Обидва ті факти стоять, як велетенські верстові стовпи, на межах великих історичних епох (курсив наш. – М. Г.)» [15, с. 26], – наголошував мислитель. Говорячи про історію Галичини від першого поділу Речі Посполитої до польського повстання 1863–1864 рр., він стверджує, що «деякі факти», а саме «відродження руської народності при допомозі людської літератури і школи» та «дарування в 1848 році панщини руським мужикам», «належать, безперечно, до найсвітліших точок в неприглядній історії руського народу (курсив наш. – М. Г.)» [7, с. 9]. Факти, які видавалися першорядними, великими, як бачимо, мислитель часто обрамлював метафорами та епітетами. Помітним є й те, що під поняттям «факт» в історико-педагогічних працях І. Франка фігурують як звичайні дати, сухі статистичні показники, так і події, явища, процеси (заснування генеральної семінарії у Львові, національне відродження, політична течія тощо).

Підсумовуючи, зазначимо, що І. Франко надавав визначального значення писемним історико-педагогічним джерелам у процесі дослідження минулого освіти, ставлячи вимогу до їхньої повноти при опрацюванні проблеми та надаючи перевагу архівним матеріалам. Загалом, учений у власне історико-педагогічних працях задіював здебільшого зовнішню критику джерел (місцезнаходження, матеріальна основа, формат, мова, дата і авторство, адресованість, репрезентативність), натомість внутрішня критика будувалася поясненні певних понять, встановленні генези ідей, виокремленні простих фактів. Цим дослідження І. Франка з історії освіти дещо відрізнялися від власне історичних творів, зокрема таких як «Життя Івана Федоровича і його часи», «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині», «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 рр.», де мислитель справді виявив глибину документальної евристики. Таку відмінність можна пояснити тим, що історико-педагогічна проблематика в усьому велетенському спектрі наукових зацікавлень і відповідно наукової продукції українського генія ніколи не набула масштабу спеціального і широкого за темою та хронологічними рамками наративу. Проте навіть той арсенал критики джерел (особливо зовнішньої), котру апробував І. Франко у своїх працях з історії освіти, може й для сучасних

дослідників слугувати своєрідним еталоном, класичним взірцем опрацювання історичних документів.

1. Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання / Упоряд. О. Дзеверін. – К.: Рад. школа, 1960. – 299 с.
2. Мирон (Франко І.). К истории просвещения в Галиции // Киевская старина. – 1893. – Т. 43, Кн. 10. – С. 159 – 165.
3. Смаль В.З. Іван Франко як історик освіти // Наукові записки НДІП УРСР. – Т. XX. – К.: Рад. школа, 1962. – 220 с.
4. Смаль В.З. Педагогічні ідеї Івана Франка. – К.: Рад. школа, 1966. – 187 с.
5. Франко І. [Допис про дрогобицьку гімназію] // Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 10 – 15.
6. Франко І. Jozef Krajewski. Tajne związki polityczne w Galicyi od roku 1833 do roku 1841. Według niewydanych źródeł rękopiśmiennych oraz aktów rządowych i gubernialnych, Льв., 1903 // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. LVIII: виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. – Львів, 1904. – Кн. II. Бібліографія. – С. 32–38.
7. Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи // Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46, Ч. 1. – С. 7–298.
8. Франко І. З поля нашої науки // Народ. – 1893. – № 19–20. – С. 224–228; № 21. – С. 251–255.
9. Франко І. Заходи коло просвіти в львівській дієцезії 1784–1792 рр. // Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією Івана Франка. – Львів: Накл. НТШ, 1902. – С. 99–102.
10. Франко І. Із лектури наших предків XI в. // Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василенко; Художн. оформл. І.Б. Шутурми. – Львів: Каменярь, 2002. – С. 96–106.
11. Франко І. [рецензія] К. Харлампович. Острожская православная школа, историко-критический очерк (Киевская старина, 1897, V і VI, стор. 177–207, 303–388). // Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 54. – С. 82–84.
12. Франко І. Матеріяли до історії гал.[ицького] руського шкільництва в рр. 1801–1848 // Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією Івана Франка. – Львів: Накл. НТШ, 1902. – С. 174–257.
13. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1910. – 444 с.
14. Франко І. Народні школи на правобережній Україні // Народ. – 1893. – № 16. – С. 163–165.
15. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами. Вступ // Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 45. – С. 24–40.

16. Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічу снятинським) // Народ. – 1892. – № 7–8. – С. 100–104.
17. Франко І. О[тець] Антін Петрушевич. Ювілейна сільветка // Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 54. – С. 280–306.
18. Франко І. Передмова // Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією Івана Франка. – Львів: Накл. НТШ, 1902. – С. V–VI.
19. Франко І. Перше руське просвітне товариство з рр. 1816–1818 // Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією Івана Франка. – Львів: Накл. НТШ, 1902. – С. 258–276.
20. Франко І. Середні школи в Галичині в рр. 1875–1883 // Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46, Ч. 1. – С. 418–434.
21. Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 // Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією Івана Франка. – Львів: Накл. НТШ, 1902. – С. 277–304.
22. Франко І. Університети в Росії // Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46, Ч. 1. – С. 491–512.
23. Франко І. Ученицька бібліотека в Дрогобичі // Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 15–22.
24. Франко І.Я. Др Остап Терлецький. Спомини і матеріали // Записки Наукового Товариства імені Шевченка: Т. L: виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. – 1902. – С. 1–64.

НАГУЄВИЦЬКИЙ ПЕРІОД У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА (ЕПІЗОДИ З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ)

У статті коротко проаналізована багатогранна інтелектуальна спадщина І. Франка під час його дворічного перебування в рідному селі у 1881–1883 рр. Досліджено непрості побутові умови, в яких він проживав, та складне фінансове положення, які, тим не менше, дали геніальні результати: видавництво часопису, написання літературних шедеврів, здійснення ґрунтовних історичних, етнографічних досліджень, а також численні переклади творів німецьких, французьких англійських та російських класиків.

Зазвичай прийнято вважати, що с. Нагуєвичі – це лише дитячий період у житті й творчості Івана Франка. Іноді у детальнішій біографії письменника можна зустріти коротку згадку про дворічне його перебування в рідному селі з 1881 по 1883 рр. А однак це був період поєднання наукової, видавничої, громадської, просвітницької, літературної, перекладницької діяльності 25-літнього Франка з тяжкою сільськогосподарською працею.

На сьогоднішній день нагромадилося чимала кількість критичних історико-літературних досліджень про діяльність та творчість І. Франка, у яких переосмислюється радянська інтерпретація його творчості. Зокрема, варто згадати про праці Р. Горака «Бажав я для скованих волі», В. Галика «І знову бачу тя, село моє родинне», Р. Пастуха «Велет із Нагуєвич», «Франкова доля», Ю. Стецика «Історія Нагуєвич – родинного села Івана Франка (до кінця XVIII ст.)» [5], [3], [7], [8], [9]. Однак у цих роботах немає детального аналізу діяльності І. Франка у зазначений період, чим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Збережені листи Івана Франка є основним джерелом відомостей про його діяльність в цей період. Як зауважує В. Галик, саме епістолярна спадщина дає змогу заповнити окремі прогалини у франкознавчих студіях [4, с. 59]. Ми опрацювали не тільки його листи за період з 1881 по 1883 рр., але й також за наступні роки, у яких він згадує про перебування в Нагуєвичах.

Батько І. Франка помер, коли хлопцю виповнилося 9 років, мати – у 16. Вітчим Григорій одружився вдруге, тож у цей час на обійсті проживали він з мачухою, Іван, двоє молодших братів і сестра. Найбільш детальніший опис побутового життя І. Франка у цей період можна зна-

йти у листах до його друга, однодумця, журналіста і перекладача Івана Белея.

Влітку 1881 р. він писав: *«Досі не було часу – робота в полі коло вієса, котра раз у раз перериває мені роботу коло «Фауста». В перервах ладив я переклади з Гете, котрі післав тобі, читав Гетеві драми, Рейнекеліса та Дарвіна»* [10, с. 285].

У листі до М. Белея за березень 1882 р. знаходимо такі рядки: *«Я цього тижня нічого нічого не робив – весна була, треба було робити в полі, орати та в лісі стратив днів з кілька. Всього, що зробив на приханці, се те, що скінчив Опотатороетіса – це не переписані, пришло дець в четвер, звів до купи і переписав статтю про шляхту»* [10, с. 306].

Ще через три місяці він напише: *«От і я, Бог бачить, досить занятий, цілими днями – то коні пасти, то коло сіна, то в ліс, вечором у нас не світиться, то й лягай спати, а хоч би й світилося, то чоловік змучений, як сто чортів, – а все-таки я часом урву хоч настільки часу, щоб написати яку-небудь статейку або прочитати децю»* [10, с. 312].

У радянський час багато моментів із біографії «Каменяра» викривлювалися або й зовсім замовчувалися, на інших же навпаки концентрувалася непомірно велика увага. Зокрема жодна екскурсія не обходилася без цитування наступного уривка із листа до І. Белея за жовтень 1881 р.: *«Іду, здається, нині до Дрогобича, хоть, правду кажучи, не знаю ще, в кого позичити чобіт, бо мої черевики рознеслися геть»* [10, с. 288]. Це робилося, на нашу думку, з кількох причин. Одна із них – висвітлити «доктора Франка» [це відповідає сучасному званню професора – авт.] як пролетарія, інша – більш загальніша: представити українського селянина як повністю безпорадного, що не може самостійно справитися із проблемами та постійно перебуває у боргах.

Тому навмисним виглядає замовчування факту, що вже максимум за 2 тижні Франко купив «чоботиці» за грошову допомогу, вислану його другом [пор. 10, с. 290]. Окрім того, через 5 років у листі до майбутньої дружини І. Франко так характеризував своє положення: *«Вітчим дуже любить і поважає мене, о братах, звісно, й говорити не треба. Я досі, чим міг, запомагав їм, хоч хазяйство у них зовсім не таке малесеньке, в довгах ніколи не бували, держать наймичок і наймитів і в разі тяжкої потреби і я міг би о них хоч трохи опертися»* [11, с. 34].

Вітчим Григорій відіграв у житті письменника велику роль і до кінця свого життя І. Франко згадував про нього з глибокою повагою. Саме завдяки його праці обдарований син сільського коваля зміг закінчити Дрогобицьку гімназію й поступити у Львівський університет. *«Вітчим мій рад би був, щоб я конче добивався якого становища [тобто, здобути*

у Відні ступінь доктора філософії, чого він і досягнув у 1893 р. – авт.], – *звісна річ, чоловік у тім лиш бачить вище щастя, що стоїть вище нього своїм становищем. Не знаю, що скаже на мій намір сидіти дома. Заставить до роботи, се певно, але я тепер дужий став, роботи не боюся. А попри те, може, дасться і між людьми децю зробити*», – писав Франко ще жовтні 1880 р. до свого друга, публіциста, громадського й політичного діяча Михайла Павлика.

Як можемо бачити, роботи Франко дійсно не боявся. Окрім того, дуже багато допомагав односельцям у громадських справах, юридично оформлював різні звернення та запити, наприклад, прохання до Високої цісарсько-королівської Ради шкільної крайової про виділення коштів на закінчення будови громадської школи тощо [пор. 10, с. 600], упорядковував громадські документи [1, с. 28].

Також проводив серед селян і просвітницьку діяльність. *«Я читав їм деякі дрібні штуки: «Марію», «Сон», «Кавказ» і др. Просто поражені були, як могло на нашій мові бути щось таке написане!»* [10, с. 301].

Основну частину творчої діяльності Івана Франка у Нагуєвичах складає видавнича діяльність.

Ще за рік до переїзду в село наприкінці 1880 р. в І. Франка та І. Белея обдумували концепцію абсолютно нового для тогочасного українського середовища літературно-наукового періодичного часопису. У фінансовому плані заснування власного україномовного видавництва на окупованій Галичині ХІХ ст. можна порівняти із заснуванням сучасного якісного телеканалу.

Аналізуючи його листи до Федора (Хведора) Вовка та Михайла Драгоманова, бачимо, як ретельно готувався журнал до випуску.

«Часопись має виходити раз на місяць, об'ємом в 3 листи, а зміст белетристично-науковий. На наукову часть думається покласти більшу вагу, ніж досі кладено в наших часописах, а предмети мають бути трактовані по можності популярно, через що уникати буде ся перекладів, котрі завсігди для наших мужиків а й для многих з інтелігенції трохи потяжкі. Крім того, думка є давати в коженім н[оме]рі на початку портрети всяких учених та заслужених людей з короткими звітками про їх життя й роботу. Се не обтяжить занадто бюджету, бо у нас є чоловік, що з дереворитів (надрукованих на папері) вміє знімати цинкографії, що прийдеться досить дешево. А главное, була б заохота сторонніх людей, щоб читали» [10, с. 256].

Трохи нижче майбутній редактор додає: *«Ми хотіли б писати і одверто, не крутячи та фальшивлячи, і заразом спокійно та науково, щоб прокураторя не могла за що-небудь причепитися. Задля того ми ду-*

мали б на разі оброблювати питання менше дразливі, а важні, як, напр., питання біологічні, психологічні та культурно-історичні, а з економічних також такі передовсім, у котрих найлегше мож зацитуватися цифрами та фактами історичними (питання про людність, про гроші і т. д.)» [10, с. 257].

Перший номер «Світу» вийшов у Львові 10 січня 1881 р., однак із переїздом на село праця над журналом не припинилася.

«Зважте самі, серед яких обставин він видається. Я ось уже звиш 7 місяців сиджу на селі, без книжок, без газет, без ніякісіньких зносин, пильнований жандармами, а Б[еле]й, зайнятий раз у раз при «Ділі», не має часу до іншої праці, і добре ще й так, що хоч зредагує н[оме]р з готових матеріалів та веде кореспонденцію. З наших людей до роботи ніхто не береться, з України, крім одного Кон[исько]го, не присилає ніхто нічого, а хоть і присилають, то вірші. Тож, думаю, Ви і не подивуете тепер, чому в моїх статтях помилки [мається на увазі «похибка історична» в критиці І. Франка на поему «Гайдамаки» Т. Шевченка – авт.], – все писане на селі, з пам'яті і без справок, а писати треба було», – розповідає М. Драгоманову про процес видання свого часопису в листопаді 1881 р. [10, с. 293].

Незважаючи на постійні фінансові труднощі, низькі можливості провінційного транспортного й поштового сполучення, а відповідно невчасну доставку книг і кореспонденції, один за другим виходять все якісніші номери часопису. «Титан праці», як заслужено називали І. Франка, помістив у ньому цілий ряд власних наукових статей з економіки, історії, психології, культури, біології, релігії, власних й перекладених віршів, та велику повість про самоорганізацію й боротьбу бориславських заробітчан «Борислав сміється» (яка, однак, так і не була завершена, оскільки журнал перестав існувати).

В. Галик у дослідженні про маловідомого нині польського інженера-архітектора, редактора, краєзнавця та перекладача Едмунда Леона

Мал. 1. Перший номер літературно-наукового часопису "Світ" за 10.01.1881 р. Из фондів Літературно-меморіального музею І. Франка КЗ ЛОР «АДІКЗ» Нагуевичі

Солецького зауважує, що в цей час І. Франко послуговувався його домашньою бібліотекою у Дрогобичі [4, с. 66].

Окремі творчі зацікавлення письменника у період 1881–1883 рр. складали історичні та етнографічні дослідження.

І. Франко фундаментально опрацьовував й аналізував великі масиви статистичних даних, документів та різних фактів. Це особливо яскраво проявилось у його численних історичних та етнографічних дослідженнях, серед яких розвідка «Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу», «Історія української літератури», «Жіноча неволя в думах і піснях народних».

Мабуть, найбільшу кількість написаного в Нагуєвичих Іваном Франком було опубліковане в газетах.

Із його оповідань та нарисів на сільську тематику, написаних за ці два роки, можемо згадати «Слимака» (вперше надруковано в «Календарі товариства «Просвіта» на рік звичайний 1882»), «Циганів» («Діло» від 18 та 22 листопада 1882 р.), «Історію моєї січкарні», «Сам собі винен», «Ліси і пасовиська», («Ілюстративний календар товариства «Просвіта» на рік переступний 1884»), цикли поезій «Осінні думи» та «Галицькі образки (збірка «З вершин і низин», 1887 р.). На жаль, на сьогодні втрачена велика психологічна поема «Історія лівої руки» про матір Стебельського – одного з героїв одіозного оповідання «На дні».

В цій поемі самоук-психолог зобразив *«образок нашого урядництва»* [10, с. 251], а також *«бажав би разом показати, як гніт подружжя без любові деморалізує і до крихти руйнує жєницину, а, з другого боку, як думка тої жєницини під впливом гніту із звичайного стану доходить зразу до божєвільного пієтизму, а далі до божєвільної «богонєнависті» і до пропаганди тої нєнависті між народом.*

Трохи подібна (до половини) тема оброблена, коли собі пригадуєте, в романі Гонкурів «M-me Gervaise», тільки ж там показано перехід жєницини вольнодумної до девоції, а мати Стебельського, натура сильніша морально, ступає о крок далі, – впрочім, при більше тому сприяючих обставинах» [10, с. 329].

Взагалі тема морально сильної людини, і зокрема жінки, пронизує усю творчість І. Франка.

Однак художньою перлиною письменника за ці роки безсумнівно можна вважати історичну повість «Захар Беркут», що стала шедевром світової літератури. Написана вона восени 1882 р. на конкурс львівської газети «Зоря» [пор. 2, с. 19].

Головну ідею повісті автор коротко сформулював так у листі до Омеляна Партицького: *«Тісна організація громад може єдино дати підста-*

ву до сильної великої організації крайової» [10, с. 344]. Більш детально описав у листі до М. Павлика: «[...] я пишу повість історичну, з XIII віку (напад монголів), і ідеальну (по поняттю характерів, хоч реальну по методі написання, так як і Флоберова «Salambo»), в котрій стараюсь на підставі тих немногих актів історичних про давнє громадське життя показати життя самоуправне, безначальне і федеральне наших громад, боротьбу елемента вічево-федерального з деструктивним князівсько-боярським і вкінці з руйнуючою силою монголів. Повість та, хоч і містить у собі багато історичної і неісторичної декорації, все-таки, надіюсь, збудить живий інтерес і у сучасних людей» [10, с. 330].

Ми наведемо тут далеко неповний перелік його статей у «Громадському Друзі», «Правді», «Вольному слові», «Ділі», польській газеті «Ргаса»:

«Галицька індемнізація», «Наше теперішнє положення», «Глухі вісти», «Письма из Галиции», «Крестьянские стремления и мечтания; расчеты на войну с Россией», «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людоді видавництва», «Війни і військо», «Мислі о еволюції в історії людськості», цикл статей про творчість Шевченка: «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка», «Темне царство», «Відносини Шевченка до жінок і його пісні до жінок», «Відносини українського народу до жінчин і українське жіноче питання», «Жіноча неволя в думках і піснях народних».

Багато дописів присвячено насущним питанням: про дрогобицьку фабрику парафіну й керосину, на якій працювало 300 робітників, докладна характеристика шкільної (нормальної та гімназійної) системи освіти в Галичині, задля чого опрацював дані «з кількох сот справоздань», а також збирає і опрацьовує матеріали і документи про історію закладання шпихлірів в Галичині і т.п.

Кореспонденція І. Франка на тему фабрики була надрукована в газеті «Ргаса», 1880, 19 жовтня, 14 листопада, 11 грудня; 1881, 10 лютого, 30 травня, 20 червня [6].

Дрібні статті: «Становище селян села Нагуєвичів» 20 липня 1881 р. «Ргаса», «Знадоби до статистики України. І. Лісові шкоди і кари в с. Нагуєвичах» («Світ»).

З німецької мови, якою володів досконало, перекладав філософську трагедію «Фауст» та інші твори Й. Гете, а також поеми Г. Гейне; із французької почав перекладати сатиричний збірник «Відплата» В. Гюго; з англійської – сонети В. Шекспіра, з російської – роман «Мертві душі» М. Гоголя, першу частину поеми «Російські жінки» М. Некрасова [пор. 10, с. 264–358].

Сам перекладав німецькою народні пісні, «Кавказ», «Сон» та інші поезії Т. Шевченка. На закиди, що не вартує перекладати Шевченка на німецьку, щоб не заборонили читати в школах, відповідав: «[...] *се чисто смішна річ: не бійся, «Перебендю», «Невольника» та «Івана Підкову» не заборонять, а «Кавказу», «Сну», «Марії» та «Неофітів» і так не пустять*» [10, с. 307].

Незважаючи на тяжку сільськогосподарську роботу, дворічний період перебування І. Франка в Нагуєвичах був також часом дуже плідної наукової, літературної, видавничкої, перекладацької, просвітницької та громадської праці. Це приклад ефективного поєднання фізичних та інтелектуальних навантажень. Ґрунтовний аналіз умов, у яких він добився таких результатів, дозволяє по-новому оцінити геній Каменяря.

1. «І знову бачу тя, село моє родинне...» (вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упорядкування, передмова і коментарі Володимира Галика. – Дрогобич: Коло, 2007. – 144 с.

2. Возьняк М. Пам'яті Івана Франка / Михайло Возьняк. – Відень: Друкарня Гольцгавзена, 1916. – 104 с.

3. Галик В. М. «І знову бачу тя, село моє родинне...» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі). – Дрогобич: Коло, 2007. – 144 с.

4. Галик В. До історії взаємин та співробітництва Івана Франка з редактором «Gazety Naddniestrzańskiej» – Едмундом Леоном Солецьким (за матеріалами епістолярної спадщини) / В. Галик // Проблеми гуманітарних наук. Історія. – 2015. – Вип. 36. – С. 59–71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_ist_2015_36_7.

5. Горак Р. Д. Бажав я для скованих волі... / Роман Дмитрович Горак. – Львів: Апріорі, 2015. – 320 с.

6. Енциклопедія життя і творчості Івана Франка [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.i-franko.name/uk/Corresp/1880/1880-10-13mip.html>.

7. Пастух Р. Велет із Нагуєвич. – Дрогобич: Послід, 2016. – 240 с.

8. Пастух Р. Франкова доля. – Дрогобич: Коло, 2006. – 192 с.

9. Стецик Ю. Історія Нагуєвич – родинного села Івана Франка (до кінця XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 18–31.

10. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 48. – 767 с.

11. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах / Іван Франко. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – 812 с.

**«КОЛИ, ЯК «КОБЗАРІ», МИ ТОПЧЕМОСЯ МІЖ
ЛЮДЬМИ...»: ВШАНУВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В
ДРОГОБИЧІ У ДОБУ ІВАНА ФРАНКА (1874 – 1914 РР.)**

*205-м роковинам
від дня народження Тараса Шевченка*

Дана студія покликана не тільки узагальнити енциклопедичні чи добре відомі в історіографії факти про вшанування Тараса Шевченка в Дрогобичі, але й ввести до наукового дискурсу зовсім невідомі епізоди до історії витоків Шевченкіани у Дрогобичі, а також її подальший розвиток в період життя і творчості Івана Франка. Важливо також з'ясувати хто перейняв і продовжив справу дрогобицької Шевченкіани І. Франка, зокрема в інтелектуальному середовищі його друзів, учнів чи звичайних читачів тих творів, які стосувалися перекладів та інтерпретацій текстів Т. Шевченка. З іншого боку, маємо за мету простежити діалог між національними громадами, який стверджувався довкола спадщини Т. Шевченка між представниками передовсім української та польської інтелігенції Галичини, і врешті, встановити факти, за яких цей діалог припинявся. З іншого боку, завдання розвідки полягає у накопиченні інформації на захист нашої тези про те, що спадщина Шевченка ніколи не була національною власністю, вона була національним надбанням, яке знаходилося спочатку у відкритому, а згодом і вільному (перекладеному) доступі для читачів різних національних громад імперії Габсбургів.

Починаючи з 1870-х рр., публічне відзначення Шевченківських днів у культурному просторі інтелігенції українців, поляків та євреїв Дрогобича, як і в усій Галичині, поволі стає звичною практикою, при цьому для українців Шевченкіана, зрозуміло, являла собою центральною подією громадського календаря, каталізатором національного руху і виявом власної ідентичності.

У науковій літературі добре відомо, що Іван Франко був одним із перших у Дрогобичі, хто опрацьовував і систематизував інформацію бібліотек міста Дрогобича (гімназійну, школи оо. Василіан, приватні тощо) і врешті саме під час своїх навчальних студій зумів переосмислити значення спадщини Тараса Шевченка для «Галицької Каліфорнії» і українського народу в цілому, перейнявши фактично просвітницьку візію Шевченка у свою власну титанічну працю [10]. Важливу роль у розвитку власних поглядів на творчість Т. Шевченка безумовно відіграла

участь І. Франка у Товаристві «Просвіта», до якого він записався ще у студентські роки (хоча є достовірні дані, що у Дрогобичі Просвіта організувалася значно пізніше, мабуть йшлося про тимчасову організацію «Просвіти» під керівництвом І. Верхратського [17, с. 287–293]). Врешті перші студії І. Франка над творчістю Т. Шевченка відбувалися у період навчання гімназії. Збереглися спогади однокласника І. Погорецького, у який він згадує, як у 1874/75 навчальному році вони разом із колегою Рошкевичем приходили до І. Франка на квартиру, що знаходилася по вул. Бориславській. Саме тут І. Франко «запалював» однокласників читанням поезій Т. Шевченка [11, с. 72]. Врешті І. Франко мав особливе захоплення популяризувати Т. Шевченка власним декламуванням. Наприклад, на Різдваїні свята 1875 р., гостюючи у сім'ї Рошкевичів у Лолині, Михайлина Рошкевич згадувала, що «...Франко брав живу участь у забавах, а передусім поривав старших своїми декламаціями Шевченка, наприклад «Гамалія» і інше...» [11, с. 83]. Врешті під час навчання в університеті на І. Франка і його просвітницьку місію у популяризації спадщини Т. Шевченка основну роль відіграв М. Драгоманов. Невипадково вже одразу після ув'язнення І. Франко пише у рідній садибі в Нагуєвичах (20–21 вересня 1881 р.) студію, присвячену «Гайдамакам» Т. Шевченка [15, Ч. 8–9, с. 158–161]; [15, Ч. 10, с. 171–172]. Тоді Франко висловив уперше значення критики Шевченківських творів, а також важливість його патріотизму для українського народу обох імперій Російської та Австро-Угорської: «Що іменно в «Гайдамаках» козацький патріотизм Шевченка починає ставати в суперечність з його симпатіями до вбогого, обідраного люду, се бачимо і з того неприязного кивка, який дає поет сучасним панам-українцям, потомкам тих козацьких старшин, обогатившихся народною недолею [15, Ч. 10, с. 172]. У листі до М. Драгоманова І. Франко звертає увагу на те, що у Нагуєвичах він усе змушений був пригадувати із пам'яті, адже доступу до міських бібліотек він мав вкрай мало, відтак Шевченка він попросту знав «від А до Я» [14, с. 293].

Скажімо, 28 лютого 1914 р. у передньому слові до перевидання «Темного царства» І. Франко писав, що: «Оця студія була написана восени 1881 р. в моїм ріднім селі Нагуєвичах як друга часть «Причинків до оцінення поезій Тараса Шевченка» (надруковано у Львові 10.12.1881 р.), яких перша часть була присвячена розборові поеми «Гайдамаки». Обі часті були друковані в часописі «Світ, ілюстрована літературно-наукова часопись», видаванім у Львові в р. 1881, чч. 8–9, ст. 158–161, ч. 10, ст. 171–2, ч. 11–12, ст. 195–199 і ч. 13, ст. 221–4. Тільки другу з тих студій вважаю потрібним передрукувати тепер як річ, на мою думку, досить заокруглену та непередавнену, і випускаю її в світ длявшану-

вання пам'яті великого українського поета в день сотих роковин його народин. Непередавненою вважаю свою студію тому, що «темне царство», змальоване в ній, у своїй суті не змінилося й досі, незважаючи на небагато світліші роки, і якраз тепер ще раз виявило свою силу та снагу заборонаю врочистого святкування пам'яті великого українського поета в головнім місті України. Передруковуючи сю студію по 33 роках, я поробив у тексті деякі, не дуже значні, мовні, стилістичні та річєві поправки та подавав нотки. В основі вона лишилася незмінною...» [13, с. 131]. 20 листопада 1881 р. на весіллі у свого брата Захара, І. Франко продовжував популяризувати Т. Шевченка, декламуючи його вірші усім присутнім [11, с. 264]. Це властиво і була просвітницька праця письменника для свого народу. Наприкінці свого життя І. Франко зумів доповнити «нагуєвицькі рефлексії» про твори Шевченка новим дискурсом та літературою, яка існувала станом на 1914 р. Звідси галицька Шевченкіана отримала нове бачення і критику, які однак були призупинені приходом І-ї Світової війни.

Для інтелігенції Галичини І. Франко написав чимало статей та розлогих розвідок, присвячених Тарасу Шевченку, які публікувалися не тільки на сторінках часопису «Світ», серед найвідоміших «Темне царство» (з уточненнями у 1914 р.), «Відносини Шевченка до жінок і його пісні до жінок» (листопад 1882 р.) [13, с. 153–154] та ін. Так, у листі до М. Павлика від 12 листопада 1882 р. І. Франко писав: «По часті критики я задумую в слідуючій річнику «Світу» писати дальші розбори Шевченка, а іменно, написати ще одну статтю «Женщина-мати в поемах Шевченка», де би розібрав в одній обширній рамі «Катерину», «Наймичку», «Відьму», «Неофіти» (з сокрушенням Згарського, а особливо Огоновського) та «Марію», яко модифікації одного типу матері, до котрого Шевченко вертався кілька разів і оброблював його все в вищій, ідеальнішій поніманні» [14, с. 324–332]. У цей же час розвивати Шевченкіану І. Франко змушений був зупинити у Нагуєвичах, позаяк йому бракувало часу через завершення «Захара Беркута» та постійну допомогу неписьменним у рідних Нагуєвичах: «...Отсе, господи Сусе, я пишу та й пишу нині цілий день! Пора кінчати, бо старий «Захар Беркут» жде, а тут ще й рекурси треба робити нашим християнам проти нового податку ґрунтового. Затим бувайте здорові і відписуйте живенько!» [14, с. 332].

Цікаво, що І. Франко добре знав просвітницькі наслідки перекладів творів Т. Шевченка у імперії Габсбургів, тому він із усією серйозністю узявся перекладати у січня 1882 р. на німецьку мову поезії «Кавказ» та «Сон». Про ці переклади дуже похвально відгукувалася тогочасна критика, врешті це були перші німецькомовні тексти цих віршів Шевченка

[11, с. 269–270]. Хоча О. Коницький вважав, що І. Франко забагато вводить провінційних термінів у ці переклади, віддак радив письменнику дотримуватися «... однієї мови Т. Шевченка» [11, с. 275]. У липні цього ж року І. Франко вперше перекладає на німецьку мову поезію Т. Шевченка «Не сама я ходила», а вже у вересні – поезії «Світе ясний, світе тихий» та «В неволі, в самоті немає», а в грудні – «Садок вишневий коло хати» [11, с. 279, 281–282, 289]. У полеміці із Є. Желехівським, який вважав, що не вартує перекладати Шевченка на німецьку, щоб не заборонили читати в школах, Франко відповідав: «... се чисто смішна річ: не бійся, «Перебендю», «Невольника» та «Івана Підкову» не заборонять, а «Кавказу», «Сну», «Марії» та «Неофітів» і так не пустять» [14, с. 307].

Поборник народної соціальної справедливості і приятель І. Франка – Едмунд Леон Остоя Солецький (1842-27.02.1896 рр., польський інженер, архітектор, перекладач і редактор дрогобицької «Газети Наддністрянської») все частіше почав схилитися до формування псевдо у авторстві власних текстів з метою уникнення зайвої цензури чи переслідувань. Саме у 1880-х рр. слово Великого Тараса Шевченка дуже часто давало можливість галицькій інтелігенції проектувати актуальні проблеми суспільства безпосередньо на сторінки періодичних видань, поширюючи, тим самим, ідею боротьби за власні права у «поліційному світі» імперії Габсбургів.

У «Дрогобицькій каліфорнії» проектування Тарасового слова для щоденного пояснення життя різних соціальних категорій населення дуже часто відбувалося в надійній взаємопідтримці між українською, польською та єврейською інтелігенцією, яка, властиво, й зародилася в часі тотального цезурного контролю за культурною діяльністю етнічних меншин з боку жандармерії. До слова, інтелігентний трикутник «І. Франко – Е.-Л. Солецький – С. Ковалів» був одним із основних рушійних центрів популяризації творчості Т. Шевченка в соціальному середовищі «Нафтового підгір'я» в українські та польські національних громадах. Шевченківські гасла об'єднали цих трьох галицьких соціалістів у єдину візію відстоювання права нафтовиків і селян «Галицької Каліфорнії» через щоденну популяризацію інформації у літературі та публіцистиці. Ця тріада письменників та перекладачів фактично складала основу нечисельного гуртка, організованого І. Франком для поширення соціалістичної літератури серед робітників Борислава і Дрогобича у 1882–1883 рр., хоча сам Е.-Л. Солецький тоді ще публічно не презентував соціалістичних поглядів [4, с. 114].

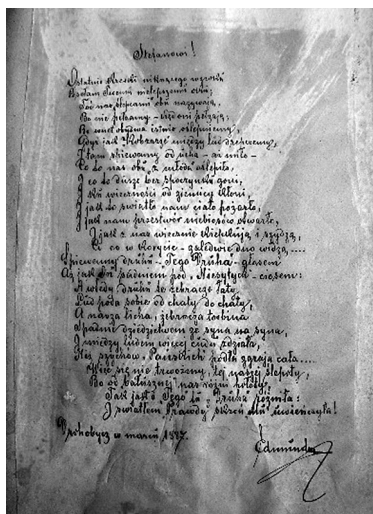
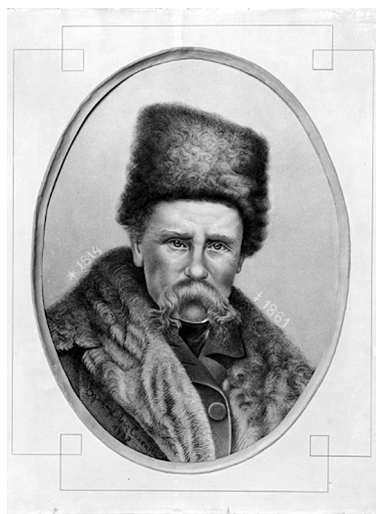
Редагуючи рубрики «Gazety Naddniestrzańskiej», Е.-Л. Солецький починає роботу над системним перекладом творів Т. Шевченка на польську

мову, що для Дрогобиччини та й усієї Галичини стає доволі таки новим явищем, адже у той час далеко не усі твори Шевченка були відомі польсько-маловідомому населенню Галичини. У першому номері газети за 1886 р. редактор зазначає, що вже в другому номері «Gazety Naddniestrzańskiej» за цей рік будуть друкуватися впорядковані ним у польському перекладі поезії Тараса Шевченка із Празького видання, застерігаючи читача: «... якщо дозволить цісарська державна прокуратурія» [32, с. 7]. Це було двотомове видання 1876 р., яке містило маловідомі на той час для Галичини вірші заборонені в Росії: «Марія», «Царі», «Гімн черничний», «Якби ви знали, паничі». І. Франко вважав, що цей «Кобзар» серйозно сколихнув тогочасну молоду інтелігенцію у справі мови і просвіти: «Справа язика й народности не переставала дратувати молодих умів...», а «...двотомове видання Шевченкового «кобзаря», а особливо другий том...піддало тим спорам багато радикального духа» [11, с. 101]. Врешті свою газету Е.Л.Солецький певний час також друкував у друкарні НТШ у Львові. Щоправда з невідомих причин у наступних числах газети автор таки не опублікував своїх перекладів, щоправда є припущення, що на це впливала кореспонденція та ропорядження від цісарсько-королівської прокуратурії у Львові.

Натомість 1 квітня 1886 р. Е.-Л.Солецький публікує докладний опис урочистостей, організованих національними громадами Дрогобича на честь 25 роковин від дня смерті Тараса Шевченка [30, с. 5–6]. Як виявилось, заходи відбувалися 31 березня 1886 р. за тісної підтримки львівського комітету українського народного театру під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького, у Дрогобичі відбувалася театральна вистава, кошти від квитків котрої були спрямовані на призначення стипендії ім. Тараса Шевченка. У програмі заходу І. Гриневецький виголосив вступне слово, у якому із запалом виголосив історичну тяглість української культури і зв'язок усього українського народу із Т. Шевченком. Далі розпочався І-й акт за твором «Назар Стодоля», за ним у програмі було передбачено пісенний номер артиста К. Ласковського, який заспівав «Замовлки торбани». У третій частині заходу І. Біберович виголосив славнозвісну «Причинну» Т. Шевченка. Наступними у програмі були демонстровані твори «Батько на заручинах», а також зведений хор під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького заспівав «Заповіт» Т. Шевченка. Е.-Л. Солецький зауважив, що театр Дрогобича був переповнений, адже на свято зійшлися громадяни не тільки міста, але й найближчих сіл. Врешті посеред театральної сцени посеред квітів знаходився великий портрет Т. Шевченка, який, зі слів Е.-Л. Солецького, настільки підняв силу духу і захоплення у залі, що здавалося «...

немовби сам Тарас Шевченко керував театральним хором... , благаючи аби ми усі «єдналися і браталися!»» [30, с. 5]. Автор також зауважив, що у Дрогобичі ще не було такого заходу, який би налічував понад 300 осіб різного соціального стану «від кожуха до шляхтича», що явно засвідчувало збільшення популярності гасел Т. Шевченка серед населення Дрогобиччини, тим самим заохочуючи його до нового життя, «...здавалося що заповіт Шевченка міг здійснитися ще за наших часів» [30, с. 6], [4, с. 114]. По закінченню урочистостей було також зачитано кілька привітальних телеграм на честь Т. Шевченка.

Властиво у березні 1887 р. Е.-Л. Солецький присвячує річниці Тараса Шевченка окремий портрет, який малює у подарунок своєму приятелю та колезі І. Франка – Стефану Коваліву з Борислава. Сьогодні цей портрет зберігається у фондах музею «Дрогобиччина» [3], який вдалося презентувати спільно із головним хранителем фондів до 200-х роковин Т. Шевченка [12].

(Портрет Т.Шевченка,1887 р., Дрогобич, авт. Е.Л.Солецький.
Папір, рисунок)

Цікаво, що на звороті Е.-Л. Солецький написав польською мовою вірша-присвяту Стефану Коваліву, який фактично містить у собі візію не тільки ширшої популяризації ідей та спадщини Т. Шевченка, але й ключові натяки програми реформування політичного життя Галичини по відношенню до прав різних народів. Врешті у вірші автор демонструє солідарність польської національної громади із прагненнями україн-

ців у Дрогобичі, а відповідно і солідарність із гаслами Т. Шевченка та І. Франка. Вірш не випадково написаний на звороті, позаяк цілком вірогідно не міг бути неопублікований в періодиці у зв'язку із цензурою:

«Стефанові!

Останні штрихи проникливого взору
Підношу перед очі Твої вгору;
Хоч нас «сліпцями» обидвох зовуть,
Бо не плазуємо так, як вони повзуть.

Осліпнемо й насправді скоро ми,
Коли, як «Кобзарі», [ми] топчемося між людьми
І там співаємо від вуха? аж нам мило?
Про те, що «з молоду» нас засліпило.

Про те, що душу без спочину гонить
Й до вічності від землі клонить.
І як то світло тіло нам палило,
І як небесний простір нам вітрило.

І як завжди кепкують з нас, глузують
Ті, що в кориті? одно заледве чують.
Співаймо, друже, «Того Друга» гласом
Аж поки на «неситих» не постукаймо ударом.

А тоді, друже, ті жебрацькі лати
Люд буде нести від хати до хати.
А наша лиха жебрача торбина
Звалиться спадком від сина на сина.

Поміж народом твориться більше дива,
Ніж «панських» штихів підла зграя ціла.
Тож не лякаймося тої нашої сліпоти,
Бо відрізняє нас від «витріщеної» голоти.
Так як і «Того Друга» вирізняла
І світлом «Правди» чоло йому увінчала.

*Дрогобич,
у березні 1887 року*

1 лютого 1888 р. Е.-Л. Солецький опублікував на шпальтах своєї газети некролог про смерть Юрія Федьковича, у якому звертає увагу

дрогобичан на значенні творчості Тараса Шевченка у творчому добробку мислителя, а також і для населення Буковини та Галичини в цілому. Врешті однією із ключових заслуг Ю. Федьковича редактор вважав властиво переклади творів Т. Шевченка різними мовами [19, с. 1].

Окрему увагу цього року редакція газети приділила опису подій, які були приурочені до 27-ї роковини смерті Т. Шевченка, а також 50-ї річниці «русалки Дністрової» Маркіяна Шашкевича. Як виявилося, об'єднаний літературно-музичний захід відбувся 15 квітня 1888 р. за сприяння комітету, до числа котрого входили, як українці, так і поляки [45, с. 3]. Це вперше публічно засвідчило солідарність двох національних громад Дрогобича у вшануванні спадщини українського генія Т. Шевченка. Зокрема у програмі було передбачено виступ аматорського хору на слова Гушалевича та музику Вахнянина під керівництвом якогось пана К.К. Також на урочистостях можна було помилуватися відомими європейськими творами, зокрема прозвучали: фортепіанне соло твору Бетховена «Grant Septuor. Fortepiana 4», фінальна арія Донізетті «Lucia di Lamermoor», твір Готфрі «Любов і весна» у виконанні соло-сопрано і фортепіано, а також пісню твору К. Устияновича «Осінь», яка виконувалася під музику Лавровського дрогобицьким аматорським чоловічим хором. Також прозвучали пісні «У сусіда хата біла» С. Витвицького у форматі фортепіанного соло, «До ластівки» на слова Навроцького та музику Нижанковського у виконанні дуету тенора і баритона. Водночас було декламовано вірш Тараса Шевченка «Тополя», а також пісня на його ж слова «Завіщення моїм землякам на Україні» під музику Вербицького у виконанні соло баритона у супроводі двох хорів та фортепіано. Редактор зауважив, що вечір зібрав чимало глядачів, а доброчинна каса бурси ім. Івана Хрестителя збрала кілька десятків гульденів для харитативної підтримки у місті [45, с. 3].

У 1889 р. на сторінках дрогобицького часопису «Nowy» Kurjer Drohobuski» Е.-Л. Солецький опублікує розлогу статтю «Wady ludu naszego» [26, с. 2], [27, с. 2], [28, с. 2], [29, с. 2], у яку вкладає і переклад на польську Шевченкового вірша «І день іде, і ніч іде» [28, с. 2].

Про особливості захоплення Е. Л. Солецького поезією Т. Шевченка та її перекладами вперше повідомляє Г. Кохн (часто, як Кон), зазначаючи, що він переклав на польську «усього Шевченка» і це було наслідком глибокого його інтересу до української культури та вкрай добрим володінням української мови. Врешті із спогадів Г. Кона довідуємося, що остаточна мета Солецького полягала у перекладі на польську мову

усього тексту «Кобзара» [4, с. 113]. За словами Я. Грицака, ідея перекладу творів Т. Шевченка на польську мову в Е. Л. Солецького могла виникнути під «впливом особистого знайомства з І. Франком», а саме знайомство, мабуть, відбулося, коли І. Франко працював над темою Т. Шевченка після ув'язнення у Нагуєвичах [4, с. 112]. Зі свого боку, І. Франко у своїх рецензіях неодноразово згадував переклади творів Т. Шевченка на польську мову авторства Е. Л. Солецького [16, с. 162].

Із вище згаданого про діяльність Е.-Л. Солецького, С. Коваліва та І. Франка констатуємо, що зовсім не випадково напередодні дня народження І. Франка – 13 серпня 1913 р. було стверджено невідомий досі параграф № 55 регуляційних правил роботи в магістраті Дрогобича щодо заборони вести політичні засідання та офіційні документи «...мовою Івана Франка» (особливо у 1884–1885 рр.) [44, с. 3]. Зауважимо, що саме у цей час Дрогобич переживав наслідки кривавих виборів 1911 р., а тому будь-які прояви національного патріотизму цензурувалися із особливим поривом.

У часі, коли австрійська система соціального виховання будувала клаптиковий механізм взаємин між національними громадами, для українців, як корінного народу Галичини, власне цитати Тараса Шевченка пояснювали проблеми соціальних негараздів. Безумовно це стосувалося і основної частини населення Дрогобиччини, яка шукала відповіді на питання про причини відсутності самосвідомості у громадськості та про болючі проблеми у вихованні молодого покоління. Так, у середині грудня 1889 р. редакція газети «Новий Дрогобицький кур'єр» констатувала, що більшість селян повіту та передміщан Дрогобича й надалі живуть в бідних халупках з глиняною підлогою, часто поряд із худобою, з дірявим солом'яним дахом, без коминів і необхідної вентиляції. Такі умови життя явно були однією з головних причин появи частих епідемій тифу та скарлатини в регіоні [29, с. 2]. Водночас бідним був і раціон населення, який складався, в основному, із капусти та картоплі, адже збіжжя віддавалося або на посів, або на податок державі чи панам. Іншою характерною ознакою злиденності був одяг жителів повіту, який «лише на театральних дошках міг бути кольоровим, вишиваним та ошатно прикрашеним коралями». Натомість, в основному, в заболочених передмістях та селах люди носили «кожухи, які були часто подірвленими, солом'яного капелюха чи шапку отриману від діда, а то й прадіда». Такий одяг аж ніяк не охороняв тіла, ані взимку, ані влітку, і був не що іншим, як «магазином фамільних хвороб» [29, с. 2]. На думку журналістів, цілком не дивно видавалося, що на ґрунті «такого одягу і умов проживання, наш на-

род поетапно вмирав та животів» [29, с. 2]. В контексті складного соціального рівня проживання та катастрофічно низького ступеня інтелектуального розвитку цілком недивними і особливо актуальними видавалися журналістам пророчі слова Тараса Шевченка: «в нас діти лише місцями підростають, та й ті хто подорослішав не подають достатньої ініціативи для добробуту загального соціального рівня життя» [29, с. 2]. Водночас на шпальтах тієї ж газети зазначалося, що лише останнім часом була частина інтелігенції, яка вийшла з числа бідного люду, і яка вселяла надію на те, що окреслені реалії людського побуту «будуть незабаром предметом для музейних експонатів та археологічних виставок» [29, с. 2].

В цілому творчість Т. Шевченка позиціонувалася громадськими ді-

Надгробна стелла на могилі Едмунда Леона Солецького, міський цвинтар по вул. трускавецькій в Дрогобичі (авт. надгр. Францішек Кус, 1896 р.; світлив - В.Галик, 2013 р.)

ячами та журналістами Дрогобича, як влучний механізм для пояснення соціальної нерівності в суспільстві, в якому людина без привілеїв не мала змоги досягти бажаного результату. Редактор дрогобицької газети «Новий дрогобицький кур'єр» Е.-Л. Солецький у 1890 р. писав, що цілком не випадково, що у разі «йосифінської цензури» в народі вважалося, що багато говорити не можна, адже, як говорив Тарас Шевченко, «...аби чого лихого не трапилось» [25, с. 2]. Зовсім не випадково ці побоювання справдилися арештом Е.-Л. Солецького, причиною котрого були доноси недругів з Дрогобича про нібито порушення непереможної тези про масштат цесаря. 1 лютого 1890 р. цесарсько-королівський окружний суд Самбора оголосив вирок ув'язнити редактора «Газети Наддністрянської» терміном на 6 місяців, який також затвердив і найвищий трибунал у Відні. Відповідно дружина Е.-Л. Солецького змушена була писати лист-клопотання до імператора Франца-Йосипа про помилування [31, с. 3].

Перша публічна в історії міста 29-та річниця з дня смерті Тараса Шевченка святкувалася в Дрогобичі у вівторок 11 лютого 1890 р. в гімнастичному залі товариства «Сокіл» [33, с. 3]. Головний редактор газети «Новий Дрогобицький кур'єр» А. Мілерович першим опублікував інформацію про хід святкування, назвавши Т. Шевченка «великим українським кобзарем», подавши коротку біографічну довідку про нього та вказавши, що одним із перших перекладачів його творів на польську мову був Леонард Совінський («Гайдамаки», «Наймичка» та ін.). Як виявилось, ініціатором загальноміського святкування був поважний в сфері мистецтва та знаний директор українського театру «Руська бесіда» Іван Біберович, який зобов'язав передати усі добротинні надходження, виручені в часі святкувань, на користь убогої родини світлої пам'яті поета [33, с. 3]. У вступному слові І. Біберович звернув увагу слухачів на особливе значення творчої спадщини Т. Шевченка, підсилюючи, особливими театральними жестами та риторикою, його вклад у розвиток української пісні, літератури та слов'янської культури зокрема. Після короткої промови весь персонал театральної трупи виконав кантат з репертуару композитора Анатолія Вахнянина. Згодом увазі глядачів було представлено народну оперету Івана Котляревського «Наталка Полтавка» у супроводі добре знах в Галичині мелодійних пісень «Видно шляхи полтавські», «У сусіда все щасливе», «Я люблю Петруся» та ін. Урочистий концерт

Будинок Товариства «Сокіл» в Дрогобичі 1915

завершився мініатюрною постановкою українського актора та театрального художника Владислава-Казимира Плошевського (поляк за національністю), під час якої було презентовано образ Т. Шевченка викладений вогниками, які тримали актори. Журналісти відзначали, що серед польських гостей концерту було лише кілька гімназистів та інтелігентів. Натомість українська громада практично повністю заповнила зал [33, с. 3].

До нашого часу збереглися відомості, що під час свого навчання у Дрогобичі Василь Стефаник неодноразово брав активну участь у шевченківських заходах. Так, на одному із них у залі польського «Сокола» він виголосив лекцію про Тараса Шевченка, яко маляра [7, с. 2].

У другій половині XIX – першій третині XX ст. творчість Шевченка репрезентувалася в культурних проектах, як української, так і польської громад. Скажімо, 21 грудня 1899 р. в Дрогобичі відбувся концерт Товариства «Руська бесіда» та «Зоря», приурочений 100-річному ювілею відродження української літератури на ґрунті творчості Івана Котляревського [20, с. 3]. Концерт розпочався прологом на честь річниці Івана Франка у виконанні Григорія Кузіва. Згодом на відкритті виступив мішаний хор під керівництвом Бортнянського, який виконав «Заповіт» Тараса Шевченка [20, с. 3].

У 1900 р. річниці вшанування Т. Шевченка мали особливий розмах, безкоштовний статус для усіх охочих і охопили практично усе Самбірсько-Дрогобицьке Підгір'я. Наприклад, 12 квітня 1900 р. в четвер самбірська філія Товариства «Просвіта» з 15 00 год. по обіді в приміщенні зали «Готелю Народового» в Самборі організувала урочистий вечір, приурочений річниці Тараса Шевченка. В програмі вечора було передбачено: 1) Вступне слово; 2) Доповідь на тему: «Тарас Шевченко, як поет»; 3) Декламація однієї з поем Т. Шевченка; 4) Заклучна доповідь на тему: «Тарас Шевченко – патріот». Вхід на захід був безкоштовний і відкритий для всіх бажаючих [34, с. 4].

У понеділок 18 березня 1901 р. в міському гімнастичному залі Дрогобича відбувся концерт, присвячений 40-й річниці з дня смерті українського письменника Тараса Шевченка [46, с. 3]. У цей час зал мав й надалі дерев'яну конструкцію і вміщав заледве 400 осіб.

Показово, що саме в часі святкувань 40-х роковин від дня смерті великого кобзаря, рада магістрату Дрогобича включила в програму перейменування вулиць міста, окрему вулицю на пошану Тараса Шевченка. Одноійменна вулиця знаходилася по теперішній Міцкевича, а станом на 17 березня 1901 р. фактично простягалася від власності д-ра Фалка до вулиці Беднарської [49, с. 3]. Варто зазначити, що у 1901

р. посаду бургомистра Ксенофонта Охримовича тимчасово обіймав Юліан Нападевич, а його заступником був Францішек Майхрович, які будучи поляками, успішно пролобіювали цю постанову у гмінній раді [42, с. 361]. Зауважимо, що до 1939 р. дана вулиця позиціонувалася, як одна із найпрестижніших в Дрогобичі, позаяк тут проживали найбагатші нафтові магнати та підприємці, які в основному належали до єврейського кагалу, щоправда, жодних публічних рефлексій щодо нової назви не висловлювали, оскільки кобзар Т. Шевченка завжди був присутній у курсі навчання єврейської молоді. Щоправда, у середині квітня 1912 р. вулиця привернула увагу громадськості страхітливим випадком, коли 19-річна прислуга в будинку Ляутербача Марія Грех позбавила життя немовля, яке сховала на горищі [18, с. 3]. Заплутану історію розслідував дрогобицький «Шерлок Холмс» поліцейний агент пан Винницький, який, розкривши усі факти, передав їх до суду. Недивно, що після цього з вул. Т. Шевченка в Дрогобичі було пов'язано чимало містичних історій в наступному.

Показовим є той факт, що в часі укладання в Дрогобицькому повіті телефонної лінії вулиця Тараса Шевченка була однією із перших в числі абонентської приватної лінії. У зв'язку із колосальними прибутками, які культивувалися в «Галицькій каліфорнії» в кінці XIX ст., дрогобицька преса у 1896 р. подекувала, що для нафтового регіону першочерговою необхідністю є проведення телефонної лінії, яка б пришвидшила розвиток торгівлі ропою [35, с. 2]. За нашими даними, перші приватні телефони почали діяти в «Дрогобицькому повіті» принаймні від 1900 р. [22, с. 2]. В неділю 1 вересня 1900 р. у поштово-телефонному відділенні Дрогобича почала працювати постійна публічна диспетчерка, яка не тільки з'єднувала абонентів, але й давала можливість телефонувати усім охочим Дрогобича, Борислава та Східниці, які не мали у своїх помешканнях телефонного апарату. Користування такою локальною послугою у межах Дрогобича коштувало за 3 хв. – 20 грошей, натомість між Дрогобичем та Східницею – 60 грошей [21, с. 4]. Проте до 1902 р. Дрогобицькі абоненти могли телефонувати виключно в межах повіту.

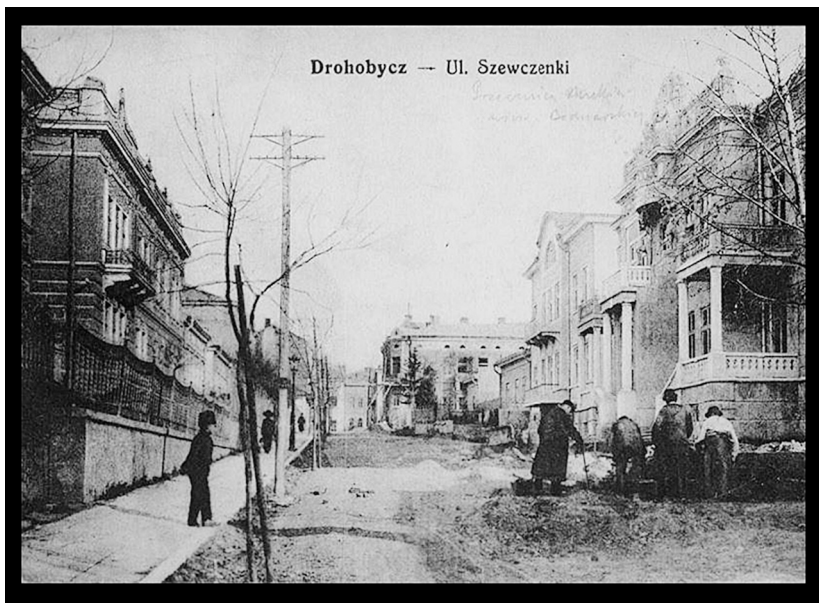
Справа по розширенню телефонної мережі щороку вирішувалася шляхом збільшення кількості приватних номерів, оскільки у телефонній книзі 1912 р. серед абонентів Дрогобича було вже записано 264 сталих абоненти, які проживали або працювали у будинках та приміщеннях по вул. Т. Шевченка (див. табл.).

Таблиця

Телефонні абоненти вулиці Тараса Шевченка в Дрогобичі згідно телефонної книги Галичини та Лодомерії 1912 р. [36, с. 188–195]

№ п/п	№ телефону	Ім'я та прізвище абонента, назва організації	Соціальний статус, спеціалізація організації, суміжні користувачі телефонного номеру	Адреса по вул. Тараса Шевченка
1.	83	«Бехер, Гольдберг і Компанія»	бюро бурової фірми, яке виконувало замовлення з буровання та добування нафтових, озокеритних та газових свердловин на шибях	1/12
2.	104	Кароль Фербер	кабінет дантистично-технічний (зубний лікар)	1/3
3.	197	Якуб Фельсен	купець і промисловець	приватне помешкання
4.	260	Майєр Фрід	промисловець	1/1
5.	186	Артур Гуллес	інженер	приватне помешкання 1/3
6.	123	д-р Ігнацій Клярфельд	Лікар повітової Каси для хворих	помешкання
7.	161	д-р Арнольд Сагаль	крайовий адвокат	9, помешкання
8.	255	Леопольд Слотвінський	інженер	1/3, помешкання
9.	174	Арнольд Шпіцманн	–	1/3
10.	200	Арон Шпіцманн	–	1/20
11.	53	Еліаш Шпіцманн	купець і промисловець	1/10, помешкання
12.	25	Макс Шпіцманн	–	помешкання
13.	84	д-р В. Вайсенберг	крайовий адвокат	1/14, помешкання

Серйозним центром популяризації творчості Тараса Шевченка в Дрогобичі була державна гімназія ім. Франца Йосифа I, в якій навіть в часі урядування директорів, які відверто стояли на шовіністичних пози-

Поштівка Дрогобича, березень 1915 р., вул. Шевченка

ціях, стабільно вивчалися твори українського пророка та організовувалися щорічні вечори. Зрештою, саме в гімназійній бібліотеці культивувалося найбільше зібрання творів українського генія. Скажімо, станом на 1880 р. в книгозбірні учительської бібліотеки зберігалось два томи «Кобзаря» [38, с. 43].

За особистими спостереженнями дрогобицький адвокат Григорій Кузів вважав, що до 1889 р. «Дрогобиччина ще не знала прилюдних Шевченківських свят, а культ поета обмежувався до студіювання його життєпису і творів та виучування його поем», що пов'язувалося із браком «національного освідомлення» [8, с. 4]. Врешті дивлячись на постійні свята на честь Міцкевича, які організували польські учні та профсеори, українці і зі свого боку вирішили розпочати програму щорічних святкувань Шевченка. На відміну від польських учнів, українські мали власний хор, який співав у церкві пресвятої Тройці під час студентської Служби Божої. Важливу роль у започаткуванні Шевченкіани у гімназії ім. Франца Йосифа було призначення на посаду директора українця Олександра Борковського, який був «...людиною небуденних спосібностей, гарячий патріот, о характері чистім як хрусталь, пересякий наскрізь любов'ю до тієї молоді, яку поручено його опіці» [8, с. 4]. До нашого слова дійшли слова із ключової наради учнів із директором

О. Борковським з приводу першого учнівського свята вшанування Шевченка під час котрої директор сказав: «Ай, дурники, дурники, це вже було давно зробити!» [8, с. 4].

Згідно офіційного розпорядження педагогічної ради від 22 жовтня 1890 р., дрогобицька гімназія ім. Франца Йосифа I зобов'язувалася щороку організувати святкові заходи, приурочені річницям життя та смерті Т. Шевченка [38, с. 162]. Цікаво також, що саме із цього року щорічні звіти дрогобицької гімназії почали друкувати в друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові [38, 1890, с. 39(1)]. Для організації Шевченкіан в гімназії було створено спеціальний організаційний комітет з числа професорів та учнів гімназії. Відтак, перше святкування відбулося навесні 1890 р., коли було організовано урочистий вечір, під час якого було зібрано 20 злотих добровільних пожертв, які було направлено на підтримку убогих учнів [38, 1890, с. 62]. Починаючи від 14 березня 1891 р. [38, 1891, с. 99], комітет щороку організовував подібні заходи [38, 1908, с. 81], які учні переважно іменували «вечорницями», які перед 1896 р. проходили у дерев'яній міській гімнастичній залі на площі Крашевського (сьогодні на розі будинку колишнього «Дитячого світу») [6, с. 4], при цьому, в заходах брали участь представники різних національних громад та переважна більшість вчителів [38, 1891, с. 99]. Щоправда, до 1896 р. гімназійні Шевченкіани проходили в міському гімнастичному залі, позаяк новий корпус гімназії було збудовано лише у 1896 р. (сьогодні головний корпус ДДПУ ім. І. Франка) [38, 1891, с. 99].

У 20-х числах березня 1896 р. в Дрогобичі силами молоді та професорів дрогобицької державної гімназії було організовано масштабне святкування 35-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка [50, с. 4]. В основному у організації святкувань брали учні старших класів [7, с. 2]. Свято відбувалося в гімнастичній залі молодіжного Товариства «Сокіл», в якій сцену було заздалегідь прикрашено ялиновими гілками, а по центрі розміщено портрет Великого Кобзаря, який підсвічувався проєктованими лампами [50, с. 4]. Вступне слово на урочистому вечорі виголосив вчитель унійного катехизису в гімназії і радник єпископської консисторії професор VIII рангу о. Полієкт (Кміт). Подавши коротку біографію українського поета, о. Полієкт (Кміт) заохотив присутню молодь до плекання та виховання національної ідеї [50, с. 4]. Після цього чоловічий хор під керівництвом професора та вчителя гімназії Анатолія Луцика виконав пісню Воробкевича «Ой чого ти почорніло», після чого зал сповнився гучних оплесків. Далі один із учнів 5 класу державної гімназії, ім'я якого журналісти приховали абрєвіатурою «Л», загравав на фортепіано твір Витвицького «Думка українська». Згодом вірш Тараса

Шевченка «Думи мої» успішно продекламував учень 7 класу тієї ж гімназії, ім'я якого позначили скороченням «К» [50, с. 4]. Також виступив хор із пісню Рудковського «У нас інакше». Після цього вечір продовжив відчит учня 7 класу хлопця «Т», який звернув увагу слухачів на розвиток літератури в принципі, як в світовому контексті, так і в вітчизняному. Чи не вперше в історії шевченківських днів в Дрогобичі на святкуванні виступив смичковий квартет під керівництвом учня 7 класу на прізвище «У». Квартет виконав інструментальну п'єсу з опери «Barbier de Sevilla», яка називається «Ouverture» [50, с. 4]. Кульмінаційною частиною програми вечора був виступ мішаного хору із пісню «Вогні горять», згодом виступив із сольною пісню учень 1 класу на прізвище «Б», голос якого журналісти позиціонували унікальним та «солов'їним» [50, с. 4]. Таким чином, в кінці XIX ст. основними організаторами, а відтак популяризаторами творчості Тараса Шевченка в середовищі гімназійної молоді були українські вчителі о. Полієкт (Кміт) та А. Луцик.

Зауважимо, що цього року завершувалася підготовка до відкриття нового корпусу гімназії ім. Франца Йосифа I., який було освячено 8 жовтня 1896 р. [9, с. 12–21] Цікаво, що у своїх спогадах дрогобицький адвокат Григорій Кузів писав, що у одній із ніш нового будинку гімназії задалегідь було заплановано погруддя Т. Шевченка, яке було виконано на прохання бургомістра і колишнього вчителя І. Франка – Ксенофонта Охримовича. Щоправда, опозиційні політичні сили все ж замінили погруддя Шевченка – погруддям, яке не презентувало української національної громади. Натомість погруддя Т. Шевченка було передано на зберігання магістрату, який часто позичав його для українських учнів на різноманітні Шевченкіани. Пізніше, під час гітлерівської окупації Дрогобича цього погруддя Г. Кузів так і не зміг виявити в магістраті. Щоправда, у 90-х рр. XIX ст. шевченківські свята (з його слів) завжди проходили за присутності учнів та професорів з родинами усіх національних громад Дрогобича. Вхід на ці святкування переважно був безоплатним, натомість молодь, яка з професорами організувала діства намаглися системно збирати пожертви на підготовчі роботи. Також Г. Кузів писав, що «...польські професори, польська молодь і взагалі польська інтелігенція відносилися до Шевченківських свят коректно» [8, с. 5]. Напередодні шевченківських свят гімназисти розсилали запрошення до інших гімназій, при цьому одного року приїхала делегація і від Стрийської гімназії. Варто також зауважити, що Г. Кузів дещо помилявся, констатуючи, що по закінченню гімназії він дізнався, що у 1897 р. дрогобичани вперше організували загальноміське свято під проводом диригента о. Антона Рудницького та судді і прекрасного тенора Володимира Бойка

[8, с. 5]. Врешті ми вже згадували про публічні Шевченкіани у часи Е.-Л. Солецького. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. шевченківські свята мали переважно дві частини: святкова академія (близько 12 00 год) та вечірній концерт [8, с. 5]. Особливо відзначалися шевченківські свята, коли диригували Анатолій Луцик, Модест Горницький, Михайло Волошин. Цікаво, що до кінця ХІХ ст. гімназія позичала портрет Т. Шевченка у родини Солецьких, які зберігали його довгий час після смерті Е.-Л. Солецького. Розміри портрета становили 1,25 м × 1 м, що дуже нагадує розміри описуваного вище портрета Шевченка із зворотнім віршем-присягою Стефанові Коваліву [8, с. 2].

У 1897 р. на прикладах німецькомовних перекладів творів Т. Шевченка у 6 класі організовувалося вивчення німецької мови, яку в цей час викладав д-р філології, професор, завідувач гімназійної німецької бібліотеки Вітольд Баревич [39, с. 77]. Скажімо, одна із тем називалася: «Der Gedankengang der Epistel Szewczenkos «Zu Weihnachten»» (думи Шевченка у його різдвяних посланнях) [39, с. 77]. Цього ж року, 5 квітня, відбувся урочистий вечір, присвячений творчості Т. Шевченка [39, с. 96].

Найбільше уваги вивченню творчості Т. Шевченка приділялося під час викладання лектури з української мови. Так, у 1880 р. під час викладання української мови у 7 класі твори Шевченка вивчалися за виданням 2-го тому читанки Олександра Барвінського [38, с. 34]. В цей час українську мову у старших класах викладав професор о. Олексій (Торонський), який був членом Ради магістрату та місцевої шкільної Ради [38, с. 27].

У 1901 р. в навчальному плані ІІ-го півріччя учні 6 класу гімназії вивчали найрізноманітніші твори Кобзаря [38, 1901, с. 44]. В цей час в гімназії завідувачем української бібліотеки для молоді був професор Володимир Паславський, який одночасно викладав українську мову [38, 1901, с. 44]. 24 березня 1901 р. в гімназійному актовому залі відбувся урочистий вечір, приурочений пам'яті Т. Шевченка, який мав доволі розлогу програму заходів [38, 1901, с. 44].

2 березня 1902 р. в актовому залі державної гімназії (тепер головного корпусу ДДПУ ім. І. Франка) українські студенти з числа міщан організували вечір, присвячений пам'яті Т. Шевченка [23, с. 3]. Урочистий вечір відкрив суддя пан Йойко, який у своїй вступній промові окреслив стан освіти в Україні до появи феноменальної творчості Т. Шевченка, далі доповідач окреслив головні ідеали кобзаря і щонайважливіше вплив його творів на подальший розвиток української культури. На думку пана Йойка, розвиток української писемності та культури в цілому завдячує саме кобзареві [23, с. 3]. Промова була на-

стільки патріотичною, що журналісти відзначили її неабиякий вплив на присутню молодь, яка довго аплодувала представнику дрогобицької феміни. Програма вечору була доволі неординарною, а серед учасників були представники різних національних громад Дрогобича. Одразу після промови виступив мішаний хор гімназії із піснею «Щастя нам Боже». Далі відбулася декламація вірша Т. Шевченка «І світає і смеркає...» з вірша-послання «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє». Згодом мішаний хор виступив із піснею із п'єси драматурга Івана Тогобочного «Та не люблю тя...». Одним із ключових учасників вечора був о. Володимир Стех, який декламував вірші «Моя Надія», «Наша Русь», а також диригував хором під час виконання пісні «О, Маріє» [23, с. 3]. Також хор виконав пісню на слова Воробкевича «Де є Руська Вітчизна», а після цього було продекламовано вірш Кирила Устияновича «Сотворитель Світа». Далі хор заспівав пісню Миколи Лисенка «Ой пішла б я на музику», а згодом відбулася декламація вірша «Провидіння» К. Устияновича. Особливе захоплення викликала пісня у виконанні мішаного хору «Знаєте причину» Григорєвича. Також було заслухано декламацію вірша Кріпа «Потішенька батька», після чого хор заспівав пісню Михайла Вербицького «Хто з нами». Завершився урочистий вечір виконанням пісні Григорія Воробкевича «Здоров будь рідний краю». Усіма співочими номерами керував ксьондз В. Стех, а його диригування було настільки вдалим, що публіка практично кожного номера просила виконавців на біс [23, с. 3]. Щоправда, попри вдалу організацію журналісти зауважили, що самих творів Т. Шевченка практично не було залучено (окрім декламації). Директором гімназії в цей час був доктор Філософії, член літературного комітету Академії Знань в Кракові Францішек Майхрович [37, с. 29]. Цікаво, що після закінчення офіційної частини розпочалися танці, під час яких інтелігенція чи діти інтелігенції зібралися на сцені і спостерігали за молоддю з бідних сімей, яка танцювала в основному залі, за словами журналістів, такий поділ був зумовлений прагненням багатіїв позбутися зайвих «посполитих» розмов та приступити до нового концерту сповненого критики дітей «kołtunów» [24, с. 2]. На думку журналістів «Самбірсько-Дрогобицького Тижневика», на цьому ґрунті освітянам було дуже важко підняти рівень правдивої культури, при цьому вагалися вказати скільки ж насправді часу потрібно для перевиховання. Такий поділ на багатих та бідних в середовищі учасників концерту журналісти назвали «китайською стіною», яка відгороджує багатих від посполитих. При цьому журналісти нагадали читачам, що свого

часу «навіть король Собеський не кремпував у танцях із дружиною коваля і ніколи собі не дозволяв випустити бодай один промінь похвали у власний бік» [23, с. 2].

У 1903 р. до вчительської бібліотеки гімназії було закуплено нові видання праць Тараса Шевченка: Том № 3–4 [40, с. 53]. Цього ж року професор Анатолій Луцик заздалегідь організував кілька серйозних музичних репетицій із студентами гімназії для підготовки до урочистого святкування Шевченкіани [40, с. 44]. Зрештою, 26 квітня 1903 р. в гімназійній залі розпочалися святкування [40, с. 64]. Наступного дня в будинку «Сокола» відбулася публічна частина гімназійних святкувань, яка включала декламацію віршів та музичних виступів побудованих на ґрунті творів кобзаря [40, с. 64]. Зауважимо, що вхід на цю частину був платний, а виручені кошти були пожертвовані на користь трьох дрогибицьких бурс [40, с. 64].

На початку травня 1903 р. українська молодь паралельно організувала вечір, приурочений пам'яті Т. Шевченка, який відбувся у залі дрогибицького Товариства «Сокіл». Щоправда, журналісти так і не потрапили на урочистості, позаяк організатори роздавали лише персональні запрошення. Від третіх осіб журналіст обережно повідомив інформацію, що під час вечора щось мало трапитися чи «попсутися», однак підтвердження цьому такі не було опубліковано [23, с. 3].

У 1904 р. до навчальної програми курсу співів у гімназії було введено репертуар пісень на пошану А. Міцкевича та Т. Шевченка, що до певної міри любіювало національну концепцію «солідарного виховання» польської та української молоді. Викладання курсу в цей час забезпечував поляк Вітольд Новак [41, с. 58]. 25 березня цього ж року в гімназійному актовому залі відбувся урочистий ранок на пошану Т. Шевченка [41, с. 81]. Подібний ранок було організовано 16 квітня 1905 р., під час якого вступне слово виголосив учень 7 класу Володимир Нікорак, а заключну лекцію провів професор, вчитель української мови та математики Іван Немцов [41, 1905, с. 74]. Окрему увагу слід зосередити й на тому, що навчальні курси та бібліотеки гімназій Дрогобича і Самбора до кожної нової річниці поповнювалися новими виданнями творів Т. Шевченка. Це стосувалося і громадських публічних бібліотек. Наприклад, у звіті самбірської публічної бібліотеки ім. Кароля Шайнохи у 1906 р. твори Шевченка були зібрані в одну потужну збірку, поряд із творами відомих мислителів Віктора Гюго, Вальтера Скотта, Чарльза Дікенса, Вільяма Шекспіра, Гомера, Льва Толстого, Достоєвського, Чехова, Лермонтова та ін. [51, с. 1]. Це свідчить про те, що Шевченка читали представники усіх національних громад повітових міст Галичини.

24 квітня 1907 р. силами професорів та учнів гімназії було організовано подібний святковий ранок, на якому із заключною промовою, присвяченою творчості Кобзаря, виступив вчитель української мови Володимир Бірчак [51, 1907, с. 59].

7 квітня 1908 р. урочистий ранок на пошану Т. Шевченка гімназійна молодь організувала в залі Товариства «Сокіл», під час якого виступив один із учнів 8 класу та вчитель української мови та завідувач української бібліотеки для молоді Семен Гуменюк [51, 1908, с. 35].

У 1909 р. до навчальної програми української мови у 7 класі було введено вивчення твору Т. Шевченка «Назар Стодола», який аналізував вчитель Володимир Бірчак [51, 1909, с. 87]. Цього ж року гімназисти організували святковий вечір на пошану Кобзаря у міському гімнастичному залі [51, 1909, с. 109]. Наступного року в актовому залі гімназії урочистості на пошану Т. Шевченка відбулися 14 травня [51, 1910, с. 63].

Під час святкування 50-ї річниці від дня смерті Великого Кобзаря керівництво гімназії навіть звільнило учнів від навчання, зібравши всіх на урочистий концерт у актовій залі [51, 1911, с. 61].

Починаючи від 1914 р., до навчальної програми курсу української мови у 7 класі було введено вивчення тем, присвячених розвитку української літератури до моменту закінчення творчості Т. Шевченка [51, 1914, с. 26]. Такі хронологічні нововведення явно свідчили про розуміння постаті Шевченка, як переломної в українській культурі. В цей час викладання курсу продовжував забезпечувати В. Бірчак [51, 1914, с. 11].

Варто зауважити, що слово Великого Кобзаря не раз виступало консолідуючим чинником для солідарності української національної громади у політичних виборах, зокрема щодо кандидатури посла до Віденського парламенту. Наприклад, «Вечірня Шевченкіана», яка організовувалася силами української громади в суботу 21 травня 1911 р. збіглася із політичними змаганнями та агітаціями українців повіту за свого представника у Віденському парламенті [47, с. 2]. Так, у травні-червні 1911 р. під час своєї передвиборчої кампанії соціаліст Семен Вітик не раз у своїх промовах звертався до пророчих слів Т. Шевченка. 16 червня 1911 р. редакція української політичної газети «Голос Підкарпаття» для агітації кандидатури С. Вітика опублікувала актуальне для усіх епох гасло «Борітеся Поборете» [2, с. 1]. Станом на 1911 р. С. Вітик балотувався від виборчого округу, до якого входили Дрогобич, Турка, Стрий і Підбуж, відтак заклики лунали виключно в контексті українського селянства та робітництва, яке після недавньої світової економічної кризи знаходилося в особливо складному фінансовому становищі. З іншого боку, тодішні заклики до боротьби винятково перегукуються із сучасними для нас з Вами подіями на Майдані,

особливо в контексті протиправних дій австрійської жандармерії стосовно до українського селянина. Так, під час свого виступу в Чернихові (тепер Самбірський район) С. Вітик вказав про випадок, коли для того аби заволодіти людськими ґрунтами пани йдуть навіть на крайні кроки, підкупаючи жандармерію для справжніх збройних нападів. Тоді С. Вітик закликав: «Се значить, що у нас можна безкарно вистрілювати хлопів, як воробців! Жандарми дістануть за то еще хрест заслуги» [2, с. 2]. Як виявилось, селяни попросту не збиралися голосувати за штучні вимоги місцевого пана графа Коритовського. З цього приводу журналісти дорікали: «Отже ненависть жандармів і всіх пануючих до хлопів була причиною стріляння. Коли приміром хлоп не голосує так, як пан Коритовський хоче, то зараз нападає на них жандарм і каже: «Ти бунтівник, ти є проти правительства, тебе замкнуть або застрелять!»» [2, с. 2]. Натомість делегат у парламент С. Вітик зазначав: «ми не жадаємо нічого більше, як щоби лише сей людовий парламент призначив сим хлопам людські права» [2, с. 2]. Врешті, вибори до австрійського парламенту стали кривавими, давши в історії Дрогобича власних «небесних героїв», які загинули за свої права чи просто стояли осторонь, як це було у випадку із французом учителем Бертільйоном [5, с. 3].

Одною із знаменитих подій в історії Шевченкіан Дрогобиччини було спільне відзначення ювілеїв Шевченка і Франка, які на початку ХХ ст. фактично вважалися вже рівноцінними у культурі українців Галичини. Врешті у 1913 р. ці ювілеї приїхали вшанувати на Дрогобиччину і делегації і з Наддніпрянської України. Нещодавно нам вдалося віднайти унікальні джерельні вістки про студентську подорож Олександра Севрюка в Дрогобич, Борислав та Урич весною 1913 року. Як відомо, у часі української революції 1917–1919 рр. О. Севрюк став дипломатом ЦР та УНР. У 1913 р. майбутній політик перебував на вакаціях в Дрогобичі, Бориславі, Східниці та Уричі, де й взяв участь у відкритті та освяченні пам'ятної наскельної стели на честь ювілейних Франкіани та Шевченкіани із написом: «Вставайте, кайдани порвіте! Т. Шевченко, М. Шашкевич, І. Франко». У 1913 р мандрівники з Наддніпрянської України у кількості 3-х парубків та 3-х дівчат прибули спочатку до Дрогобича. Їх зустрів інженер Володимир Яворський, який провів для гостей екскурсію на рафінерію «Польмін». Після цього мандрівники рушили до Борислава. Особливу увагу супроводжуючих привертали 20-літній Олександр Севрюк та п. Шевченківна, яка була одною із представників родини Т. Шевченка, позаяк о. І. Бориславський назвав її «своячкою нашого найбільшого національного генія» [1, с. 3]. Під керівництвом тодішнього начальника «Християнської громади» та директора нафто-

вих копалень м. Борислава Пилипа Лепкого гості із Наддніпрянщини оглянули нафтові та воскові шиби, церкви, а також вписалися до парафіяльних хронік. Після цього делегацію запросили на урочистий обід у їдальні «Українського Казино» м. Борислава, де було виголошено низку промов з приводу приїзду наддніпрянців. Наступного дня (неділю) у розпочалася велика прогулянка українців Борислава та Дрогобича до Урича. Тоді силами українського проводу Бориславщини, зокрема тоді ще студента правничого факультету, а згодом відомого українського поета Лева Лепкого та секретаря «Християнської громади» Антона Максимовича в Уричі було організовано відкриття (відслонення) пропам'ятної таблиці на честь Т. Шевченка. Перед цим відомий маляр Олекса Майданюк, який також був родом із Наддніпрянщини, проживаючи і працюючи в Бориславі, витратив багато зусиль та часу над справою монтування цієї таблиці на найвищій скелі замку Тустань. Звисаючи впродовж 2-х тижнів з вершини в так звані «колисці», яка підтримувалася лінвами, митець фактично ризикував життям над прірвою, для того щоб увіковічнити пам'ять про українського генія. В неділю (о 9 00) з Дрогобича і Борислава до Християнської громади в Бориславі з'їхалося кільканадцять підводів. Цими возами виїхало чимало мешканців «Галицької Каліфорнії», а також оркестр «Кльоси». На найвищій скелі в Уричі було відслонено пропам'ятну таблицю і застромлено синьо-жовтий прапор. Інтелігенція та численне довколишнє селянство взяли участь у цьому грандіозному патріотичному заході, після чого було зроблено спільне фото. На фотографії, яку, принаймні до 1942 р. зберігав о. І. Бориславський було зображено також пароха сіл Губичі і Тустановичі – о. Карла Федоровича, почесного крилошанина та ординаріатського генерального вікарія під час ЗУНР (у 1919 р.) – о. Василя Мацюрака, котрий також виконував обов'язки пароха Східниці. Також було зображено пароха с. Ластівки та курорту Трускавець – о. Івана Валюха, інженера, директора копалень та першого отамана «УСС» в Бориславі – Пилипа Левицького, українського бургомистра м. Борислава у 1919 р. – Стаса Сасика (останні двоє померли від тифу на Наддніпрянщині), інженерів з Дрогобича – п. Дидинського та п. Яворовського, а також Олександра Севрюка тощо [1, с. 3].

У 1914 р. весь світ готувався до світової війни, а рубрики практично кожної масової газети містили найрізноманітніші дискусії стосовно можливого часу початку військових дій, масштабів міжнародних протистоянь та їх наслідків для культурного розвитку не тільки Європи, але й усього Світу. На цьому політичному тлі відбувалося святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка, у творчості якого українська

національна громада «двох імперій» шукала власні пояснення воєнної кризи, родинне заспокоєння, політичні прогнози чи навіть плекання надії стосовно національної ідеї соборності.

15 березня 1914 р. за старанням проводу українського студентства та артистів театру «Руська бесіда» в Дрогобичі було організовано Ювілейний вечір, присвячений 100-річній річниці від дня народження Т. Шевченка [48, с. 3]. 4 квітня 1914 р. головний редактор польськомовної газети «Дрогобицький тиждень» Тадеуш Осуховський опублікував ґрунтовну статтю, в якій повідомляв громадськість Дрогобиччини про найрізноманітніші святкування 100-річного ювілею, які відбувалися на теренах усієї історичної України [43, с. 3]. Як виявилось, масштаби організованого загальноукраїнського та поза імперського святкування не мали жодних культурних чи політичних кордонів, адже програма святкування підтримувалася одночасно різними політичними партіями. За даними журналістів, 9 березня 1914 р. Шевченкіана одночасно розпочалася по всій Україні, яка в обох імперіях налічувала близько 30 мільйонів українців. На думку автора, рубрики *«доля Т. Шевченка була важкою і нещасливою, щоправда ця доля не зламала у нього поетичного духу, навпаки його поетизми та витвори музи виплекали ідеї братерства, соціальної рівності, милосердя і свободи, без яких людство не може просто на всього жити у Світі»* [43, с. 3]. На думку редакції дрогобицького тижневика, саме «Кобзар» виданий у 1840 р. та «Гайдамаки», які з'явилися згодом охопили практично всю «Русь». У цих двох творах автор глибоко відчуває людську долю, аналізуючи при цьому причини цього зла, яке причаїлося в соціальній нерівності: станових привілеях та підданстві простого народу [43, с. 3]. На думку редактора тижневика, навіть рядовий поляк, читаючи історичні твори Т. Шевченка «Тарасова ніч» та «Гайдамаки», відчуватиме жаль до поета та його народу [43, с. 3]. Водночас автор рубрики вважав, що «при написанні своїх творів Т. Шевченко послуговувався виключно переказами простого народу, який у свою чергу не відрізняв барських конфедератів від розбійницьких банд, які ширилися Україною, грабуючи її терени» [43, с. 3]. Як бачимо, з одного боку польські журналісти обіймали нейтральну позицію в оцінці ідейного змісту творчості Т. Шевченка, часто позиціонуючи визвольні змагання українського народу, виключно, як антипольські, а не визвольні. Щоправда, журналісти чітко визнали, що Т. Шевченко у своїх творах не закликав до нової війни між поляками та українцями, яка нічого не дасть у майбутньому, а навпаки до взаємного порозуміння між народами [43, с. 3].

Інша показова ідея у творчості Т. Шевченка, на думку польських критиків, була спрямована проти гніту одного народу над іншим, а осо-

бливо стосовно російського царату, який позбавив українців найціннішого – волі [43, с. 3]. В цілому, дрогобицькі критики зазначили, що творчість Кобзаря – це *«книга минулого і майбутнього України, і полякам не повинен бути іноземцем цей геній братнього народу»* [43, с. 3]. Варто також зауважити, що польські інтелігентні кола добре розуміли, що на Надніпрянській Україні російська імперська влада досі боялася сили слова Т. Шевченка, а відтак святкування 100-річного ювілею усіма можливими методами намагалася заборонити [43, с. 3].

Таким чином, пошвавлення інтересу до спадщини Тараса Шевченка в Дрогобичі та його вшанування були зумовлені титанічною працею передовсім І. Франка та професорсько-викладацького середовища гімназії ім. Франца Йосифа I у якій він навчався, а згодом навчалися його послідовники. Згодом до його просвітницької програми шанування і популяризації Т. Шевченка долучилися Стефан Ковалів, Е.-Л. Солецький, професори та учні, а пізніше й інші однодумці, котрі у найрізноманітніших форматах культурних заходів, мовних перекладів і спеціалізованих та критичних статтях намагалися адаптувати силу слова та духу спадщини Т. Шевченка серед різних національних громад та соціальних категорій Дрогобиччини. При цьому Е.-Л. Солецький зумів розгорнути цілу програму популяризації його текстів серед польського населення «Галицької Каліфорнії» за що й жертвовно поплатився у суді, за тим втратою газети і врешті здоров'я. Завдячуючи саму цим жертвоним постатям ще до початку I Світової війни усі національні громади Дрогобича користувалися рівноцінним доступом до текстів Т. Шевченка, а багатолюдні Шевченкіани у місті засвідчували, що його спадщина була актуальною для населення «непровінційного» промислового міста. Більше того Т. Шевченко писав зрозумілим «антиімперським» словом, котре зі свого боку поширювали серед власних національних громад І. Франко і Е.-Л. Солецький. Врешті вшанування пам'яті про Шевченка стало традиційним для міщан Дрогобича саме у період життя І. Франка, праці котрого стали не тільки цитованими у науковому просторі шевченкознавства Галичини, але беззаперечно і в межах імперій Габсбургів та Романових.

У цілому масштаби Шевченкіан у Дрогобичі до I-ї світової війни набули серйозного розмаїття, адже окремі із них мали характер цілком непровінційного формату із презентаціями класики європейської музики, зокрема авторства Моцарта чи Шопена. Такі концерти звичайно характеризують організаторів цих Шевченкіан, як європейських інтелектуалів, що намагалися зблизити українську культуру із усім цивілізованим простором тогочасної Європи.

1. Бориславський І., о. Олександр Севрюк в Дрогобичі і Бориславі // Вільне слово. – № 14 (88). – Дрогобич, 2.02.1942. – С. 3.
2. Борітеся Поборете // Голос Підкарпаття. – Чис. 8. – Рік. I. – Дрогобич, 1911. – С. 1.
3. Відділ фонді Музею «Дрогобиччина». – КВ. – Ж-143 (і зворот)
4. Грицак Я. Забутий польський перекладач Т. Г. Шевченка / Е. Л. Солецький // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. 2. (1995–1997). – Львів, 1999. – С. 114.
5. Жертви кривавих подій // Голос Підкарпаття. – Чис. 9. – Рік. I. – Дрогобич, 1911. – С. 3.
6. Кузів Г. Культ Шевченка в Дрогобиччині // Дрогобицьке слово. – № 38. – 30.03.1942. – С. 4.
7. Кузів Г. Культ Шевченка в Дрогобиччині // Дрогобицьке слово. – № 39. – 01.04.1942. – С. 2.
8. Кузів Г. Культ Шевченка в Дрогобиччині // Дрогобицьке слово. – №40–41. – 03.04.1942. – С. 5.
9. Лазорак Б., Лазорак Т. Новий будинок гімназії ім. Франца Йосифа I в Дрогобичі (1894-1896 рр.) – фундація вчителя Івана Франка і бургомістра Ксенофонта Охримовича // Наша спадщина. Науково-популярний журнал. – Спецвипуск. – № 1. – 2018. – С. 12–21.
10. Мандрик М. Шевченко й Франко. – Вінніпег, 1957. – 21 с. (Українська вільна академія наук. Серія: Література. – Ч. 3.)
11. Мороз М. Літопис життя і творчості Івана Франка: у 3 т. / авт.передм.: М. Жулинський, М. Шалата. – Львів, 2016. – Т. 1: 1856-1886 / наук. Ред. Г. Бурлака. – С. 72.
12. Соловка О., Сенюра І. «Співаймо, друже, «Того Друга» гласом...» // Галицька зоря. – Дрогобич, 13.03.2015. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://hal-zoria.io.ua/s1181299/fenomen_shevchenka
13. Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1980. – Т.26. – С. 153-154.
14. Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 48. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 293.
15. Франко І. Причинки для оцінення поезій Тараса Шевченка // Світ, ілюстрована літературно-наукова часопись. – 1881. – Ч. 8-9. – С. 158-161; Ч. 10. – С. 171-172.
16. Франко І. Комаровь М. Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ. Библиографическій указатель матеріалові для изученія жизни и произведений Т. Шевченка. – Одесса, 1903. – 140+4 с. // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. 57. – Кн. I. – С. 39; Франко І. М. Комаров. Т. Шевченко в литературе и искусстве. Библиографический указатель матеріалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко. Одесса, 1903, стор. 140+4 нунум[еровані] // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 162.
17. Шалата М. Століття Дрогобицької «Просвіти» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – Вип. 19. – С. 287–293.

18. Dzieciobójstwo / Z powiatu // Tygodnik drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. – № 10. – Drohohbycz, 1912. – S. 3.
19. Jerzy (Igor) Hordyński Fedkowicz // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – №3. – S. 1.
20. Koncert połączonych towarzystw «Ruskiego Kasyna» i «Zorii» / Kronika // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 1. – Drohohbycz, 1899. – S. 3.
21. Kronika / Telefon // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 35. – 1901. – S. 4.
22. Kronika / Podczas ostatniego pożaru w Schodnicy // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 37. – 1900. – S. 2.
23. Kronikadrohobycka z tygodnia // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 10. – Drohohbycz, 1902. – S. 3.
24. Kronikadrohobycka z tygodnia // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 19. – Drohohbycz, 1903. – S. 2.
25. L. Wady ludu naszego. VII. Niedowierzenie – łatwowierność / Kronika // Nowy Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 3. – Drohohbycz, 1890. – S. 2.
26. L. Wady ludu naszego. I. Domatorstwo // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 4. – S. 2.
27. L. Wady ludu naszego. II. Zacofanie // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 5. – S. 2.
28. L. Wady ludu naszego. III. Ospalność // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 6. – S. 2.
29. L. Wady ludu naszego. IV. Brak potrzeb // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 7. – S. 2.
30. Na pamiątkę XXV. Rocznicę śmierci Tarasa H. Szewczenki // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 7. – S. 5–6.
31. P. Edmund Leon Solecki / Kronika // Nowy Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 3. – Drohohbycz, 1890. – S. 3.
32. Poezje Tarasa Szewczenki... // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 1. – S. 7.
33. Rocznicza T. Szewczenki // Nowy Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 4. – Drohohbycz, 1890. – S. 3.
34. Samborska filia Tow. «Proswity» / Kronika // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 10. – Drohohbycz, 1900. – S. 4.
35. Schodnica // Kuryer Drohobycki: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu. – № 7. – 1896. – S. 2.
36. Spis Abonentów c. k. sieci telefonicznych w Galicyi. Wydanie ogólne na rok 1912. – Lwów, 1912. – S. 188-195.
37. Sprawozdanie dyrekcji c. k. gimnazjum w Drohohbyczu za rok szkolny 1902. – Drohohbycz, 1902. – S. 29.
38. Sprawozdanie C. K. Wyższego Gimnazjum w Drohohbyczu za rok szkolny 1880. – Drohohbycz, 1880. – S. 43.

39. Sprawozdanie C. K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1897. – Drohobycz, 1897. – S. 77.
40. Sprawozdanie C. K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1903. – Drohobycz, 1903. – S. 53.
41. Sprawozdanie C. K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1904. – Drohobycz, 1904. – S. 58.
42. Szematyzm Królewstwa Galicji Lodomerji... – Lwów, 1901. – S. 361.
43. Taras Szewczenko // Tygodnik drohobycki: organ niezawisły. – № 14. – Drohobycz, 1914. – S. 3.
44. Uwagi poświę regulaminowi Rady miejskiej, jednogłośnie uchwalonemu 13 sierpnia 1913 // Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. – № 44. – Drohobycz, 1913. – S. 3.
45. W cześć 27 rocznicy śmierci Tarasa Szewczenki, jakoteż 50-letniej rocznicy wydania «Rusalki dniestrowej» Marjana Szaszkiewicza // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 9. – S. 3.
46. W Drohobyczu / Kronika // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 11. – Drohobycz, 1901. – S. 3.
47. Wieczór Szewczenkowski // Kurjer Drohobycki: tygodnik dla spraw miasta i powiatu. – № 9. – R. I. – Drohobycz, 1911. – C. 2.
48. W niedzielę ... / Kronika // Tygodnik drohobycki: organ niezawisły. – № 11. – Drohobycz, 1914. – S. 3.
49. Wykaz nowo nazwanych ulic w Drohobyczu // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 12. – Drohobycz, 1901. – S. 3.
50. W 35-letnią rocznicę / Kronika // Kurjer Drohobycki: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i obwodu. – № 2. – Drohobycz, 1896. – S. 4.
51. Z biblioteki publicznej im. Karolia Szajnochy w Samborze // Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – № 23. – Drohobycz, 1900. – S. 1.

**ІВАН ФРАНКО: КОЛІЗІЯ ПОЕТА-СУСПІЛЬНИКА
Й МИТЦЯ
(з історії прижиттєвого франкознавства)**

Починаючи від перших відгуків, що припадають здебільшого на початок 1880-х рр., постать Івана Франка, його життя й діяльність постійно перебувають у полі зору дослідників – літературознавців, філософів, соціологів, політологів, економістів, фольклористів, етнографів, мовознавців.

Та перш ніж критика звернула належну увагу на творчість І.Франка, пройшло понад десяток років від часу публікації його вірша «Моя пісня» (1874). Поодинокі згадки у пресі про появу його творів чи невеличкі рецензії, як-то замітка О.Партицького з приводу повісті «На дні» («Зоря», 1880, № 20), відгуки Г.Цеглинського на оповідання «Місія» і збірку «З вершин і низин» («Зоря», 1887), повідомлення в німецькому журналі «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes» про переклад «Фауста» Й.-В. Гете (1882), критичні зауваги В.Горленка («Киевская старина», 1885, кн. 2) та Я.Ілговського («Крај», Петербург, 1885, ч. 18) щодо повісті «Захар Беркут», А.Борковського – про оповідання «Домашній промисл» («Зоря», 1888) та небагато інших, не давали, звісно ж, уявлення про Франка як письменника, автора відомих уже читачеві повістей «Петрії і Довбошуки», «Воа constrictor», «Борислав сміється», численних оповідань та перекладів із зарубіжних літератур, значного літературно-критичного доробку, поетичної збірки «З вершин і низин» (1887) тощо.

Однією з основних причин «замовчування» Франка була передусім відсутність традицій літературно-критичного аналізу або, кажучи його ж словами, «недостача об'єктивної критики і ширших поглядів літературних» [8, с. 246] в середовищі тодішнього галицького бомонду. Водночас цьому «сприяли» також різкі критичні виступи молодого письменника проти консерватизму галицької інтелігенції та «слава» соціаліста, званого «русській публічності», як писав, очевидно, не без упередження О.Партицький, «з численних розправ судових». Все це створювало навколо Франка-письменника ореол суспільної неблагонадійності й навіть страху перед ним. «Інтелігентні, меткі хлопці, особливо Франко, незвичайний ум, цілий Львів його боїться» [цит. за: 4, с. 31], – констатував польський соціаліст А.Домбровський, познайомившись із молодими русинами-радикалами.

У щойно вказаних, здебільшого принагідних, замітках і рецензіях деякі дослідники вбачали «почини франкознавства» (Я.Гординський), хоч, звісно, йшлося лише про перші підступи до творчості письменника, а не її системне вивчення. Натомість широкої популярності як письменник, критик і громадський діяч Франко набуває в 1890-х роках, про що свідчать кілька епізодів його творчої біографії, а саме: вихід у світ 1893 р. третьої частини (2 відділ) «Історії літератури руської» О.Огоновського, в якій було уміщено просторий розділ (167 с.) про його життя і творчість; полеміка з В.Щуратом із приводу Франкового декадентства та збірки «Зів'яле листя»; публікація в німецькому журналі «Die Zeit» (1897) статті «Ein Dichter des Verrathes» («Поет зради»), що набула значного розголосу, зокрема в польській пресі, видання в перекладі польською мовою «Галицьких образків» з власною передмовою «Дещо про себе самого» та 25-літній ювілей літературної діяльності письменника (1898).

Розділ «Іван Франко» в «Історії...» О.Огоновського – перший систематизований огляд життя і творчості письменника. За жанром це критично-біографічний нарис. У ньому достатньо повно висвітлені біографічні відомості – дата й місце народження, дитинство, родина, роки й умови навчання тощо, розкрита діяльність молодого Франка в галицьких виданнях, зокрема в «Академічному кружку», в редакціях таких журналів, як «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ», «Діло», «Зоря», «Народ», «Дрібна бібліотека», а також у польських часописах. Особливу увагу дослідник звертає на гімназійну і студентську лектуру Франка, називаючи багатьох авторів європейської та української літератур, що мали вплив на становлення його таланту. Водночас Огоновський вказує також на роль М.Драгоманова у формуванні світогляду Франка, зокрема його прихильності до ідеалів соціалізму, на участь у радикальному русі галицької молоді та пов'язані з ним арешти (1877, 1880, 1889) письменника тощо.

Слід зазначити, що у своїх викладах Огоновський спирався в основному на *curriculum vitae* (життєпис) Франка, написаний ним у листі до М.Драгоманова у квітні 1890 р. [9, с. 240–252] й опублікований того ж року у збірнику оповідань «В поті чола», а також на відомості, почерпнуті з періодичних видань, насамперед галицьких і польських, в яких друкувалися твори письменника. Тому біографічна частина розділу ґрунтується на докладному фактичному матеріалі, доступному на той час, і відображає основні віхи Франкової літературної, видавничої, перекладацької, науково-публіцистичної й суспільно-політичної діяльності.

Проте загальна картина еволюції письменника в інтерпретації Огоновського окреслена спрощено-схематично й виглядає як поступовий зсув від «напрямку романтично-національного» в ранній творчості («Баляди і розкази», 1876) і, починаючи з 1878 р., тобто часу зносин із Драгомановим, до крайнього радикалізму, позитивізму й реалізму або ж як своєрідне балансування між романтизмом і реалізмом. Вияв цієї тенденції автор «Історії...» демонструє, розглядаючи такі поетичні твори, як «Товаришам з тюрми», «Каменярі», «Веснянка», «Думи пролетарія», «Пісня будущини», пройняті радикальними ідеями, та поеми «Панські жарти» і «Смерть Каїна». Подібний підхід застосовано також при розгляді прози, зокрема повістей «Петрії і Довбушуки», «Воа constrictor», «Борислав сміється», «Захар Беркут», «На дні», збірника «В поті чола», низки оповідань тощо. Скажімо, перша повість «Петрії і Довбушуки», на думку Огоновського, написана в «романтично-національному» стилі, в ній превалує «романтичність», навіть з елементами містицизму й фантастики, натомість в оповіданнях «Ріпник», «На роботі» й «Навернений грішник», опублікованих у «Друзі» (1877) під назвою «Борислав», Франко «з крайнього романтика став реалістом». Поєднання «хисту реаліста-художника» зі «зразками романтизму» виявляється також у повістях «Воа constrictor», «Борислав сміється», «Захар Беркут», у більшості оповідань збірника «В поті чола» та ін. Водночас супроти цього «принадного романтично-реального писання» виокремлена «сумовито-понура, реалістична картина» повісті «На дні». У кінцевому підсумку Огоновський доходить висновку: «А вже ж по вродженому талантові Франкові писати б найпаче такі повістки, котрі визначаються напрямом реальним з закраскою романтичною (прим. «Лешишина челядь»), а позаяк у нього є рідкий дар обсервації, то й прекрасними вважаються ті повістки, що їх можна назвати фотографіями з життя («Грицева шкільна наука», «Schön-Schreiben», «Пирого з чорницями»). Більші ж повісті Франка («Захар Беркут», «Воа constrictor», «На дні») були б зовсім вдовольняючими, коли б в них не проявлялась ідея тенденційна («Захар Беркут») та коли б психологічними студіями автора не витворювались подекуди сенсаційні або й неприродні ситуації («Воа constrictor», «На дні») [5, с. 1063–1064]. І далі: «Авжеж, ніде правди діти, з природи є він ідеалістом і з'являє наклон до романтизму. Хоча ж він зриває з давніми традиціями суспільності, проповідуючи позитивізм в науці і вірі, то все ж в деяких його найновіших поезіях і повістях («Панські жарти», «Чума», «Без праці») виринають такі думки, які не суть пристібні до змагань радикальних» [5, с. 1072].

Розгляд художніх творів Огоновський доповнює докладним переліком розвідок і статей Франка з галузі історії, літератури, соціології, етнографії, критики, а також списком його перекладів, вказуючи цим на розмаїтість його таланту та «неабияку плодovitи творчість у всіх напрямках словесного життя» [5, с. 1071].

Як відомо, «Історія...» Огоновського і, зокрема, розділ «Іван Франко» були неоднозначно оцінені і самим Франком, і наступними дослідниками (С.Єфремов, Л.Білецький, Д.Чижевський) передусім щодо історизму/неісторизму, методології дослідження, превалювання біографізму й переказу змісту творів замість їх літературно-критичного аналізу тощо. Проте ця праця залишається непроминальним фактом в історії української літератури, а розділ «Іван Франко» – першим критично-біографічним портретом, що найповніше окреслював діяльність Франка у різних сферах суспільного й культурного життя, зрештою, надавав автору статус-кво письменника, вписуючи його творчість в український історико-літературний процес. Тому цього дослідника небезпідставно вважають «фундатором франкознавства» (І.Денисюк). До того ж, незважаючи на певні методологічні незграбності, Огоновському вдається виокремити одну з фундаментальних колізій – колізію романтизму/реалізму у творчості Франка, яка й донині залишається дискусійною в колі франкознавців.

Ще одна не менш гостра франкознавча колізія була спровокована появою другого видання збірки «З вершин і низин» (1893), що вміщувала, зокрема, цикл «Веснянки» та перший «жмуток» «Зів'ялого листя». В.Щурат у статті «Літературні портрети. І. Др. Іван Франко» (Зоря, 1896, № 2, с. 36) виокремлює ці цикли як «чисту лірику» Франка (на відміну від його «агітаційної й епічної поезії»), назвавши її «об'явом декадентизму в українсько-руській літературі», щоправда, із суттєвим застереженням: «розуміється, тоді, коли під декадентизмом будемо розуміти не ті оригінальні поетичні замаху, в котрих Макс Нордау бачить признаки умових хворіб, але розумне і артистичним зміслом ведене змагання до витвору свіжих оригінальних помислів, образів, зворотів мови й форм».

Незважаючи на це, така оцінка викликала з боку Франка негативну реакцію, виражену у відомому вірші «Декадент» (Зоря, 1896, № 17, с. 326). Вірш опубліковано в час, коли Франко завершував роботу над підготовкою збірки «Зів'яле листя» як окремого видання (1896), тому навряд чи його реакція була спонтанною. До того ж у передмові, пояснюючи мінорні настрої ліричного героя, автор розповів про нібито занотовану в щоденнику «історію» нещасливого кохання свого «бідного приятеля», недвозначно наголошуючи на власне літературному, а

не автобіографічному значенні «ліричної драми». А згадані наприкінці Вертер і слова Гете «Sei ein Mann und folge mir nicht nach!» («Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом!»), написані на одному з екземплярів його книжки, підштовхували також до аналогії «Зів'ялого листя» з відомим твором німецького автора.

Вірш «Декадент» та обурення Франка В.Щурат сприйняв як «непорозуміння», а вихід збірки «Зів'яле листя» (1896) дав йому привід для нової розмови про «ліричну драму» у статті «Поезія зів'ялого листя в виду суспільних задач штуки» (Зоря, 1897, чч. 5–7). Рецензент тут дотримується тих же настанов, що і в першій статті, вважаючи «Зів'яле листя» «взірцем декадентської поезії в кращім значінню слова», яка за красою й оригінальністю вислову, добірністю поетичних зворотів і поетичною свіжістю перевищує все дотепер написане поетом. Водночас були зроблені посутні зауваження, що стосувалися, зокрема надмірної риторичності окремих фраз, неправильного наголошування слів, надуживання полонізмами, неточності вислову й римування, мелодійності вірша тощо. Звернено увагу також на «свобідне наслідування» поеми «L'apologie du diable» французького поета Жана Рішпена, перегуки з буддизмом і деякими мотивами збірки Яна Каспровича «Miłość» та ін. У кінцевому ж підсумку В.Щурат, покликаючись на М.Нордау і розуміння мистецтва «в виду суспільних задач» («підносити народ в його власних очах, вчити його пошанування для самого себе»), доходить висновку про «Зів'яле листя» як, по суті, «поезію песимізму»: «А тепер питаю: чи сповнить ту демократичну задачу поезія песимізму, поезія зів'ялого листя? Може, але хіба лиш тоді, коли вщиплюванням песимізму вдасться уздоровити хоч одного песиміста, так як віспуватого вщиплюванням віспи. Та чи вдасться?..»

У щойно означеній колізії кожен із авторів, критик і поет, залишилися при своїй думці. Погляд на збірку «Зів'яле листя» під кутом зору автобіографізму й домінування в ній лише «песимістичних тонів» Франко вважав одностороннім і таким, що не дає змоги збагнути весь зміст «ліричної драми» та її «самостійне» літературне значення. У короткому передньому слові (листопад 1910 р.) до другого видання збірки (1911) письменник ще раз нагадав, що йдеться, власне, про «літературну фікцію», а не особу автора, називаючи водночас ці ліричні твори «найсуб'єктивнішими» з усіх, що з'явилися від часу автобіографічної поезії Шевченка, і при цьому «найбільш об'єктивними» у способі відтворення складних людських почуттів.

Отже, у трактуванні «ліричної драми» Франка від самого початку намітилося коло дискусійних питань, які, по суті, визначили її подаль-

шу критичну історію, а саме: вияв суб'єктивістських і декадентських тенденцій, автобіографізм, літературність і правдоподібність, буддизм, об'єктивізм і раціоналізм у змалюванні складних душевних настроїв тощо. З різними акцентами (часто в залежності від кон'юктури) ці «плюси і мінуси» (Г.Костельник) «ліричної драми» поета знайшли відображення у працях більшості дослідників, які зверталися до аналізу «Зів'ялого листя» (А.Крушельницький, С.Єфремов, П.Филипович, М.Євшан, М.Зеров, Б.Кравців, Л.Луців, І.Денисюк і В.Корнійчук та ін.). Альтернативу біографічному трактуванню Франкової збірки запропонував Я.Ярема у розвідці «До проблеми ідейного змісту «ліричної драми» Ів.Франка «Зів'яле листя» (Іван Франко. Статті і матеріали. Зб. I. – Львів, 1948. – С. 91–123; повний текст див.: [10, с. 58–107]), в якій автор розглядає її насамперед як художнє й історико-літературне явище, не просто як збірку інтимної лірики, а як власне «ліричну драму» – цілісний завершений твір, що пов'язаний не так із особистими колізіями в житті поета, як із його творчою біографією, а також із подібними зразками світової літератури. На аспекті літературності й інтертекстуальності твору свого часу зосередив увагу С.Гординський у статті «Франкові «Квіти зла»: У 100-річчя народження поета» (1956), провівши паралель між «Зів'ялим листям» і бодлерівськими «Квітами зла», а серед сучасних дослідників такий підхід знайшов продовження у розвідках М.Кодака, М.Ільницького та ін.

Середина 1890-х рр. – це період творчого злету Франка: він здобуває не лише славу «першорядного українського письменника» (В.Щурат), а й визнання як дослідник історії літератури, автор ґрунтовних наукових праць, публіцист і політик. Водночас це були також роки його «гірких досвідів і розчарувань» (В.Щурат), пов'язаних з невдалими спробами викладацької кар'єри на кафедрі Львівського університету та балотування до австрійського парламенту. У контексті цих подій з'являються стаття «Ein Dichter des Verrates» («Поет зради») у віденському тижневику «Die Zeit» (1897. – Bd. XI. – № 136), присвячена темі зрадництва (валленродизму) у творчості А. Міцкевича, та вступна стаття «Niесо o sobie samym» («Дещо про себе самого») (1895) до польськомовного видання «Галицьких образків» (у зв'язку з виборами видання поступило у продаж лише 1897 р., відразу ж після появи статті про Міцкевича), в якій Франко висловив свою нелюбов до «патентованого» українського й польського патріотизму. Обидві праці набули значного розголосу серед галицької й польської суспільності, особливо у польськомовній пресі (близько 60 позицій) [3, с. 11–15], а автора оголосили «зрадником Руси» й ворогом польщизни водночас.

Порушена у процесі полеміки ціла низка питань, а саме: патріотизм, валенродизм, політична зрада, угодовство, національна єдність, соціальна солідарність, радикалізм, соціалізм, марксизм, націонал-демократизм тощо, – виразно вказує на *ідеологічну* домінанту тодішнього франкознавства, яке під впливом певної політичної кон'юктури чи партійної доктрини було спрямоване здебільшого не так на Франкові тексти, як на надиктовану злобою дня потребу, а інколи й особисту амбіцію, особливо коли йдеться про критиків старшого покоління. Поняття «позитивізм», «реалізм», «радикалізм», «соціалізм» часто виступали в одному семантичному колі як стосовно публіцистичних праць і політичної діяльності Франка, так і його художніх творів.

Важливою подією в осмисленні творчості Франка та його ролі в культурному і громадському житті стало відзначення 25-ліття його літературної діяльності. З цієї нагоди виходить перший бібліографічний реєстр творів письменника – «Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності (1874–1898). На пам'ять його ювілея 30 жовтня 1898 р.» (1898), підготовлений М.Павликом, та альманах «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники» (1898). З промовама на ювілеї виступили В.Гнатюк, М.Грушевський, Н.Кобринська, М.Павлик та ін. Надійшли також вітання із Відня, Праги, Софії, Варшави, Кракова, Москви, Петербурга, Америки, Києва, Чернігова, Полтави, Одеси та багатьох інших культурних осередків, і все це в сукупності засвідчувало факт визнання таланту і здобутків Франка як в Україні, так і поза її межами.

А для самого письменника перипетії, пов'язані з виборами, міжпартійною боротьбою й національними змаганнями, стали приводом для переосмислення своїх життєвих пріоритетів: він позбувається радикалістських ілюзій і, зрештою, відходить від активної участі в політичному житті – «зістається безпартійним» (М.Возняк). То було завершення «доби радикалізму» (драгоманіського періоду) у його світогляді й діяльності: «драгоманіська лінія у світогляді Франка вже була зламана» (М.Мочульський). Натомість усі зусилля тепер письменник спрямовує у сферу науки й літератури: «Я аж до 1897 року стояв, так сказати б, у центрі цього (радикального. – *Л.С.*) руху, і тільки в 1898 році відсунувся від нього, щоб цілком присвятити себе літературній і науковій діяльності».

Із початком 1900-х років змінюються акценти не лише в діяльності самого Франка, а й в осмисленні його творчості. Критика починає більше уваги приділяти художнім здобуткам письменника, відомості про нього з'являються в енциклопедичних виданнях, у загальних оглядах україн-

ської і слов'янських літератур, у німецькомовних та слов'янських періодичних виданнях тощо. Поряд із рецензіями на художні твори та наукові праці із розвідками монографічного плану (звісно, із різним рівнем узагальнення) виступають С.Єфремов, М.Євшан, А.Крушельницький, М.Сумцов, М.Лозинський, І.Сперанський, Я.Ярема та ін.

Висловлене ще М.Грушевським на 25-літньому ювілеї твердження про Франка як найчільнішу постать у культурному і суспільному житті України останньої чверті XIX – початку XX ст. стає провідною сентенцією більшості цих досліджень, і він, після нещодавніх гонінь і відвертої обструкції, здобуває славу речника національно-культурних змагань та ідеалів. Скажімо, М.Возняк писав: «Від смерті Шевченка поза Михайлом Драгомановим ніхто з українців не здобув собі більшого імені на всіх українських землях, як в австрійській, так і російській Україні, ні один із українських письменників поза Шевченком не має такого розголосу межи чужими, слов'янським та неслов'янськими народами, як др. Іван Франко» [1, с. 5].

Однією з перших в цей період з'являється праця С.Єфремова «Певець боротьби и контрастов» (Київ. старина. – 1903. – Т. 83. – Кн. 11. – С. 284–332), яка, власне, апологізувала метафору Франка-борця в осмисленні його творчості. Згодом вийшло друге, доповнене видання цієї праці українською мовою під назвою «Співець боротьби і контрастів» (1913).

Із колізії Франка як громадського й політичного діяча та Франка-художника слова починає свої міркування А.Крушельницький у книжці «Літературні характеристики українських письменників. Іван Франко» (1909) – по суті, першому монографічному дослідженні такого обсягу. Автор зосереджує увагу в основному на характеристиці поезії, вважаючи, що саме в ній полягає «головна сила» Франка як письменника, проте розглядає її у проекції на його суспільну діяльність та як «частину і то вельми важну частину його біографії», загалом демонструючи біографічно-описовий спосіб аналізу. Поетичну творчість Франка дослідник поділяє на кілька періодів і жанрових різновидів – «суспільницьку» (тенденційну), яка переважає у першу добу, «чисто особисту» («Осінні думи», «Нічні думи», «Скорбні пісні», «Тюремні сонети», особливо «Зів'яле листя») та філософську («Мій Ізмарagd», «Semper tigo», «Смерть Каїна», «Мойсей»), а в поступовому перетворенні поета-агітатора, запального проповідника ідей поступу («поет був каменярем поступу») на «спокійного обсерватора життя» (поезія останньої доби – «твори поетового духа, різьблені sub specie aeternitatis [з погляду вічності]») А.Крушельницький вбачає ознаки його творчої еволюції.

З подібною дилемою стикається також М.Євшан, автор статті «Поетична творчість Івана Франка» (Українська хата. – 1910. – Кн. 7/8. – С. 458–465) та нарису «Іван Франко (Нарис його літературної діяльності)» (ЛНВ. – 1913. – Т. 63. – Кн. 9. – С. 269–290), але тут вона постає в дещо іншому плані – не як непримиренна суперечність, а як внутрішня колізія Франкової особистості: «суспільний робітник боровся з поетом – і тільки в цій боротьбі скристалізувалася його психіка» [2, с. 136]. У цьому сенсі Франко завжди залишався «типичним суспільником», для якого зорієнтованість на «*суспільну службу*» – все одно, чи йшлося про наукову працю, чи публіцистичну, чи літературну – була світоглядним переконанням й основним принципом життя. Тому його поезію, особливо першого двадцятиліття, слід розглядати в контексті її суспільних функцій або принаймні як одну з її форм. «Се звичайно не осуджує її, коли вона тільки може витримати критику, – зауважував М.Євшан, – але се робить її вузькою, дає їй спеціальні цілі і чинить близькою тільки для спеціальної, дібраної громади читачів» [2, с.143]. А теоретичною основою такого розуміння стали сформульовані Франком у статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (1878) принципи «наукового реалізму» й «поступової тенденції» як засадничі концепти розвитку літератури.

Із початком 1890-х років, вважав М.Євшан, завершується «період кристалізації» Франка-поета. Крізь громадянські й соціальні мотиви починає проглядати особистість, образ митця-суспільника щораз виразніше набуває індивідуальних прикмет. Особливо яскравий приклад – збірка «З вершин і низин»: якщо у першому виданні Франко постає як автор гімнів, закликів, програмових тирад, то в другім – внутрішній зміст душі поета, вияв його *індивідуальності*, яка, однак, на повний голос заявила про себе трохи згодом – у збірці «Зів'яле листя». У літературно-естетичному плані це було свідченням трансформації принципів реалізму, «краху натуралістичної *доктрини*», і з цього часу починається третя доба в розвитку Франкової творчості.

Із поемою «Мойсей» (1905) пов'язані нові аспекти в розвитку франкознавства. Крім коротких відгуків у пресі («Артистичний вісник», «Буковина», «Діло», «Slovanský Přehled», «Ukrainische Rundschau») на видання твору, з'являються характеристика поеми в «Літературно-критичних нарисах» (Станіславів, 1908) А.Крушельницького та його ж «Літературних характеристиках...» (1909), стаття М.Євшана «Пісня про Мойсея (Студія над твором І.Франка)» (Будучність. – 1909. – № 1. – С. 8–10; № 2. – С. 24–27) та порівняльно-аналітична розвідка Я.Яреми «Мойсей. Поема Івана Франка. Критична студія» (1912). У праці Я.Яреми «Мойсей» постає в зіставленні з поемою польського поета-романтика

Ю.Словацького «Ангеллі». Знаходячи спільне й відмінне в обох творах, дослідник доходить висновку про необхідність порівняльно-типологічного аналізу поеми Франка. Хоч ця розвідка викликала критичні відгуки з боку деяких дослідників саме за її «методу» (М.Євшан), та все ж ця «метода» відкривала нові перспективи у франкознавстві. Слід зазначити також, що сам Франко у передмові до другого видання «Мойсея» [6, с. 201–211] схвально поставився до «совісного» тлумачення його твору А.Крушельницьким і Я.Яремою, але аналогію з поемою Ю.Словацького вважав «дуже далекою», особливо щодо провідного «настрою» обох творів.

Певне пожвавлення інтересу до постаті Франка відбувається у зв'язку з його 50-літнім ювілеєм та 40-літтям літературної діяльності. З'являються численні повідомлення з цього приводу в українській, польській, австрійській, німецькій, російській, чеській, словацькій пресі, публікуються матеріали як інформативно-біографічного, так і дослідницького плану (М.Грушевський, С.Єфремов, М.Євшан, А.Крушельницький, С.Петлюра, М.Яцків, М.Возняк, Г.Хоткевич та ін.). Водночас з'являються розвідки конкретно-тематичного спрямування, присвячені, зокрема, питанням світогляду й публіцистики Франка (Р.Заклинський), його наукової діяльності (О.Колесса), педагогічних поглядів (А.Крушельницький, І.Ющишин), музикознавства (Ф.Колесса) тощо. Велику зацікавленість серед дослідників викликають також його фольклористичні та джерелознавчі праці. На честь ювіляра був підготовлений збірник «Привіт Іванові Франкові в сороколіте його письменської праці. 1874–1914» (1916), в якому взяла участь значна кількість українських і зарубіжних учених і письменників.

З приводу окремих публікацій Франко виступив у статті «В інтересі правди» (1913) зі спростуваннями щодо висвітлення деяких біографічних фактів (дитячі роки, арешт і перебування під слідством 1877–1878 рр.) та оцінки його ранньої творчості. Зокрема, йшлося про розвідку І.Ющишина «Іван Франко як педагог. З нагоди 40-літнього ювілею літературної діяльності» (Учитель. – 1913–1914. – Річн. XXVI–XXVII. – Чч. 1–10), автор якої, на думку Франка, некритично поставився до праць М.Возняка і С.Єфремова, повторивши допущені ними неточності й безпідставні осуди. Простора стаття першого, опублікована в календарі товариства «Просвіта» за 1913 р., «дуже багата на помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності» [7, с. 227], другий «шокрок у своїх статтях <...> робить помилки», «наскрізь неправдиво» характеризує дитячі роки не за спогадами автора, а на основі здогадів за нібито автобіографічними оповіданнями про малого Мирона. Не сприйняв та-

кож Франко запозиченої в С.Єфремова різкої оцінки його ранньої поезії та повісті «Петрії і Довбошуки».

Резонансною щодо сприйняття Франка, особливо в польській пресі [3, с. 23–24], стала публікація «Адам Міцкевич. Wielka Utrata, історична драма з років 1831 – 1832. З додатком життєпису А.Міцкевича та вибору його поезії у перекладі на українську мову видав д-р Іван Франко» (Львів, 1914). Вона викликала негативну оцінку фахівців, оскільки ця драма насправді не належала А.Міцкевичу.

Отже, прижиттєве франкознавство мало здебільшого спорадичний, ситуативний характер – повідомлення про публікації художніх творів та критичні відгуки на них, рецензії на наукові праці, інформативно-біографічні та ювілейні матеріали тощо. Однією з основних проблем на цьому етапі осмислення постаті Франка стала колізія поета-суспільника, агітатора, «каменяра поступу» і власне поета, художника слова. Водночас у працях таких дослідників, як О.Огоновський, М.Павлик, С.Єфремов, А.Крушельницький, М.Євшан, помітне прагнення до систематизації відомостей про письменника, зрозуміння його життя і творчості як явища цілісного й непромінального в українському літературному процесі.

1. Возняк М. Житє і значінне Івана Франка. – Львів, 1913.
2. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор., передм. та прим. Н.Шумило. – К.: Основи, 1998.
3. Луцишин О., Мороз М. Заборонене франкознавство. 1885–1988: Мат. до бібліографії критичної літератури про Івана Франка. – Л., 2006.
4. Мороз О.Н. Семінарій // Вид. друге, доп. і переробл. – К.: Вища школа, 1977.
5. Огоновський Омелян. Історія літератури руської. – Львів, 1893. – Ч. III, Відділ 2.
6. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976. – Т. 5.
7. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 39.
8. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 48.
9. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 49.
10. Ярема Я. Франкознавчі студії / Упор. С.Яреми. – Львів, 2007.

ІНШОМОВНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ФРАНКА В АСПЕКТІ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОЇ ЕМАНСИПАЦІЇ ТА ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Під іншомовним дискурсом у цій статті розуміється весь масив перекладного тексту І.Франка, або, за сучасною перекладознавчою термінологією, *трансляту* (лат. *translātum* – те, що перекладено, досл. «перенесене»). Цей термін трактуємо у найширшому діапазоні, включно з переспівами, адаптаціями, творчим розвитком, філіаціями та ін. [41]. І.Франко вдавався до всіх прийнятних йому форм засвоєння іншомовних творів, – від перекладів до образних аналогій – і першим почав розмежовувати їх [32, с. 29].

Що стосується іншого, ключового тут, терміну, то «дискурс – це наділений значенням фрагмент усної або писемної мови: фрагмент мови, що віддзеркалює соціальну епістемологічну та риторичну практику групи або спроможність мови віддзеркалювати й обмежувати цю практику в групі, в також впливати на неї» [13, с. 126]. Найважливішим особливостями дискурсу є поєднання мовного і позамовного в комунікації з усним спілкуванням як обов'язковим компонентом. Види дискурсу співвідносяться з функціональними стилями як сферами комунікації, а частково і як характером комунікації (спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний), а його різновиди більшою мірою відповідають жанрам. Стили, дискурс, жанри матеріалізуються в тексті, який може набувати звукового, рукописного, друкованого, а то й електронного вигляду [4, с. 11, 14]. Водночас, «досліджуючи сторінки життя і діяльності І.Франка, важливо збагнути великий внесок цього українського поета і мислителя в скарбницю світової літератури, у розробку й актуалізацію культурологічних творчих тенденцій, зокрема у системі міжкультурних відносин на творчій базі різних народів і країн. Саме таку *дискурсну методологію* [курсив мій – І.Т.] простежуємо в літературно-поетичній і політичній діяльності І.Франка – поета, прозаїка, літературознавця і перекладача, а також визначного громадського діяча» [24, с. 494]. Отже, дискурсну методологію розуміємо у поданому вище сенсі. Конструктивним, з цього погляду, є й означення «дискурсу» з відомої колективної монографії, що її редагувала К.Кусько: «Дискурс – це не лише відповідно логічно скомпонований і прагматично орієнтований текст, а й водночас текст (усний чи письмовий) з конкретною когнітивною, антропологічно зумовленою семантикою» [9, с. 29].

Вражає обсяг зробленого, що визнають дослідники вже понад 100 років, включно із сучасними: «Майже всю історію світової культури від найдав-

ніших часів до часів Франка представлено в його перекладах. Пам'ятки асиро-вавилонської, давньоіндійської, давньогрецької й римської літератур, слов'янський епос і твори польського, чеського, словацького і російського письменства, італійські, німецькі, французькі автори разом з історико-культурними коментарями та оригінальними дослідженнями складають доволі повну, енциклопедичного характеру, перекладацьку антологію Франка» [8, с. 345]. Нагадаємо й класичне вже: «Якби зібрати всі переклади Івана Франка (закінчені і незакінчені), вийшла б колосальна антологія світової поезії, що починається зразками поетичної творчості народів стародавнього Сходу, продовжується античністю, поетами середньовіччя, поетами Англії, Німеччини, Франції, Італії, скандинавських країн, Угорщини, Румунії, слов'янських країн на чолі з Росією. Поряд з поетами була б широко представлена народна творчість різних народів, що особливо привертала увагу І.Франка. В антологію ввійшла б і художня проза різних часів та народів. Поряд з видатними письменниками в ній були б і другорядні, які мають не стільки естетичну, скільки історико-пізнавальну цінність. Це було б щось більше, ніж знаменитий в свій час збірник Гердера «Голоси народів», і не менше, ніж величезна робота в галузі поетичних перекладів Я.Врхліцького, відомого чеського поета ХІХ сторіччя», – писав акад. О.І.Білецький [5, с. 163].

І згодом, у «Коментарях» до 25-го тому прозових перекладів І.Франка: «Обсяг перекладацької діяльності І.Франка величезний. Своїми перекладами та дослідженнями він охопив літератури майже всіх віків і народів, збагатив зображувальні засоби української літературної мови, підняв рівень перекладацького мистецтва» [21, с. 539]. Із 6000 творів Франкової спадщини 1130 (за даними 50-томника – 1102, проте ці дані неповні) припадає на художні переклади, а це 3781 сторінка, що обіймає 7 томів із 50-ти: тт.8–13 і 25 або 347 творів, тобто 19%. Однак, з'ясовується, до 25-го тому увійшли не всі прозові переклади І.Франка. Тут обсяг всього перекладеного становить **528 с.** «Відомо, – пише Н.Ануфрієва, – що у 8-13 томах 50-томного зібрання творів І.Франка вміщені переклади та переспіви творів 140 авторів (не враховуючи безіменних) та численні зразки народного епосу і народної поезії більш як двадцяти народів. Перекладацький доробок митця охоплює чотири континенти та ХХVІ століть» [1, с. 244].

У додаткових томах до 50-томного Зібрання творів, які нещодавно побачили світ [42–44], опубліковано твори, що їх раніше свідомо не включили до 50-томника або не віднайшли. Загалом обсяг надрукованого у 51-му Додатковому томі (проза) становить **826** сторінок, а поетичні переклади (52-й том) – охоплюють **444 сторінки** [43]. Отже, з урахуванням віднайдені перекладної поезії та прози І.Франка обсяг перекладеного зростає на 1270

одиниць і становить: $3781 + 1270 = 5051$, однак і ці дані, як видається, ще не остаточні. З іншого боку, вони дають куди повніше уявлення про обсяг зробленого у царині перекладу та рецепції чужоземного тексту (а це окрема вельми цікава тема, дослідження з якої теж подане до друку) загалом. Том 54 склали не друковані досі важливі науково-критичні джерела [45].

«Місце Івана Франка в історії українського перекладу унікальне. Мабуть, ніхто не вклав більше від нього енергії та праці у справу художнього відтворення українською мовою багатьох скарбів літератури і фольклору різних епох та народів. Величезна антологія Франкових поетичних і прозових перекладів охоплює близько п'яти тисячоліть світової культурної історії, що таким чином вперше постала перед українською громадськістю як велика множина духовних надбань та досягнень людства, без прилучення до яких марно було б сподіватися скільки-небудь повноцінного національно-культурного і державного відродження України. Звичайно, можна погодитися з думкою Г. Кочура, висловленою з приводу Франкової шекспіріани, проте справедливою і для багатьох інших перекладацьких праць І. Франка: «Перекладам Франка з Шекспіра притаманні ті самі риси, що ними відзначається вся грандіозна за обсягом перекладацька спадщина Франка: він як перекладач часто ставив перед собою інформаційно-просвітницькі цілі, прагнучи якнайширше охопити якомога більшу кількість пам'яток світової літератури, дбаючи про відтворення змісту і не надто ретельно працюючи над формальними компонентами» [...]. З єдиним, однак, істотним уточненням: інформаційно-просвітницька мета у І. Франка була нерозривно пов'язана з метою культуротворчою, що й визначало потужну будівничу енергію його перекладацьких зусиль як майстра, подвижника-першовідкривача. Вибудовуючи, слідом за М. Старицьким і П. Кулішем, широкий спектр якісно нових для українського слова культурних орієнтирів, Іван Франко закладав тривкі підвалини для культурної праці наступних поколінь, що й дало в ХХ столітті свої плоди, незважаючи на катастрофічні для української культури історичні обставини. Микола Зеров так писав про Франка-поета: «Останні розділи «Мойсея» повні тупотом копит і звуками сурем – музикою перемоги... В цій героїчній напруженні, в цій перемозі над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою і полягає та величність Франка, в якій тепер не сумнівається, здається, ніхто, і яка не дозволить, хоч як би змінились умови нашого життя, забути його як поета» [...]. Не дозволить, додаймо від себе, і забути його як перекладача» [30, с. 194].

За словами Ю.Смолича, сказаними понад 50 років тому, «Франко *поширив творчий горизонт української літератури* [курсив наш – І.Т.] переспівами та перекладами з літератур народів світу: російської, польської,

німецької, чеської, англійської, французької, іспанської та ін.» – [36, с. 147]. Високо оцінював перекладацьку діяльність Івана Франка академік М. Возняк. «Подвигом Івана Франка, – пише він – є його величезне збільшення перекладного письменства в українській літературі» [6, с. 392]. Вельми вдало та об'ємно окреслює В. Погребенник перекладну творчу спадщину Каменяра як «множинні художні світи Франка» [34, с. 10].

З нагоди виходу в світ у 1882 р. повного перекладу першої частини «Фауста» Й.-В. Гете М.П. Драгоманов писав у женецькому часописі «Вольне слово», №31 (подаємо у перекладі українською): «Ще 1880 року друкувались у газеті «Правда» деякі глави із «Фауста» в перекладі українською мовою. Днями вийшов з друку у Львові повний переклад першої частини цього великого твору найвидатнішого із поетів світу. Перекладачу п. Іванові Франку належить честь довести московським націоналістам, а разом з ними й усім великоруським літераторам, що **українська мова в багатстві, витонченості та гнучкості форм не поступається жодній** [вирізнення Ред. – І.Т.] із сучасних літературних мов слов'янства, і не така бідна, щоб нею важко було перекладати глибину філософської думки і відтворити високохудожні образи. Це – не мова тільки простолюддя, як запевняють московські неуки, а **мова цілої нації** [вирізнення Ред. – І.Т.], політична майбутність якої ще попереду, **але чиє місце на право самостійного розвитку** [вирізнення Ред. – І.Т.] серед цивілізованих народів **уже завойоване і не може бути зайняте ніким іншим**» /вирізнення Ред. – І.Т./ [11, с. 2]. Текст мовою оригіналу друкується у зібранні творів М. Драгоманова [10, с. 145]. Як на мене, це чи не перший значущий прояв ідеї духовно-культурної емансипації у діяльності І. Франка щодо присвоєння нашої літературі здобутків літератури світової. У цьому першому великому, знаковому, за сучасною термінологією, перекладі, що його здійснив І. Франко, як у дзеркалі, відбивається як згадана уже емансипація, так і, можливо й на підсвідомому рівні здійснювана, деколонізація нашої літератури. Не місце тут, та й немає потреби, ширше зупинятися на тогочасному стані як української мови, так і самої літератури: його висвітлено у літературознавчих публікаціях. Важливо зазначити, що ця діяльність неоднозначно відбивається на світоглядній еволюції І. Франка, можна сказати, не вельми й залежить від неї. Ось яку періодизаційну схему еволюції письменника подають суспільствознавці-філософи П. Берко, М. Резеда, Г. Притула: I. 1873–1876. Романтичний ідеалізм. II. 1876–1889. Позитивізм, антропологічний матеріалізм, раціоналістичне богоборство, етика праці і боротьби, громадський соціалізм драгомановського взірця. III. 1890–1900. Культурно-історичний універсалізм. IV. 1900–1907. Філософія «влади творчого духу» та національної ідеї. V. 1908–1916. Стихійний націоналізм, містицизм, патологією породжений

[3, с. 14–17]. Універсализм, додамо, – це віра в те, що моральні цінності – наприклад, права людини – є значною мірою однаковими завжди і всюди. Універсализм є протилежністю релятивізму [52]. Отже, вихід у світ «Фауста» 1882 року, – і це в період «раціоналістичного богоборства», «громадівського соціалізму» та ін.!

«Діяльність Франка і як перекладача, і як оригінального автора вщент розбила теорію літератури «для хатнього вжитку». Саме він прорубав для українського народу «вікно», але не тільки в Європу, а й в усі сторони світу», так проникливо й образно оцінив творчу, зокрема й перекладацьку, діяльність І.Франка О.Білецький [5, с. 163]. У попередніх статтях на матеріалі «Нагуєвицьких читань» [37 та 41] подається широке філософсько-культурологічне тло, на якому розгорталася діяльність І.Франка із творчого засвоєння надбань іншомовних літератур, ширше – його чужомовного дискурсу, висвітлену, зокрема, у працях О.Пахльовської та О.Забужко [33, с. 16; див. також 37, с. 227–229].

Ось на такому історико-філософському / історіософському тлі велично постає суспільно-політична, насправді ж – культурологічна діяльність Івана Франка, де провідну роль відігравали рецепція та переклад.

В.Мазепа, визнаючи у І.Франкові духовного лідера української спільноти, мислителя європейського штибу і європейського масштабу, вважає, на цій підставі, що плідний розгляд його філософсько-світоглядних ідей можливий у широкому європейському контексті доби [29, с. 224]. «Прагнучи осягнути вагомість інтелектуального досвіду Франка, масштаб зрушень, здійснених ним у духовному світі українства, В.Мазепа особливо не наголошував на розрізненні в ньому історіософського, соціально-філософського чи культурфілософського дискурсів, хоча й розумів, кажучи словами М.Зерова, «багатоіпостасність генія» Франка. Він побачив у Франкові непересічного універсального мислителя з виразною науковою (а не позитивістською!) налаштованістю; не випадково у книжці найчастіше називають Франка ученим. До того ж, Автор добре розуміє, що так само як неможливо вкласти Франка-письменника в прокрустове ложе якогось певного стилю – натуралізму, нового реалізму, символізму чи нео-романтизму, не піддається Франко-мислитель однозначному маркуванню згідно з постулатами тієї або іншої філософської школи чи жорстко окресленої інтелектуальної традиції» [28, с. 415]. І.Франко-дослідник вмів вилушувати раціональне зерно з того чи іншого учення і включати його до власного дослідницького інструментарію, з огляду на що В.Мазепа зазначає, що той ніколи не вигадував довільних теоретичних конструктів, а завжди намагався зануритись у надійне море емпірії. Філософська спадщина мислителя розглядається з погляду провідної для І.Франка «ідеї культуроцентризму» [29, с. 8–9], яку до-

слідник вважає найактуальнішим посеред інтелектуальних його набутків. Насамперед це відведення культурі визначальної ролі в універсумі людини [29, с. 88]. Водночас це й настанова на розгляд будь-яких людських явищ (феноменів), зокрема духовних витворів людини в контексті культури, культурного процесу [28, с. 415]. Для І.Франка культура – в усьому розмаїтті її сторін та вимірів – була окресленою системою способу життя людей, а також вічною підготовчою школою до *свобідного* життя як особистості, так і всієї спільноти [29, с. 10]. Філософське кредо історичних досліджень ученого В.Мазепа добачає у триєдиній формулі «людина – культура – історія» [29, с. 17]. Так утверджується думка про «емансипацію» людської одиниці в історії та наголошується на ролі творчої індивідуальності в культурному процесі. І.Франко трактував культуру як концептуальну призму погляду на людину в її історії. Культуроцентризм І.Франка – і в перенесенні ним центру ваги соціально-філософського дискурсу до сфери культури. Цей, на думку В.Мазепа, методологічно значущий крок сприяв переходові І.Франка на ліберально-демократичні, культурницько-гуманістичні позиції, упровадження до соціальної філософії І.Франка національного моменту, визнання пріоритету національного над соціальним [29, с. 65, 87, 99, 104]; [28, с. 416]. Національна культура становить «силу духу» народу, а її самостійність (самодостатність) засвідчена спроможністю самостійно ставити та розв'язувати найскладніші загальнолюдські проблеми [29, с. 226]. З іншого боку, тільки самоокреслена національна культура, переконаний І.Франко, здатна стати повноцінним суб'єктом міжкультурної взаємодії. Тим-то та чи інша спільнота, а в ній Україна, репрезентують себе серед народів світу культурою [28, с. 416]. Нація, на думку І.Франка, являє собою «цілісний культурний організм», цивілізаційно-культурну систему [Див. 29, с. 64, 100]. Що важливо, для І.Франка почування ідеалу національної самостійності народу перебуває «в культурнім погляді», тобто цей ідеал чинний як естетичний феномен [29, с. 100]; [28, с. 416]. Загалом же, культуроцентризм І.Франка має виразне національне, українське забарвлення, що дає підставу в якомусь сенсі характеризувати його світогляд як україноцентричний, – тому «на першому плані для Франка завжди була *турбота про розширення обривів рідної культури і поглиблення питомого інтелекту*» [28, с. 416–417] (курсив мій – І.Т.). Критерієм суспільного поступу є для І.Франка піднесення культурно-духовного рівня людності та культурного статусу кожної людини [29, с. 78].

Вагоме місце у дослідженні В.Мазепа посідає те, як І.Франко в контексті соціальної філософії та історіософії української історії трактував проблему нації, здійснюючи таким чином пошук «універсальної моделі націєтворення» [29, с. 57]. Що більше, автор розглядає й низку інших спо-

ріднених ідей І.Франка, як-от: роль самосвідомості спільноти в процесі націєтворення: народ, що не усвідомлює себе, – не нація, а юрба; турбота про цілісність і розгалужену різнорівневу структурованість у процесі націєтворення; самоорганізація нації як формування громадянського суспільства; *оптимально здійснювана акультурація інокультурних цінностей як гарантія «національного самопорятунку»* [29, с. 95–121; див. також 25–27] (вирізнення курсивом моє – І.Т.).

Сам І.Франко ставив своїм завданням «по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати загальноукраїнське народне самопізнання» (ЛІ, ф.3, №1615, арк.129) [Цит. за 35, с. 14]. Осмислення під цим кутом зору діяльності І.Франка як митця і громадського діяча дає змогу, на думку дослідника, зробити важливі узагальнювальні спостереження та висновки. По-перше, письменник прагнув зміцнювати духовні зв'язки між розрізненими частинами України, насамперед через літературну творчість, розробляючи у своїх художніх творах [додаймо: й перекладах – І.Т.] події з історії Наддніпрянщини, вводячи у свої твори східноукраїнські теми. По-друге, літературно-критична й наукова діяльність І.Франка теж була підпорядкована цій високій меті. Незважаючи на деякі відмінності у розвитку української літератури на західно- і східноукраїнських землях, І.Франко розглядав цю літературу як єдине ціле, як духовну скарбницю народу, яка належить і галичанам, і наддніпрянцям. Саме І.Франко вперше теоретично осмислив розвиток української літератури у відомій праці «Нарис історії української літератури до 1890 р.». І.Франко дав оцінку всім визначним письменникам Східної України. Його праці, присвячені Т.Шевченкові, Маркові Вовчкові, І.Нечую-Левицькому, М.Старицькому, Лесі Українці, О.Кониському, П.Кулішеві та багатьом іншим склали би, слушно вважає Ф.Погребенник, ґрунтовну антологію. По-третє, однією з форм боротьби І.Франка була його журналістсько-публіцистична діяльність [35, с. 14–17]. Зокрема, зазначає автор, «Ніхто із західноукраїнських письменників і критиків не зробив стільки корисного, плідного в галузі теоретичного освоєння, пропаганди і систематизації літературних і культурних досягнень Наддніпрянської України, як Франко. Він пильно стежив за всім, що з'являлося з української літератури над Дніпром, повз його увагу не пройшло жодне більш-менш помітне літературне явище, як сучасне, так і давнє» [...]. В усіх виданнях, які він редагував і у яких брав активну участь, Франко пропагував ідеї єдності й братерства, викриваючи політичну короткозорість, духовну обмеженість тих, хто «не хоче знати нічого поза чорно-жовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії» (ЛНВ, 1901, кн. VII, с. 5) [35, с. 15–16]; [17]. Не можна оминати у зв'язку з цим і питання націоекзистенціальної методології у франкознавчому контексті [18, с. 150–210].

Серед перших (П.Куліш, М.Драгоманов, Леся Українка, М.Коцюбинський, О.Кобилянська), хто звернувся «до класичних джерел» (ad fontes) європейської культури і тим самим розпочав перехід української літератури на європейський шлях розвитку, подолання провінціалізму та вузьких горизонтів утилітаризму і близькорукості т.зв. «літературного протекціоналізму» був І.Франко [51, с. 177]. Треба вивчати всесвітню літературу, наголошував І.Франко, особливо сучасну, «щоб не повторювати те, що вже другі забули» [15, с. 369].

Ще 1940 року Л.Іванов чи не перший зауважив, що «І.Франко подавав у своїх перекладах зразки всіх основних літературних напрямків, стилів, жанрів, старанно відбираючи найтипівіші з цього погляду. Він знайомить читачів з реалізмом і натуралізмом (Золя, Дюма), з імпресіонізмом (А.Стріндберг), з символізмом (Верлен, Рішпен), з сучасним романом (Золя), новелою (Мультагулі, Стріндберг, Грін, Дорінгтон, Годж, Купід), з драмою (Бернстерне Бернзон), з сучасною політичною реалістичною поезією (Гюго) і символістичною лірикою і т. д., перекладаючи твори і головних європейських і американських літератур, – підкреслюємо тут надзвичайну широту діапазону Франка-перекладача: «служачи своєму рідному народу», він одночасно засвоював здобутки передової загальнолюдської, а не лише національної культури» [19, с. 99].

Говорячи про значний і почесний вклад, що його послідовно вносив І.Франко у справу культурного зближення українського і чеського народів, багатосторонню діяльність Каменяра у цьому напрямку як визначне явище в історії розвитку літературних взаємин двох братніх слов'янських народів, П.Гонтар підкреслює: «І тут маються на увазі не лише вузькі особисті зв'язки, окремі й принагідні чи випадкові виступи, а діяльність [курсив наш – І.Т.], яка знаменувала єднання революційно-демократичних сил, їх спільну боротьбу з різними реакційними течіями, діяльність, яка стимулювала дальший розвиток літератур обох народів» [7, с. 62]. Зокрема, «про велике захоплення Франка сатиричними поезіями Гавлічка-Боровського говорить і те, що він перекладає його твори не принагідно, а систематично і послідовно [курсив наш – І.Т.], протягом багатьох років [7, с. 77]. Суспільну значущість перекладу одного лише автора бачимо і в такій оцінці М.Неврлого: «Франкові переклади віршів Гавлічка відіграли визначну роль у зростанні політичної свідомості українського народу і з цього погляду є важливою ланкою давніх чесько-українських зв'язків. Своєю збіркою вибраних творів Гавлічка Франко дав можливість українцям познайомитися з ним не тільки як з поетом, але й як з видатним борцем за політичні права пригніченого народу» [31, с. 225]. І.Франко – переконаний прихильник творчого експериментування, насамперед у по-

езії, до того ж не тільки в царині форми, а й змісту, зокрема культурного досвіду різних народів та епох [50, с. 153–178].

«Українська література сприймала нову естетику безпосередньо з французьких, німецьких, англійських, російських оригіналів і через численні переклади. Перекладацька діяльність Івана Франка, Лесі Українки, Павла Грабовського, Василя Щурата, Миколи Рошківського, Миколи Вороного, Осипа Луцького та ще багатьох українських поетів сприяла оновленню вітчизняної літератури, утворенню нової поступової [прогресивної – І.Т.] культури» [23, с. 218]. «Іван Франко, розгортаючи свою масштабну діяльність із усебічної модернізації та розбудови української літератури, – пише М.Москаленко, – бачив необхідність її повноцінного позиціонування у світовому *культурному* [курсив наш – І.Т.] контексті. Пізніша відома формула М. Зерова «ad fontes» («до джерел») – до джерел європейської культури – якнайбільше пасує до Франкової творчої праці в царині перекладу. З тим лише уточненням, що, на відміну від учасників дискусій 1920-х років, І. Франко аналізував і творчо опрацьовував не тільки античні – давньогрецькі та римські – підвалини «культурної Європи» (хоч і їх, звичайно, теж), а й світ біблійний, показові явища давньоєврейської історії та письменства, а також і набагато давнішу від античності та старозавітної доби праісторію людства – літературу Шумеру, Аккаду, Вавилону. Перекладацький контекст Івана Франка, таким чином, охоплює час від III – II тис. до н. е. (переклади шумерських та вавилонських текстів) – аж по рубіж XIX –XX століть нашої доби» [30, с. 182–183]. Щодо літератури Вавилону, то як не згадати тут оцінку самого І.Франка: «Можемо сьогодні майже напевно твердити, що ідея знакового письма розвилася в однім місці, над нижнім Євфратом і Тигром, і відси розійшлася на весь світ... Разом з письмом передали перші його винахідники решті людськості в значній мірі риси свого духовного типу: ми й досі молимося формулами, видуманими в старім Вавилоні, наші релігійні чуття та вірування несвідомо порушаються стежками, протертими для людського духу спекуляцією старих вавилонських та єгипетських жерців; ідеї єдності й трійці, святості й гріха, надземного й підземного світу, первісної провини і пізнішої експіації, ласки Божої й суду, ті ідеї, що тепер зробилися для нашого духу майже такими самими невідлучними формами почування, як час і простір, невідлучні форми мислення, — ті ідеї, то зовсім не жадні вроджені нам форми, а останки того, довготисячною працею виробленого культурного типу, що постав на зорі нашої старинної цивілізації над долішнім Тигром і Євфратом» [46, с. 9].

«І водночас – зазначає О.Баган – він постійно перекладає. Перекладає майже з усіх європейських літератур (часто за посередництвом німецької мови) та вибірково з усіх світових літератур (від давньоіндійської до дав-

ньошумерської). Можливо, саме ця праця, це невгасне Франкове бажання охопити всю широчінь європейського духу й порятувало його невдовзі від вузькості і філософської примітивності соціалізму [...]. Великим завданням свого життя І.Франко вважав творчу працю з наближення і тлумачення вершин європейської літератури в українському контексті» [2, с. 10–11]. У звертанні І.Франка до різних літератур світу фокусуються, як пише В.Харитонов, значні теоретичні проблеми широкого методологічного характеру. Насамперед він розглядає історію національної літератури не ізольовано, а в системі літератури всесвітньої. В основі франківської концепції всесвітньої літератури лежить осмислення поняття «народність» як загальної риси прогресивної літератури, реалізму як її кардинального художнього напрямку, соціально-політичної визначеності як основи генетичної суті літератури та її ролі в загальному розвитку історії людства. Народність він розумів як зображення життя в усіх його проявах з позицій трудового народу, який бореться за своє щасливе майбутнє в історично визначених соціально-економічних, політичних та культурних умовах. Через це письменник розглядав народ як законного спадкоємця передової культури минулого і вважав за потрібне саме власному трудовому людові принести кращі здобутки різних літератур світу. Підходячи, на думку дослідника, до творчості П.Кальдерона як до цілісного прогресивного явища в культурному розвитку людства, І.Франко спирається на уявлення про всесвітню літературу не як про суму кращих творів національних культур, а як про складний духовний комплекс глобального виміру, що дає не тільки окремому народові, а й людству можливість об'ємного художнього пізнання світу в його внутрішній єдності [48, с. 287, 290].

Актуальність культуротворчої місії І.Франка не змаліла і в наш час, адже «не слід запліщувати очі на те, що розгортається планетарний процес знеособлення людини, творення з неї масової людини, колективної людини, загнаної радше свідомо, з власної волі, ніж із примусу, з необхідності не відстати від часу, в цей гігантський супермаркет, в якому вона повсякчасно робить вибір... І нема кінця бажанням, потребам щось вибрати. А що людина віддає? І чи здатна віддавати себе? [...]». А масова людина – людина стандартизована, без коріння, без традицій і культури, позбавлена історичної пам'яті, а, отже, – відповідальності за майбутнє» – пише М.Жулинський [14, с. 30]. Звідси постає навидивовижу пекуча проблема збереження національної самобутності: «Те що ми називаємо «вгамувати духовну спрагу», є нічим іншим, як набуттям своєї національної і культурної ідентичності, відживленням традицій, «канонізацією» національних і релігійних міфів як духовних будівничих національної ідеології. Національна культура і є тим життєдайним ґрунтом, на якому виношуються системи національних

успадкованих цінностей і новочасних пріоритетів, міфів і героїв, традицій і вірувань, уявлень і передбачень» [14, с. 35]. Чи не про те ж і Л.Костенко: «Отже, гуманітарна аура нації. Чи не правда, якимсь приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, – в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторному національному варіанті» [22, с. 3]. Говорячи про три духовні заповіді І.Франка [поряд із гострим публіцистичним Словом у його глибинному сенсі, «ідеєю безнастанного і жертвовного громадянського служіння»], які той залишив українській нації поза своєю художньою творчістю, мені цікаво докладніше зупинитися на третьому заповіді, що його О.Баган як учасник «Круглого столу» у Нагуєвичах 15 червня 2008 року («Нагуєвицькі читання-2008») виклав таким чином: «Третій заповіт – широка стратегія культурного зростання нації у європейських параметрах, на що постійно працював І.Франко своєю гігантською перекладацькою працею і просвітництвом. Він завжди був великим провідником світових культурних віянь в Україні» [2, с. 256]. На жаль – продовжує автор – «сьогодні ми стоїмо перед загрозою нових викликів національній культурі з боку глобалізаційної культури і масовізму. Вони в глибоких і широких масштабах руйнують справжній естетичний смак, фрагментують мислення, сіють скептицизм. У цьому плані потрібна велика робота з поширення традиційної високої культури. Паралельно українська культура зазнає тиску і асиміляцій, бо неефективно працює на свою експансію у світі. Для прикладу, тисячі науковців, десятки наукових центрів зі знавцями іноземних мов на сьогодні, здається, не «просунули» у світ своїми перекладами жодного українського письменника-класика. Усі, хто відомий у Європі, досягли цього завдяки особистим зв'язкам. Тобто немає цілісної програми утвердження нашої культури у ширших, Франкових, вимірах» [2, с. 256]. Який перегук з актуальними ідеями М.Жулинського і яка масштабність завдань, найперше з яких – створити таку цілісну Програму! А все це І.Франко прозирає з далекого для нас, понад 100-літнього, минулого! Отже, українська культура має орієнтуватися – передовсім на таке проникливе – минуле, аби підняти з глибин традицій унікальний культурний капітал, і на майбутнє – з тим, щоби мобільно й гідно інтегруватись у глобальну культуру. Тільки за умови набуття власної Батьківщини можна подолати комплекс меншовартості, національної неповноти, досягти культурної ідентичності – бути передусім частиною національної культури та релігії. «Збагачена, забезпечена духовністю своєї нації, рідного народу, така людина не буде почуватися попелюшкою на глобальному балу цивілізацій, а буде вільно спілкуватися в діалогічному вза-

сморозагаченні на нових культурних просторах (курсив мій – І.Т.) і завжди знайде нову самооцінку в орієнтації на постійну і динамічну діалогічність світових релігій та світових культур. [...]. Культурний світ надзвичайно широкий, чи не всеохопний [...]. Отже, мова повинна йти про збереження, розвиток і збагачення української цивілізації як культурної системи. Найстрашніше для народу, для нації – занепасти духом. Зневіритися, морально знесилитися. Мойсей Івана Франка невтомно тримає жезл над головою під час битви, бо знає: доки народ бачить цей жезл віри, доти вірить в перемогу і не падає духом» [14, с. 36–37]. Таким чином, І.Франко як філософ, діяч культури, письменник, перекладач, і як письменник-сучасник, з творчістю якого треба невинно знайомити іншомовного читача, і є тим Мойсеєм, що тримає жезл над головою тепер, коли постало питання: бути чи не бути самобутнім національним культурам як невід’ємним складовим багатющою скарбниці світової культури, супроти якої різного роду ерзац-культури – безсилі. «Завдяки творчості кращих представників національної інтелігенції [...], – зазначає М.Дяченко – українська культура не сповзла на позиції духовного холопства» [12, с. 105; див. тж. 17]. Найбільше, як на мене, тобто найсистематичніше, найпослідовніше, найцілеспрямованіше, потрудився тут І.Франко, що, за словами Ю.Кобелецького, «порядкував у скарбниці світової культури й літератури наче хазяїн, який знав, де що лежить, і міг вибирати найкращі, найкоштовніші діаманти людської думки і слова» [20].

Дотепер йшлося про галузь художнього перекладу, однак така діяльність простежується і в царині перекладу наукового. У розвідці «Нарис історії української літератури до 1890 року» І.Франко так характеризує діяльність М.Полянського, заслуженого педагога, *формально москвофіла* [курсив наш – І.Т.], учителя руської [читай: української – І.Т.] гімназії у Львові: «В нашій педагогічній письменстві він займає місце як автор учебників: «Зоологія з образками для нижчих класів середніх шкіл, сочинив др. Алойзій Покорний, перевів на руський язык М.Полянський»; «Мінералогія для нижчих класів середніх шкіл, з німецьких учебників Зигм. Феллекера і з Лейніса перевів на руський язык М.Полянський», друкована у Львові 1875 р., і, нарешті, «Фізика для нижчих класів середніх шкіл, з німецького д-ра Фр.-І. Піска, перевів на руський язык М.Полянський», друкована у Львові 1876 року. Як у своїй педагогічній діяльності, так і в тих перекладах Полянський був чоловік *надзвичайно совісний і дбалий про ясність та точність вислову і чистоту языка*» [вирізнення наше – І.Т.] [47, с. 351]. Не поминув автор увагою й учених, об’єднаних у товаристві «Січ», хоча назва розвідки («Нарис історії українсько-руської літератури») начебто, на перший погляд, і не зобов’язує до такого широкого висвітлення: «Руське товариство «Січ», що відіграло досить важну роль в європеїзації галицької Русі і видало нема-

ло членів, що зайняли поважні становища чи то в руській народній житті, чи то серед інших народів. Назвемо тут лише Івана Горбачевського, Борискевича, знаменитого окуліста, що вмер у Греції [...], Івана Пулюя, знаменитого електротехніка, визначного письменника, тепер професора на німецькій політехніці в Празі» [47, с. 369]. Особливо наголосив би на тому, що політичні чи особисті розбіжності не заважали об'єктивно оцінити, головне ж – побачити об'єднувальний, інтеграційний чинник, можливо, й єдиний, але який – «чоловік надзвичайно совісний і дбалий про ясність та точність вислову і чистоту язика», незважаючи на «партійний», як ми сказали б тепер, принцип («формально москвофіл», як пише І.Франко), та, по-друге, незважаючи на непрості, зокрема, стосунки з І.Пулюєм, критику його перекладу Біблії (у співавторстві з П.Кулішем та, згодом, І.Нечуєм-Левицьким) [37, с. 1040–1046], І.Франко висловлюється тут з повагою, віддає заслужену шану як «знаменитому електротехнікові, визначному письменникові», членові Товариства, «що відіграло досить важну роль в *європеїзації* [курсив наш – І.Т.] галицької Русі». Такі, здавалося б, навмання взяті приклади, а насправді – вияви системного характеру діяльності І.Франка, його вміння «стати понад партіями», коли йшлося про «общее добро в упадку» (І Котляревський).

Окремо належало б сказати про саму науково-перекладацьку діяльність І.Франка, автора понад 100 перекладів, головню наукових, науково-публіцистичних, часто адаптованих, здебільшого виконаних «на потребу дня». Переважне число їх припадає на останні роки життя: чи то з німецької на українську, чи то з польської на українську, чи з української на російську, німецьку, польську, а то й з польської на російську: Скажімо, у жовтні 1914 року на адресу редакції «Украинской жизни» (Москва), було надіслано цикл статей (прибл. 7) у польсько-російському перекладі. Спершу І.Франко написав їх для журналу «Przegląd społeczny» (1887, т.ІІІ), а цього року вони вийшли друком на сторінках «Украинской жизни», №№ 1, 2, 5, 6, 7 п.з. «Земельная собственность в Галиции. К истории землевладения в Галиции. I. Цифры и факты. II. Проекты реформ» (див.1915) [49, с. 171]. Докладніше – у власному дослідженні [41].

Таким чином, гігантський обсяг діяльності І.Франко щодо засвоєння чужомовного тексту не випадковий. Він засвідчує, що така діяльність була програмною, отже – системною та систематичною і в аспекті духовно-культурної емансипації та деколонізації, тобто побудови України як самостійної, окремішньої держави, нації як суб'єкта міжнародного права. Еволюція світогляду Каменяря не впливала істотно, як видається, на характер перебігу такої культурологічно-політичної діяльності. Що більше, І.Франко успішно, на відміну від багатьох політичних діячів сучасної України, вмів

долати вузькополітичні, партійні розбіжності, інтереси, поступатися ними перед загальнонаціональними, соборними цілями, в ім'я високої і жертвовної Меті – розбудови Української держави.

1. Ануфрієва Н. Дискурсивна практика Івана Франка як перекладача // Рецептивні моделі творчості Івана Франка. Збірник наукових праць на пошану професора Романа Гром'яка з нагоди його 70-ліття / За ред. проф. М.П. Ткачука. – Тернопіль: ТНПУ, 2007. – С. 242–253.

2. Баган О. [Круглий стіл. Нагуєвичі, 15 червня 2008 р.] // Нагуєвицькі читання-2008: Іван Франко і новітнє українство. Матеріали Міжнародної наукової конференції / Ред. кол. П.Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 255–256.

3. Берко П., Резеда М., Притула Г. Іван Франко – системність світоглядних заasad – Дрогобич: Вимір, 2006 – 176 с.

4. Белова А.Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. №32. Іноземна філологія. – К.: ВЦ «Київський університет», 2002. – С. 11–14.

5. Білецький О.І. Світове значення Івана Франка // Вінок Івану Франкові. Збірник. – К.: Радянський письменник, 1957. – С. 159–168.

6. Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка. Підготували до друку О.Н. Мороз і М.Ф. Нечиталюк. – Київ: Держ. вид-во худ. л-ри, 1958. – 404 с.

7. Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв'язки в ХІХ ст.: Монографія. – К.: Державне вид-во худ. л-ри, 1956. – 111 с.

8. Гундорова Т.І. Іван Франко // Історія української літератури ХІХ століття: У 2-х кн.: Підручник / За ред. акад. М.Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2006. – С. 268–349.

9. Дискурс іноземномовної комунікації: монографія. – Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2001. – 495 с.

10. Драгоманов М.П. Гете і Шекспір в перекладі української мови // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – Т. 2 / Ред.кол.: О.Є. Масенко (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 1970. – 594 с.

11. Драгоманов М. Гете і Шекспір у перекладі українською. Женева, 1882 («Вольне слово», №31) // Зарубіжна література: Всеукраїнська газета для вчителів. Гол. ред. І.Мойсеїв. – Число 14 (318). – Квітень 2003. – С. 2.

12. Дяченко М.В. Філософські виміри культури – Х.: ХДАК, 2007. – 206 с.

13. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч.Вінквіста та В.Тейлора; Перекл. з англ. В.Шовкун; Наук. ред. перекл. О.Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003 – 503 с.

14. Жулинський М.Г. Духовна спрага по втраченій Батьківщині. 2-ге вид. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – 67 с.

15. Журавська І.Ю. Франко і світова література // Творчість Івана Франка: Збірник статей. Відп. ред. Є.П. Кирилук. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 365–404.

16. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – 2-ге вид. – Київ: Факт, 2009. – 156 с. (Серія «Висока полиця»).

17. Зорівчак Р.П. Політико-культурологічна концепція Івана Франка: переклад в Україні як націєтворчий чинник // Іван Франко – дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.) – Львів: Видавничий центр Львівського національного ун-ту імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 1010–1025.

18. Іванишин П.В. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні творчі та прагматичні аспекти): Монографія. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2005. – 308 с.

19. Іванов Л.Д. Іван Франко і світова література // Научные записки Днепропетровского гос. ун-та – Том XXIV. Сб-к работ филолог. ф-та Днепропетровского гос. ун-та. – Вып. 2 – Днепропетровск: Издание Днепропетровского гос. ун-та, 1940. – С. 83–120.

20. Кобелецький Ю. Поетичні переклади Ів. Франка // Літературна газета: Орган Правління Спілки радянських письменників України. – 1941. – №3. – 17 січня. – С. 2.

21. Коментарі // Іван Франко. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Художні твори. Томи 1–25. – Том 25. Прозові переклади (1877–1913). – К.: Наукова думка, 1980. – С. 539–553.

22. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала: лекція, прочитана в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» Івересня 1999 р. – Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – 32 с.

23. Крушинська О.Г. Поезії Поля Верлена у перекладі Івана Франка // Мовні і концептуальні картини світу: Зб-к наук. праць. Відп. за випуск д.ф.н. Белова А.Д. – К., 2000. – С. 217–221.

24. Кусько К. Франко і Гете: дискурс поетичних стратегій і культур // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня–1 жовтня 2006 року). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 493–497.

25. Кушнір І.О. Трансформація поглядів І.Франка на цивілізаційні процеси // Філософія, культура, життя. Міжвузівський зб-к наук. праць. – Вип. 20. – Дніпропетровськ: дніпропетр. держ.фін.-екон. ін-т. 2003. – С. 220–234.

26. Кушнір І. Погляд на проблему цивілізації у філософській спадщині І.Франка // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 466–467. Філософія: Збірник наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С.66–69.

27. Кушнір І.О. Роль національного ідеалу в прогресивному розвитку нації (на матеріалах робіт І.Франка) // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський збірник наукових праць. – Вип. 35. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2010. – С. 32–43.

28. Лисий І. Оприсутнений Франко Володимира Мазепи (Рецензія на книжку В. Мазепи «Культуроцентризм світогляду Івана Франка») // Могилянські історико-філософські студії: Наукове видання. Ред. Т.В. Нагорна. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 414–421.

29. Мазепа В.І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 232 с.

30. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт: Незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник – К.: Видавничий Дім «Всесвіт», 2006 – №5–6. – С. 174–194.

31. Неврлі М. Іван Франко і чеська культура // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1956. – С. 216–249.

32. Новосядла Е.И. Іван Франко и англоязычные литературы (К истории культурных связей Украины и англоязычных стран конца XIX – начала XX столетий) / Спец. 10.01.03 – Литература народов СССР / Украинская литература / Диссертация...канд. филол. наук. – Львов: ЛГУ им. Ивана Франко, 1979. – 193 с.

33. Пахльовська О.-С.-Я. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конф., присв. 140-річчю від дня нар. Івана Франка (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 19–31.

34. Погребенник В.Ф. Світи Івана Франка: Передмова // Іван Франко. Сотворення світу. Передмова В.Ф. Погребенника. – К.: Обереги, 2004. – С. 4–34 (Б-ка укр. раритету).

35. Погребенник Ф. П. Іван Франко в українсько-російських літературних взаєминах: Дослідження. – К.: Дніпро, 1986. – 301 с.

36. Смолич Ю. Сердечна подяка (З виступу на урочистому засіданні Радянського Комітету захисту миру в Москві 29 серпня 1956 р.) // Вінок Івану Франкові: 36-к матеріалів. Редкол.: О.С. Дяченко, Ю.С. Кобилицький, А.А. Каспрук та ін. Упоряд. А.А. Каспрук – К.: Рад. письменник, 1957. – С. 143–149.

37. Теплий І.М. Іван Франко і теорія полісистем (Перекладацька діяльність Івана Франка у контексті сучасного гуманітарного знання) // Нагуєвицькі читання-2009: Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук початку XXI століття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Нагуєвичі, 28-29 серпня 2009 р.) / Ред. кол.: П.Іванишин, Я.Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2010. – С. 227–238.

38. Теплий І.М. Науковий перекладний текст Івана Франка: тематика і проблематика // Українське літературознавство: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 74. – С. 221–238.

39. Теплий І.М. Перекладацька діяльність Івана Франка: цивілізаційний і націєтворчий виміри // Нагуєвицькі читання-2010: Цивілізаційні ідеї Івана Франка та сучасні виклики перед Україною й українством (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Нагуєвичі, 28 серпня 2010 р.) / Редкол.: П.Іванишин, Я.Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – С. 225–247.

40. Теплий І.М. Перекладознавча проблематика Івана Франка (на матеріалі науково-критичних праць та листів) / І.М.Теплий // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 1025–1046.

41. Теплий І.М. Форми засвоєння іншомовного тексту у літературно-науковій діяльності Івана Франка // Парадигма: збірник наукових праць на пошану Миколи

Льницького. Вип. 5. – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України, 2010. – С. 107–128.

42. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Том 51: Прозові переклади, 1876–1912 / Ред. тому Є.К. Нахлік. – 992 с.

43. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Том 52: Оригінальні та перекладні поетичні твори / Ред. тому М.П. Бондар. – 1040 с.

44. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Том 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / Ред. тому Є.К. Нахлік. – 832 с.

45. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2006–2010. – Том 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1896–1916 / Ред. тому Є.К. Нахлік. – 2010. – 1216 с.

46. Франко І. Історія української літератури. Частина перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Література і мистецтво. Томи 26–43. – Т. 40. Літературно-критичні праці / Упоряд. та комент. В.П. Колосової, В.І. Крекотня, М.В. Мишанича, М.М. Сулими; Ред. О.В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 7–370.

47. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. – Література і мистецтво. Томи 26–43. – Т. 41. Літературно-критичні праці (1890–1910). – К.: Вид-во «Наук, думка», 1984. – С. 194–470.

48. Харитонов В.С. Театр П.Кальдерона в переводческом наследии И.Франко // Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986): У 3 кн./ Упоряд. Б.З. Якимович; Редкол.: І.І. Лукинов, М.В. Брик, Г.Д. Вервес та ін. – К.: Наук. думка, 1989. – Кн. 2. – С. 287–290.

49. Ярема Я.Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2006. – 240 с.

50. Pachlovska, O. La scuola ucraina della traduzione: aspetti storici, teorici, linguistici // Materiali del Convegno in occasione della Presidenza italiana dell'Unione Europea «Verso un'Unione Europea allargata ad est: quale ruolo per la traduzione?» (Maggio 1996, Trieste) (a cura di A. Padellaro), Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Divisione Editoria, Roma, 1997: 153–178.

51. Siedina, G. Una nuova epoca nella traduzione poetica ucraina: l'approccio di Mykola Zerov alla Satira II, 6 di Orazio // Pagine di ucrainistica europea à cura di Giovanna Brogi Bercoff, Giovanna Siedina / Slavica: Collana di studii slavi diretta da Giovanna Brogi Bercoff e Mario Enrietti. No.4. – Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2001 – Pp. 177–200.

52. uk.wikipedia.org/wiki/Універсалізм.

**РОЗДІЛ IV.
З ІСТОРІЇ ФРАНКОЗНАВСТВА**

**«ЗДОЛАВШИ ПІВШЛЯХУ ЖИТТЯ ЗЕМНОГО...»:
ГНАТ ХОТКЕВИЧ З ПРИВОДУ 50-ЛІТТЯ
ІВАНА ФРАНКА**

Гортаючи якийсь комплект газети «Діло» за 1906 рік, я натрапив на замітку, котра одразу привернула мою увагу: «Кілька вражінь з нагоди ювілейного року д-ра Івана Франка». Не знаючи ще, хто її автор (підпис міститься вкінці замітки), про постать Франка, що виросла «в диких умовах», «на суворому галицькому терені» «й ховає тепер під тінню своєю навіть тих слимачків та гусінь, що гризли колись молоде коріння».

Автором замітки був Гнат Хоткевич, один із представників молодшої генерації письменників у нашій літературі, критик, який у своїх пізніших «Літературних вражіннях» (1909) побачить у Франковій творчості ті модерні риси, котрі й споріднювали її зі здобутками молодих. Хоткевич приурочив свій допис до 50-ліття від дня уродин Франка, котре, на відміну од 25-ї чи 40-ї річниць його творчої праці (у 1898 і 1913 роках відповідно) проминуло якимсь непомітно. Замітка з'явилася наприкінці року, 18/31 грудня, коли рік уже добігав свого кінця (Хоткевич, до слова, народився якраз 31 грудня).

Жанр цієї замітки – ювілейний літературний портрет (літературна силуетка), де Хоткевич порушив проблеми ролі та значення Франка для тогочасного суспільства, а також ставлення цього суспільства до Франка. Роль ця – надзвичайно вагома, однак Франко залишається в ньому недооціненим, недошанованим. Свої аргументування Хоткевич будував зокрема на фактах неухважності української галицької інтелігенції до Франкових творів. Наприклад, збірка «Semper tigo» – «сформований результат великих досвідів, так різнородних, як то лише може бути доступним чоловікові» – залишилася поза увагою критики. Міркування Хоткевича визнаємо цілком слушними тим більше, що 1906 року Франко опублікував не лише «Semper tigo», а й прозову збірку «Місія. Чума. Казки і сатири», знакові оповідання-притчі «Терен у носі» (український варіант), «Будяки», «Як Юра Шикманюк брів Черемош». Прижиттєва критика ці твори проігнорувала, лишень на збірку «Місія. Чума. Казки і сатири» відгукнувся рецензією Іван Джиджора («Літературно-науковий вісник», 1906, т. 34, кн. 6). Зазначу, що замітку написав 29-літній Хоткевич, і, можливо, з огляду на вік та молодечий максималізм знайдемо в

ній чимало перебільшень та згущень, але значення Франка для України він добре усвідомлював.

Задля увиразнення Франкової особистості та її значення Хоткевич наводить життєві паралелі з іншими постатями. По-перше, з Горьким, коли доводить унікальність феномену Франка для української літератури: «Горький для Росії – один із багатьох; таких імен і імен більших можна назвати ще десяток, – а скільки в нас Франків? Чи стільки зробив Горький для Росії, як Франко для України?»

По-друге, з Шевченком, якому, на думку Хоткевича, «легше жилося на світі серед батьків, ніж Франкові серед синів». Адже Шевченко знав радості життя до заслання, мав пошанівку і почесні після нього, Шевченко знав, хто є винуватцем його страждань. Франко ж мав «ціле життя, ціле життя праці, праці й праці... убійчої, гнітучої часом у своїй безмисленности, праці без признання, праці, біля назви котрої всякі прикметники стають банальними. Ні одної хвилини спочинку, радості, ні одного з тих квітів життя, якими воно лише держиться. Мов викинули раба на каторжну, чоловікожерну роботу та й забули про нього». У розумінні Хоткевича Франко став для українців «символом праці», і важливо відзначити, що Хоткевич, мабуть, уперше повів мову про культ праці у духовному естві Франка. Значно пізніше, через 20 років, про те ж вестиме мову Грушевський, котрий назве Франка «апостолом праці», відзначить його органічний потяг до інтелектуальної праці як один із основних первнів психофізичного буття і ствердить, що Франко своєю широкоохопною діяльністю сформулював «догмат праці як провідного принципу свого і свого покоління» [1, с. 274].

Справді, серед Франкових психологічних самоокреслень – постійне прагнення бути освіченою людиною і своїми знаннями та ерудицією збудувати підмурівок для можливостей культурного й освітнього розвитку нації: «Мені закидували, – писав він, – що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Се було впливом мого бажання – бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у жаднім таким питанні, що складається на зміст людського життя». Франкова колосальна працелюбність і працездатність, подиву гідна енергія завжди поєднувалися з його прагненням «обняти цілий круг людських інтересів» [2, с. 309]. Припускаємо, що безнастанна праця була для Франка не лише «собачим обов'язком», як він сам висловлювався, а й приносила йому очевидну насолоду.

Хоткевич відзначив також брак моральної сатисфакції («компенсації») та прижиттєвого визнання, що їх Франко так і не дочекався від суспільства й кинув в обличчя української інтелігенції звину-

вачення в «духовому убожестві», в браку «вищих потреб»: «Те, що нова книжка Франка не в силі пробудити цікавості до себе, свідчить, що й адвокат, і лікар, і судія, і інженер, і професор, і священник, і народовець, і москвофіл, і радикал, і соціал-демократ – всі одним миром мазані, миром духової нищети, миром задоволення дрібненькою роботою сьогодняшнього дня». Питання: чи «автор не доріс до суспільності», чи «суспільність до автора» – для Хоткевича є риторичним, із загальновідомою відповіддю. Бо ж «не Пилат розп'яв Христа, а ті, що кричали “Розпни його!”»; так само не економічна бідність нації зруйнувала найліпші квіти поезії кращих людей, а низькість духових потреб тої нації».

Замітка Хоткевича не втратила своєї актуальності. Будучи причиною до вивчення взаємостосунків між літературними генераціями, вона водночас вказує на відчутні проблеми існування нації, яка не шанує своїх пророків.

1. Грушевський М. Апостолові праці // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступна стаття і примітки М. Гнатюка. Видання 2-ге, доповнене, перероблене. Л.: Каменярь, 2011.

2. Франко І. [Промова на 25-літньому ювілеї] // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наукова думка, 1981. Т. 31.

Працю Хоткевича подаємо за першодруком: Діло. 1906. № 271. 18/31. XII. С. 1–2 за сучасними правописними нормами.

Гнат Хоткевич

КІЛЬКА ВРАЖІНЬ З НАГОДИ ЮВІЛЕЙНОГО РОКУ Д-РА І. ФРАНКА

Був десь на Волзі босячок, пік хліби, служив на залізниці, співав у циганському хорі, писав щось у газетах, а потім нараз люди догадалися, що се зовсім не босячок, а великий письменник Горький, а те, що він писав по газетах, – не так собі фейлетончики, а перла російської літератури. І за якийсь рік, а може й менше, з нікому не відомої, рядової фігури виростає нараз колос, «властитель дум». Ім'я Горького у всіх на устах, твори його розходяться в нечуваному числі, він стає на чолі солідної видавничої фірми*. Не встигли його «посадовити», як то належить кожному після російського державного регуляміну*, – і що ж ми бачимо? Німецькі, а за ними й інші письменники громогласно жадають

від російського уряду визволення Горького*. Словом, такого впливу на великі маси, або ліпше сказати, такої популярності зазнавало в історії людства не дуже велике число одиниць.

А от передо мною інша фігура. Не за рік-півтора виросла вона, а треба було на те довгих-предовгих літ такої праці. І не в тепличній атмосфері, де критика підкладає (pardon!) тепленького гною, затуляє з усіх боків шклом, на дужому сонці кладе прохолоджуючі мати, а коли подме з якогось кутка холодом, розігріває грубу і палить в ній палісандровим деревом*, – а виросла вона на суворому галицькому терені, під подувом не тільки холодних вітрів, а іноді й просто брудного чмихання. Мов дуб, росла в диких умовинах – і виросла, наперекір їм виросла й ховає тепер під тінню своєю навіть тих слимачків та гусінь, що гризли колись молоде коріння.

Нехай не поставить мені читач в провину такого метафоричного стилю, але мені думається: що, коли б ми змогли, як то зроблять колись наші потомки, об'єктивно розглянути, при яких умовинах росла й розвивалася одна з найліпших наших літературних сил? Мені здається, холодом би нас пройняло. Коли ми читаємо тепер, як мучився Шевченко в степах Аральських, мов манни небесної чекаючи листа, звичайнісінького собі листа, а любі землячки то страха ради юдейська, а то просто за сьогоднішнім обідом та завтрашніми іменинами не знаходили одної хвилини на пару-другу простих інформаційних слів, хіба не здається нам: «Ох, які ж вони дурні та жорстокі люди були, оті наші батьки! Та то ж їм нічого не було варта, а вони, бач... коли б ми на їх місці...» – і т. д.

Ну, а я сказав би, що Шевченкові легше жилося на світі серед батьків, ніж Франкові серед синів. Шевченко бачив радості життя до заслання; ми знаємо цілі безжурні роки, проведені в подорожах по любій Україні, де його не цуралися ліпші люди, а кожний дідич приймав його, як святого. Шевченко знав радощі життя й після ссилки, коли він в арелі мученика, зі славою найбільшого поета України знов повернувся до Росії. Навіть в заслання Шевченко знав, хто винен його мукам і з надією міг дивитися на кожний грядущий день. Що ж ми бачимо в життю Франка? Будучий біограф, не такий, що писатиме, аби більше написати, а той, хто з любов'ю розгляне кожний рух душі, кожну мисль, – той психолог розповість нам болючі речі. Ціле життя, ціле життя праці, праці й праці... убійчої, гнітучої часом у своїй безмісленности, праці без признання, праці, біля назви котрої всякі прикметники стають банальними. Ні одної хвилини спочинку, радості, ні одного з тих квітів життя, якими воно лише держиться. Мов викинули раба на каторжну, чоловікожерну роботу та й забули про нього.

Як се мусить бути тяжко... Всі ми маємо якісь приємності; які вони: малі чи великі, фізичні чи духові, брудні чи найсвятіші – менше з тим, але ми їх маємо, і уваяти собі людину, котрої життя – одна безпереривна робота, ми не можемо. Ми можемо про се говорити, подивляти, співчувати, але зрозуміти те – понад наші сили. А між тим сей, так би сказати, символ праці живе між нами. І живе, й обдаровує нас квітами своєї душі, і робить, робить, робить, а ми все те з'їдаємо, з'їдаємо, не подумавши навіть. Так короткозорі діти: і обмиє, і обмиє їх мати, і ночами не спить під час хвороби, а вони лиш беруть все те, лише поживають і дуже здивуються, як нараз одного дня мати, стомившись до нестяму, впаде під тягарями, впаде для того, щоби не встати більше.

Чи не буде так і з Франком? Але він може бути спокійним: вся Україна буде дуже жалувати, коли він умре, поховають його пишно, скажуть такі чудові, повні сліз промови і зложать на труну багато хороших вінців.

Почав я говорити про Горького. З таким же точнісінько результатом я міг би говорити про кого угодно – картина не змінилася б ані на трохи. Де не родився би Франко, який нарід не переспорив би для себе місця його уродження, – ніде не було би йому гірше, як у нас. Горький для Росії – один із багатьох; таких імен і імен більших можна назвати ще десяток, – а скільки в нас Франків? Чи стільки зробив Горький для Росії, як Франко для України? Та взявши навіть абсолютну вартість, ми не вагалися би в рішенню.

І от все-таки ми спромоглися зробити ціле життя свого письменника раною, безпереривним терпінням. Хто скільки не лаяв Франка? І свої, і чужі, і розумні, і дурні, і рогаті, й безрогі, і всякий, хто бачить так далеко, що може аж муху на своєму носі уздріти. Але се була би байка: навіть теоретично, кажуть, треба признати «ріжносторонність» оцінки, та треба лише одного: якоїсь компенсації. Де ж вона?

От уже скоро рік, як я приїхав сюди звідти, де Франко був для мене лише галицьким письменником. Правда, я не встиг ще сказати двох слів з Франком, але зате встиг пізнати той терен, на якому він виріс, ту атмосферу, якою він дише, ту суспільність, серед котрої він мусить іти означений шмат віку. Ну, і де ж та компенсація, без котрої тяжко, без котрої дивуєшся, як може жити чоловік? Де тих двоє-троє людей, до котрих ми з вами, Читачу, можемо іноді прийти або, хоч написавши, спочити душею? Де та вільна хвилина, яку ми з вами, читачу, хоч раз в тиждень, хоч раз в місяць, хоч раз в рік? Де та проклята «моральна утіха», коли чоловік «говорить до своєї аудиторії», «чує зв'яз з читачем», «має вищі моральні задоволення» etc., etc., – всі ті уїдливі дурниці, котрі ми так звикли читати в прикладанню до всяких письменників і письменничків?

Скажуть мені: річ не в зверхніх формах, не в шопках і т. п., а в тій внутрішній повазі, якою тішиться Франко в нашій суспільності, в душевному признанню всіх його великих і неоцінених заслуг. Добре, але пригадуються мені дві паралелі.

Коли Горький написав свою драму «На дне», то до Харкова (Харків – одно з більших міст Росії, а порівнюючи на галицьку скалю, можу сказати, що воно значно більше від Львова) дійшло лише четверте видання!* Який же то мусив бути колосальний попит, коли книгарі великого університетського міста не встигли дістати ані першого, ані другого, ані третього видання і мусили чекати – правда, всього кілька днів – аж на четверте видання?

Ну, от і Франко видав в своєму ювілейному році нову збірку своїх віршів «Semper tigo». Вийшла у світ книжка поета, що прожив 50 літ. Се вже не фантастичні полети юности, не мимолітна поезія моментів, покликів та молодих сліз, а сформований результат великих досвідів, так різнородних, як то лише може бути доступним чоловікові. І що ж?.. Хто чекав на сю книжку? А коли вийшла вона – хто купує її? Скільки сих коронових збірників* попало з книгарняного прилавку до хатнього стола? Хто зацікавився останнім словом найбільшого поета сьогоднішнього дня, хто хотів дізнатися, чим жила його душа?

Нехай зайде цікавий до книгарні Наукового товариства і спитає – там йому скажуть покажчик «моральної поваги суспільности», «громадської оцінки», «признання молодіжі» і всього такого иншого, всеї тої бляги* загального вживання. І от в такі моменти з убійчою яркістю випливають наверх глибоке убожество наше духове і брак вищих потреб не в тій або іншій людині, не в тій або іншій верстві суспільности, а в широким масах народу в повнім значінню того слова. Те, що нова книжка Франка не в силі пробудити цікавості до себе, свідчить, що й адвокат, і лікар, і судія, і інженер, і професор, і священник, і народовець, і москвофіл, і радикал, і соціал-демократ – всі одним миром мазані, миром духової нищети, миром задоволення дрібненькою роботою сьогоднішнього дня. Книжку автора, що має вплив на рух національної мисли, купують не тільки однопартійники, але й вороги; коли ж її не купує ніхто, то се свідчить, що або автор не доріс до суспільности, або суспільність до автора.

Я скінчив. Нема чого боятися, що я вигадую зараз якусь високошляхотну ціль і завтра ж появиться в «Ділі» товстими черенками: «Русини! Посилайте датки на...» і т. д. – залишимо се для обходів, на матеріал для тоастів. Я сказав те, що почував, і хотів лише збудити в душі кожного з нас почуття провини. Не Пилат розп'яв Христа, а ті, що кричали «Роз-

пни його!»); так само не економічна бідність нації зруйнувала найліпші квіти поезії кращих людей, а низькість духових потреб тої нації.

Франкові минуло піввіку в сьому році, а суспільність говорить: «А! Ще живе? Ну, то й добре». Так само, як начальству Шліссельбурга* ходило лиш о те, щоби в'язень жив. Як він живе, чи знаходиться на межі божевілля, чи лежить на смертному ліжку – то його не обходило. Факт, що живе – і досить.

Чоловікові такої інтелігенції, як Франко, не потреба ні шопок, ні ювілеїв, урочистостей, учт і всякого такого дрантя, котрим люди відбуваються від своїх ніби-почувань. Кожному прецінь відомо, що в усіх отих святах на 90 % нещирости, форми, обов'язку, а на 100 % непотрібности. Але і Франкові треба знати, що він викликав хоч «одну сльозу з очей карих»; треба чути тепло, збуджене в душах невідомих і незнайомих людей; треба хоч під кінець життя знайти надію, що допоможуть же йому колись нести тяжкий хрест. А ми не дали тої надії, забули, що ще раз здобутися на такого Франка – український нарід здобудеться не скоро...

Коментарі і пояснення слів

*«...він стає на чолі солідної видавничої фірми». – Йдеться про Санкт-Петербурзьке видавництво «Знание» («Знання»), яке Горький очолив 1901 р.

*Регулямін – тут: звід законів; кодекс.

*«Німецькі, а за ними й інші письменники громогласно жадають від російського уряду визволення Горького...» – Максима Горького арештовано за прокламацію у зв'язку з революційними подіями 9 січня 1905 р., однак невдовзі звільнено завдяки протестам громадськості.

*Палісандрове дерево – цінна деревина, що походить з південноамериканського різновиду жакаранди; з неї виготовляли меблі, музичні інструменти тощо.

*Драма «На дне» виходила окремими виданнями у 1902, 1903, 1904 та 1905 роках.

*Коронових збірників – тобто недорогих.

*Бляга – базікання, пустомовство.

*Шліссельбург – місто неподалік від Санкт-Петербурга, відоме своєю в'язницею для політичних арештантів.

ІВАН ФРАНКО ТА ПОЛЬСЬКІ ПОЗИТИВІСТИ

Говорити про зв'язки Івана Франка з польськими позитивістами – значить охопити всю багатогранну діяльність поета й головно його відносини до українського й польського суспільства 70-х, 80-х й почасті 90-х рр. XIX ст. А далі треба б провести паралель між т. зв. польським «позитивізмом» і українським реалізмом.

І польський позитивізм, і український реалізм, що розвиваються у другій половині XIX ст., хоч і в тому самому часі й не в однаковому виді, мали свою підставу в загальноєвропейських змінах у половині XIX ст. Філософські теорії Конта, історіософічні Бокля, природознавчі Дарвіна й Гекеля, естетичні Тена вплинули на позитивне трактування всіх справ у всіх ділянках духової й матеріальної культури. Ці теорії впливають на скристалізування розуміння реалізму в письменстві. Реалізм – се, за словами Дюранті, докладний відтвір громадського життя, се малювання, де немає неправди й фальшу. Нова реалістична школа, що стає «школою людських документів» (брати Гонкур), впливає на те, що в письменстві поезія уступає перед прозою, що в літературі й мистецтві змальовують життя таким, яким воно є в дійсності. Та, незважаючи на ці доктрини Західної Європи, український і польський реалізм («позитивізм») формуються відмінно, і то в залежності від культурно-національних відносин обох народів.

Польський позитивізм, викликаний невдалим січневим повстанням, був реакцією проти романтизму в ділянці красного письменства, проти ідеалізму в філософії, він проявився і в ділянці політики. Нове покоління позбулося мрій романтизму, понизило свій ідеал, перейшовши до праці над простолюддям. Тепер запанувало гасло – вдержати та скріпити культурну самостійність і питоменність¹, коли не вдалося вибороти політичної самостійности повстаннями.

Українського «позитивізму» не було, хоч і був реалізм. Він діставався до нас із Росії та й із Заходу, і, як звичайно, з опізненням і спроквола

¹ Aureli Drogoszewski. *Pozytywizm polski*. – Lwów, 1931. – С. 5 і далі. В історії польського письменства за найяскравіших представників позитивізму вважають таких письменників: Адам Асник (1838-1897), Марія Конопціцька (1846-1910), Віктор Гомулицький (1851-1919), Еліза Ожешкова (1842-1910), Болеслав Прус (1847-1912), Генрик Сенкевич (1846-1916); див. ще: Piotr Chmielowski. *Historia literatury polskiej*. – Т. VI. – Warszawa, 1900 (Biblioteka dzieł wyborowych); Marjan Szykowski. *Literatura współczesna*. – Poznań, 1930; Wilhelm Feldman. *Współczesna literatura polska, 1864-1923*. – wyd. VII. – Warszawa, Gebethneri Wolff.

промошував собі шлях серед козакофільського хлопоманства в Наддніпрянщині та серед москвофільського обскурантизму й народовецьких рухів у Галичині. У контакт із Заходом впровадив галичан у 70-х рр. XIX ст. Драгоманов, і одним із перших піонерів європеїзму та позитиві – стичних ідей у Галичині стає Франко. І саме це і зближає його до польських позитивістів.

Коли Франко підпав під вплив Драгоманова, то вже в його творчості пройшла перша фаза перерібок і наслідувань західноєвропейських, переважно романтичних, а також клясичних поетів. Спроби його молодечого таланту переходять у справжню поезію, яка, на його думку, не сміє бути мистецтвом для мистецтва, а, як казав Драгоманов, має служити національній і суспільній справі. Найперший обов'язок кожного громадянина супротиродного краю бачить телер Франко в тому, щоб патріотичний меч перекувати

На плуг – обліг будучини орати,
На серп, – щоб жито жать, життя основу,
На вила – чистить стайню Авгійову.

[З вершин і низин /за редакцією др. В. Сімовича. –
Київ-Ляйпциг: вид. «Української Накладні», 1920. – С. 268.]

Йдучи за такими гаслами, він шукає їх не тільки серед свого народу (тут було тоді мало зрозуміння для цього!), але й серед польського, де мусив шукати й заробітку.

Перші зв'язки Франка з поляками починаються від суспільної праці серед українського й польського робітництва на тлі соціалізму. Поет друкує свої статті в «Ргас-і», пише популярний виклад соціалізму й 1886 р. радить утворити сильну людovu польсько-українську партію². На його думку, в національному питанні демократична партія в Галичині не може бути ані виключно польська, ані виключно українська. Тим-то для пропаганди (а й для заробітку) пише він по-польськи багато оповідань, а то й повісті³, де змальовує українських і польських селян та робітників, або польські міщанські і шляхетські верстви, чи польську й українську інтелігенцію на тлі тодішніх соціальних і національних взаємовідносин.

Коли польський позитивізм у другій фазі свого розвитку змінюється, видвигаючи на перше місце справу віри й нації, то Франко, побіч національних, і далі займається соціальними проблемами і протиставить новим польським ідеям і в літературних творах. Ці справи займають

² «Характер галицької демократичної організації повинен бути переважно людovий, аграрний, тому що головна його сила селянство, а міщанство й робітники надто слабкий елемент. Зразків такої людovої партії шукати не в Відні, а в Ірландії». (Kurjer Lwowski. – 1886. – Ч. 271).

³напр., повість «Lelum i Polelum» (пор. «Лель і Полель», вид. «Рух», вступ, С. 5.)

його до кінця XIX ст., а то ще в XX. Погляд на справу співпраці обох народів виказує в вірші п. н. «Ляхам» (21. XI. 1882.)⁴

Як людину, в'язали Франка з поляками й особисті справи, і вони подекуди впливали на творчість поета. Тут треба би згадати хоч би Целіну Жуrowsьку, що її поет пізнав 1887 р. Вона стала предметом його туги до самої смерти та надихнула його написати повість «Lelum i Polelum», оповідання «Маніпулянтку», дала привід до «Зів'ялого листя» й «Перехресних стежок».

Соціальне походження поета, його в'язничні переживання витворюють у Франка його власний світогляд, відмінний від польських позитивістів. Селянське походження дало йому спромогу краще зрозуміти душу селянина. Польські ж письменники-сучасники – не люди шляхетського чи міщанського походження, й вони краще знають життя своєї сфери: селянські верстви для них сливе чужі.

І Франко це знає, як і знає взагалі дуже добре польське письменство. Ще на гімназійній лавці Франка цікавлять польські поети, передусім три найбільші романтики, головно ж – Словацький, люблений і польськими позитивістами за його демократичні переконання⁵. В часі університет-

⁴ пор. н. пр.:

Братаймося, ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Користі хай в'яжуть нас спільні,
А не пересуди погані.
І кожний на своїому полі.
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Рятуймось в біді та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
Брат братом, а бриндзя за гроші.

[«З вершин і низин», те саме видання, С. 176-177].

⁵ П. Филипович находить навіть схожості «Вічного революціонера» з віршем Словацького «Odpowiedź na Psalm przyszłości Spirydionowi Prawdzickiemu»:

Więsiębój-bo Duchsięwdziera,
Już podnosięgóry, wieże.
«Słaby – mówisz – rzeż wybiera», –
Aczywiesz, coOnwybierze?...
Możeludówzatracenie –
Możenamprzyniesiewdłoni
Kometwichryi płomienie,
Wktórychdrżykról – matkaroni –
Działa, wozy, hufce, kopie,
Ogieńpali–ziemiachłonie.
A nikt z ruin niekorzysta
Jenowszczynającyрuch

ських студій займають його соціальні питання польських позитивістів. І тут, хоч Франко опрацьовує суспільні питання на свій лад, бачимо деякі схожості поета в таких проблемах: 1) доля селянина, робітника й міського зарібника на тлі ідей гуманності, 2) еміграція до Америки, 3) жида.

Розберімо сі проблеми.

Селянські теми опрацьовує Франко в низці оповідань і новел, друкованих (по-українськи й по-польськи) окремо і збірками, та в поезіях, у збірці «З вершин і низин». У цій збірці Франко дає агітаційні поезії. Багато в них поетичних картин, сили слова, але ж подекуди вони роблять враження риторики. Своїми задумами, може, й формою, вони можуть нагадувати Конопніцьку, що проявила свій поетичний таланти у 80-х рр. XIX ст. Франкові образки з мужицького життя – не ідилії, в них більше тіні, ніж світла, більше смутку, як радощів, воно й не диво, бо

не радість їх родить, не втіха їх плодить, не гра пуста,
а в хвилях недолі, задуми тяжкої самі уста
їх шепчуть...

[«З вершин і низин», С. 118].

Недоля (народу й поета) мати сих «скорбних дум». Чорний колорит, сумний настрій – вплив реального способу думання й писання. Але ж тут Франко скрізь пропагує ідеї правди, справедливості, праці й науки, боротьбу за права людини. В Конопніцькій бачимо що інше в поезіях, які торкаються простолюддя: гострі атаки на шляхту, відклики до людської душі та почувань.⁶ Обидва поети сходяться, описуючи нужду селян. Обидва часто вживають форми народної поезії, народної пісні. Обидва вони як найбільш демократичні поети (на свою епоху та у своїх народів), обидва вживаються в душу простолюддя, обидва шукають причин мужицького горя. Але є між ними різниці. Конопніцька, правда, палка боевичка за гноблений народ, змальовує його долю з повним реалізмом, як і Франко («Nasza szkara» – «На дні»). Але ж сама поетка стоїть трохи здалека від тієї бідноти, вона є тільки її трибуном. Франко ж стоїть у гущі тієї маси. То не він оповідає, а його устами самі мужики чи робітники. Відчувається, що він носить у собі частину кожного горя, яке змальовує в мужицькій долі («Na fujacse» – «На пастівнику»).

Загальноєвропейські течії вселюдської етики позитивізму знаходять відгомін у поезії обох поетів. Йдуть за загальноєвропейською тематикою таких поетів, як Золя, Мопсан, Т. Мур, Фрайліґрат, Гайне, але кожний на свій спосіб, виходячи із потреб свого народу, опрацьовує проблему

WiecznyRewolucjonista,
Podmękaćiał-leżącyDuch».

⁶ Це видно хоч би в таких поезіях: Конопніцька – «Na prog», «Przed sądem», Франко – «На суді».

мужицького чи робітничого життя. Відразу треба зазначити, що Франко на Конопніцькій не взорується. Взагалі його зацікавлення польськими позитивістами проявляється щойно в 90-х рр. XIX ст. Із польських поетів перекладає Франко поезії з уселюдськими й філософічними темами (за винятком хіба таких, як Гомуліцького «Elmole Rachim»– жидівське питання). Коли в 80-х рр. польський позитивізм набирає гостро націоналістичного забарвлення, а то й нетерпимости, Франко, далі залишаючись реалістом, обороняє вселюдські ідеї, а навіть поборює польську шляхетчину з її від'ємними сторінками⁷.

З мужицьким безталанням у краю в'яжуться й невідрадне його життя, еміграція до Америки, погоня за щастям, за кращою долею за морем. Франко друкує в 1898 р. цикл віршів п. н. «До Бразилії». Подібну мужицьку епопею опрацьовує протягом 15 літ і Конопніцька «Pan Balcer w Brazylii» (1892-1906). Та коли вона в «Панові Бальцері» з епічною докладністю, пластикою й реалізмом змальовує горе польських і поліських емігрантів, геєну їх подорожі морем та розчарування з приводу пекла, а не раю, з ліризмом малює тугу емігрантів за рідною землею й думку про терпіння за віру як чистільну силу, то герой її поеми замикається у сфері інтелектуалізму, вражень і почуття освіченого хлопа, який бував по світі, побіч рала опанував ремесло, таке для душі польського хлопа неосновне! «Пан Бальцер»– трагедія польського хлопа, спричинена в великій мірі польською шляхтою.

У Франковім циклі віршів п. н. «До Бразилії» нахил до еміграції впливає з інших джерел. У Франкових селян є вічна надія на якесь поліпшення долі, наївна надія «на Рудольфа» й його царство в Бразилії. Той народ Франка з тією надією

спродавав дома поля, господарство,
вірячи байці про Рудольфа царство.
Дома, покинувши землю родинну,
гнався, щоб мрію зловити дитинну,
смілий у мріях, у вірі безглядний,
в дійсности наче дитина безрадний.
Ані порадитись, ні побалакать,
знав він лиш гнуться та жебрать і плакать.

По-мистецьки поет підносить дві риси характеру нашого народу: його погоню за дитячою мрією, погоню в надії не тільки знайти для себе

⁷ Напр., в «Основах суспільности» в зовсім іншому, до речі, правдивому, світлі змальовує Франко голосну свого часу справу кукизівського процесу, описану польським письменником Рогошем п. н. «Grabarze», де зреалізована польська шляхта в протилежності до нешляхти. – Тут слід також згадати такі Франкові оповідання: «Bohater mimo woli» (1889) та «Гриць і панич» (1898).

щастя, але й поділитися тим щастям із другими («Лист до Стефанії»). А коли ця надія на щастя заводить, він терпляче зносить найлютіше горе. «Лист із Бразилії» Франка – це один із найкращих малюнків стоїцизму й фаталізму українського селянина. Емігранти терплять найгірше нещастя, та навіть не відказують на обманство агентів.

Як бачимо, тематика та сама, але ж між думками й образами подібності нема, як і немає її між польським і українським селянином.

Окрема спільна для Франка й польських позитивістів є жидівська справа. В польському письменстві займається нею передусім Е. Ожешкова. В теоретичній розвідці «O Żydach i kwestii żydowskiej» (1882) вона хоче розв'язати ті самі проблеми, про які почала говорити вже в першій своїй жидівській повісті «Eli Makower» (1874-75). В ній, як і в низці оповідань і повістей («Gedali», «Silny Samson», «Ogniwa», «Daj kwiatek»), розв'язує її згідно з поглядами найбільше ліберальних і найглибше гуманних гасел. До мистецтва доходить вона в «Мейрі Езофовичу» (1878), де життя жидів у малому білоруському містечку виявила вона в повному світлі назверхнього й дахового життя, в конфліктах пристрастей, у грі почувань, поривів та бажань. З-поза екзотичних покривців авторка видобуває на денне світло загальнолюдський конфлікт, щодо якого сама говорить на закінчення: «Zbyt niedawna to historia, aby koniec swój mieć mogła. Lecz dla tego właśnie, że historia ta i liczne, liczne chistorie podobne dalekimi są końca swego – czytelniku! –jakie go kolwiek plemienia krew płynie w żyłach twoich i na jakim kolwiek miejscu tej ziemi cześć oddajesz Bogu, jeżeli kiedy wśród drogi swej spotkasz Meira Ezofowicza, podaj mu szczerze, prędkobraterską dłoń przyjaźni i pomocy»⁸.

Франкове зацікавлення жидівською справою починається вже здавна («Петрії й Довбушуки»), але ж жидівське життя пізнає він докладніше щойно у в'язниці. Відтоді ж зацікавлення його прибирає форму загальнолюдського трактування чужої раси, що від віків бореться за вегетацію на чужому ґрунті. В українському письменстві жид найшов у Франкові найкращого досі знавця його душі, в якій звичайно в нас звикли бачити гніздо хитрощів, лукавства та обчисленого на легке й бездільне життя паразита. Поет старається доказати, що хитрощів і лукавства набрався жид у важкій школі життя, що до цього змушують його панівні відносини. Коли б направити ці відносини, то, на думку Франка, жид перестане бути синонімом паразита й дурисвіта, то він потрапить жити чесно з торгівлі, ремесла, а то й ріллі. В повістях «Boa constrictor» і

⁸ Eliza Orzeszkowa. Meir Ezofowicz, wydanie drugie, Nakład i własność Gebethnera i Wolffa. – Kraków, 1926. – С. 309. (в цитованому тексті зміню правопис на новий. – В. Л.).

«Борислав сміється» (1881) Франко змалював такі жидівські характери, якими робить їх тепер життя, а в новелі «До світла» (1889) такі, якими вони могли б бути й бувають уже тепер серед кращих відносин⁹. В обох перших повістях пізнаємо розмах та енергію жидівського підприємця, символічного плаза-давуна. Яка нелегка життєва школа молодого жида, показує Франко в оповіданнях «Гершко Гольдмахер» (1891), «Гава й Вовкун» (1890) та «Пирогі з черниціями» (1884). Тут страшна суперечність між бажанням щастя молодечого віку й радощів життя та важкими життєвими обставинами, які тільки гартують жида, расового чужинця, інтуруза на чужому для нього ґрунті, якого всі женуть від себе, яким усі нехтують.

А в циклі 8 віршованих оповідань п. н. «Жидівські мелодії» (1887) Франко змалював жидів у відмінному світлі. Біблійна велич жидівства, материнство нешлюбної жінки, боротьба з пересудами, патріархальне життя хліборобської сім'ї – ось теми, що підносять жидів до гідності давнього невмирущого племені. Поет, далекий від усяких асиміляційних ідей, цілком усупереч Ожешковій, у якій виринає непритаєна думка про можливість, а то й потребу асиміляції жидів, дає, між іншим, гарну картину з життя української хліборобської сім'ї жидів, тим української, що вона працює на нашій землі, спочуває з українським селянством, стає його щирим другом і помічником.

Різниці між жидівськими поглядами Ожешкової і Франка невеликі, але вони є. Ожешкова виходить із душі жида-поступовця чи ретрограда і з реалізмом змальовує жида з його стремліннями до вищого ступеня культури або з ідеями гуманності. Повістярка не забуває відношення шляхти до жида як до чогось менше вартісного. Франко підносить подібне відношення мужика до жида, але ж він виходить із мужицького реалізму, ненависти до жидівських п'явок і разом панських підлизнів. А проте й він підходить до жидівства із об'єктивного становища гуманності, із почуття справедливості. Ті почуття гуманності й еднають обидвох письменників, хоч підхід їх до жидівства в кожного своєрідний.

Короткий, хоч далеко не всебічний, розгляд поданої в наголовку проблеми веде до таких висновків:

1. Франко знав твори польських позитивістів, але ж раніш познайомився із західноєвропейським реалізмом, ніж із польським позитивізмом;
2. як мужицький син, інакше трактує справи доби, відмінної в українців і поляків;
3. паралельно із польськими позитивістами опрацьовує подібні питання, актуальні й характерні для доби і для обох народів;

⁹ В. Щурат. Іван Франко // Зоря. – 1896. – С. 16-17.

4. подібно, як і польські позитивісти, опрацьовує соціальні проблеми, але із свого національного становища, як опрацьовують їх польські позитивісти із свого польського становища – тим-то:

5. Франко й ці поети подібні між собою, а рівночасно й відмінні, як і відмінні характерні риси обох народів;

6. а втім це питання чекає ще вичерпної відповіді після ширших студій; цей розгляд усієї теми не вичерпує.

[Текст подається за виданням: Лев Василь. Іван Франко та польські позитивісти // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка: Том CLV: Праці філологічної секції / За ред. В.Сімовича. - Львів, 1937. - С. 223 - 230]

(Публікацію до друку підготував Олег Баган)

ІВАН ФРАНКО – ШЕВЧЕНКОЗНАВЕЦЬ

Світова література мало знає таких випадків, що один визначний поет-письменник є одночасно дослідником, видавцем, перекладачем та послідовником, себто спадкоємцем і продовжувачем ідей та творчих традицій іншого визначного поета. А власне таким був Іван Франко – найвизначніший спадкоємець ідей великого Шевченка, послідовник його традицій в українській літературі.

Згідно з оцінкою наших літературознавців, критиків і бібліографів, Іван Франко розвинув культ і традиції Тараса Шевченка, на західних областях України такою мірою, що вони стали соборним, всеукраїнським явищем. Шевченків культ єднав українську націю, штучно розшматовану нашими ворогами, і тепер єднає українців у вільному світі із земляками в Україні, доказом чого може бути й побудування пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні в 1964 році, відкриття якого відбулося в присутності стотисячної маси українських паломників, вірних ідеям і заповітам Тараса Шевченка.

Завдяки заходам УККА про Тараса Шевченка видано три урядові американські публікації, завдяки заходам КУК-у видано цілий його Кобзар англійською мовою у перекладах проф. Константина Андрусина і проф. В. Кірконе. Появилися англійські переклади Шевченкових творів поетеси Віри Річ п. з. «Пісня з темряви» (Лондон, 1962) і розвідка «Шевченко зустрічає Америку» проф. Романа Смаль-Стоцького та інші. Отже, в англійському світі наш геніальний поет помалу здобуває йому належне місце.

Культ Шевченка на західних областях України проявлявся вже за життя Івана Франка, вірного продовжувача спадщини Великого Кобзаря України. Щоправда, «Шевченкові твори до його смерті знав у Галичині невеликий гурток людей», – пише проф. Богдан Загайкевич у своїй розвідці «Культ Шевченка в Галичині до першої світової війни», що була надрукована у Шевченківському збірнику (1962, с. 254). Там теж сказано, що першу вістку про Т. Шевченка в Галичині подав Іван Вагилевич ще в 1848 році в часописі «Дневник руський», що друкувався у Львові латинкою. Він подав тоді такі Шевченкові поеми: «Гайдамаки», «Тризна», «Гамалія» та відому в той час лише з рукопису поемі «Кавказ».

Академік Михайло Возняк, відомий дослідник життя і творчості І. Франка, надрукував у журналі «Українська жизнь», що виходив у Мо-

скві (1914, Ч. 3), цікаву статтю п. з. «Шевченко в Галицькій Україні», як подає С. Єфремов у своїй двотомній «Історії українського письменства» (Київ-Ляйпціг, 1919. –Т. 2. –С. 42). У статті «Перший етап зацікавлення Шевченком у Галичині», надрукованій у львівській газеті «Вільна Україна» (3-го квітня 1946 р.), він твердить, що Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич були першими популяризаторами творів Шевченка на початку 40-их років XIX-го століття. Він подає навіть бібліографію перших публікацій творів Т. Шевченка в Галичині, яка має особливу джерельну вартість для дослідів Шевченкіани.

У журналі «Україна» (Київ, 1930. –Ч. 3-4. – С. 66-72) М. Возняк надрукував статтю «Шевченко і Галичина» («Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 році»), в якій подає факти, що Шевченко читав «Русалку Дністрову» з 1837 року, що була видана т. зв. Руською трійцею (М. Шашкевичем, І. Вагилевичем і Я. Головацьким). Він покликається на листа П. Лукашевича до І. Вагилевича з 10-го жовтня (21. IX) 1843 року, якому, між іншим, зазначено, що І. Вагилевич просив переслати йому в Галичину «Кобзар», «Гайдамаки» та інші твори Т. Шевченка. Це цінний документ про літературні зв'язки обидвох віток українських земель, що були розділені ворогами.

В альманасі «Галичина» Я. Головацького з 1845 року також зустрічаємо згадку про Т. Шевченка як поета «особливого глибокого чуття», що має дар «прекрасного народного вислову і буйного відображення». У 1848 році Іван Вагилевич, член «Руської трійці» і редактор газети «Дневник руський», називає Шевченка «мучеником руської справи» і «мучеником справи руської вольности», а його твори оцінює, як твори, що «причинюються до взбудження духа національного» по всій Україні, що штучно розділена кордонами. У «Дневнику руським» за 1848 рік (Ч. 5-7) він надрукував статтю «Замітки о руській літературі», у якій Шевченка подає як співавтора альманаху «Ластівка», виданого в Петербурзі 1841 р., автора «Чигиринського Кобзаря» з 1844 р., цілого ряду окремих поезій («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Катерина», «Гайдамаки», «Гамалія», «Тризна») і згадує, що в рукописі є ще Шевченкова поема «Кавказ».

Коли в 1862-63 роках у Львові почав виходити літературно-громадський тижневик «Вечерниці», то в ньому друкувались і деякі Шевченкові поезії – «Гамалія», «Відьма», «Неофіти» та інші.

В 1867 році у Львові вийшов Шевченків «Кобзар», з яким познайомився і Іван Франко в 1868-69 роках. Шевченкові твори в 60-их роках минулого століття були відомі в Галичині з часописів «Вечерниці» та «Мети», а також петербурзької «Основи», і вони, як пише Олександр

Барвінський у творі «Спомини з мого життя» (Львів, 1912. – I частина. – С. 110-115), добре надавалися для поширювання «нашої народної ідеї».

Але найпростішим і найуспішнішим способом розповсюдження творів Шевченка в Галичині було переписування його Кобзаря, зокрема другого петербурзького видання, що появилoся 1860 року коштом Семеренка. Переписуванням Шевченкових творів займалася українська студіююча молодь.

1867 року у Львові вийшов перший збірник Шевченкових творів п. з. «Поезії Тараса Шевченка» (в двох томах), накладом К. Сушкевича, з друкарні закладу ім. Осолінських. В 1893-1898 роках Наукове Товариство ім. Т. Шевченка видало у Львові твори Шевченка у чотирьох томах за редакцією проф. Ом. Огоновського.

Академік Кирило Студинський твердить, що Шевченків «Кобзар» з 1840 року був відомий навіть Маркіянові Шашкевичеві.

Наші літературознавці та шевченкознавці доводять, що правдивий культ Тараса Шевченка почався в Галичині аж по його смерті. «Вперше повідомив українців у Галичині про смерть Тараса Шевченка київський студент-медик Володимир Бернатович, який у дорозі до Праги зупинився в березні 1861 року у Львові. Гість з Києва був запрошений поетом Володимиром Шашкевичем. Він розповів львівським літераторам про останні дні життя Шевченка. І ті збори невеликого гуртка львівських літераторів були першим відзначенням пам'яті Шевченка в Галичині»¹.

Про смерть Т. Шевченка в Галичині довідалися з львівського часопису «Слово». 27-го березня 1861 року в цьому часописі згадується про смерть Шевченка як «найбільшого пророка, маляра і співака-соловія України», 11-го травня цього ж року надруковано «Вспоминку про Т. Шевченка» з короткою його біографією і характеристикою творчості, а 30-го червня поміщено ширший опис похорону Т. Шевченка, що його написав Володимир Бернатович.

Власне ці згадки, як пише проф. Богдан Загайкевич, поклали тривкі основи під Шевченків культ у Галичині. В цьому ж «Слові» був надрукований і перший вірш у честь Шевченка п. з. «Співацька добраніч на скін Т. Шевченка», що його написав буковинський поет Юрій Федькович.

В Записках Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка (Т. 126-127, 1918) Т. Ревакович у своїх споминах «З початків поширення поезій Т. Шевченка в Галичині» подає багато цінного матеріалу про розвиток культу Шевченка на західноукраїнських землях, що мав і свій вплив на

¹ До культу Тараса Шевченка на західноукраїнських землях // Визвольний шлях. – Кн. III. – 1964. – С. 310.

Івана Франка. Академік Михайло Возняк з'ясовує це питання в статті «Народина культу Шевченка в Галичині» (львівська «Неділя». – Ч. 11-12. – 1911) та в статті «Шевченко і Галичина» (журнал «Україна». – Київ. – Ч. 40. – 1930). Композитор Анатоль Вахнянин пише про розвиток культу Шевченка в Галичині у своїм творі «Спомини з життя» (Львів, 1908). А найбільше спричинилося до поширення культу Т. Шевченка на західноукраїнських землях засноване в 1873 році Літературне Товариство ім. Т. Шевченка, що в 1892 році перетворилося на Наукове Товариство ім. Т. Шевченка й почало видавати свої «Записки», редакцію яких у 1895 році перебрав проф. Михайло Грушевський, притягнувши до співпраці ряд молодих науковців, в тому й Івана Франка.

Коли і хто зацікавив Івана Франка творчістю Тараса Шевченка, вичерпно подав нам великий дослідник спадщини Франка Михайло Возняк у своїй праці «З життя і творчості Івана Франка», що була видана для відзначення 100-річчя від дня народження поета (Київ, 1955). Там, у розвідці «Іван Франко в автобіографічних висловах» (С. 3-32) є багато згадок про те, як проф. Іван Верхратський позичав молодому Франкові Шевченків «Кобзар» (львівське видання К. Сушкевича в двох томах, 1867), а Франко, як сам пише, вивчив його «майже всього напам'ять».

Син Івана Франка, Тарас, якого батько назвав, мабуть, іменем нашого національного генія Тараса, у своїх споминах про батька (Тарас Франко про батька. – Київ. – третє видання. – 1966. – С. 72-78) надрукував статтю «Іван Франко про Шевченка». В тій статті читаємо: «Про Шевченка Іван Франко написав найбільше. Про нього він писав не лише ґрунтовні статті, а й короткі влучні зауваги, розкидані в різноманітних розділах, часом призначених іншим письменникам. Шевченкові Франко присвятив понад 20 статей, біля 300 згадок. Шевченкового «Кобзаря» позичив Іванові Франкові тоді, коли той був у нижчій класі Дрогобицької гімназії, Іван Верхратський, його учитель ...» (С. 72). «Франко передусім, ще як гімназіяльний учень, вивчив цілого «Кобзаря» напам'ять... Пізніше Франко береться за ґрунтовне дослідження творчості Шевченка ... Франкові доводилось брати Шевченка в оборону, боротися проти фальсифікації і перекручень, добиватися повних видань «Кобзаря», самому працювати над ними, домагатися адекватних перекладів на інші мови тощо» (С. 73).

Часто виступав Іван Франко зі словом на академіях і вечорах у честь Тараса Шевченка, називаючи його геніяльним поетом світового масштабу, який визначив українській поезії належне місце у світовій літературі, бо вона стала вже класичною і світовою.

В цій же статті є й про початки Франкових досліджень творчості Шевченка: «Серію досліджень над Шевченком розпочав Франко роботою «Темне царство» 1881 р., в якій розглядає «Гайдамаки» і «Кавказ», потім у 1889 р. пише «Переднє слово» до «Перебенді», пізніше 1890 р. аналізує «Тополку», «Наймичку» 1895 р., «Марію» 1913 року» (С. 74).

Іван Франко навіть спростував фальшиві висновки П. Куліша з приводу Шевченкового «Послання і мертвим, і живим, і ненародженим землякам», широко спопуляризував у Галичині Шевченкові твори і поклав наукові основи під шевченкознавство в Україні, зокрема на західних областях. В 1907 році він видав навіть Шевченків «Кобзар».

Франко кількакратно змінював тему своєї дисертації для досягнення наукового ступеня доктора філософії. Спочатку він думав писати про політичну Шевченкову поезію і вибрав навіть тему: «Перегляд дотеперішніх студій над Шевченком. Відзиви східньоукраїнські, галицькі». Брався відтворювати жіночі образи в творах Шевченка. З цієї праці Франка появилися лише один розділ про жіночу долю в народних піснях та частина розвідки про поему Т. Шевченка «Марія» і «Женщинамати в поемах Шевченка».

Перше видання «Кобзаря» Т. Шевченка І. Франко порівнює з появою перших пісень «Енеїди». Ще в 1878 році Франко ставив українській молоді Шевченка «як зразок духового велетня, генія літератури», називав його «апостолом кращої долі України». Згідно з твердженням Франкового сина Тараса, Франкове життя щільно пов'язане з Шевченком і його творчістю. Шевченка він уважав за «духового вождя народу».

Щоправда, Франко розпочав свою літературну діяльність ще в нижчих класах гімназії і перші його вірші появилися 1874 року в журналі «Друг». В 1875 року він записався на філософічний факультет Львівського університету і вступив тоді до «Академічного кружка». В 1876 році в згаданому журналі появилася народною мовою оповідання Франка «Дністрянци», а в липні 1877 року поліція заарештувала членів редакції «Друга», між ними і Франка, оскаржуючи його за приналежність до таємних товариств і за соціалізм. Закиди ці були фальшиві, все ж таки Франко просидів у тюрмі дев'ять місяців. Але найгіршими були наслідки, бо тодішнє українське суспільство засудило Франка: його викинули з «Просвіти», йому заборонено приходити до «Бесіди» і т. п., отже, вчинено йому велику кривду, що Франко дуже переживав. Потім Франка арештували ще двічі: в Коломиї 1880 року, де він просидів у тюрмі три місяці, і у Львові 1889 року, де він просидів понад два місяці. Це п'ятно «засудженого» і «небезпечного» дуже пошкодило спробі Франка стати доцентом Львівського університету.

Арештування і переслідування Івана Франка дуже нагадують арештування і переслідування Тараса Шевченка, тому вони були такі близькі один одному. Їх творчість служить одній основній ідеї: пробудженню почуття національної свідомості нашої інтелігенції та пригніченого українського села. «Я син селянина, – казав Франко на ювілеї з приводу його 25-річної літературної діяльності, – вигодований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові».

Отже, не Михайло Драгоманов мав на Франка вплив, як пишуть тенденційно деякі дослідники, а наш національний геній Тарас Шевченко. Про М. Драгоманова Франко пише, що він був для нього не батьком, «а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди боляче цвигав мене».

За словами академіка Василя Щурата, Шевченко був єдиним письменником, що репрезентував тоді українську літературу за кордоном, як це слушно він писав у «Зорі» ще 1896 року. Не дивно ж, що Іван Франко високо цинив Тараса Шевченка і став продовжувачем його творчості. В. Щурат написав теж статтю «До історії культу Шевченка в Галичині», що була надрукована в «Історично-літературних дописах» львівського періодика «Світ» (1906. –Ч. 2. –С. 30) та ряд шевченкознавчих праць, серед яких слід згадати «З життя і творчості Тараса Шевченка», «Літературні начерки» і статтю «Галичина і Шевченко», що була надрукована в «Ділі» (10 березня 1914 р). В цій статті він вказує на вплив Шевченка на літературу й літературну мову в Галичині.

Виростаючи на багатій традиції культу Т. Шевченка, Іван Франко вже в 1876 році, у 15-ті роковини смерті Шевченка, написав вірш «Тарас Шевченко», що був виголошений на декламаторсько-музичнім вечорі 11 березня 1876 р. у львівській ратушевій залі, влаштованому заходами Т-ва «Просвіти» і Т-ва ім. Т. Шевченка. Про цей вірш є згадка в жур. «Друг» (1876. –Ч. 8. –С. 96), на жаль, він не зберігся. В тому ж році Франко залишив нам цінну примітку до празького видання Шевченкового «Кобзаря» з 1876 року (див. Вол. Дорошенко: Повне видання творів Т. Шевченка. –Чікаго, 1961. –Т. XIV).

У той же час Франко пише також «Літературні письма, IV», які друкує у львівському «Друзі» (Ч. 22. – 1876. – С. 349-350). Тут він критикує невдалі наслідування поета Ісидора Пасічинського Тараса Шевченка.

У першому випуску «Літературної спадщини Івана Франка» (вид. Академії Наук УРСР. – Київ, 1956. –С. 351-353) є поданий нарис Франкової статті «Женщина-мати в поемах Шевченка» ще з 1880 року. На початку цієї статті Франко стверджує, що народи можна «означити з

того, як той народ відноситься до жінки в житті й у пісні». Найкращою оцінкою Шевченка як поета і людини, на думку Франка, є його тема жінки-матері, зневаженої в її найсвятіших почуттях, яка в горю і сльозах підіймається до найвищої моральної висоти і громадського ідеалу. Ідеал жінки у Шевченкових творах Франко бачить у «Марії», для нього це пророчий ідеал жінки-громадянки, «якому в пісні дорівнювати серед інших поетів є трудно». Франко задумав розглянути питання жінки в українській літературі, ставлення Шевченка до жінки, проаналізувати його «Катерину», «Наймичку», «Неофіти» та «Марію». Не згадує Франко Шевченкової поеми «Слепая», бо вона появилася щойно 1886 р., поеми «Марина», що була вперше опублікована в петербурзькому «Кобзарі». Цього видання Іван Франко, мабуть, ще не мав.

У вересні 1881 року І. Франко в листі до І. Белея висловлює свої завваження до праці проф. Ом. Огоновського «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка», в якій він порушив Шевченкові «Послання», «Неофіти», «Тополі». Можна сказати, що Франко став правдивим оборонцем творчості та ідей Т. Шевченка, критикуючи навіть свого університетського професора Омеляна Огоновського. На розвідку проф. Ом. Огоновського про Шевченкових «Гайдамаків» з 1841 року, що була надрукована в кількох числах львівської «Правди» (за 1879 рік), а потім появилася окремою відбиткою, Іван Франко відповів критикою «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. Гайдамаки», що була надрукована в жур. «Світ» (1881. – Ч. 8-9. – С. 158-161). Про це писав він також у розвідці про Шевченкові поеми «Сон» і «Кавказ» п. з. «Темне царство», що була надрукована в тому ж журналі (Світ. –1881. – Ч. 11-12. – С. 195-199; 1882. – Ч. 1. – С. 221-224). Розвідку «Темне царство» потім видано окремо для відзначення сотих роковин з дня народження Т. Шевченка (Львів. – 1914. – серія «Міжнародна бібліотека». – Ч. 14. – С. 48).

У згаданому вже виданні «Літературна спадщина Івана Франка» (том I) є згадка, що реферат Івана Франка п. з. «Жінка-мати в поемах Шевченка» на другому народному вічу 17 червня 1883 року прочитав Василь Нагірний. Як твердить Вол. Дорошенко (Спис творів Івана Франка. – Львів, 1918), Іван Франко написав вірш «В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка: Поклін Тобі, народних нужд співаче», який був видрукуваний на чотирьох нумерованих сторінках. Того ж року він написав і статтю «Обхід XXIII-их роковин смерті Т. Шевченка» (10 березня 1884 року у Львові), що була надрукована в «Зорі» (Ч. 5. – С. 39-40, за підписом: Мирон).

В листі з 1885 року до польської газети «Край», що виходила в Петербурзі, Іван Франко згадує про Шевченка, щоб подати про нього правдиві інформації польському суспільству. Франко високо оцінив чеську поетесу Ружену Єсенську (1863-1940), що переклала на чеську мову 28 поезій Шевченка і видала їх окремою збіркою. Він добре знав велике значення перекладів творів Шевченка на чужі мови й навіть сам перекладав Шевченкові поезії на німецьку мову.

З приводу листа Миколи Костомарова з 1860 року до видавця «Колокола», в якому спростовано деякі твердження того російського періодичного видання О. Герцена щодо арешту й заслання Тараса Шевченка в 1847 році², Іван Франко відгукнувся також в обороні Шевченка в «Зорі» (Ч. 19. –1885. – С. 227-228).

Коли в 1886 році на всіх українських землях урочисто відзначувано 25-ті роковини від дня смерти Т. Шевченка, Франко написав про ті роковини кілька згадок, між ними «В 25-ті роковини смерти Т. Шевченка» (поезія, Зоря. –Ч. 6. – 1886). На видруковану в «Київській старині» (Ч. 6. –1886. – С. 307-308) Шевченкову поему російською мовою «Слепая» п. з. «Неизданные произведения Т. Г. Шевченка», Франко написав у «Зорі» (Ч. 12, 1886) замітку «Новонайдені твори Т. Шевченка». Того ж року він написав кілька згадок про Т. Шевченка в німецьких газетах та журналах, переклад яких на українську мову був друкований у «Зорі». В 1886 році в «Зорі» друковано такі Франкові матеріали про Шевченка: про арештування Кирило-Методіївців, а зокрема Шевченка (переклад з австрійського часопису «Allgemeine Zeitung» // Зоря. – Ч. 6); в тому ж самому числі є ще Франків переклад другої згадки про Шевченка із «Slavische Jahrbücher» з 1843 року. Це була перша вістка про Шевченка за кордоном, зокрема про його поему «Гайдамаки», що появилася у Лейпцигу. В тім же журналі (Ч. 4. –С. 102-103) вміщено Франкову статтю «Шевченко героєм польської революційної легенди», а також (С. 104) його згадку про «Концерт у 25-ті роковини смерти Тараса Шевченка...», що відбувся 13 березня 1886 року в залі Народного Дому у Львові. В чергових числах «Зорі» (Ч. 7 і 8) надруковано статтю Івана Франка п. з. «Йосиф Богдан Залеський – Очерки з історії сучасних слов'янських літератур», в якій він заперечує критичні погляди автора щодо певної частини поетичної творчості Шевченка. В ч. 15-16 «Зорі» надрукована Франкова згадка про «Стереотипове видання Кобзаря Т. Шевченка» в Женеві (1881 р.).

Крім цього, в 1886 році «Зоря» присвятила пам'яті Т. Шевченка спеціальне число, в яким І. Франко помістив кілька своїх цінних бібліогра-

² Цей лист був надрукований з передмовою М. Драгоманова в женецькому журналі «Громада» (Ч. 9. – 1885).

фічних записок, що були невідомі дослідникам бібліографій Шевченка і Франка Володимирові Дорошенкові. Про збирання матеріалів до цього ювілейного числа свідчить лист І. Франка до О. Ф. Хоружинської з 14.2. 1886 р.

В 1887 році Маріян Здоховський (псевдо: М. Урсин) у своїх «Очерках із психології слов'янського племені» (1887, С. 221) порушив у розділі «Шевченко і Гоголь» Шевченків месіянізм (поеми «Наймичка», «Відьма», «Гайдамаки» і «Неофіти») і подав його бібліографію у своїй інтерпретації. У зв'язку з цим Франко написав статтю «Т. Шевченко в освітленні п. Урсина», що була надрукована в додатку до петербурзького тижневика «Край» (Ч. 52, 1888) латинкою, підписана псевдонімом «Тарас». Наступна Франкова стаття була відгуком на працю Н. Дашкевича «Отзыв о сочинение г. Петрова: Очерки по истории украинской литературы XIX столетия» (СПБ, 1888), в якій з'ясовано світове значення Шевченка та питання Шевченко і Україна, Шевченко і Квітка, Шевченко і Міцкевич, Шевченко і Кирило-Методіївці, Шевченко і українська народна творчість, «Тополя» Шевченка і Шевченків романтизм. Іван Франко у своєму «Науковому огляді», що був надрукований у львівській «Правді» (Ч. 3, 1888), спростовує «перебільшення Дашкевичем впливу Міцкевича на Шевченка». В листі до М. Драгоманова з 19-го березня 1888 року Франко висловив свій погляд на працю Омеляна Огоновського «Історія літератури руської», що була надрукована в «Зорі» (Ч. 2-8, 1888). У «Ділі» з 14 квітня 1889 року В. Попович умістив скорочений виклад промови І. Франка на концерті в честь Т. Шевченка, що відбувся у Станиславові. У тому ж часописі (Ч. 278, 1889) надруковано статтю І. Франка п. з. «Наші коляди», в якій він доказує вплив церковних коляд, зокрема «Богогласника», на творчість Шевченка. В 1889 році у Львові видано Шевченкову поезію «Перебендя», до якої Франко (С. 3-63) написав «Передне слово», з'ясовуючи погляди Шевченка на завдання поезії і місце поета в суспільному житті.

В 1890 році Франко видав у Львові збірник «Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХХІХ роковини його смерті» (Літературно-Наукова Бібліотека, к. 5), в якому він помістив і листи Шевченка до Б. Залеського. У львівському періодичному «Народ» (Ч. 6, 1890) Франко надрукував інформацію про те, що «Просвіта» і «Т-во ім. Шевченка» мають намір видати повну збірку творів Шевченка (стаття «Про видання творів Т. Шевченка»).

В 1891 році у львівській «Зорі» (Ч. 5) появилася стаття (за підписом «З») п. з. «Рідня Шевченкова», в якій докоряється українській громаді за те, що вона не забезпечила, мовляв, з величезних прибутків від продажу

творів Шевченка його родину. З цього приводу Франко написав 8 червня того ж року листа М. Драгоманову, в якому каже, що ті прибутки не аж такі великі й вистачальні, щоб можна допомогти родині Т. Шевченка, як це твердив М. Комаров у статті «Темное дело», що була надрукована у «Елисаветградском Вѣстнику» (Ч. 92, 1891). В 1891 році Франко написав дві рецензії на нове видання Шевченкових поезій, заборонених у Росії (женевське видання, 1890), що були надруковані в «Народі» (Ч. 7-9) і в «Зорі» (Ч. 5). Замір Ом. Огоновського видати у Львові заборонені в Росії Шевченкові поезії І. Франко скритикував за те, що це було б «обкрасне видання» творів Шевченка. У польському часописі «Kur'er львовскі» (Ч. 107, 1891) Франко надрукував статтю «Utwoży poetyczne Szewczenki». У 1892 році він своїм накладом видав П. Тучапського «Шевченкові ідеали і українська дійсність» (Літературно-Наукова Бібліотека, Ч. 13).

В листі до М. Драгоманова з 6 листопада 1893 року Франко висловив свої критичні зауваги до праці О. Колесси «Шевченко і Міцкевич», в якій автор приписує сильний вплив Міцкевича в розвитку поетичної творчості та в генезі поодиноких поем Шевченка.

В 1894 році в «Ділі» (Ч. 143-147 і 149) була надрукована розвідка В. Щурата п. з. «Замітки до поеми Т. Шевченка «Чернець», на яку І. Франко відгукнувся своїми заувагами у журналі «Жите і слово» (Т. 2. – Кн. 6. – 1894).

У підсоветському виданні «Тарас Шевченко: документи і матеріали» 1814-1963 (за редакцією С. Д. Пількевича) на 136-ій сторінці надруковано документ-повідомлення про те, що 21 березня 1894 року І. Франко у львівському «Клубі Русинок» виголосить доповідь «Польська легенда про Шевченка». Згадка про це є також у «Ділі» (Ч. 65. – 1894). Цю доповідь І. Франко надрукував п. з. «Шевченко героєм польської революційної легенди» у журналі «Жите і слово» (Т. 1. – 1894. – С. 378- 402).

В 1894 році в українськiм літературно-науковiм життi у Львовi стала важлива подiя – помер д-р Омелян Огоновський, професор Львівського університету та викладач української мови й літератури, відомий літературознавець і публіцист. Таким чином у Львівському університеті залишилась вакантна катедра викладача української мови і літератури. Найбільш достойним кандидатом на це вакантне місце був, безперечно, Іван Франко, що в 1893 році у Віденському університеті здобув ступінь доктора філософії, а крім цього мав уже чималу практику викладача: під час вакаційних українських курсів у 1894 році, що їх влаштувало у Львові Т-во Прихильників Української Літератури, Науки і Мистецтва,

І. Франко викладав загальний «Огляд української літератури від найдавніших часів до XIX віку». Отже, по смерті Ом. Огоновського Іван Франко старався про доцентуру катедри українознавства Львівського університету і виголосив 22 березня 1895 року свій габілітаційний виклад у тому ж університеті про «Наймичку» Т. Шевченка. Цей виклад надрукований у Записках НТШ (Т. 6, Ч. 2), де помилково подано дату викладу 18 лютого 1895 року. Михайло Возняк поправив цю дату на 22 березня 1895 року.

Але не так сталося, як думав Іван Франко, адміністративні чинники не допустили його на цей пост у Львівському університеті. Причини відкинення Франкової кандидатури з'ясував М. Возняк у його збірці матеріалів п. з. «Іван Франко: статті й матеріали» (Львів, 1946).

Габілітаційний виклад І. Франка про Шевченкову «Наймичку» був доказом його великої ерудиції літературознавця і справжнього шевченкознавця. І. Франко, як уже знаємо, не раз доповняв погляди проф. Ом. Огоновського про творчість Шевченка. На статтю М. Стороженка «Слов'янам» (невидана поезія Т. Шевченка), що була надрукована в «Київській старині» (Ч. 10, 1897) та в «Зорі» (Ч. 22, 1897), І. Франко відповів статтею «Чи справді Т. Шевченко написав вірш «Слов'янам», яка була поміщена в «Зорі» (Ч. 23, 1897). У тій своїй статті він висловив сумнів щодо тверджень М. Стороженка і викликав літературознавчу дискусію науковців у різних журналах.

1898-го року І. Франко надрукував у «Літературно-Науковому Вістнику» (Ч. 1-6) свою велику методологічну розвідку «Із секретів поетичної творчости», в якій на прикладах поезій Т. Шевченка дав глибоко фаховий літературознавчий аналіз Шевченкових поетичних образів, його мови і літературних засобів. Того ж року він надрукував у ЛНВ (Ч. 7) свою розвідку «Леся Українка», в якій вказав на продовжування традицій Шевченка в поезії Лесі Українки. Чернівецький часопис «Буковина» (Ч. 133, 1898) надрукував його статтю «Русько-українська література», що була аналізом Шевченкового «Кобзаря» з 1840 року.

В 1900 році на концерті в роковини Шевченка, що відбувся у Львові, Франко виголосив святкову промову, про що є згадка в «Ділі» (Ч. 109, 1900).

В 1902 році І. Франко надрукував у ЛНВ (Ч. 5, 6, 7) свою розвідку п. з. «Михайло П. Старицький», в якій вказує на Шевченкових епігонів в українській літературі та порівнює Шевченкову творчість із творчістю Старицького.

В підсоветському виданні «Літературна спадщина Івана Франка» є поміщена його стаття «На роковини Т. Г. Шевченка», але без дати. До-

слідники встановили, що ця стаття написана 1903 року, бо Франко подає у ній уривок з поеми «Осії, Глава XIV», і стверджує, що від написання її 25 грудня 1859 року минуло 43 роки. В тій статті Франко подає характеристику великих поетів, які вміли бачити й відчувати всі потреби, всі болі й радощі свого часу, вміли промовляти просто до серця мільйонів людей, вказувати їм шлях до світлого майбутнього. Франко уважає, що Шевченкова поезія відповідає на болючі питання життя України і він уважно вчитує поради Великого Кобзаря, як нам здобути національну самостійність, добитися повного права у своїй хаті та повної національної єдності. Франко каже, що Шевченко обстоював відновлення Гетьманщини, хоч, може, у республіканській формі. Картає, за словами Шевченка, тих виродків, що помагають матір катувати. Наші національні ідеали, – пише Франко, – тотожні з ідеалами Шевченка. Подає його «Заповіт», як заклик до боротьби за волю України. Підкреслює, що Шевченко палко любив Україну, боровся проти національного поневолення і ненавидів усіх ренегатів. Врешті подає Шевченкову молитву: «Не дай спати ходячому... І гнилою колодою по світу валятися!». В Шевченкових заповідях Франко бачить наш національний рятунок і наше майбутнє.

Згідно зі «Списком творів І. Франка», що його видав Вол. Дорошенко (Львів, 1918), І. Франко помістив у «Ruthenische Revue» (Відень, 1903. – Ч. 1) вірш Некрасова «На смерть Шевченка» («Aufden Tod Schewtschenkos») і власний переклад на німецьку мову Шевченкового «Заповіту», а в 11-му числі того ж журналу – Шевченків вірш «Над Уральським озером» в німецькому перекладі.

В 1904 році І. Франко надрукував багато згадок про Т. Шевченка. На вечерниціх із нагоди 43-їх роковин із дня смерті Т. Шевченка, що відбулися у Львові 15 березня 1904 року, він виголосив доповідь «Шевченко – ляхам», про що зазначено в «Ділі» (Ч. 53-55), ЛНВ (Ч. 4) і «Руслані» (Ч. 51).

В 1904 році в Чернівцях С. Шпойнаровський видав збірку Шевченкових творів у перекладі на німецьку мову. Франко зараз же помістив у ЛНВ (Ч. 8, 1904) рецензію на неї п. з. «Шевченко в німецькім одязі», на яку відгукнулися і «Київські отклики» (Ч. 309, 1904). Коли Василь Щурат у своїй промові на Тарасових вечерниціх у Відні 1904 року порівняв Т. Шевченка до пророка Ієремії, Франко зреферував цю промову критично на сторінках ЛНВ (Ч. 6) і ця його рецензія мала відгук також у «Київській старині» (Ч. 1, 1905). Відгукнувся Франко і на другу розвідку Василя Щурата «Святе письмо в Шевченкових поезіях», що була надрукована в «Ділі» (Ч. 169-170, 173-175, 177, 179, 181, 186-187, 192-194), вмістивши у ЛНВ (Ч. 2, 1904) свою статтю п. з. «Шевченко і критика», підписавшись по-латині «Нонсеверус».

В російському Енциклопедичному словарі Брокгавза і Ефрона (Т. 41. – 1904. – С. 300-326) вміщено статтю І. Франка «Южнорусская література», в якій, між іншим, була єдина згадка про Т. Шевченка, зокрема про Шевченка і Галичину та Шевченка і Федьковича. В 1905 році в ЛНВ (Ч. 7) Франко надрукував свою статтю п. з. «Містифікація чи ідіотизм», в якій висуває думку, що лист священника Й. Кобилянського, яким він засуджує вшановування пам'яті Т. Шевченка в Галичині та його поему «Марія», треба вважати за містифікацію. Був це ще один голос в обороні пам'яті Шевченка. На «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» В. Доманицького, що був поміщений у «Київській старині» (Ч. 9-11, 1906), Франко відгукнувся в передмові до «Кобзаря», що його він видав 1908 року, і в Записках НТШ (Ч. 5, 1907) у бібліографії.

У 1906 році у Львові врочисто відзначено 45-ту річницю з дня смерті Т. Шевченка. Промову виголосив О. Колесса і вона була вміщена в «Ділі» (Ч. 97-99), а потім вийшла окремим виданням. Іван Франко надрукував у ЛНВ (Ч. 8, 1906) згадку про промову О. Колесси.

«Київська старина» (Ч. 2, 1906) надрукувала розвідку М. Стороженка «Кирило-Методіївські заговорщики: Николай Иванович Гулак», у якій він подав листа О. Марковича до М. Гулака з 15 лютого 1846 року про мову й поезію Т. Шевченка, зокрема про його керівну роль в гуртку молоді 40-их років. Франко занотував цю згадку в бібліографії Записок НТШ (Ч. 2, 1906). Він дуже пильно слідкував за всіма згадками про Т. Шевченка і докладно нотував їх.

У своїх рецензіях «До біографії характеристики В. Забіли» (ЛНВ. –Ч. 4. – 1906) і «Поезії Віктора Забіли» (ЛНВ. –Ч. 3. – 1906) Франко розглядає творчість Т. Шевченка і її вплив на творчість В. Забіли. Василь Доманицький, готуючи 1907 року до друку Шевченків «Кобзар», шляхом листування засягав у Франка порад. Ці листи подає М. Возняк у своїй статті п. з. «З приводу двадцятиліття «Кобзаря» (збірник «За сто літ», Кн. 5).

Рік пізніше, 1908 року, НТШ видало Шевченкового «Кобзаря» у двох томах за редакцією І. Франка. Це видання особливо цінне наголосами у тексті. У «Передмові» до цього видання Франко зазначає, що рівночасно вийшов «Кобзар» у Петербурзі за редакцією Василя Доманицького. Він підкреслює, що до безсмертного Шевченка ставиться з великим пієтизмом і видання чи перевидання його творів уважає за відзначення і збереження пам'яті про Шевченка.

«Кобзарем», зредагованим Іваном Франком, послуговувалися навіть підсоветські видавці «Кобзаря» з 1926-го і 1927-го років.

У своєму «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року» («Українсько-руська видавнича спілка». – Львів, 1910. – С. 444) І. Франко присвятив окремий розділ (XXXII) Тарасові Шевченкові. Цей Франків «Нарис...» ще й сьогодні не втратив на вартості й варто його перевидати, як один із підручників української літератури в історичній перспективі.

У списку творів І. Франка, що його подав Володимир Дорошенко, згадується про вірш І. Франка «У 25-ті роковини смерти Тараса Шевченка», який видрукувано у збірнику Вол. Супранівського «На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові» (Золочів, 1910), а потім передруковано у збірнику М. Комарова «Вінок Шевченкові» (Одеса, 1912).

В «Неділі» (Ч. 46, 1911) Франко надрукував рецензію на збірку німецьких перекладів поезій Т. Шевченка пера Юлії Віргінії «Ausgewählte Gedichte von T. Schewtschenko» (Ляйпціг, 1911). В 1912 році Іван Франко видав у Львові поезії Афанасєва-Чубинського. В передмові до цього видання дав характеристику творчості Чубинського і спростував помилкове приписування Т. Шевченкові поезії «Гарно твоя Кобза грає», автором якої був Чубинський.

Почавши з 1908 року, коли Франкова недуга поглибилася, його творчість на деякий час сповільнюється. У 1914 році «Нове слово» (Ч. 523) надрукувало «Присвяту Тарасові Шевченкові» пера Івана Франка. Того ж року для відзначення 100-річчя з дня народження Т. Шевченка І. Франко видав свою розвідку «Темне царство» («Міжнародна бібліотека», Ч. 14), в якій аналізує Шевченкові поеми «Сон» і «Кавказ» та гостро засуджує тюрму народів – царську Росію. Згідно з твердженням Б. Заклинського в статті «Шевченківські свята» (Діло. – Ч. 72. – 1914), Іван Франко в цьому ювілейному році був одним з доповідачів про Т. Шевченка. 12-го травня того ж року, на прохання англійського вченого Сетона Ватсона з Лондону, Іван Франко написав розвідку «Тарас Шевченко», яка мала появиться в англомовнім журналі «The European Review» для відзначення 100-річчя з дня народження Т. Шевченка, але через воєнні події вона була надрукована аж 1924 року в лондонському «Slavonic Review» (Т. III. – Ч. 7. – С. 110-116). Цією розвідкою І. Франко висунув Шевченка на арену світової літератури. В ній він схарактеризував добу, в якій почалася творчість Т. Шевченка, з'ясував долю закріпаченого Росією селянства і боротьбу Шевченка за визволення поневолених народів, зокрема українського. Зазначив, що Шевченко став провідником української нації та найбільшим поетом, якого видала Україна. В короткій біографії подав найважливіші моменти з життя й творчості Шевченка та його вплив на формування української духовости. І. Франко ділить поетичну творчість Т. Шевченка на чотири окремі хронологічні части-

ни: перша – від 1838-го до 1843-го року, себто від звільнення Шевченка з кріпацтва до його першого повернення на Україну, отже, – період, що позначений романтичними впливами, як це видно з «Гайдамаків», «Катерини» та інших творів Шевченка. Друга частина – від 1843-го до 1847-го року, себто до часу заарештування Шевченка; цей період творчости Шевченка характерний його політичними поемами, як ось «Чигирин», «Суботів», «Іржавець» та інші. В той час Шевченко захищає українську закріпачену націю і стає її пророком. Третя частина творчости Шевченка – це час його перебування на засланні, позначена короткими поетичними перлинами, що сперті на народній творчості. Четверта частина творчости Шевченка – це період після звільнення Шевченка з заслання, перерваний його смертю, вона характерна поезіями, якими Шевченко захищає правду й волю української нації, зокрема честь української жінки і матері. Цю Франкову англословну розвідку «Тарас Шевченко» треба зарахувати до найкращих наукових творів із ділянок українознавства і шевченкознавства в нашій літературі.

Іван Франко був і визначним перекладачем поезії Шевченка на німецьку мову. До теми Франкових перекладів Шевченкових поезій є досить багато матеріалів у нашій літературі. Німецькі літературні кола й журнали звернулися до І. Франка з проханням написати статтю про Т. Шевченка для німецького читача. І. Франко переклав Шевченків «Заповіт» і написав короткий життєпис та характеристику Шевченкової творчости. Лейпцизький видавець Вільгельм Фрідріх почав видавати історію світової літератури окремими нарисами, в яку мала бути включена і українська література, як частина світової літератури. До цієї історії мали ввійти й переклади на німецьку мову найкращих зразків української літератури. Тому І. Франко почав перекладати на німецьку мову поезії Шевченка. З його листа з 4 грудня 1883 року до Драгоманова довідуємось, що в той час він уже мав перекладені такі Шевченкові вірші: «Кавказ», «Перебендя», «Заповіт» (аж два варіанти), «І небо невміте», «Світе ясний», «Н. Костомарову», «І день іде...», «О люди, люди» і частину «Марії». На жаль, усі ці переклади не були надруковані за його життя, за виїмком двох. Віденський двотижневик «Ruthenische Revue» (Ч. 1, 1903) надрукував Франків переклад Шевченкового «Заповіту», а потім, у ч. 11 Франківпереклад Шевченкової поезії «І небо не вмите, і заспані хвилі».

На початку травня 1915 року Франко переглянув, доповнив і приготував усі ті переклади Шевченкових поезій на німецьку мову. Як сам зазначає, він зробив їх у Нагуєвичах від січня до вересня 1882 року; і вони пролежали в його архіві аж до 1930 року. Знайшов їх Михайло

Возняк і надрукував у другому річнику збірника «Шевченко», а також у своїй праці «З життя і творчості Івана Франка» (Київ, 1955), в якій подано 22 Франкові переклади на німецьку мову Шевченкових поезій. Він, у статті «Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка», дає фахову оцінку тим перекладам та підкреслює духову єдність Великого Кобзаря Тараса Шевченка і Великого Каменяря Івана Франка. І. Франко був власне продовжувачем ідейної творчості Т. Шевченка. Обидва вони поставили на сторожі української поневоленої нації «Слово»: Шевченко кличе нас – «Вставайте, Кайдани порвіте...», Франко – «Не пора, не пора москалеві, ляхові служити». Шевченко просить «не забути спом'янути» його у сім'ї визволеній, новій, а Франко надіється, що і його «хтось добрим словом згадає». Обидва вони виявили свою палку любов «до правди й рідного народу». Шевченко закликає: «Боріться – поборете!», а Франко продовжує: «Не ридать, а здобувати, Хоч синам, як не собі, Кращу долю в боротьбі». Традиція боротьби за потоптані права українського народу на своє самостійне життя, відроджена Шевченком, за Франка продовжується уже цілим народом. Ця нова епоха боротьби за політичні права України позначена власне і в творчості Франка.

Тарас Шевченко розпочав новітню добу української літератури з її народною мовою, з національно-історичними традиціями та з новими патріотичними ідеями боротьби за волю і державну незалежність України. Іван Франко у своїх творах продовжує ті Шевченкові традиції і ідеї. Шевченкову творчість аналізує науково і дає тривкі основи для новітніх шевченкознавчих студій, визнавши Шевченка за генія українського народу і центральну постать української літератури.

Як твердить дослідник життя і творчості Т. Шевченка Данило Гофанов у своєму творі «Матеріяли про життя і творчість Тараса Шевченка», Іван Франко вивчав і досліджував творчість Т. Шевченка, високо оцінював значення безсмертної творчості Великого Кобзаря. Згідно з твердженням проф. Б. Загайкевича, Іван Франко «за сорок років своєї літературно-критичної діяльності написав про Шевченка 50 праць, а крім цього зредагував наукове видання творів Шевченка». Юрій Кобилецький у книжці «Шевченко і Франко» пише, що «Франко присвятив Шевченкові та його творчості понад пів сотні спеціальних статей, декілька поезій; він друкував ці статті українською, польською, німецькою і англійською мовами, сам перекладав Шевченкові вірші на німецьку мову, редагував його твори, обстоював їх чистоту і незайманість».

За моїми підрахунками, Франкових статей і згадок про Шевченка, включно з його рефератами на Шевченківських святах, є майже сто. З листа І. Франка до О. М. Пипіна (з 23 січня 1888 р.), що надрукований у

журналі «Радянське літературознавство» (Ч. 18, 1950), бачимо, що Франко мав замір досліджувати політичну поезію Т. Шевченка до 1847 року. Таких матеріалів про заміри і працю Івана Франка, як згаданий лист, є ще, мабуть, багато у спадщині Франка й вони чекають свого дослідника. Про те, як Франко захоплювався геніяльною творчістю Шевченка він пише сам: «У 60-их роках народний рух серед нашої тодішньої молоді був породжений віщим словом Шевченка» (Молода Україна, 1910).

Шевченком і Франком – великими корифеями української літератури – завжди цікавилися наші дослідники з усіх українських земель.

Д-р Д. Донцов у своїй праці «Туга за героїчним – ідеї і постаті літературної України» (Лондон: вид. СУМ-у, 1953) у розділі «Душевна драма І. Франка і його сучасників» аналізує повернення І. Франка «з манівців інтернаціоналізму на національний шлях» і заперечує твердження большевицьких «дослідників» про інтернаціоналізм Франка. Він слушно стверджує, що «символом боротьби за волю у Шевченка – шабля козацька, у Франка – робітничий молот», що «герої Шевченка кохаються в козацьких піснях», а Франкові – у «мужицькій пісні». Донцов каже, що прапором Франка були «плуг і книга», а плуг той він перед своєю смертю перекував на меч. Згідно з поглядами Франка, для визволення України потрібні воїни з довгими мечами і глибокою вірою у свою перемогу і справу, бо цей незламний дух є «рушійною силою, яка творить з нічого все». І власне, як каже Донцов, «з цією новою вірою і вмер Франко, і з надією, що нові покоління таки прийдуть до своєї мети». Франко, – каже Донцов, – вірив, що «на путь спасенну поведуть люди нового духа, не матеріялісти».

Проф. Юрій Бойко у своїй праці «Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури» (Наук. Записки УВУ. – Мюнхен, 1956) пише, що серед праць, присвячених творчості Шевченка, «ні одна не розглядає так фахово питання місця Шевченка в історії світової літератури» як праці Івана Франка. Він стверджує, що «над літературознавцями довго тяжіло переконання М. Драгоманова про низький рівень Шевченкової освіти, про обмеженість його інтересів колом селянських уяв і лише новітнє шевченкознавство ґрунтовно спростувало цю легенду», а в цьому процесі важливу роль відіграв Іван Франко з його науковими методами новітнього шевченкознавства. Ось хоч би оцінка Франка постаті жінки у творах Шевченка: «Я не знаю, – пише він, – у світовій літературі поета, який би став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем права жінки на повне і людське життя» (цитата за журналом «Україна», Ч. 1-2, 1925).

Д-р Дмитро Донцов у своїй праці «Незримі скрижалі Кобзаря» (Торонто: В-во «Гомін України», 1961) подає досить багато матеріалу

для студій теми «Франко – шевченкознавець». Згадує Донцов про постання нового лицарства, про боротьбу двох сил: Божеського первня з диявольським, національного з ренегатством, себто тим, що його Донцов називає національним гермофродитством чи огидним націонал-комунізмом. Шевченко і Франко боролись за «Україну Базару, Крут, нових січовиків, лицарів Зимового походу, СВУ в 1930-их роках на Наддні-прянщині й націоналізму в Галичині, УПА».

Розглядаючи критично роль інтелігентів-реалітетників– новітніх яничарів, Донцов каже, що це ті, які, за словами Шевченка, хочуть налляти в український національний організм «з московської чаші московську отруту», як це й роблять підсовєтські дослідники з нашими обома національними геніями – Шевченком і Франком. «На Україні підмосковській,– пише він,– проповідувати цю «генеральну лінію» стало обов'язковим, на еміграції ж її проповідують прогресисти добровільно. І. Франко таких земляків своїх звав «людьми з рабським мозком і серцем», «отяжілими сантименталістами» або «лінивими номадами» і «первертнями».

Вкінці про Івана Франка можемо сказати те, що він сказав про Тараса Шевченка: «Він був сином мужика, і став володарем у царстві духа!»

1. Академія Наук Української РСР, Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка. Літературна Спадщина Івана Франка, випуск 1-ий. – Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1956. –С. 375-382.

2. Барвінський Олександр. Спомини з мого життя. Перша часть. – Львів: Галицька накладна (Якова Оренштайна в Коломиї), 1912.

3. Возняк Михайло. З життя і творчости Івана Франка. – Київ: Видавництво Академії Наук УРСР, 1955 (Інститут Суспільних Наук).

4. Возняк Михайло. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівськiм Університеті // Львівський Державний Університет ім. Івана Франка. Збірник 1-ий. – Львів: В-во Львівського Державного Університету, 1948.

5. Возняк Михайло. Франко як дослідник і історик української літератури. // З життя і творчости Івана Франка. – Київ: В-во Академії Наук УРСР, 1955. – С. 246-251.

6. Всеукраїнська Академія Наук – Комісія Західної України: Збірник Історично-Філологічного Відділу. – Ч. 52: Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. – Том перший: Листування І. Франка і М. Драгоманова, зібрано з автографів Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові. – Київ: Всеукраїнська Академія Наук, 1928. – 508 с. Всіх листів – 347.

7. До культу Тараса Шевченка на західноукраїнських землях // Визвольний Шлях. – Річник XI (XVII). – 4 (194). – березень 1064. – Лондон.

8. Дорошенко Володимир. Показчик видань Шевченкових творів, друге доповнене видання // Повне видання творів Т. Шевченка. – Том 14-ий. – Чикаго: В-во Миколи Денисюка, 1961.

9. Дорошенко Володимир. Спис творів Івана Франка, випуск 1-ий. – Львів, 1918. – Бібліографічна Комісія НТШ. – Том 4-ий. – 80 с. та 2044 позицій з доповненням до 1-го випуску.

10. Загайкевич Богдан. Культ Шевченка в Галичині до першої світової війни // Тарас Шевченко – Збірник, Записки НТШ. – Том 176. – Нью-Йорк, 1962.

11. Іван Франко і українська література // Вінок Івану Франкові. – Київ: Радянський Письменник, 1957, в статті «Література про життя і творчість І. Я. Франка» – Бібліографія творів, опублікованих до 100-річчя з дня народження в 1958 році, склав головний бібліограф Книжної Палати УРСР, Микола Багрій.

12. Іофанов Данило. Матеріали про життя і Творчість Тараса Шевченка. – Київ: Державне Видавництво Художньої Літератури, 1957. – 235 с.

13. Кобилецький Юрій. Шевченко і Франко. – Київ: Державне Видавництво Художньої Літератури, 1964. – 124 с.

14. Огоновський Омелян. Гайдамаки. – Львів: друк Т-ва ім. Шевченка, 1879. – 40 с.

15. Студинський Кирило. Коли вперше проявився вплив «Кобзаря» Т. Шевченка, виданого в р. 1840, на руське письменство в Галичині? Критичні замітки. – «Руслан», 1897 р. – Ч. 51-53. Подано за твором «Т. Г. Шевченко – Бібліографія літератури про життя і творчість, 1839-1959». Том 1-ий: 1830-1916. – Київ: Вид. Акад. Наук УРСР, 1963.

16. Т. Г. Шевченко. Бібліографія. Том 1-ий, впис ч. 408-ий.

17. Тарас Шевченко – документи і матеріали, 1814-1963. – Київ: Державне Видавництво Політичної Літератури УРСР, 1963. – 565 с.

18. Тарас Шевченко. Збірник доповідей світового конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерти патрона НТШ / за редакцією В. Стецюка та В. Кравцева. – Нью-Йорк: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1962 р. – Записки НТШ. – том 176.

19. Франко Іван. Молода Україна, часть перша: Провідні ідеї і епізоди. – Вінніпег: накладом «Руської Книгарні», 1920. – 102 с. Серія: Писання Івана Франка, IV. Відчити виголошені в Перемишлі 1901 р. Передмова до «Молодої України» написана Ів. Франком у Криворівні, 22 серпня 1910 р.

20. Франко Іван. «Наймичка» Т. Шевченка, виклад габлітаційний, виголошений у Львівськiм університеті 18-го лютого 1895. – Львів: Накладом автора, 1895. – 20 с., також і Записки НТШ. – Том 6-ий. – Книга 2-га. – розвідка ч. 3. – С. 7-20.

21. Франко Іван. Обхід XXIII-их роковин смерті Т. Шевченка, 10 березня 1884 року у Львові // Зоря. – 1884. – Ч. 5. – С. 39-40, за підписом Мирон ххх.

22. Франко Іван. Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка. I. Гайдамаки. – Світ, 1881. – Ч. 8-9. – С. 158-161 (за: Т. Г. Шевченко. Бібліографія. Том 1-ий).

23. Шевченкове слово і слава // Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами / За редакцією Богдана Кравцева. – Чикаго: Видавництво Миколи Дени-

сюка, 1964. – 455 с. Передрук XII-го Повного Видання Творів Тараса Шевченка, В-во Миколи Денисюкав Чіаго.

24. Шевченко Тарас. Кобзар / На підставі текстів В. Доманицького, Ів. Франка, П. Зайцева та Б. Лепкого. До друку зладив С. Паночіні. – Київ: Видавництво Т-во «Час», 1926. – 688 с. і портрет. Теж перевиданий 1927 р.

25. Шевченко Тарас. Твори – Кобзарь, том I-ий: 1838-1847 і том II-ий: 1847-1860, виданий за редакцією Івана Франка. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1908. Серія: «Українсько-Руська Бібліотека Філологічної Секції НТШ. –Том VI-VII.

26. Щурат Василь. З життя і творчости Тараса Шевченка. – Львів, накладом автора, 1914. – 68 с.

27. Щурат Василь. Літературні начерки. – Львів, накладом автора, 1913. – 105 с.

28. Щурат Василь. Світло й тіні / Зоря. – 1896. –Ч. 98-100.

29. Franko Iwan. TarasShewchenko / R. W. Seton-Watsoneditorof SlavonicReviewin London // SlavonicReview.– London, 1924. –Vol. 3.– no. 7. – P. 110-116.

[Текст подається за виданням: Олександр Соколишин. Іван Франко – шевченкознавець. Бібліографічна розвідка. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1967. – 20 с.]

(Публікацію підготував Олег Баган)

**РОЗДІЛ V.
ЕПІСТОЛЯРІЙ ІВАНА ФРАНКА**

**ЕПІСТОЛЯРІЙ – ЧИННИК
ВЗАЄМОЗБАГАЧЕННЯ КУЛЬТУР
(НІМЕЦЬКОМОВНІ ЛИСТИ ДО ІВАНА ФРАНКА)**

Епістолярна література розкриває дискурсивні практики різних авторів, вбираючи їхній досвід і реалізуючи всередині листовного тексту завдання конкретного адресата. В останні десятиріччя системне осмислення приватного, офіційно-ділового листування набуло в літературознавстві плідотної тенденції стосовно особливостей епістолярного письма. Питання про важливість епістолярію – з проекцією на динаміку взаємодії творчих особистостей – аргументовано виокремлювали численні дослідники літературного процесу, зокрема, О. Астаф'єв, О. Галіч, Р. Гром'як, І. Дзюба, М. Жулинський, Р. Радишевський, В. Качкан, М. Ткачук, І. Забіяка, Т. Заболотна, С. Кіраль, Ю. Ковалів, В. Кузьменко, Л. Курило, Г. Мазоха, В. Марко, Н. Миронець, П. Іванишин, І. Набитович, Я. Поліщук, В.Ткачівський. Як на нашу думку, то найбільший внесок у справу вивчення епістолярію Івана Франка належить Роману Гораку. Стосовно Франкової духовності, то тут заслуговує особливої уваги як епістолярна спадщина Івана Франка, так і великий масив листів, адресованих письменникові з боку таких його німецькомовних кореспондентів, як В. Адлер, К. Арам, Й. Ауербаха, Т. Ахеліса, О. Ашбот, Г. Бар, Й. Бекманн, А. Браун, М. Бубер, Л. Брюгел, Л. Бенедек, Г. Габерфелд, Г. Каннер, І. Зінгер, Г. Кадіш, Е. Пернерсторфер, М. Шахерт, К. Юнгер та ін. У цьому контексті заслуговують ширшого вивчення тексти М. Габерландта. Йдеться про двадцять три німецькомовні листи Міхаеля Габерландта до Івана Франка. Вони зберігаються у фонді письменника (*ф.3*), відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України (*ІЛ*). Зміст окремих текстів переповів у своїй статті Мирослав Мороз [2]. Вони стосуються в основному відомої експедиції на Бойківщину, що відбулася упродовж 18 серпня – 24 вересня 1904 року; йдеться також про наміри здійснити аналогічну експедицію на Лемківщину. Остання, хоч і не відбулася, але планувалася на липень 1905 року.

Ініціатором проведення згаданих експедицій був Міхаель Габерландт. Він народився 29 вересня 1860 року в місті Альтенбург, в сім'ї відомого австрійського агронома Фрідріха Габерландта (1826–1878). Його старшим братом був відомий австро-німецький ботанік та фізіолог рослин Готліб Габерландт (1854–1945).

У 1882 році Міхаель Габерландт закінчив Віденський університет, де студював індологію. Після успішного захисту докторської дисертації став працювати куратором етнографічно-антропологічного відділу Музею історії природознавства (Naturhistorisches Museum).

У 1892 році він здійснив габілітацію у Віденському університеті і став викладати новий курс етнології; тут в 1910 році він став надзвичайним професором. Роботу в університеті він на деякий час перервав задля подорожі Європою з метою збирання матеріалу, що ліг в основу книжки «Культура в побуті» («Cultur im Alltag», 1900).

Міхаель Габерландт дуже швидко збагнув, що уряд зацікавлений у розширенні етнографічних досліджень тих народів, які входять до складу Австро-Угорської імперії. Тому він, власне, разом з відомим дослідником Вільгельмом Гайном створює «Асоціацію австрійського фольклору». Разом вони розробили план музею австрійського фольклору (Österreichisches Museum für Volkskunde), щоправда, без чіткої теоретичної основи, але з позицій, близьких для багатьох різномовних народів Австро-Угорської імперії. Музей був відкритий 1895 року й містився в приміщенні фондової біржі, а від 1917 року продовжував функціонувати у Літньому палаці Шенборн. Він має дуже багату колекцію культурного народного спадку як Австрії, так і сусідніх країн. Основна колекція охоплює період XVII–XIX ст. і висвітлює повсякденне життя, народну архітектуру та побут. Велика кількість експонатів присвячена народному мистецтву народів колишньої Австро-Угорської імперії, в тім числі бойків, гуцулів, лемків. Упродовж 1911–1923 років Міхаель Габерландт був директором цього музею.

Напередодні відкриття музею у 1894 році було створене Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора (Verein für österreichische Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor). Зрештою, після Людвіга Віктора Товариство очолив ще один представник цісарської родини Франц Фердинанд, але фактичним керівником цього товариства був Міхаель Габерландт. Він же став і одним із засновників «Журналу австрійської етнології» («Zeitschrift für österreichische Volkskunde»).

Важливо, що на той час Австро-угорська імперія підкорила і ввела у свій склад всі слов'янські народи, за винятком росіян; і, зрозуміло, відкриваючи музей, створюючи Товариство, організовуючи видавництво народознавчого часопису, які субсидувалися урядом, Міхаель Габерландт не міг обійтися без допомоги багатьох вчених-народознавців і вдавався до їхніх порад. Так склалося, що найкраще в музеї була пред-

ставлена етнографія придунайських країн і зовсім мало, або майже нічого не було в ньому з тієї частини імперії, яка була найбагатшим її краєм. Він іменувався Королівством Галіції і Лодомерії, заселених передусім бойками, гуцулами, лемками та подоляками. Саме література, яка до цього часу вийшла про них, найбільше цікавила М.Габерландта. Тому й не дивно, що на самому початку діяльності новостворених інституцій та видавництва журналу він звернувся до Івана Франка з проханням скласти список праць з української (русинської) етнографії (*Ruthenische volkskundliche Arbeit*). Це була велика за обсягом пошукова робота. Її, звісно, Іван Франко просто на той виконати у зазначені терміни фізично не міг. У 1895 році він балотувався до Віденського парламенту, вів широку агітаційну роботу серед виборців, провадив організаційну роботу у радикальній партії, в управі якої перебував, а також був зайнятий проблемами своєї габілітації у Львівському університеті.

Проте Іван Франко розумів значення і користь від зв'язків із Народознавчим товариством, а тому для ознайомлення німецькомовного читача він приготував рецензію на монографію Володимира Шухевича «Гуцульщина» під назвою: «Prof. Volodymyr Šuchevyč. Huculščyna. Materi-jaly do ukrainško-ruškoji etnologii, t.II, IV,V) 1899, 1901 und 1902». Вона була опублікована у № 5 «Журналу австрійської етнології» («*Zeitschrift für österreichische Volkskunde*») за 1902 рік. У цій рецензії Іван Франко вважав також за доцільне поінформувати читачів цього авторитетного видання про народознавчу роботу, що велася Науковим товариством ім. Т. Шевченка і розповів про зміст перших дванадцяти томів «Етнографічного збірника», який видавався заходами НТШ. Очевидно, що ця рецензія та співпраця Івана Франка стала основою для прийняття його у члени Австрійського народознавчого товариства (*Verein für österreichische Volkskunde*), про що було повідомлено у звіті цього товариства за 1902 [6, с. 77].

Із звіту четвертого засідання Етнографічної комісії НТШ, яке відбулося 15 листопада 1903 року, проступає факт: на ньому Іван Франко звітувався про результати своєї поїздки до Відня, де «принагідно обговорював етнографічної екскурсії на Бойків, на що може віденське етнографічне товариство признати зі свого боку невеличку субсидію» [5, с. 16]. Проте, яким чином формувалася ця експедиція, хто підбирав її учасників, на жаль, невідомо через відсутність документів. Однак можна встановити на основі листів М. Габерландта, що в червні 1904 року М.Габерландт звернувся до Івана Франка за допомогою зібрати для Музею експонати з Бойківщини і для цієї мети запропонував 400 корон. Очевидно, Іван Франко погодився, що цієї суми буде достатньо. Чи були

виділені гроші на саму подорож учасників експедиції чи тільки на закупку експонатів, не вдалося з'ясувати. Відомо, що тільки 30 червня 1904 року М.Гіберландт вислав 400 корон на руки Івану Франку і просив підтвердити їхнє особисте одержання.

18 серпня 1904 року запланована експедиція на Бойківщину вирушила в дорогу. До складу експедиції увійшли Іван Франко, Зенон Кузеля, Федір Вовк (відомий у Росії як Федір Волков), а 15 вересня приєднався емігрант зі Східної України Павло Рябков, якому було доручено фотографування об'єктів. Іван Франко був тільки до 5 вересня і невдовзі, через певні обставини, повернувся до Львова.

Вихідною точкою мандрівки була невеличка залізнична станція Устрики, звідки мандрівники вирушили до села Мшанець, що за 20 км і де священиком був шкільний товариш і відомий етнограф Михайло Зубрицький. Робота в Мшанці тривала близько тижня. За цей час учасники експедиції відвідали 26 серпня ярмарок великої рогатої худоби у містечку Лютовиськ. У Мшанці був зібраний основний фонд колекції бойківських предметів, які стали власністю Музею австрійської етнографії, про що просив М.Габерландт. Відтак учасники експедиції вирушили у село Дидьова, що в 28 км від Мшанця і де парохом був товариш Івана Франка Іван Кузів, також видатний етнограф і родинно пов'язаний з родиною Чапельських з Добрівлян, що побіля Дрогобича; тут гостем часто бував Іван Франко, коли був вимушений після другого арешту сидіти в Нагуєвичах «між курми та телятами».

Через село Локоть, Тирнавку, Турочки експедиція вирушила до містечка Бориня, де зупинилась на чотири дні у місцевого пароха Григорія Мороза (1861-1929) і де було дещо закуплено з предметів побуту, а також зроблені антропологічні вимірювання та пороблено фотографії.

Далі шлях експедиції проліг через Висоцько-Вижнє до Смержа з відомим ярмарком великої рогатої худоби, а відтак до Лавочного. З Лавочного, як вихідного пункту, було обсліджено села, що лежали в долині річки Опору: Лавочне, Тухля, Славсько, Гребенів, Сколе, Синевідсько. Вагомою була допомога священиків із названих місцевостей: о. Евстахія Качмарського (1862–1932), пароха Славська Тухлянського деканату, о. Василя Давидяка (1850–1922), пароха Тухлі Стрийського деканату, москвофіла, через якого студентське товариство запросило друкуватись у часописі «Друг» та який потім перебрався у Львів і був парохом церкви Успіня Богородиці, о. Петра Мінька (1870–1936), пароха Гребенова Стрийського деканату, о. Теодозія Строцького (1853–1915), пароха села Синевідсько-Вижнє. Погода видалася поганою, було здійснено екскурсію до села Крушельниці й на цьому експедиція закінчилася. Було про-

ведено антропологічні вимірювання стосовно 300 людей, зроблено біля 500 світлин і зібрано експонати з дерева, рогу, соломи, з різних металів, а також зібрано одяг, прикраси та придбано різні моделі. Загалом кажучи, була досліджена з погляду народознавства досі маловідома територія Бойківщини.

Про цю експедицію та її результати Іван Франко опублікував статтю «Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland» («Етнографічна експедиція на Бойківщину») на шпальтах віденського видання «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» (1905, Heft 1–2, S. 17–32; Н. 3–4, S. 98–115). Ця ж праця була також опублікована 1905 року окремим відбитком у Відні. Українською мовою ця праця вперше видрукувана тільки 1982 року в 36-ому томі 50-томного зібрання творів Івана Франка. Крапку в написанні статті Іван Франко поставив 30 травня 1905 року і як гонорар отримав за неї 260 корон і 23 гелери, що правда, не відразу.

Із закуплених на Бойківщині етнографічних предметів у Відні була організована виставка, а про її вартість і значимість М.Габерланд писав І.Франку в листі від 7 жовтня 1904 року, тобто ще до публікації його праці про результати експедиції: «Я переконаний, що ніхто, крім Вас, високоповажний Пане Докторе, не зміг би укласти колекцію з таким розумінням і всебічним знанням життя народу, а тому неабияк тішуся й з великим нетерпінням очікую Ваш докладний опис експедиції; звіт опублікую у ювілейному збірнику, в якому будуть розміщені статті наших найбільш видатних співробітників; він побачить світ у середині грудня з нагоди 10-річчя заснування нашого товариства».

Предмети, зібрані Іваном Франком, стали безумовною прикрасою Музею у Відні. Але, як виявилось, Іван Франко вирішив їх доповнити. Зокрема, в листі від 23 січня 1905 року, адресованого у Мшанець Михайлу Зубрицькому: «Ваш чоловічок нехай кінчить моделі, за гроші най не турбується. Музей етнографічних речей з Мшанця зробив у Відні добре враження, і я надіюсь прибути на літо з трохи більшим фондом для його скомплектування і розширення дослідів» [4, с. 261–262]. Тим «чоловічком» був народний майстер Роман Петричкович, який виготовив для Відня десять моделей і вже 1 березня 1905 року Іван Франко повідомляв Михайлу Зубрицькому: «Тепер не можу приїхати, але прошу ласкаво злагодити реестрик речей зроблених Вашим майстром, і прислати мені, а я порозуміюся з проф. Вовком і з віденським музеєм і постараюся о гроші» [4, с. 264–265].

Не так просто ці об'ємні предмети з Мшанця було передати до Львова, а зі Львова відправити їх у Відень. Очевидно, це все було не так просто, а тому не дивно, що справа передачі затягнулася. 9 жовтня 1906 року ними

цікавиться М.Габерландт, звертаючись до І.Франка (в даній публікації лист № 17 від 9 жовтня 1906 року). Так, не так просто. Проте 28 листопада 1906 року М.Габерландт повідомив, що моделі надійшли і він просить подати адресу, кому вислати за них гроші (в цій публікації лист № 19).

М.Габерландт почував себе до обов'язку повідомити читачів свого журналу про бойківську колекцію і у звіті про діяльність музею за 1906 рік писав: «хочу привернути увагу на збагачення нашої збірки з Бойківщини одинадцятьма експонатами, за які вдячні Івану Франку зі Львова, а має вона високу цінність» [7, с. 48] Як стало відомо з цього звіту, що, крім отих одинадцяти предметів, було ще й десять предметів з Мшанця, закуплених в о. М.Зубрицького.

Про придбану нову колекцію предметів М.Габерландт розповів у статті «Новий провідник по Музею австрійського народознавства у номерах 1–2 журналу «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» (сторінки 74–75) за 1908 рік.

Доля предметів, зібраних під час експедиції на Бойківщину, турбували її учасників. А тому один з її учасників З. Кузеля у рецензії на цей путівник зазначив: «Музей для австрійської етнографії зібрав вже багату і цінну колекцію етнографічного матеріалу, але не має місця, щоб відповідно умістити усе призбиране. Через те багато речей мусить спочивати у шафах або під столами, або в найліпшій разі в гардеробі та на корпи тари; для заощадження місця змушена управа накопичувати річі вслякого призначення і походження і переставляти їх раз у раз на ново, щоб здобути який кутик для нових прибутків. Так прим. бойківські річі, закуплені д-ром Франком мусіли близько два роки чекати на місце, аж удалося його знайти в темнім кутику при дверех і між зразками румунської етнографії. Одиноким виходом з того прикрого положення був би окремиий будинок для музею і сього управі щиро бажаємо. Український відділ в австр. музею дуже багатий, особливо гуцульський(та буковинський) і бойківський. Новий катальог подає про се докладніші інформації і віддасть добру прислугу тим, що оглядатимуть розкішну збірку австрійського музею» [1, с. 61–80]

У № 1–2 журналу за 1907 рік «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» (стор.27-32) Іван Франко опублікував дослідження під назвою : «Das älteste ruthenische Volkslied» (Найстарша українська народна пісня), де мова йде про пісню «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» [«O Donau, Donau, was rinnst du so trübe] та «Ой ты наш батюшка, тихий Дон» [«Ach du unser Väterchen, stiller Don».

М. Габерландт покладав велику надію на те, що Іван Франко зробить й огляд народознавчих праць українських вчених за 1907 рік і він мав

намір опублікувати цей огляд в останньому номері журналу; це прохання він повторив ще раз, але на той час у Франка розпочалися сильні приступи хвороби рук і, либонь, через це він цього прохання не виконав. Мав він також надію, що Іван Франко зробить подібну експедицію з метою зібрання етнографічного матеріалу на лемкіщину і про це нагадував йому у листах, але здійснити таку експедицію Іванові Франку на вдалося через хворобу.

У бібліотеці Івана Франка збереглися річники журналу «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» за 1901-1906 роки, а також вирізки з газет окремих статей М. Габерландта з питань індології.

М. Габерландт автор книжки «Österreichische Volkskunde aus der Sammlung des Museums für österreichische Volkskunde in Wien» («Австрійське народознавство за збірками музею»), що вийшла у Відні 1911 року. Вона містила чимало сторінок, присвячених мистецтву гуцулів (вовняні вироби, гончарство, зокрема кафлярство Бахмінського (О. Бахматюка), вироби з пацьорків, гафти, вишивка, димкарство).

На жаль, невідома доля листів Івана Франка до М. Габерландта, хоча між обома йшло жваве листування. У серпневому випуску журналу «Україна» (№ 34) за 1906 рік у статті «Відгомін духовного життя» під № 5 був опублікований лист Івана Франка до Міхаеля Габерландта від 6 листопада 1907 року в перекладі українською мовою. Автор публікації – П. Рожнівський. Як виявилось, це псевдонім Федора Погребенника (1929–2000). Де він віднайшов цей лист і яка його подальша доля, автор публікації не вказав.

Подаємо цей лист згідно з першодруком.

«Високоповажний пане!

Ви очевидно забули, що мені належить невелика сума 100 корон з каси Вашого товариства. Прошу Вас уклінно надіслати якомога швидше цю суму, оскільки я виплатив проф. Вовку гроші зразу після поділу експонатів.

І ще одне маленьке прохання. Чи не будете ласкаві вислати мені попередні річники Вашого журналу (з року 1901 у мене є лише зошити третій і четвертий).

Шлю Вам мій сердечний привіт і залишаюсь
відданий Вам др. Іван Франко.

[Р. С.] Чи не були б Вам бажаними мої рецензії на найновіші українські публікації з питань етнографії і народознавства» [3]

Останній лист М.Габерландта датується 30 січнем 1912 року.

Справу Міхаеля Габерландта продовжив його син Артур, який став його наступником у Музеї. У 1928 році вони видали монографію «Die Völker Europas und ihre volkstümliche Kultur. (Strecker & Schröder,

Stuttgart 1928) («Народи Європи і їх фольклорна культура»), яка містила 748 сторінок, 27 таблиць, 401 ілюстрацій та три карти народів, у т.ч. розповсюдження мов і діалектів.

Міхаел Габерландт помер 14 червня 1940 року і був похований на центральному кладовищі Відня.

Від 23 березня до 30 серпня 2015 року у Віденському музеї (Wien, Karlplatz, 8) відбулася виставка «Міф Галіції» як результат наукового співробітництва між Міжнародним культурним центром в Кракові та Інститутом Дунайського регіону та Центральної Європи у Відні. Тут були представлені предмети, які були закуплені під час Бойківської експедиції 1904 року. Список закуплених предметів та їхню вартість зазначено Іваном Франком, що засвідчує згаданий лист Івана Франка до М. Габерландта від 6 листопада 1907 року. Одночасно з тим був випущений великий каталог цієї виставки, що має обсяг 384 стор.

Світлина листа Івана Франка до М. Габерланда подана на стор. 339, список закуплених предметів на стор. 174, світлини деяких закуплених предметів представлені на сторінках 177–179.

Подасмо рукописні зразки листів, адресованих Івану Франку

ЛІТЕРАТУРА:

1. [Кузеля З.] Neuer Führer durch das Museum für österreichische Volkskunde. Ausgearbeitet vom Direktor Dr. M.Haberlandt // Zeitschrift für österreichische Volkskunde. – 1908. – I–II. – S. 61–80. – Підписано: З. К.
2. Мороз М. Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича «Гуцульщина» // Записки НТШ. – Том ССХХІІІ: Праці секції етнографії та фольклористики / Ред. Р.Кирчів, О.Купчинський. – Львів: НТШ, 1992. – С. 271–283.
3. Рожнівський П. З духовного життя // Україна. – 1986. – № 34. – С.13.
4. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 50. – 703 с.
5. Хроніка українсько-руського Наукового товариства імені Шевченка у Львові. – Львів, 1903. — Ч. 4. – № 16.
6. Zeitschrift für österreichische Volkskunde – 1903. – № 1–2
7. Zeitschrift für österreichische Volkskunde. –1907. – № 1–2.

№ 1

[1895]

Dr. M. Haberlandt, Redakteur der «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», Wien IV, Luisengasse 9

Sehr geehrter Herr Doktor!

In der Ihnen gewiss bekannt gewordenen Zeitschrift für österreichische Volkskunde ist alljährlich eine Bibliographie der österreichischen Volkskunde zu geben beabsichtigt. Im laufenden Jahrgang soll diese Zusammenstellung für das Jahr 1894 erfolgen.

Ich wende mich nun an Sie, hochgeehrter Herr Doktor, mit der freundlichen Bitte, sich in Interesse des gewiss sehr nützlichen Unternehmens der Mühe zu Unterstützung diese Zusammenstellung für die ruthenischen volkskundlichen Arbeiten des Jahres 1894, sei es Bücher, seien es Arbeiten in Zeitschriften und Zeitungen machen zu wollen. Es handelt sich darum die Titel der Arbeiten mit Angabe des Erscheinungs-ortes (nebst deutscher Übersetzung) auf einzelne Zettel zu schreiben und diese Zettel alphabetisch zu ordnen. Ich bitte daher alle Gebiete der Volkskunde, z. B. Dialekt, Hausbau, Religion, Lebensweise, Sitten und Gebräuche, Kleidung, Schmuck, Aberglaube, Volkspoesie, Volksgesang u.s.w.

Ich würde recht sehr bitten, diese Arbeit womöglich bis Ende November, längstens aber bis 15. Dezember fertig zu stellen und mir übersenden zu wollen. Das Honorar ist allerdings heuer (jetzt) noch ein geringes, 20 Florin per Druckbogen, aber es wird sich im nächsten Jahr bereits höher stellen.

Indem ich auf eine recht baldige freundliche Zusage hoffe, bin ich in vorzüglicher Hochachtung,
Ihr ergebener Dr. M. Haberlandt.

[P.S.] Ich lege ein Prospekt unseres Vereins bei, damit sie sich über die Ziele und Aufgaben desselben orientieren können.

III, № 1613, арк. 447–450. Рукопис. Оригінал. Листь написаний на фірмовому бланку.

Д-р М. Габерландт, редактор «Часопису австрійської фольклористики»,
Відень IV, Луїзенгассе 9
[1895] ¹

Вельмишановний Пане Докторе!

У безперечно відомому Вам «Часописі австрійської фольклористики» щорічно передбачене подання бібліографії праць, в яких досліджується австрійський фольклор. У поточному річнику також передбачається такий підбір позицій за 1894 рік.

Відтак я звертаюся до Вас, високоповажний Пане Докторе, з дружнім проханням, враховуючи безсумнівну користь цієї справи, підтримати її й докласти зусиль для укладання переліку українських (русинських) дослідницьких праць з фольклористики за 1894 рік, у тім числі книжок, розвідок у журналах і газетах. Йдеться про запис назви роботи на окремих картках зі зазначенням місця публікації (разом з перекладом німецькою мовою), а також про впорядкування цих карток за абеткою. Прошу врахувати при цьому усі аспекти фольклористики, приміром, діалект, будівництво хат, релігія, спосіб життя, звичаї та традиції, одяг, прикраси, забобони, народна поезія, народні пісні і т.д.

Дуже просив би завершити цю роботу, якщо це можливо, до кінця листопада, а найпізніше до 15 грудня, й надіслати її мені ². Цього року гонорар, шоправда, ще низький – 20 флоринів за друкований лист, але його розмір повинен підвищитися вже в наступному році.

Сподіваючись на Вашу швидку й прихильну згоду, висловлюю Вам свою глибоку повагу.

Відданий Вам Др. М. Габерландт.

[P.S.] Докладаю проспект нашого товариства, щоб Ви мали змогу зорієнтуватись стосовно наших цілей і завдань.

№ 2

Perchtoldsdorf b.(ei) Wien, 12/VII [1902]
Sehr geehrter Herr Doctor!

Verbindlichsten Dank für die freundliche Übersendung Ihrer sehr interessanten Besprechung von Czuchiewicz's Buch über die Huzulen, welche im nächsten Heft der Z.f.ö.V. (Zeitschrift für österreichische Volkskunde) erscheinen wird. Die von Ihnen erwähnte Arbeit wird mir für unser Organ sehr willkommen sein.

Hochachtungsvoll Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, № 1629, арк. 3–4. Рукопис. Оригінал. Поштівка. На звороті поштовий штамп відправлення – 12.7.1902 та скерування: «Високодостойному Пану Д-ру Івану Франку»

Перхольсдорф побіля Відня, 12.07[1902]

Високоповажний Пане Докторе!

Прийміть найсердечніше подяку за ласкаво надіслану рецензію про книжку Шухевича, присвячену гуцулам⁴; вона побачить світ у наступному номері «Z.f.ö.V.» («Zeitschrift für österreichische Volkskunde»)⁵ А згадана Вами праця, як на мене, цілком прийнятна для нашого друкованого органу⁶.

З висловом пошани, Д-р М. Габерландт

№ 3

24.VI.[1904] Wien I., Wipplinger Straße 34
Sehr geehrter Herr Doctor!

Ich ersuche Sie, mir gef.(älligt) bekannt zu geben, wieviel Sie etwa benötigen würden, um eine halbwegs vollständige ethnographische Sammlung der Bojken für unser Museum für österreichische Volkskunde zu erwerben. Ich wäre in der Lage, Ihnen heuer etwa 400 Kronen zu diesem Zwecke zu überweisen. Würde das ungefähr genügen?

Hochachtend Dr. M. Haberlandt.

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 1–2. Рукопис. Оригінал. Поштівка. Поштовий штамп відправлення – 24.6.1904, та скерування: «Високодостойному Д-ру Франку, Львів, вулиця Чарнецького, 26».

24.06 [1904] Відень I, Віпплінгер-Штрассе 34 ⁷

Високоповажний Пане Докторе!

Наважуюсь ласкаво запитати Вас, чи не могли б Ви повідомити мені, скільки б Ви потребували коштів, щоб придбати, тією чи іншою мірою, повну бойківську етнографічну колекцію для нашого музею австрійської народної творчості. Для цієї мети я б мав можливість переказати Вам тепер біля 400 крон. Чи цього було б достатньо?⁸

З глибокою повагою, Д-р М. Габерландт

№ 4

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor
Wien, I/4, Wipplingerstrasse Nr. 34,
Postsparkassa-Conto: 834 451

Wien 30/VI 1904

Hochverehrter Herr Doctor!

Ich sandte soeben per Postsparcasse 400 Kronen für die Sammelreise zu den Boken, und bitte Sie recht herzlich nach Möglichkeit für das Museum, und in zweiter Linie für die Zeitschrift durch Aufsammlung von Materialien arbeiten zu wollen. Ich bin überzeugt, Ihrem edlen Eifer wird es gelingen, schöne Resultate zu zeitigen.

Hochachtungsvoll Dr. M. Haberlandt

Correspondenz-Carte Mödling 1.7.04 Wohlgeb. Dr. Iwan Franko in Lemberg, Ponincki-Gasse 4.

ЛЛ, ф.3, 1629, арк. 9–10. Рукопис. Оригінал. Поштівка Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора . Поштовий штемпель відправлення з Мидлінга 1.7.1904 та скерування: «Високодостойному Д-ру Франку, Львів, вулиця Понінського, 4.

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора⁹

Відень I/4, Віпплінгерштрассе, 34,

номер ошадної каси поштового відділення: 834 451

Відень, 30.06.1904

Високоповажний Пане Докторе!

Щойно я надіслав Вам 400 крон з метою експедиції на Бойківщину¹⁰; сердечно просив би Вас за можливості потрудитися для музею, а відтак – збором матеріалів для журналу. Я переконаний: завдяки Вашій сумлінності Вам вдасться отримати плідні результати.

З висловом пошани, Д-р М. Габерландт

№ 5

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Mödling bei Wien 25/VII 1904

Sehr geehrter Herr Doctor!

Ich übersendete Ihnen Anfangs Juli d.(dieses) J. (Jahres) 400 Kronen zu Aufsammlungszwecken für das Museum für österr. Volkskunde. Bitte um gef. (gefällige) Empfangsbestätigung, der guten Ordnung halber für unsere Bücher.

Besten Erfolg wünsche! Ihr hochachtungsvoll ergebener Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, №1624, арк. 597. Рукопис. Оригінал. Поштівка Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора .

Мидлінг побіля Відня, 25.07.1904

Вельмишановний Пане Докторе!

На початку липня цього року я надіслав Вам 400 крон з метою зібрання колекції для музею австрійської народної творчості. Ласкаво прошу Вас надіслати посвідку про отримання коштів для належного впорядкування фінансових документів.

З побажаннями успіху!

З повагою, відданий Вам Д-р М. Габерландт

№ 6

Direction des Museums für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor
Wien, I/4. Wipplingerstrasse Nr. 34

Wien 29/IX [1904]

Hochverehrter Herr Doctor!

Ich veranstalte in der nächsten Zeit eine Ausstellung unserer im Jahre 1904 eingegangenen Neuerwerbungen und möchte hierbei gerne Ihre Aufsatzsammlung bei den Boyken einbeziehen. Ist es möglich, daß Sie die Ergebnisse Ihrer Aufsatzsammlung recht bald dem Museum einsenden?

Ich wäre sehr froh, wenn es möglich wäre. Bitte um gef. (gefällige) umgehende Rückäußerung.

Ihr verehrungsvoll und dankbar ergebener Dr. M. Haberlandt
Wien, 29.9.1904

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 5–6. Рукопис. Оригінал. Поштівка дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора та скерування: «Високодостойному Пану Доктору Івану Франку, члену комітету товариства Шевченка у Львові».

Дирекція музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень I/4, Віпплінгерштрассе,
Відень, 29.09

Високоповажний Пане Докторе!

Найближчим часом я організуватиму виставку придбаних нами у 1904 році нових експонатів, тому хотів би з цієї нагоди охоче включити до неї зібрані Вами матеріали про бойків. Чи було б можливо, щоб Ви якомога швидше надіслали музею результати Ваших пошуків? Я був би дуже потішений, коли б так сталося. Ласкаво прошу відповісти.

З найглибшою повагою, щиро відданий Вам Д-р М. Габерландт
Відень, 29.9.1904

№ 7

Direction des Museums für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien, am 6. October 1904

Hochverehrter Herr Doctor!

Ich war so frei, mit Rücksicht auf die unmittelbar bevorstehende Eröffnung der Ausstellung unserer heurigen Erwerbungen Sie, hochverehrter Herr Doctor, telegraphisch zu bitten, die von Ihnen zustande gebrachte Sammlung von den Bojken als Eilgut absenden zu wollen. Schon jetzt, nach Erhalt Ihres ersten frd. (freundlichen) Berichtes, erlaube ich mir Ihnen zu dem voraussichtlich großen Erfolg Ihrer Sammelreise auf das Wärmste Glück zu wünschen und Ihnen namens unseres Vereins und Museums auf das Verbindlichste und Wärmste für alle Ihre Bemühungen zu danken. Ich bin überzeugt, daß Niemand mit so viel Verständniß und eindringender Kenntniß des Volkslebens die Sammlung anlegen konnte, als Sie hochgeehrter Herr Dr., und deßwegen freue ich mich ungemein und sehe mit hoher Spannung Ihrem ausführlichen Reisebericht entgegen, den ich in der Festschrift abdrucken werde, welche mit Beiträgen unserer hervorragendsten Mitarbeiter ausgestattet, aus Anlaß des 10-jährigen Bestandes unseres Vereins Mitte Dezember erscheinen soll. Ich hoffe Ihren Bericht auch mit einigen guten Abbildungen nach Ihrer Sammlung schmücken zu können.

In angenehmster Erwartung Ihrer Sendung und weiteren Nachrichten bin ich Ihr hochachtungsvoll und dankbar ergebener Dr. M. Haberlandt

III, ф.3, № 1624, арк. 573–575. Руконис. Оригінал. Бланк дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Дирекція музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 6 жовтня 1904

Високоповажний Пане Докторе!

Безпосередньо напередодні виставки наших найновіших надбань я дозволив собі телеграфом звернутися до Вас, вельмишановний Пане Докторе, з проханням надіслати зібрану Вами колекцію про бойків терміновим вантажем. Уже тепер, по отриманню Вашого першого дружнього звіту, дозволю собі якнайпалкіше побажати Вам щастя з огляду на передбачуваний великий успіх Вашої експедиції, а також щиросердно подякувати Вам від імені нашого товариства та музею за Ваші старання. Я переконаний, що ніхто, крім Вас, високоповажний Пане Докторе, не зміг би укласти колекцію з таким розумінням і всебічним знанням життя народу, а тому неабияк тішуся й з великим нетерпінням очікую Ваш докладний опис експедиції; звіт опублікую у ювілейному збірнику, в якому будуть уміщені статті наших найбільш видатних співробітників; він побачить світ у середині грудня з нагоди 10-річчя заснування нашого товариства.

Я сподіваюсь також, що мені вдасться прикрасити Вашу доповідь низкою добрих репродукцій з Вашої колекції.

У приємному очікуванні Вашого матеріалу та подальших вісток – з повагою, відданий Вам Д-р М. Габерландт

Direction des Museums für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien, am 12. Octob. 1904

Hochverehrter Herr Doctor!

Vor allem den besten, wärmsten Dank für Ihre von so großem Erfolg gekrönten Bemühungen mit dem Zustandebringen der reichen, das Leben der Bojken in allen Details widerspiegelnden, von wissenschaftl. Geiste geleiteten Sammlung! Ich bin hoch befriedigt, in Ihnen einen so ausgezeichneten Mitarbeiter gewonnen zu haben und werde gebührend Ihr Verdienst allüberall ins rechte Licht stellen. Die Auslagen sind sehr mäßige! Sehr freue ich mich auf die verschiedenen Nachtragsendungen, die ich nur recht bald angelangt sehen möchte, damit ich sie unserer am 8. eröffneten Ausstellung noch nachträglich einverleiben könne. Ebenso bitte ich die bestellten Modelle ausarbeiten zu lassen und seinerzeit an Ort und Stelle zu fahren, um ihre Ausführung zu kontrollieren und ihre Verpackung zu leiten. Die Mittel, bis zu 150 – 160 Kronen werde ich schon aufzutreiben wissen. Herrn Prof. Volkov bitte ich inzwischen in meinem Namen wärmstens für alle seine Bemühungen zu danken und ihm zu sagen, wie froh ich bin, daß er sich für unser Museum so sehr bemüht. Wir werden jetzt dank Ihrer Thätigkeit ein sehr gutes Gemälde der ruthenischen Bevölkerung Ostgaliens und der Bukovina in unserem Museum erhalten.

Ihren Bericht über die Aufsammlung und die Bedeutung der Gegenstände bitt ich bis 15. Nov. fertigstellen und einsenden zu wollen. Ich hoffe, ihn reich mit Abbildungen ausstatten zu können. Bekommen wir auch Photographien? Ferner habe ich Keramiken vermisst? Ofen-Kacheln decoriert, Herdgeräthe, Beleuchtungswesen wäre mir sehr erwünscht vertreten zu haben. Modelle von Backöfen, Herdanlagen etc. desgleichen.

Mit nochmaligem besten Danke bin ich Ihr hochachtungsvollst ergebener Dr.

M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, № 1624, акр. 603–608. Рукопис. Оригінал. Бланк дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора.

Дирекція музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 12 жовтня 1904

Високоповажний Пане Докторе!

Насамперед прийміть найсердечнішу подяку за – з таким виразним успіхом – завінчані потуги щодо зібраної колекції, яка позначена винятково науковим характером і в усіх деталях віддзеркалює життя бойків! Я напрочуд вдоволений, що мені вдалося віднайти у Вашій особі такого відмінного співробітника й зроблю все, щоб виокремити Ваші заслуги повсюди і завжди у належному світлі. Витрати вельми помірні! З радістю сподіватимусь на отримання різних додаткових матеріалів, які я невдовзі хотів би бачити з тим, щоб я міг включити ще їх заднім числом у виставку, що відкрилась 8-го (жовтня). Я просив би Вас також підготувати замовлені моделі та у відповідний час вирушити у дорогу, щоб на місці проконтролю-

вати виконання замовлення і покерувати пакуванням експонатів. Кошти, близько 150–160 крон, я знайду можливість роздобути. Наразі прошу передати проф. пану Волкову¹¹ найпалкішу подяку від мого імені і наголосити йому, наскільки я пошшений, що він докладає таких зусиль у справі співпраці з нашим музеєм. Тепер завдяки Вашій діяльності наш музей матиме зримий образ русинського населення Східної Галичини та Буковини. Прошу закінчити та надіслати Вашу доповідь про стан колекції та значення окремих предметів до 15 листопада. Плекаю надію, що мені вдасться оформити їх численними репродукціями. Чи отримаємо ми й світліни? Крім цього, чи не забув я про керамічні вироби? Я б дуже бажав, аби були представлені також декоровані пічні кахлі, кухонне начиння, освітлювальні прилади, моделі хлібопекарських печей, устаткування для печей тощо.

Ще раз сердечно дякую, Ваш щиро відданий Д-р М. Габерландт

№ 9

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien 25/XI [1904]

Hochverehrter Herr Doctor!

Die Zeit naht heran, wo ich Sie um gef. Übersendung Ihres Reiseberichtes für die Zeitschrift bitten muß; der letzte Einsendungstermin ist der 1. Dez. d. (dieses) J. (Jahres) – Ferner bitte ich um gef. (gefällige) Nachricht, wann die von Herrn Prof. Volkov gesammelten Gegenstände an das Museum abgesendet werden dürften, und ich lege großen Werth darauf, dieselben zu erhalten. Bitte um gef. baldigen Bescheid!

Mit vorzüglicher Hochachtung, Dr. M. Haberlandt

Лл. ф.3, № 1629, арк. 7–8. Рукопис. Оригінал. Поштівка Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора»

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 25.11[1904]

Вельмишановний Пане Докторе!

Наближається час, коли я змушений ласкаво просити Вас надіслати звіт про Вашу експедицію для нашого журналу; остаточний термін надіслання – 1 грудня цього року. Крім цього, люб'язно просив би Вас повідомити, коли буде змога відправити музею експонати, зібрані паном проф. Волковим і я надаю велике значення стосовно отримання цих речей.

Дружньо просив би про невідкладну відповідь!

З почуттями глибокої поваги, Д-р М. Габерландт

№ 10

Wien 9/I [1905]

Hochverehrter Herr Doctor!

Ich bitte Sie dringendst um gef. Entsendung des versprochenen Reiseberichtes über Ihre Expedition zu den den Bojken, da ich denselben noch im Schlußheft 1904,

das im Laufe des Januar erscheinen soll, bringen will und muß. Wie steht es mit der Ergänzungssammlung und mit den Photographien Prof. Volkovs?

Mit verehrungsvollen Grüßen ergebenst Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, Ф.3, № 1629, арк. 11–12. Рукопис. Оригінал. Поштівка зі скеруванням: «Високодостойному Пану Доктору Івану Франку, члену правління наукового товариства Шевченка у Львові, Понінська, 4».

Відень, 9/І [1905]

Високоповажний Пане Докторе!

Терміново прошу Вас надіслати обіцяну доповідь про Вашу експедицію на Бойківщину, оскільки я хочу й мушу подати його у завершальний номер журналу за 1904 рік, що має з'явитися упродовж січня (1905)¹². Як виглядає справа з доповненням до колекції, у тім числі зі світлинами проф. Волкова?

З особливо прихильними вітаннями, щиро відданий Д-р М. Габерландт

№ 11

Wien 16/І 1905

Sehr verehrter Herr Doctor!

Herzlichen Dank für Ihr frdl. Schreiben. Ich bedaure sehr, daß Sie so überarbeitet sind; ich bin es leider selbst in hohem Grade und weiß Ihnen die Pein nachzufühlen. Den Anfang des Manuscriptes habe ich mit bestem Dank erhalten, hoffentlich bis Ende des Monats den Schluß? – Werde ich die Abzüge der photographischen Aufnahmen erhalten? Ich bin natürlich sehr gerne bereit, die Kosten der Positive zu tragen. Auf die Sammlung freue ich mich sehr.

In aufrichtiger Dankbarkeit und Verehrung, Ihr ergeb. Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, №1629, арк. 13–14. Рукопис. Оригінал. Проштівка з поштовим штемпелем відправки з Відня 17.01.1905 р. та скеруванням «Високодостойному Пану Доктору Івану Франку, заступнику голови правління Наукового товариства Шевченка у Львові, Галичина, Понінська, 4».

Відень, 16/І 1905

Високоповажний Пане Докторе!

Сердечно дякую за Ваш дружній лист. Вельми шкодую, що Ви настільки завантажені роботою; на жаль, я й сам відчуваю це такою ж мірою, а тому можу Вам тільки поспівчувати. З вдячністю я отримав початок рукопису, сподіваюсь, до кінця місяця буде й його завершення? Чи я отримаю й відбитки фотографій? Звісно, я охоче візьму на себе кошти за виготовлення позитивів світлин. Колекція принесе мені радість.

З правдивою вдячністю та повагою,
відданий вам Д-р М.Габерландт

№ 12

Direction des Museums für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien, 5.5.1905

Sehr geehrter Herr Doctor!

Wäre es Ihnen möglich, den Schluß Ihrer Abhandlung «Eine ethnologische Expedition ins Bojkenland» im Laufe des Mai einzusenden; ich möchte denselben im III. Heft unserer Zeitschrift publicieren, das Mitte Juni erscheinen soll. Ich werde einige Tafeln mit Zeichnungen von Gegenständen aus Ihrer Bojkensammlung hergeben.

Hochachtend Dr. M.Haberlandt

[P. S.]Hätten Sie eventuell Zeit und Lust, mit mir im Juli zu den Lemken zu gehen und dort zu sammeln? Beste Empfehlung D. (der) O. (obengenannte)

ЛЛ, ф.3, №1629, арк. 15–16. Рукопис. Оригінал. Поштівка дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора з поштовим штемпелем відправлення з Відня 5.5.1905 р. та скеруванням: «Високодостойному Пану Доктору Івану Франку, заступнику голови правління наукового товариства Шевченка у Львові, Галичина, Понінська, 42.

Дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 5.5.1905

Вельмишановний Пане Докторе!

Чи було б ще можливо надіслати завершення Вашої студії «Етнографічна експедиція на Бойківщину» упродовж травня; її хотів би опублікувати у III зошиті нашого журналу, що повинен з'явитися у середині червня. Я прагну подати тут декілька таблиць з рисунками предметів з Вашої бойківської колекції.

Шанобливо, Д-р М. Габерландт

[P. S.] Чи мали б Ви, можливо, час і бажання податися зі мною у липні на Лемківщину, щоб там зібрати колекцію про лемків?

З поклонами – підписаний вище

№ 13

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien 26/V 1905

Hochverehrter Herr Doctor!

Ich bitte Sie sehr um gef. (gefällige) umgehende Mitteilung, ob ich auf die Fortsetzung Ihrer Abhandlung über die ethnolog. Expedition zu den Bojken bis Ende Mai rechnen kann, da ich nur dann dieselbe noch ins nächste Heft der Z.f.ö.V. Aufnehmen könnte. Wie denken Sie über meinen Vorschlag, im Juli mit mir zu den Lemken zu gehen? und dort zu sammeln.

Hochachtungsvollst Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, №1629, арк. 17–18. рукопис. Оригінал. Поштівка Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора з поштовим штемпелем відправлення з Мідлінга 26.5.1905 р.

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 26.05.1905

Вельмишановний Пане Докторе!

Я люб'язно просив би Вас невідкладно повідомити, чи я можу розраховувати на продовження Вашої студії про етнологічну експедицію на Бойківщину до кінця травня, позаяк тільки у такому випадку я міг би подати її у наступному зошиті «Z.f.ö.V.» («Zeitschrift für österreichische Volkskunde» / «Журнал австрійської етнології»). Що Ви думаєте про мою пропозицію у липні податися на Лемківщину? З метою зібрання колекції про лемків?

З висловом найбільшої поваги, Д-р М. Габерландт

№ 14

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien 30. Mai 1905

Hochverehrter Herr Dr.!

Besten Dank für die frdl. (freundliche) Übersendung Ihres Manuscriptes. Ich werde dasselbe nach Möglichkeit reich illustrieren. Bitte um baldigste Einsendung des Schlusses. Wie denken Sie über meinen Vorschlag, im Juli zu den Lemken zu gehen und dort zu sammeln?

Hochachtungsvollst ergeb. Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, № '1629, арк. 19–20. Рукопис. Оригінал. Поштівка Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 30.05.1905

Високоповажний Пане Докторе!

Велике спасибі за дружнє надіслання Вашого рукопису. Я намагатимусь і його, за можливості, широко проілюструвати. Прошу якнайшвидше надіслати завершення. Що Ви думаєте про мою пропозицію у липні податися на Лемківщину з метою зібрання колекції про лемків?

З висловом найбільшої поваги, Д-р М. Габерландт

№ 15

Direction des Museums für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien, am 24. VI. 1905

Hochverehrter Herr Doctor!

Besten Dank für die Correctur und Bilderlegenden. Selbstredend kommen mehr Abbildungen zu ihrem Aufsatz, nur waren sie bei Absendung der Correctur nicht fertig gestellt und sind theilweise noch in Arbeit. Ich lege zwei Tafeldrucke bei. – Separata werden hergestellt werden. Ich lasse 100 anfertigen.

Was meine Reise zu den Lemken in Ihrer liebenswürdigen Begleitung betrifft, so kann ich noch immer nichts Definitives sagen; doch steht mir auf alle Fälle nur die Zeit vom 10. - 24. Juli zu Gebote. Ich werde Ihnen bestimmt im Laufe der nächsten Woche definitiven Bescheid sagen können. Ev. (eventuell) müssten wir die Expedition auf das nächste Jahr verschieben, was ich aber nur ungern tun würde. Die bei Ihnen erliegenden Sachen für das Museum würde ich recht sehr bitten, doch umgehend an das Museum senden zu wollen, samt Kostenangabe.

In großer Eile mit den verehrungsvollsten Grüßen und Empfehlungen,
Ihr sehr erg. Dr. M. Haberlandt.

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 21–24. Рукопис. Оригінал. Бланк Дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора.

Дирекція музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 24.6.1905

Вельмишановний Пане Докторе!

Велике спасибі за коректу та опис світлин. Зрозуміло, що до Вашої студії надасться більше відбитків, однак, при відправленні коректи вони ще не були готові і частково ще й досі в роботі. Додаю дві ручні набивки. Відбитки будуть виготовлені. Я замовлю 100 штук. Що стосується моєї подорожі на Лемківщину у Вашому прихильному супроводі, то я ще й досі не можу нічого сказати напевно; проте мені б пасував у будь-якому разі тільки період від 10 до 24 липня. З точністю я зможу Вам сказати упродовж наступного тижня¹³. Ймовірно, будемо змушені відкласти експедицію на наступний рік, що я, утім, зробив би неохоче. Речі для музею, що ще все перебувають у Вас, гречно просив би терміново надіслати музею разом з кошторисом.

З великим очікуванням – найщиріші вітання та поклони,
відданий Вам Д-р М.Габерландт

№ 16

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien 28/XII 1905

Hochverehrter Herr Doctor!

Ihr Vorschlag, in unserem Verein einen Vortrag zu halten, kommt uns äusserst erwünscht. Im Febr. 1905 haben wir unsere Jahresversammlung; das wäre die schönste Gelegenheit, ev. (eventuell) aber auch im Januar in unserer Monatsversammlung. „Übersicht über die kleinrussische Ethnographie“ als Thema sehr willkommen. Dauer – 1-1/2 Stunden. Die Gegenstände für das Museum gütigst mitzubringen. Wir wollen dann gleich die Lemken-Expedition für Juli besprechen. Glückliches Neujahr! Ihr verehrend ergebener Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 25–26. рукопис. Оригінал. Поштівка Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора та скеруванням: «Високодостойному Пану Доктору Івану Франку»

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 28.12.1905

Високоповажний Пане Докторе!

Ваша пропозиція виголосити у нашому Товаристві доповідь – винятково бажана для нас. У лютому 1905 року відбудуться наші щорічні збори; це була б найкраща нагода, або ж можливим є ще Ваш виступ на тему «Огляд української етнографії» у січні на місячних зборах. Тривалість виступу – 1-1/2 год. Експонати для музею просив би привезти з собою. Відразу обговоримо при нагоді й експедицію на Лемківщину, що запланована на липень.

Щасливого Нового Року!

З пошаною, відданий Вам Д-р М. Габерландт

№ 17

Direction des Museums für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien 9. X. 1906

Sehr geehrter Herr Dr.!

Sie schreiben mir vor einiger Zeit, Sie wollten die Güte haben, einige Modelle, Photos und sonst einige Nachträge zu Ihrer Bojkensammlung zu bringen oder zu senden. Darf ich wohl in Bälde auf gütige Übersendung zählen mit Kostenangabe?

In vorzüglicher Hochachtung, Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 27–28. Рукопис. Оригінал. Поштівка дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора, Поштовий штампель надходження листівки у Львов – 11.10.1906 р.

Дирекції музею австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 9.10.1906

Вельмишановний Пане Докторе!

Напередодні Ви писали мені, що мали б бажання привезти або ж надіслати деякі моделі, фотографії та окремі інші прилоги до Вашої бойківської колекції. Чи міг би я невдовзі розраховувати на найшвидше надсилання з кошторисом?

З почуттями глибокої поваги, Д-р М. Габерландт

№ 18

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien, am 7. Nov. 1906

Hochverehrter Herr Prof.!

Besten Dank für Ihre gütigen Bemühungen und den Beitrag für die Zeitschrift. In unserer Kasse herrscht jetzt am Jahresende schon solche Ebbe, dass ich vielmals bitten möchte, wenn ziemlich, mit der Begleichung der Post von 260 kr. (Kronen) 23

h. (Heller) sich gütigst bis Anfang Januar, wenn wir unsere Staatssubvention erhalten haben, gedulden zu wollen. Die freundlich übersendeten Kostüme sind interessant, aber etwas teuer, immerhin bin ich froh, sie für unser Museum durch Ihre gütige Vermittlung erhalten zu haben.

Wünsche Ihnen baldige Erholung und Entlastung; mir geht es nicht besser, ich erliege fast unter der Last meiner Arbeiten.

In ausgezeichneter Verehrung, Ihr ergebenster Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 29–30. Рукопис. Оригінал. Бланк Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора.

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 7.11.1906

Високоповажний Пане Професоре!

Велике спасибі за Ваші люб'язні зусилля, а також за статтю для журналу. Втім, у нашій касі тепер, наприкінці року, вже панує така пустка, що я б дуже просив би Вас терпеливо зачекати у справі погашення поштової вартості в розмірі 260 крон та 23 геллери до початку січня, коли ми отримаємо наші державні дотації. Люб'язно надіслані Вами екземпляри вбрання дуже цікаві, хоча й дещо дорогі; все ж, я тішуся, що завдяки Вашому посередництву наш музей їх отримав.

Бажаю Вам швидкого відпочинку та розвантаження від обов'язків; мені йдеться не краще, бо я майже змагаю під тягарем моїх робіт.

З відмінною пошаною, відданий Вам Д-р М. Габерландт

№ 19

Wien, 28/XI 1906

Hochverehrter Herr Dr.!

Heute sind aus Mszaniec wohlbehalten 10 interessante Modelle, angefertigt vom Landmann Roman Petryczkowitz angelangt. Ich danke Ihnen, hochgeehrter Herr Dr. wärmstens und verbindlichste für Ihre so gütige und erfolgreiche Vermittlung und Bemühung, und bitte mir gefälligst mitzuteilen, wieviel die Anfertigungskosten betragen und an wen ich dieselben zu schicken habe. – Für einen Beitrag irgendwelcher Art für unsere Zeitschrift wäre ich sehr dankbar.

Hochachtend Dr. M.Haberlandt

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 31–32. Рукопис. Оригінал. Поштівка. Дата надходження листівки у Львів – 29.11.1905 р.

Відень, 28.11.1906

Високоповажний Пане Докторе!

Сьогодні з Мшанець¹⁴ надійшли 10 цікавих моделей, що виготовив селянин Роман Петричович. Я палко й ласкаво дякую Вам, високоповажний Пане Докторе, за Ваше люб'язне й успішне посередництво, а також за Ваші зусилля; сердечно прошу Вас повідомити, яку вартість складають кошти виготовлення і

кому мені їх слід надіслати. Був би вдячний за статтю будь-якого характеру для нашого журналу.

З глибокою повагою, Д-р М.Габерландт

№ 20

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Ludwig Viktor

Wien am 11. Nov. 1907

Hochverehrter Herr Dr.!

Mit gleicher Post übersende ich Ihnen als erste Rate der Ihnen noch gebührenden 102 Kronen den Betrag von 50 Kronen und bitte Sie, wenn möglich, mit der Zahlung des Restbetrages noch bis 2. Januar d. J. Geduld haben zu wollen, da unsere disponiblen Mittel heute schon gänzlich erschöpft sind. Bei dieser Gelegenheit bitte ich um gütige Entschuldigung, daß es so lange gedauert hat. – Die von Ihnen gewünschten Ergänzungen unserer Zeitschrift seit 1901 werden Ihnen pünktlich zukommen. Ich habe unsere Expedition schon diesbezüglich beauftragt.

Höchst willkommen werden mir alle Recensionen über die neuesten ruthenischen Erscheinungen zur Ethnographie und Volkskunde sein. Auch eine ausführliche Inhaltsangabe Ihrer eigenen Publikationen zur ruthenischen Volkskunde (so über das Weihnachtsspiel in der Ukraine, usw.) wären mir höchst erwünscht. Ich habe ohnedies vor, in einem Aufsatz in der Zeitschrift und in der «Österr. Rundschau» die ausserordentlich rührige Tätigkeit der Shevchenko Gesellschaft auf ethnographisch volkskundlichem Gebiet ins Licht zu setzen. Bitte auch über die Lemken-Expedition von Prof. Volkov und Z. Kuzela um ausführliche Nachrichten für unsere Zeitschrift. – Im nächsten Sommer möchte ich bestimmt mit Ihnen, hochverehrter Herr Dr. Franko, in das Lemkengebiet reisen und dort sammeln und forschen. Bitte machen Sie es möglich. Die Kosten dieser Expedition würde natürlich unser Museum tragen.

In ausgezeichnete Verehrung, hochgeehrter Herr Dr.,
stets Ihr ergebener Dr. M. Haberlandt

III, ф.3, № 1629, арк. 33–36. Рукопис. Оригінал. Бланк Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його Величності Пана ерцгерцога Людвіга Віктора.

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його Величності, Пана ерцгерцога Людвіга Віктора

Відень, 7.11.1906

Високоповажний Пане Докторе!

Цією ж поштою надсилаю Вам на рівні першого внеску 50 крон з належних Вам коштів у розмірі 102 крон і прошу Вас, якщо можливо, терпеливо зачекати з виплатою решти суми ще до 2 січня цього року, оскільки наші вільні грошові засоби вже сьогодні цілком вичерпані. Принагідно прошу Вас люб'язно вибачити, що все це триває так довго. Замовлені Вами номери нашого журналу від 1901 надійдуть до Вас своєчасно. Я вже доручив вести відповідну підготовку нашої експедиції.

Корисними будуть для мене всі рецензії стосовно новітніх українських видань з етнографії та фольклору. Вельми бажаним для мене є також докладний перелік Ваших власних публікацій про українську народну творчість (приміром, про Різдва́ний вертеп в Україні і т. п.). Втім, я й так маю намір висвітлити в одному матеріалі напрочуд плідну діяльність Наукового товариства Шевченка, зокрема, в етнографічній та фольклорній ділянках, на шпальтах журналу, а також на сторінках часопису «Österr. (eichiche) Rundschau» («Австрійський огляд»). Звертаюся також з проханням надіслати докладні відомості для нашого журналу про експедицію на Лемківщину під орудою проф. Волкова та З. Кузелі¹⁵. Наступного літа я б неодмінно хотів разом з Вами, вельмишановний Пане Докторе Франко, здійснити подорож у край лемків і там збирати й досліджувати. Будь ласка, вчиніть це можливим. Кошти на проведення експедиції візьме на себе, поза всяким сумнівом, наш музей.

З відмінною пошаною, високодостойний Пане Докторе,
завжди відданий Вам Д-р М. Габерландт

№ 21

Wien, 11. XII. 1907

Hochverehrter Herr Doctor!

Darf ich Sie vielmals bitten mir baldmöglichst die freundlichst versprochenen Berichte über die ruthenischen volkskundlichen Arbeiten der letzten Jahre zu senden? Ich benötige dieselben dringendst für das Schlußheft der Zeitschr.f.ö.V. In dem sie nochmals erscheinen sollen.

Mit verbindlichstem Dank im Vorhinein Ihr hochachtungsvoll
ergebener Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, №1629, арк. 37–38. Руконис. Оригінал.

Відень, 11.12.1907

Високоповажний Пане Докторе!

Чи міг би я звернутися до Вас з проханням якомога швидше надіслати люб'язно обіцяні матеріали про українські фольклористичні праці, що з'явилися упродовж останніх років?¹⁶ Вони терміново потрібні мені для завершального зошита журналу «Z.f.ö.V.» («Zeitschrift für österreichische Volkskunde» / «Журнал австрійської етнології»). Тут вони знову повинні бути опубліковані.

Заздалегідь з найглибшою подякою,
щиро відданий Вам Д-р М. Габерландт

№ 22

[15.02.1908]

Hochverehrter Herr Dr.!

Ich bin in Sorge, da? Ich gar kein Lebenszeichen von Ihnen, hochverehrter Herr Dr., erhalte. Sie versprochen mir gütigst einen Bericht über die ethnographischen Arbeiten auf ruthenischem Gebiet in den letzten Jahren (speziell die Arbeiten der Shevchenko Gesellschaft). Leider habe ich bisher nichts erhalten. Die abgesendete II. Rate unserer Schuld im Betrag von 52 Kronen haben Sie wohl bekommen? Bitte um

gütige Bestätigung für unsere Kassa. Erfreuen Sie mich bald durch ein freundliches Lebenszeichen.

Hochachtungsvollst, Dr. M. Haberlandt

ЛЛ, ф.3, №1629, арк. 39–40. Рукопис. Оригінал.

[15.02.1908]

Високоповажний Пане Докторе!

Я таки заклопотаний, що ж? Не маю від Вас жодного знаку життя, високоповажний Пане Докторе. Ви ж люб'язно обіцяли доповідь про етнографічні праці на землях України за останні роки (у першу чергу, публікації товариства Шевченка). На жаль, я їй досі нічого не отримав. Надісланий другий внесок нашого внеску у розмірі 52 крон, напевно, надійшов до Вас? Будь ласка, прошу посвідку для нашої каси. Порадуйте мене невдовзі знаком життя від Вас.

З висловом найбільшої поваги, Д-р М. Габерландт

№ 23

Verein für österr. Volkskunde unter dem Protectorate Seiner k. und k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Franz Ferdinand

Wien, am 30. Januar 1912

Euer Hochwohlgeboren!

Die ergebenst gefestigte Vereinsleitung beehrt sich mit folgenden Bürstenabzug eines Aufrufes zu übersenden, der mit Unterschrift des gesammten Vereins-Ausschusses versehen verbreitet werden soll. Nur in dem unverhofften Falle, als Euer Hochwohlgeboren nicht wünschen sollten, Ihren werten Namen unter dem Aufrufe zu sehen, bitten wir um diesbezügliche Nachsicht.

Hochachtungsvoll

Prof. Dr. Haberlandt, k.k.Reg. Rat

ЛЛ, ф.3, № 1629, арк. 41–42. Рукопис. Літографія. Бланк Товариства австрійської народної творчості під патронатом Його імператорсько-королівської Величності ерцгерцога Франца Фердинанда.

Відень, 1, Віпплінгерштрассе 34

Товариство австрійської народної творчості під патронатом Його імператорсько-королівської Величності ерцгерцога Франца Фердинанда

Відень, 1, Віпплінгерштрассе 34

Відень, 30 січня 1912

Ваша високоповажаність!

Прихильно віддане керівництво Спілкою має за честь надіслати Вам коректурний відбиток звернення¹⁷, що передбачає доцільність його поширення за підписом від імені комітету. Тільки в неочікуваному випадку, якщо б Ви, Ваша високоповажаність, не бажали побачити Ваше славне ім'я під закликком, то ми б просили бути поблажливим стосовно цього прохання.

З глибоким поважанням

проф. др. Габерландт, і. [імператорсько]к. [оролівський] урядовий радник

Переклад з німецької Миколи Зимомрі, Івана Зимомрі¹⁸.

Sehr geehrter Herr Dr.!

In der Ihnen gewiß schon bekannt
gewordene Zeitschrift für öster-
reichische Volkskunde ist alljährlich
eine Bibliographie der öster-
reichischen Volkskunde zu geben
beabsichtigt. Im laufenden Jahr-
gang soll diese Zusammenstellung
für das Jahr 1894 erfolgen.
Ich würde mich nun an
Sie, hochgeehrter Herr Doctor,
mit der freundlichsten Bitte, mir
in Zukunft des gewiß sehr

nützlichen Vorkommens der
Munten zu unterziehen, diese
Zusammenstellung für die
weiteren Jahre Volkskundlichen
Arbeiten des Jahres 1894,
sowie Bücher, seien es Arbeiten
in Zeitschriften und Jahrbüchern
unterstützen zu wollen. Es
handelt sich darum die
Titel der Arbeiten mit Angabe
des Erscheinungsortes (nicht
deutsche Übersetzung) auf
einzelne Jettel zu schreiben
und rein jettel alphabetisch
zu ordnen. Ich bitte Sie
alle Gebiete der Volkskunde

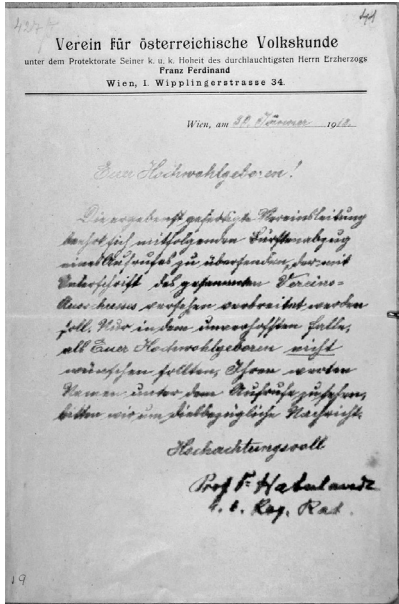
zu berücksichtigen, z. B. Dialekt,
Hausbau, Religion, Lebensweise,
Sitten und Gebräuche, Kleidung
und Schmuck, Aberglaube,
Volksproben, Volkskunst
u. s. w.

Ich würde mich sehr freuen,
diese Arbeit womöglich bei
Einde Nov. Langens über
bis 18. Dec. d. J. fertig stellen
und mich unterstützen zu wollen.
Das Honorar ist allerdings
keines und ein geringes (20 Pf
per Druckbogen) aber es wird
mit im nächsten Jahre jeden-
falls bereits höher stellen.
Jedenfalls ist auf eine recht

bezügliche freundliche Zusage
hoffe, bei mir in vorzüglicher
Hochachtung

Ihr ergebener
M. Haberlandt

Ich lege eine Prospekt unseres
Vereins bei, damit Sie sich
über die Ziele und Aufgabe
denselben orientieren können

ПРИМІТКИ

1. Датується на основі змісту листа.
2. Така бібліографія не була опублікована. Очевидно Іван Франко не встиг її через зайнятість іншими справами підготувати.
3. Проспект не зберігся.
4. Володимир Шухевич (1849–1915) – видатний український фольклорист, автор п'ятитомної праці «Гуцульщина».
5. «Журнал австрійської етнології» (1895–1917) – авторитетне спеціальне видання, присвячене дослідженню етнології, у т. ч. усної народно-поетичної творчості бойків, лемків, гуцулів.
6. Рецензія була опублікована у № 5 журналу, що вийшов наприкінці жовтня 1902 року. Українською мовою в перекладі Лариси Сабан її вперше було опубліковано у статті: Мороз М. Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича «Гуцульщина» // Записки НТШ. – Том ССХХІІІ: Праці секції етнографії та фольклористики / Ред. Р.Кирчів, О.Купчинський. – Львів: НТШ, 1992. – С. 271–283.
7. На цій самій вулиці у будинку № 26 мешкав Іван Франко, коли навчався у Віденському університеті у 1892–1893 рр.
8. Очевидно, що Іван Франко погодився на цю суму, яка призначалась на закупівлю.
9. Віктор Людвіг (1842–1919) – ерцгерцог Австрійський.
10. Наукова експедиція на Бойківщину відбулася 18 серпня – 24 вересня 1904 р.
11. Волков (Вовк) Федір (1847–1918) – відомий український етнограф і літературознавець. Брав участь у Бойківській експедиції.
12. Праця Івана Франка «Етнографічна експедиція на Бойківщину на шпальтах віденського видання «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» (1905, Heft 1–2, S. 17–32; H. 3–4, S. 98–115). Українською мовою вперше опубліковано: Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1982. – Т. 36. – С. 68–99.
13. У листі до В.Гнатюка від 29 липня 1905 року Іван Франко писав: «Що буде з прогулькою, ще не знаю. Вовк виїхав до Будапешта, мабуть, разом з Кузелею, та я відпросився від угорської мандрівки. Габерландт не пише досі нічого, та я й рад, бо сиджу собі спокійно, тай довбаю «свое»» (Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1986ю – Т. 50. – С. 270). Вона була перенесена на липень наступного року.

14. Село теперішнього Старосамбірського району Львівської області, звідки починалась Бойківська експедиція. У селі був священником український етнограф і фольклорист, шкільний товариш Івана Франка Михайло Зубрицький (1856–1919).

15. Кузеля Зенон (1882–1952) – відомий український фольклорист і мовознавець, учасник експедиції на Бойківщину.

16. Перед тим був лист Івана Франка до М.Габерладта від 6 листопада 1907 року, наведений вище.

17. Таке звернення не збереглося.

18. Зимомря М., Горак Р., Зимомря І. Листи до Івана Франка: сутність творчих устремлінь автора // *Spheres of culture. Volume XV*. – Lublin, 2016. – S. 129–148; Зимомря М., Горак Р. Листи Оскара Ашбота до Івана Франка // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. – Львів, 2015. – Вип. 62. – С. 430–437.

**РОЗДІЛ VI.
IN MEMORIAM**

НЕВЕЛИЧКИЙ СПОГАД: ФРАНКОЗНАВЕЦЬ АДАМ ВОЙТЮК

Дрогобицьке франкознавство подарувало науковому світові дуже колоритних постатей: це і ліричний Зенон Гузар, і скрупульозний Михайло Шалата, і вдумливий Олег Баган, і аналітичний Петро Іванишин.

Був серед цієї когорти і надзвичайно скромний, але такий же глибокий Адам Войтюк.

Володів унікальними знаннями, особливим чуттям істини, але ніколи не претендував на роль лавроувінчаного, розумні речі говорив з соромливою усмішкою, ніби вибачаючись за те, що так багато знає.

Увага до Франкового слова у нього теж була особливою. Адже на ниву франкознавства його спрямував сам академік Михайло Возняк.

Саме його унікальною бібліотекою користувався Адам Войтюк, поринаючи у глибини філософського мислення Спінози, Канта, Шопенгауера, Геккеля.

Зі щасливого благословення М. Возняка у центрі наукового інтересу А. Войтюка постійно перебуває Іван Франко [10, с. 79]. На ґрунті цього інтересу постали його кандидатська дисертація «Іван Франко про специфіку літератури» і монографія «Літературознавчі концепції Івана Франка» (Львів, 1981).

Здається, про титана думки, українського Каменяра Адам Войтюк знав усе.

Він прагнув заглибитись у весь багатий спектр Франкового мислення і творчості, і з-під пера дрогобицького науковця виходять такі праці: «До характеристики світогляду Івана Франка», «До характеристики теоретико-літературних поглядів Івана Франка», «І. Франко про діалектику змісту і форми в літературі» «Іван Франко про Берестейську унію», «Іван Франко про специфіку поетичного мислення», «Іван Франко про історичну і художню правду», «Іван Франко – майтер пейзажу», «І. Франко про пізнавально-ціннісні аспекти світової художньої культури», «Поезія Адама Міцкевича в оцінці Івана Франка»... Це ще не весь франкознавчий доробок Адама Войтюка, а тільки його частина, яка свідчить, наскільки глибоко вчений перейнявся постаттю українського письменника, його ролі і місця не лише в українській, але й у світовій літературі.

З художніх творів Франка особливе враження на Адама Войтюка справила поема «Мойсей».

І це не дивно. Вчений не міг не перейматися долею українського народу. Адже його дружина, Галина Кирилюк, свого часу п'ять років промучилася у російській тюрмі в Пермській області за те, що у неї знайшли зошит з українськими повстанськими піснями.

Ще на початку 70-х років 20-го століття Адам Войтюк, наслідуючи «Мойсея» І. Франка, пише поему «Месія».

У передмові до цього твору зазначено, що згадана поема-містерія писалась не «для публіки», а насамперед «для себе», як вияв потреби осмислити унікальне явище загальнолюдської духовної культури і зафіксувати результати такого осмислення в слові» [6, с. 2].

У цій же передмові вказується на те, що поема А. Войтюка – «наслідування» Франкового «Мойсея» переважно з боку форми і деяких композиційних моментів, а щодо змісту, то «вір був задуманий як свого роду продовження Франкової поеми, так само як новозавітний цикл є продовженням Старого завіту» [6, с. 2].

Справді, як і Франкова поема,вір А. Войтюка має «Пролог».

Свого часу львівський літературознавець Андрій Скоць назвав Франковий «Пролог» ліричним посланням рідному народові, зауваживши, що появу літературного послання «Франко пов'язував із соціальними потребами, історичними змінами, суспільними зрушеннями, політичними поступами...» [8, с. 135].

Думасмо, що саме це керувало і Адамом Войтюком, коли на початку 70-х років 20-го століття, у час безбожництва і «войовничого атеїзму», у час репресій і заслань, він творив свого Месію, Пророка, здатного нести світло Любові і Добра, світло Осяйного Майбуття.

На превеликий жаль, слова автора, написані в «Пролозі», залишаються актуальними і на сьогодні:

І замість згоди – знову брязкіт зброї.
І знов ріка історії нестримно
Старим руслом несе твої страждання...
О скільки літ вона їх ще нестиме! [6, с. 3].

Безперечно, має рацію Михайло Шалата, коли говорить, що у Франковому «Мойсеї» підтекст спрямований передовсім на долю української нації, а в «Месії» А. Войтюка більше на вселюдську долю [10, 82], однак у обох поетів звучить віра в світле полудне (як сказала би одна з героїнь Ольги Кобилянської Наталка Веркович). У Франка:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі [9, с. 214],

у Войтюка:

Та прийде час воскресного повстання!
І на землі настане світла днина
Вселюдського братерського єднання –
Твого відродження, Людино! [6, с. 3].

Ще у далекому 1991 році у праці «Іван Франко і теперішнє становище нації» літературознавець Олег Баган далекоюсягло писав: «Народ український, у стані паралітика на роздоріжжі, розбитий на реакційний Схід і демократичний Захід, знову стоїть перед вибором: піти шляхом національної гідності і свободи чи плазувати далі в багні рабства і відступництва. Бо саме цим – власним плебейством і невіглаством – народи імперії підпирають її міць і могутність» [1, с. 5].

Хочеться вірити, що свій вибір у бік свободи ми уже зробили. І на шляху до цього вибору стояла скромна праця на ниві літературного франкознавства дрогобицького вченого Адама Войтюка, яка ще жде свого поціновувача і ґрунтовного вивчення.

1. Баган О. Гартування нації (До питання «Філософія нації І. Франка») // Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич: Відродження, 1991. – С. 5–10.
2. Войтюк А. З історії становлення естетичних поглядів Івана Франка // Рад. літературознавство. – 1975. – №11. – С. 49–59.
3. Войтюк А. Іван Франко про пізнавально-ціннісні аспекти мистецтва слова // Рад. літературознавство. – 1987. – №6. – С. 27–37.
4. Войтюк А. До характеристики світогляду Івана Франка // Рад. літературознавство. – 1989. – №6. – С. 27–37.
5. Войтюк А. «Агресивність та безоглядність... на щастя, не ввійшли глибше в душу нашого народу»: Іван Франко про Берестейську унію // Віче. – 1996. – №1. – С. 136–145.
6. Войтюк А. Месія. Поема-містерія. Наслідування «Мойсею» І. Франка. – Трускавець, 1992. – 15 с.
7. Іванишин П. Категорія «великий письменник» як герменевтична проблема // Українська література 19-21 століть у літературознавчих дискурсах. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. – С. 8–18.
8. Скоць А. Генієві народу – пролог до «Мойсея» // Дзвін. – 1990. – №8. – С. 134–138.
9. Франко І. Мойсей // Зібр. тв.: У 50-ти том. – К.: Наук. думка, 1976. – Т. 5. – С. 201–264.
10. Шалата М. Професор Адам Войтюк зблизка // Адам Войтюк. Проблеми творчості Лесі Українки. Посібник зі спецкурсу. – Дрогобич: Коло, 2001. – 84 с.

**У ВІНОК ПАМ'ЯТІ ЗЕНОНА ГУЗАРА
(«Мої стрічі» з Професором)**

Минув уже рік, як пішов від нас – широкої філологічної спільноти, Франкознавчої, зокрема, наукової громади – талановитий дослідник прози І.Франка, зокрема, художньої деталі, Філолог у найглибшому розумінні слова, Гуманітарій і просто неповторна, хоч іноді здавалося, педантично суха, Особистість – Зенон Петрович Гузар.

Уперше звела нас Доля в Дрогобицькому державному педагогічному інституті імені Івана Франка (тодішня назва), де я починав свою роботу у вищій школі (жовтень-листопад 1984 року), востаннє – у стінах Львівського національного університету імені Івана Франка, у перший день роботи XXVII Щорічної наукової Франківської конференції (жовтень 2010 року). Світлої пам'яті Професор головував тоді у секції, де мені належало виголосити й власну доповідь. Дотримання регламенту – вічний клопіт доповідачів, надто ж охочих розтікатись «мислю по древу» або просто тих, котрим не вдається «організуватися». Зенон Петрович якось аж надміру, здавалося, пильно стежив за цим: 10 хвилин – і жодної зайвої секунди! Доповідаючи (темп – аллегро аджітато, тема – «Науковий перекладний текст Івана Франка: тематика і проблематика»), цитую у вступній частині відомі рядки про хліб у вірші І.Франка «О.Люднатикові», наголошую (певний, що за ритмікою мало би так бути), рАзовий, – а Головуючий, не роздумуючи й долі секунди, свій варіант – разовИЙ. Незадовго до того засідання були сусідами за обіднім столом, де був хліб і разоВИЙ, і панський, а ділилися ним як один із одним, так і з аспірантками, що прибули разом із науковим Керівником (запам'яталася Ірина Капанайко). Загалом же корисне діло започаткував Професор – піти до польського тексту І.Франка, зокрема газетного, тобто ad fontes, до першоджерел (А разоВИЙ, до слова ще, чуємо і в неповторному художньому читанні Святослава Максимчука).

І це була, на превеликий жаль, остання «наука» від знаного Франкознавця: за якийсь місяць-другий дізнаюся про сумну звістку. Не вірю, перепису в Інституті Франкознавства, працівниця якого покликається на Ларису Петрівну, яка начебто чула це від самих дрогобичан... Що вже вдієш – приймеш як дане...

Отже – від першої «стрічі» й до останньої пролягло 26 творчих, пам'ятних, ущерть сповнених працею, літ, останні 10-11 з яких – Франкознавчі...

А перша моя зустріч (а дуже чомусь хочеться назвати її с т р і ч о ю, як це у самого І.Франка) відбулася ... з мовознавчого, а може й просто мовно-прагматичного, приводу. Завдячую цим ...польській мові. Пропрацював, несповна рік із половиною, – але мовна допитливість вже «просочилася» до студентів. Ось і просить мене мій же «підопічний» студент на ім'я Анатолій допомогти з перекладом кількох речень з російської мови на польську: До педінституту прибувала делегація з Польської народної республіки, з Вищої педагогічної школи у Ряшеві, із якою єднала Інститут співпраця в рамках міжнародних науково-педагогічних та культурних зв'язків. Дещо з моїх «перекладів» не давало мені цілковитої певності: а це ж твоя репутація. Як починати із сумнівного? Чи сам якось почув, чи то порадили (Ймовірно, друге має рацію), а звернувся я до Шановного доцента кафедри української мови. Відбулася «стріча» біля лівого дзеркала, що між першим і другим поверхами головного корпусу, навпроти Актової зали. Добре, що звернувся, а то згодом довелося би довго виправдовуватися: «Niech gołębie (а не gołębowie) latają (а не krążą) nad planetą. А ще додав Професор, що рівень володіння мовою найбільше проявляється в екстремальних умовах (або, сказали б ми тепер, «межових» ситуаціях). Доводилося й самому, мабуть, перекладати усно з польської і навпаки, – подумалось. – або, ймовірніше, просто спілкуватися з носіями польської мови (це вже зовсім недавно дізнався, що навчався Зенон Петрович у Стрийській гімназії, де, звісно, було місце, і польській мові, і латинській, і грецькій, та й не тільки – перепрошую Шановного читача за такий відступ!), за що ті назвали його «rodzennym Polakiem». На тому прикметникові (rodzenny) й наголосив якось по-особливому п. Зенон, бо я знав подібне, на зразок «rodzinnny», близьке на слух. Було це, ймовірно, слово-паронім. Урок перший – урок розсудливості, ретельності. Викладання у вищій школі. З тих десяти чи більше гасел польською мовою знадобилося доповідачці одне, але урок – перша «стріча» – залишилася в пам'яті назавжди.

Інший аспект – подвижництво. Скільки було на цім не вельми й довгим віку захопливих, повчальних, корисних і незабутніх екскурсій до Криворівні та інших «літературних Мекк» України! Щороку, шоліта, по кілька разів. Стільки ж разів хотілось бути одним із їхніх учасників! Про це, до слова, дізнався у Криворівні, куди пощастило потрапити як учасникові незабутньої для мене XXVII Щорічної наукової Франківської конференції (25-26 вересня 2009 року), на якій моя тема – «Перекладацька концепція Івана Франка» (згодом, у статті («Вісник Львівського університету. Серія філологічна». Вип.51. – 2010) – «Перекладознавча концепція Івана Франка») – потрапила до «пленарних». Є й світлина:

День другий, субота. На ній – Вш. професор А.І.Скоць і... Ваш покірний слуга, а на «глибокому» тлі – інші учасники, серед яких, здається, – і Світлої пам'яті Професор: чи то не витримували нашого темпу ходи, чи вважали за краще крокувати до Музею М.Грушевського своєю «групкою особливих інтересів», можна собі припускати або, «по-вченому» – висувати гіпотези. Для професора Скоця звертання до іншого Професора по-геніальному просте, зворушливе, щире, найкоротше, і, певна річ, дружнє – «Зенку».

За якихось кілька хвилин до того – розповідь, точніше – спогад Зенона Петровича про екскурсії зі студентами по всій Україні, маршрути яких «задавала», тобто визначала (так видається мені) літературна карта України.

Скільки ж було, проте, зустрічей епізодичних, коротких чи колективних – і не злічити отих зернинок мудрості, знання, досвіду. Певно одне: вони проросли у душі і серці, непомітно поповнивши, систематизувавши твої знання, певна річ, поглибивши їх, а в результаті – наблизивши до Філології, Франкознавства...

А розповіді колег, які мали щастя мандрувати разом хоча б із Дрогобича до Львова чи навпаки... Як натхненно декламував Професор поетичні творіння, як сам і розчулювався від власної риторики...

Щиро вдячний Долі, що звела мене з професором З.П.Гузаром, кандидатом філологічних наук, доцентом, згодом і Почесним професором Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, справнім Ученим-Філологом, незабутньою Людиною...

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАГАН Олег – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГАЛІВ Микола – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГАРАСИМ Ярослав – доктор філологічних наук, професор, проректор Львівського національного університету імені Івана Франка.

ГРОМ Надія – старший науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ЗУБРИЦЬКИЙ Михайло – провідний спеціаліст Лабораторії франкознавства та славістики.

ДМИТРІВ Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЖУЛИНСЬКИЙ Микола – доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

ЗИМОМРЯ Іван – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Ужгородського національного університету.

ЗИМОМРЯ Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ІВАНИШИН Петро – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; керівник Теоретико-методологічної лабораторії.

КОЛЕЧКО Марія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури і славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

КУЦИК Олена – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури і славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

НАБИТОВИЧ Ігор – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; професор університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні.

ПИЛИПЧУК Святослав – доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

ЛАЗОРАК Богдан – кандидат історичних наук, директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЛЕГКИЙ Микола – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу франкознавства Інституту Франка НАН України.

ЛЕМЕЦЬ Лілія – кандидат філологічних наук.

СКУПЕЙКО Лукаш – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, головний редактор журналу «Слово і Час».

СТЕЦИК Марія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТЕПЛИЙ Іван – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка.

ТКАЧУК Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ХИМИН Олександра – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЯРЕМКО Ярослав – доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЗМІСТ

Петро Іванишин, Олег Баган, Богдан Лазорак. Вступне слово 3

Розділ І.

ІДЕЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

- Ярослав Гарасим.** Іван Франко та основи нашої суспільності:
давнє і нове 6
- Микола Жулинський.** «Ми мусимо навчитися чути себе українцями...».
Іван Франко – речник культурного націоналізму 13
- Михайло Зубрицький.** Релігія у творчості Івана Франка 24
- Петро Іванишин.** Категоричні накази як доміанти світогляду
Івана Франка: тлумачення Луки Луцвіва 33
- Святослав Пилипчук.** Іван Франко і молодь: уроки націєтворення 45
- Ярослав Яремко:** Франкова ідея «цілого чоловіка»:
лінгво-культурологічний аспект 53

Розділ ІІ.

ПОЕТИКА ФРАНКОВОГО ТЕКСТУ

- Ірина Дмитрів.** Християнська символіка збірок
Івана Франка «Мій Ізмарад» та «Semper tūro» 64
- Ігор Набитович.** Франкова творчість як джерело історії
повсякденності та історії ментальностей (На прикладі повісті
«Для домашнього огнища») 71
- Марія Стецик, Лілія Лемець.** «Пісне, моя ти сердечна дружино!»
(символема *пісня* в поетичних текстах І.Франка) 82
- Микола Ткачук.** Специфіка вираження ліричного суб'єкта
в поетичних циклах збірки «З вершин і низин» Івана Франка 96
- Олена Куцик, Марія Колечко.** Концепт «робота» як ідеальний образ
уособлення культурно детермінованих уявлень слов'ян про світ
крізь призму пареміології (на матеріалі збірників І. Франка
«Галицько-руські народні приповідки»
та В. Даля «Пословицы русского народа») 116

Розділ ІІІ.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА

- Олег Баган.** Теоретичні пошуки Івана Франка
в літературознавчих студіях 1890 – 1900-х років: на шляху
до ідей культурно-філософської школи 124

Микола Галів. Історичне джерело в історико-педагогічному наративі Івана Франка: поняття і критика	153
Надія Гром. Нагуєвицький період у житті та творчості Івана Франка (епізоди з епістолярної спадщини).....	168
Богдан Лазорак. «Коли, як «кобзарі», ми топчемося між людьми...»: вшанування Тараса Шевченка в Дрогобичі у добу Івана Франка (1874 – 1914 рр.).....	175
Лукаш Скупейко. Іван Франко: колізія поета-суспільника й митця (з історії прижиттєвого франкознавства)	203
Іван Теплий. Іншомовний дискурс Івана Франка в аспекті духовно-культурної емансипації та деколонізації України	214

Розділ IV.

З ІСТОРІЇ ФРАНКОЗНАВСТВА

Микола Легкий. «Здолавши півшляху життя земного...»: Гнат Хоткевич з приводу 50-ліття Івана Франка	232
Гнат Хоткевич. Кілька вражінь з нагоди ювілейного року д-ра Івана Франка	234
Василь Лев. Іван Франко і польські позитивісти.....	239
Олександр Соколишин. Іван Франко як шевченкознавець	247

Розділ V.

ЕПІСТОЛЯРІЙ ІВАНА ФРАНКА

Микола Зимомря, Іван Зимомря. Епістолярій – чинник взаємозбагачення культур (німецькомовні листи до Івана Франка).....	268
---	-----

Розділ VI.

IN MEMORIAM

Леся Химин. Невеличкий спогад: франкознавець Адам Войтюк	296
Іван Теплий. У вінок Пам'яті Зенона Гузара («Мої стрічі» з Професором).....	299
Відомості про авторів	302

Для нотаток

Для нотаток

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАГУЄВИЦЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

Випуск 5

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 12.02.2019 р. Підписано до друку 29.03.2019 р.

Гарнітура Palatino Linotype. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 17,8. Зам. № 321

Наклад 300 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП “ПЇСВІТ”

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

тел. (03244) 2-23-35, 3-38-50.

E-mail: posvitdruk@gmail.com